

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI**

**1979 SONRASI AFGANİSTAN KAYNAKLI DIŞ
GÖÇ HAREKETLERİNİN NEO-KOLONYAL
TEORİ ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ**

Doktora Tezi

TEVFİK KARPUZCU

İZMİR-2024

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

1979 SONRASI AFGANİSTAN KAYNAKLI DIŞ
GÖÇ HAREKETLERİNİN NEO-KOLONYAL
TEORİ ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ

Doktora Tezi

TEVFİK KARPUZCU

DANIŞMAN: PROF. DR. SEDEF EYLEMER

İZMİR-2024

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum "1979 Sonrası Afganistan Kaynaklı Dış Göç Hareketlerinin Neo-Kolonyal Teori Çerçevesinde Analizi" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

23/07/2024

Tevfik KARPUZCU

ÖZET

Doktora Tezi

1979 SONRASI AFGANİSTAN KAYNAKLI DIŞ GÖÇ HAREKETLERİNİN NEO-KOLONYAL TEORİ ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ

Tevfik KARPUZCU

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Göç olgusu ve Afganistan özellikle 20. Yüzyılın son çeyreği ve 21. yüzyılda çokça birlikte anılmıştır ve anılmaya devam etmektedir. Afganistan'ın göç veren kaynak ülke konumu, sadece komşu ülkeleri ve yakın coğrafyayı değil, aynı zamanda ağırlıklı hedef ülkeler olan Avrupa Birliği üyesi ülkeleri de bu konuya ilgi göstermeye itmiştir. Zira göçün yaratacağı etkiler Afganistan kaynaklı göçün hacmi de düşünüldüğünde; ciddi demografik, siyasi, sosyal ve ekonomik sonuçlar doğurmaya gebedir. Böylesine önemli bir göç fenomeninin analizi, hem Afganistan hem de ilgili ülkeler açısından çok önemlidir.

Afganistan kaynaklı dış göç hareketlerinin sebepleri, literatürdeki farklı çalışmalarda çoğunlukla ortaklık göstermektedir. Ancak ortaya koyulan göçün itici unsurlarının ve tetikleyicilerinin arkasındaki asıl neden yeterince analiz edilmemiştir. Bu çalışmada Afganistan kaynaklı dış göçlerin ardında yatan asıl sebep, ülkenin sistematik sömürüye maruz kalması olarak belirlenmiştir. Bu sömürü biçimi, ilk kez Kwame Nkrumah tarafından teorileştirilen, neo-kolonyalizm olarak ifade edilmiştir. 1979'da Sovyetler Birliği işgali ile başlayan, daha sonra farklı iç aktörlerin desteklenmesiyle vekâleten sürdürülen ve ABD'nin fiili işgali ile devam eden süreç; Afganistan'daki neo-kolonyal sömürünün bugüne kadar devam eden mil taşları olmuştur. Bu tez çalışmasında, 1979 ila 2021 yılları arasında, Afganistan çıkışlı olarak gerçekleşen göç dalgaları ile yine aynı yıllar arasındaki sömürü faaliyetleri, beş ana dalga üzerinden neo-kolonyal teorik çerçevede nedensellik bağıyla incelenmiştir.

Çalışmanın içeriğine ve amacına uygun olarak nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel bir araştırma yaklaşımı çerçevesinde açıklayıcı vaka analizi kullanılmıştır. Bunların yanında çalışmada eleştirel kaynak incelemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Uluslararası Göç, Afgan Mülteciler, ABD, SSCB, Neo-kolonyalizm

ABSTRACT

Doctoral Thesis

An Analysis of External Migration Flows from Afghanistan after 1979 in the Framework of Neo-Colonial Theory

Tevfik KARPUZCU

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of International Relations

The phenomenon of migration and Afghanistan have been mentioned and continue to be mentioned together, especially in the last quarter of the 20th century and in the 21st century. The location of Afghanistan as a source country of immigration has led not only neighboring countries and nearby geography, but also European Union member countries, which are mainly target countries, to show interest in this issue. Because the effects of migration are likely to have serious demographic, political, social and economic consequences when considering the volume of migration originating from Afghanistan. The analysis of such an important migration phenomenon is very important for both Afghanistan and the countries concerned.

The causes of external migration movements originating from Afghanistan are mostly common in different studies in the literature. However, the real reason behind the driving factors and triggers of the migration has not been adequately analyzed. In this study, the main reason behind the external migration from Afghanistan was determined as the country's exposure to systematic exploitation. This form of exploitation has been expressed as neo-colonialism, first theorized by Kwame Nkrumah. The process, which started with the occupation of the Soviet Union in 1979, then continued by proxy with the support of different domestic actors and continued with the actual occupation of the US, has been the milestone of the neo-colonial exploitation in Afghanistan until today. In this thesis, between 1979 and 2021, the migration flows originating from Afghanistan and the exploitation activities between

the same years were examined in the neo-colonial theoretical framework over six main waves with a causal link. Qualitative research method was preferred in accordance with the content and purpose of the study. Descriptive case study was used within the framework of a qualitative research approach. In addition, critical source review was conducted in the study.

Keywords: Afghanistan, International Migration, Afghan Refugees, US, USSR, Neo-colonialism

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar VE HARİTA LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NEO-KOLONYALİZME GENEL BİR BAKIŞ

1. NEO-KOLONYALİZM KAVRAMI VE KAVRAMIN KÖKENLERİ	11
1.1. Neo-Kolonyalizm ile İlgili Kavramlar ve Sömürgeciliğin Tarihi.....	11
1.2. Kolonyalizmden Neo-Kolonyalizme	15
1.3. Neo-Kolonyalizm.....	17
2. KWAME NKRUMAH'IN NEO-KOLONYALİST TEORİSİ.....	22
3. NEO-KOLONYAL MÜDAHALE ARAÇLARI.....	29
3.1. Uluslararası Hukukun Neo-Kolonyalist Uygulamalar için Araçsallaştırılması.....	30
3.1.1. Egemenlik Kavramının Değişimi ve Başarısız Devlet Kavramı.....	31
3.1.2. İnsani Müdahale ve Neo-Kolonyalizm	38
3.2. Siyasi Müdahaleler Yoluyla Neo-Kolonyalist Uygulamalar	42
3.3. Ekonomik Araçlarla Müdahale	45
3.3.1. Yardımlar ve Krediler	46
3.3.2. Çok Uluslu Şirketler Yoluyla Sömürü	50

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'DAKİ NEO-KOLONYAL ÇIKARLAR

1. AFGANİSTAN'IN JEO-STRATEJİK ÖNEMİ.....	55
1.1. Afganistan'ın Coğrafi Konumu ve Önemi.....	55

1.2.	Büyük Oyun ve Yeni Büyük Oyun'un Merkezinde Afganistan	60
2.	NEO-KOLONYAL İŞGALCI GÜÇLERİN AFGANİSTAN'DAKİ ÇIKARLARI.....	62
2.1.	Sovyetler Birliği/Rusya'nın Afganistan'daki Çıkarları	72
2.1.1.	Siyasi Çıkarlar	76
2.1.1.1.	Rusların Afganistan'daki Tarihsel Çıkarları ve 1979 Afganistan İşgali.....	76
2.1.1.2.	ABD'nin Afganistan'ı İşgali ve Rusya'nın Çıkarlarını Yeniden Tanımlaması.....	80
2.1.2.	Ekonomik Çıkarlar	83
2.1.2.1.	Afganistan'daki Yeraltı Kaynakları ve Enerji İletim Yolları.....	84
2.1.2.2.	Komünist Ekonomik Temelli Yayılmacılık	86
2.1.2.3.	Borç ve Krediler ile Bağımlı Kılma	88
2.2.	ABD'nin Afganistan'daki Çıkarları	89
2.2.1.	Siyasi Çıkarlar	96
2.2.1.1.	SSCB İşgali Öncesinde ABD'nin Afganistan'daki Siyasi Çıkarları.....	97
2.2.1.2.	ABD'nin Afganistan'daki SSCB Etkisini Kırma Politikası	98
2.2.1.3.	SSCB'nin Dağılması Sonrasında ABD'nin Afganistan'daki Siyasi Çıkarları.....	100
2.2.1.4.	ABD'nin 11 Eylül Sonrası Afganistan'da Teröre Karşı Savaş Misyonu... ..	102
2.2.1.5.	ABD'nin Afganistan'ı "Medenileştirme" ve "Demokratikleştirme" Misyonu	106
2.2.1.6.	ABD'nin Afganistan'ın Stratejik Konumunu Kullanması.....	110
2.2.1.7.	Obama'nın Amerikan Çıkarlarını Yeniden Tanımlaması ve Afganistan'dan Çekilmeye İlişkin Çıkarlar	112
2.2.2.	Ekonomik Çıkarlar	113
2.2.2.1.	Soğuk Savaş Döneminde ABD'nin Afganistan'daki Ekonomik Çıkarları.....	114
2.2.2.2.	ABD'nin Afganistan'ın Ekonomik ve Sosyal Yapısını Şekillendirmeye Yönelik Girişimleri	116

2.2.2.3. ABD'nin Silah Endüstrisine, Enerji ve Yeraltı Kaynaklarına Yönelik Afganistan'daki Çıkarları	120

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1979'DAN GÜNÜMÜZE AFGANİSTAN'DAKİ POLİTİK DURUM VE AKTÖRLER

1. AFGANİSTAN'IN TOPLUMSAL YAPISI	127
1.1. Afganistan'da Din Faktörünün Belirleyiciliği	127
1.2. Afganistan'daki Etnik Gruplar ve Baskın Üst Kimlik	128
2. AFGANİSTAN'DAKİ POLİTİK AKTÖRLER VE AKTÖRLERİN ÜZERİNDEKİ NEO-KOLONYAL ETKİLER	135
2.1. Mücahitler ve Sovyet Karşısı Diğer Direniş Grupları	135
2.2. Taliban.....	139
2.2.1. Taliban'ın Tarihsel ve İdeolojik Kökleri.....	139
2.2.2. Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve Yükselişi.....	142
2.3. Kuzey İttifakı ve Afganistan'da Taliban Sonrası Politik Güç Odakları.....	146
3. NEO-KOLONYAL TARİHSEL PERSPEKTİFTE AFGANİSTAN'DAKİ POLİTİK DURUM.. ..	148
3.1. 1978 Öncesi Dönem.....	148
3.1.1. Durrani İmparatorluğu Dönemi ve İngiliz-Afgan Savaşları	148
3.1.2. Afganistan'ın Tam Bağımsızlığını Kazanması ve 1947'de İngilizlerin Hindistan'dan Çekilmesi.....	150
3.1.3. Davut Han'ın Başbakanlık Dönemi (1953-1963)	153
3.1.4. Davut Han'ın Başbakanlıktan Ayrılmasından Sonraki Gelişmeler ve Cumhuriyetin İlanı	155
3.2. 1978 Komünist Darbesi ve 1979 Sovyetler Birliği İşgali	157
3.2.1. 1978 Komünist Darbesi ve İşgale Giden Yol	158
3.2.2. 1979 Afganistan'ın Sovyetler Birliği Tarafından İşgali ve İşgale Karşı Direniş.....	162
3.2.3. Gorbaçov'un İktidarı ile Birlikte Afganistan İşgali'nin Seyri	167

3.2.4. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan Çekilme Süreci ve Çekilmesi Sonrası Afganistan'daki Durum.....	169
3.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönem	172
3.3.1. Necibullah Hükümeti'nin Devrilmesi ve Afganistan İslam Devleti'nin Kurulması.....	173
3.3.2. Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve Afganistan'da Hakimiyetini Kurması .	174
3.4. ABD İşgali ve Sonrası.....	177
3.4.1. 11 Eylül Saldırısı ve Afganistan'ın İşgali	177
3.4.2. Bonn Anlaşması ve Afganistan'ın Yeniden Yapılandırılması	180
3.4.3. ABD'nin Yeni Afganistan Politikası ve ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi	183
3.4.4. Devlet/Ulus İnşası Faaliyetleri ve Neo-patrimonyalist Düzenin Neo- kolonyal Güçler Tarafından Araçsallaştırması.....	187
3.4.4.1. Bonn Anlaşmasının Neo-patrimonyal Düzene Katkıları	187
3.4.4.2. Vestfalyan Başarısız Devlet Tanımlaması Üzerinden Afganistan... ..	192
3.4.5. Afganistan'a Yapılan Uluslararası Yardımlar ve Devlet Dışı Aktörlerin Faaliyetleri.....	195
3.4.5.1. Yardımların Yarattığı Finansal Bağımlılık	195
3.4.5.2. USAID ve Devlet Dışı Aktörlerin Afganistan'daki Neo-Kolonyal Yardım Faaliyetleri	197

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NEO-KOLONYAL TEORİ ÇERÇEVESİNDE AFGANİSTAN'DAKİ GÖÇ HAREKETLERİ

1. AFGANİSTAN'DAKİ GÖÇ TÜRLERİ.....	202
1.1. İç Göç	204
1.2. Dış Göç	208
1.3. Geriye Göç	209
2. AFGANİSTAN'DAKİ GÖÇ HAREKETLİLİĞİNİN GÖRÜNEN NEDENLERİ	211
2.1. Afganistan Ekonomisindeki Sorunlar ve Coğrafyası.....	212

2.2.	Eğitim Sistemindeki Sorunlar	215
2.3.	Güvenlik Problemi ve İç Karışıklıklar	217
3.	1979'DAN GÜNÜMÜZE AFGANİSTAN KAYNAKLI GÖÇ DALGALARI VE GÖÇLERİ TETİKLEYEN NEO-KOLONYAL UNSURLAR	219
3.1.	Sovyetler Birliği İşgali ve Geri Çekilmesi	223
3.1.1.	1979-1985 Yılları Arasındaki Göç Hareketleri.....	223
3.1.2.	1985-1989 Yılları Arasındaki Göç Hareketleri.....	229
3.2.	Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan Çekilmesinden Sonraki Süreç ..	232
3.2.1.	1989'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan Çekilmesinden 1992 Necibullah Hükümetinin Devrilmesine Kadar Geçen Dönemde Göçler	232
3.2.2.	Mücahitlerin İktidarı Ele Geçirmesinden Taliban'ın İktidarına Kadar Geçen Süreçte Göçler.....	235
3.3.	Taliban'ın Afganistan'da Hakimiyet Kurması.....	241
3.4.	ABD'nin Afganistan'ı İşgal Etmesi	245
3.4.1.	ABD İşgali ile Taliban'ın Devrilmesi ve Yeni Bir Düzen İnşası Esnasındaki Göç Hareketleri.....	245
3.4.2.	Afganistan'da Ortaya Çıkan Güvenlik Problemleri, Taliban'ın Ülkede Güçlenmesi ve Göç Hareketleri	252
3.5.	ABD'nin Çekilme Süreci ve Taliban'ın Yeniden İktidara Gelişi	258
3.5.1.	NATO'nun Afganistan'dan Çekilmesi ve ABD'nin Çekileceğini Açıklamasından Sonra Ortaya Çıkan Göç Hareketleri	258
3.5.2.	ABD'nin Taliban ile Resmi Görüşmelere Başlaması ve 2021 Yılında Ülkeden Çekilmesi Sonucundaki Göç Hareketleri	263
	SONUÇ.....	269
	KAYNAKÇA	275

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Çatışma Kaynaklı Göçler (1979-2009)	203
Grafik 2: 1979-2023 Yılları Arasında ÜİYEK, Geri Dönen ve Mülteci Sayısı	222
Grafik 3: 1979-1985 Yılları Afgan Mülteci Sayıları	225
Grafik 4: 1985-1989 Yılları Afgan Mülteci Sayıları	229
Grafik 5: 1989-1992 Yılları Afgan Mülteci Sayıları	233
Grafik 6: 1992-1996 Yılları Afgan Mülteci Sayıları	236
Grafik 7: 1992-1996 Yılları ÜİYEK Sayısı	239
Grafik 8: 1996-2001 Yılları Afgan Mülteci Sayıları	242
Grafik 9: 1996-2001 Yılları ÜİYEK Sayısı	244
Grafik 10: 2001-2008 Yılları Afgan Mülteci ve Geri Dönen Kişi Sayıları	246
Grafik 11: 2001-2008 ÜİYEK Sayısı	250
Grafik 12: 2008-2014 Yılları Afgan Mülteci ve Geri Dönen Kişi Sayıları	253
Grafik 13: 2008-2014 ÜİYEK Sayısı	257
Grafik 14: 2014-2018 Yılları Afgan Mülteci ve Geri Dönen Kişi Sayıları	259
Grafik 15: 2014-2018 ÜİYEK Sayısı	261
Grafik 16: 2018-2023 Yılları Afgan Mülteci ve Geri Dönen Kişi Sayıları	264
Grafik 17: 2018-2023 ÜİYEK Sayısı	267

TABLÖLAR VE HARİTA LİSTESİ

Tablo 1: 1949-1972 Yılları Arasında ABD ve SSCB Tarafından Afganistan’a Sağlanan Ekonomik ve Askeri Yardım ve Krediler (Milyon \$)	67
Tablo 2: 1973-1977 Yılları Arasında ABD ve SSCB Tarafından Afganistan’a Sağlanan Ekonomik Yardımlar (Milyon \$)	67
Tablo 3: 2016-2022 Arasındaki Toplam Geri Dönerler ve Çatışma Kaynaklı ÜİYEK Sayıları	205
Tablo 4: Tarihsel Dönerler ve Olaylar	221
Harita 1: Afganistan’ın Etnik Yapısı.....	65

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADHP	: Afganistan Demokratik Halk Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
CIA	: Merkezî İstihbarat Teşkilatı
CJTF	: Ceza Adaleti Görev Gücü
CNJC	: Narkotikle Mücadele Adalet Merkezi
DEA	: Uyuşturucu ile Mücadele Dairesi
DFAT	: Dışışleri ve Ticaret Bakanlığı
EASO	: Avrupa İltica Destek Ofisi
EUPOL	: Afganistan'daki Avrupa Birliği Polis Misyonu
FAST	: Yurt Dışında Konuşlanan Danışmanlık ve Destek Ekipleri
GKES	: Dış Ekonomik İlişkiler Devlet Komitesi
GUUAM	: GUAM Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü
ICISS	: Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IOM	: Uluslararası Göç Örgütü
ISAF	: Uluslararası Güvenlik Destek Gücü
ISI	: Servislerarası İstihbarat
IŞİD	: Irak ve Şam İslam Devleti
KGB	: Devlet Güvenlik Komitesi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OCHA	: Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TASS	: Rus Haber Ajansı

TFBSO	: İş ve İstikrar Operasyonları Görev Gücü
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNHCR	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
USAID	: ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı
USFOR-A	: Afganistan'daki Amerikan Kuvvetleri
ÜİYEK	: Ülke İçinde Yerinden Edilen Kişiler

GİRİŞ

Afganistan ve göç olgusu, son 40 yıldır farklı zaman dilimlerinde dünya gündeminde önemli başlıklar arasında yer almaktadır. Özellikle dış müdahalelerden kaynaklı olarak ülkede meydana gelen siyasi, ekonomik ve sosyal değişimler göç fenomenini tetiklemiştir. Bu durum Afganistan'ı hem iç hem de dış göçün yoğun yaşandığı bir coğrafya haline getirmiştir. Ülkenin sosyal, siyasi ve ekonomik yapısı göçlerin de etkisi ile değişime uğramış, aynı zamanda değişen yapı göçlerin yönünü, şeklini ve amacını belirlemiştir. 1979 Sovyetler Birliği İşgali ile başlayan ve çekilmesi ile devam eden süreçte, yakın tarihinin en büyük dış göç akınına sahne olmuş; devamında Taliban'ın iktidarı alması, ABD'nin işgali ve geri çekilmesi, ardından Taliban'ın iktidarı tekrar devralması ile dış göç vermeye devam etmiştir. Afganistan kaynaklı bu göç akınları, her bir işgal ve iktidar değişimlerine müteakip ortaya çıkmakta, çevre coğrafyaları ve dünyayı etkileyen sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle 1979'dan bugüne kadar gerçekleşen Afganistan kaynaklı dış göçlerin incelenmesi bölge ve dünya siyasetini anlamak açısından önemlidir.

Coğrafi keşifler ile başlayan Batılı ülkelerin Batılı olmayan halklar ve bu halkların toprakları üzerinde kurduğu sömürü mekanizması, 1950'li yıllardan itibaren dekolonizasyon süreci ile sonlanmaya başlamıştır. Bağımsızlıklarını kazanan devletlerin birçoğu sofistike bir devlet yapısına sahip olmasa da Birleşmiş Milletler'de birer koltuk edinmiştir. Ancak sömürü süreci bağımsızlık kazanılmasından sonra da farklı şekil, usul ve araçlarla devam etmiştir. Özellikle ekonomik, siyasi ve askeri yöntemler kullanılarak dolaylı sömürü biçimleri geliştirilmiştir. Bu döneme neo-kolonyalist dönem veya yeni sömürgecilik dönemi adı verilmiştir. Günümüzde de devam eden ve birçok eski sömürge ülke ile birlikte sömürü geçmişi olmayan ülkeleri de konu alan neo-kolonyalizm, Afganistan'ın ciddi şekilde maruz kaldığı bir yöntem olmuştur. ABD ve Sovyetler Birliği/Rusya başta olmak üzere, eski kolonyalist devletlerin güçlerini sergiledikleri güreş minderi haline gelmiştir. Ülkenin yeni

yöntemler kullanılarak sömürölme sürecinde gördüğü ekonomik, sosyal ve siyasi zarar, dış göç olgusunu tetiklemiştir.

Bu çalışmanın amacı, son yıllarda tüm bölgeyi ve dünyayı etkileyen Afganistan kaynaklı göçün, neo-kolonyal etkilerle meydana geldiğini ortaya koyarak tarihsel süreçteki politik değişimlerin Afgan göçü ile nasıl bir korelasyon içinde olduğunu göz önüne sermektir. 1979 Sovyetler Birliği işgalinden 2021 yılında Taliban'ın yeniden iktidara geldiği dönem incelenerek tezin tarihsel sınırları çizilmiştir. Çalışmada Afganistan'ın kaynak ülke olarak dış göç vermesi durumu neo-kolonyal teorik çerçeve içerisinde incelenerek, göç akınlarının Afganistan tarihindeki tetikleyici unsurları ele alınmıştır. Dış göçün etkilediği komşu coğrafyalar tezin konusu dâhilinde değildir.

Çalışma kapsamında yapılan literatür taraması Fransızca, İngilizce ve Türkçe olmak üzere üç dilde gerçekleştirilmiştir. Literatür taraması sonucunda ulaşılan kaynaklar göz önüne alındığında, çalışmaların ağırlıklı olarak Anglo-Amerikan ekol kapsamında gerçekleştirildiği ve az sayıda Fransızca ve Türkçe kaynak olduğu görülmüştür. Taliban konusunda yapılan akademik çalışmaların İngilizce önde olmak üzere, Türkçe ve Fransızca'da oldukça fazla olduğu tespit edilmiştir. Afgan göçü konusunda ise özellikle son 10 yıllık dönemde önemli çalışmalar yapıldığı ve birçoğunun İngilizce olduğu fark edilmiştir. Türkçe kaynaklar Afgan göçü konusunu Türkiye'ye etkileri bağlamında ele alırken, Fransızca kaynaklar konuyu güvenlik eksenli incelemiştir. Neo-kolonyal teori konusundaki çalışmalar Türkçe'de yok denecek kadar az, Fransızca'da oldukça sınırlı, İngilizce'de daha önemli bir yer kaplamaktadır. Ancak genel olarak tüm dillerde güncel neo-kolonyal teorik çalışmalar çok kısıtlıdır.

Afganistan'ın siyasi yapısı konusundaki çalışmalar incelendiğinde, yakın dönem değerlendirmelerin Sovyetler Birliği İşgali, ABD işgali ve bunların Taliban gibi iç siyasi aktörler üzerinde yarattığı etki bağlamında yapıldığı görülmektedir. Afganistan'ı büyük güçlerin rekabet alanı olarak nitelendiren çalışmalar, Afganistan'dan çok, işgalci güçlerin buradaki etkinliklerini ele almaktadır. Ayrıca devlet inşası ve bu inşanın başarısı/başarısızlığı üzerinden incelemeler yapılmıştır. Afganistan'a yapılan askeri müdahalelere yönelik eleştirel çalışmalar da literatürde ağırlıklı bir yere sahiptir. Bazı araştırmalar (Bizhan, 2018; Rubin, 2020) ise Afganistan'ın toplumsal ve etnik yapısı üzerinden değerlendirmeler yaparak, ideal

devlet yapılanmasının nasıl olması gerektiğini ortaya koymayı hedeflemiştir. Afganistan üzerine yapılan çalışmaların birçoğu Batı merkezci ve oryantalist bakış açısıyla yapılandırılmış görünmektedir.

Literatürde Afgan göçü üzerine yapılmış araştırmalar ele alındığında, çalışmaların kantitatif kısımlarının özellikle 2014 sonrası gerçekleşen göç dalgalarının sayısal verileri üzerinde yapılandırıldığı görülmektedir. Bu verilerin ağırlıklı olarak, Birleşmiş Milletler ajansları olan Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) ve Uluslararası Göç Örgütü (IOM-UN Migration) verilerinden ele edildiği tespit edilmektedir. Bu tarihten önceki çalışmalarda sayısal veriler üzerinden yapılan incelemeler daha azdır. Ayrıca bu konuda yapılan çalışmaların bir kısmı göçün Afganistan'a olan etkileri üzerinde dururken; bir kısmı göçün çevre ülkeler ve ekonomik olarak gelişmiş ülkeler üzerindeki etkilerine yoğunlaşmaktadır. Bunların yanında Afgan göçünü güvenlik, istikrar ve sosyo-ekonomik bir problem olarak değerlendirip, neden ve sonuçları üzerinden çözüm üretme arayışı içinde olan çalışmalar da literatürün bir parçasıdır.

Tezin önemli bir kısmı olan ve teorik altyapısını oluşturan neo-kolonyalizm hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde; öncelikli olarak Nkrumah'nın (1967) neo-kolonyalizm anlayışı üzerinden yapılandırılmış yazılar tespit edilmektedir. Neo-kolonyalizm üzerine yapılmış çalışmalar ağırlıklı olarak, kavramın çıktığı bağlam olan Afrika'dan ayrılmadan coğrafi kısıtlar içinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca neo-kolonyal yöntem, araç ve uygulamaların neler olduğu somutlaştırılmış; uluslararası yardımlar, ekonomik araçlar ve uluslararası müdahaleler ele alınmıştır. Neo-kolonyalizmin eleştirel bir teorik sınıflandırma içinde değerlendirilmesinin doğal bir getirisi olarak, yapılan çalışmaların birçoğu büyük güçler ve eski kolonyal devletlere yönelik tenkit edici yaklaşıma sahiptir. Bunun yanında neo-kolonyalizm kavramı, emperyalizm, kolonyalizm ve post-kolonyalizm gibi kavramlarla birlikte ele alınmış; birbirinden farklı kavramlar olduğu vurgulanarak semantik bir bakış açısıyla araştırmalarda değerlendirilmiştir.

Bu tez çalışmasında 1979 sonrası Afganistan kaynaklı göç hareketlerinin neo-kolonyal teorik çerçevede incelenmesi hedeflenmektedir. 1979 sonrası Afgan göçü literatürde ele alınmış ve ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Aynı şekilde bu göç hareketlerinin nedenleri ve sonuçları da irdelenmiştir. Ancak Afganistan'daki göç

hareketleri neo-kolonyal bir teorik çerçeve içerisinde incelenmemiştir. Ayrıca neo-kolonyal teori, dünyadaki göç hareketlerinin incelenmesinde çok yaygın olarak kullanılmamış ve sadece sömürülen ülkeler üzerindeki kültürel, siyasi ve ekonomik etkiler gözlemlenmiştir. Bu nedenle bu çalışmanın literatürde dolduracağı en genel boşluklardan biri, göç ve neo-kolonyalizmi birlikte ele alarak Afganistan özelinde bir incelemeye tabi tutması olacaktır. Daha özelde ise Afganistan’da 1979’dan bugüne temel olarak beş ana dalgada gerçekleşen kitlesel göç hareketleri ve yine neo-kolonyal sömürü biçiminden kaynaklanan iç siyasi aktörlerin oluşumu ve değişimi, tarihsel bağlamda birlikte değerlendirilerek, çalışmaya özgün bir yapı kazandırmıştır. Neo-kolonyal teorinin kullanıldığı çalışmalarda, genellikle sömürü biçimleri ve araçlarının tek boyutu ele alınmıştır. Bu çalışmada neo-kolonyal sömürü biçim ve araçlarının tüm boyutları işlenmiştir. Yani siyasi, ekonomik araçlar ve uluslararası hukukun araçsallaştırılması çalışmada bir arada tetkik edilecektir. Kısacası araştırmanın neden yapıldığı bir problem cümlesiyle özetlenirse; Afgan göçünü ortaya çıkaran temel nedenlerin kaynakları neo-kolonyal teorik çerçevede tüm boyutları ile incelenmiştir.

Afgan göçü 1979 yılından bu yana dünya kamuoyunda belirli aralıklarla gündeme gelen ve konuşulan konulardan biri olmuştur. Bu tezin ön çalışmalarının başladığı 2021 yılında, yabancı askeri güçlerin Afganistan’ı terk etmesi ve Taliban’ın iktidara tekrar gelmesi ile medyaya hafızalardan silinmeyecek görüntüler yansımıştır. Afganistan’ı terk etmek isteyen kişilerin zaman zaman ölümü göze alarak çıktıkları göç yolculuğunun altında hangi nedenlerin olduğu tespit edilmelidir. Özellikle doğrudan ve dolaylı dış müdahalelerin gerçekleştiği dönemlerde başlayan göç dalgaları, dikkatlerin yönelmesi gereken noktalar hakkında bilgi vermektedir. Bu nedenle neo-kolonyal bir bakış açısıyla Afgan göçünün incelenmesi ilgi çekici sorulara cevap niteliğinde olabilir. Kişisel merakın ötesinde; literatürde bu konuda bir boşluğun bulunması, çalışmanın bilimsel çekiciliğini arttırmaktadır. Araştırmayı takip edilmeye değer kılan, araştırma sorularına verilecek cevaplar olacaktır. Bu sorular: “1979’dan bugüne kadar çeşitli periyotlarda gerçekleşen Afganistan kaynaklı göç dalgalarının nedenleri ile dış müdahaleler arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?” ve “Neo-kolonyal sömürü biçimi, Afganistan kaynaklı dış göçler üzerinde neden ve nasıl etkili olmuştur?” olarak belirlenmiştir. Tezdeki bağımsız değişken neo-kolonyal sömürü ve

buna bağılı olarak iç siyasi aktörlerin değışmesi veya ortaya çıkmasıdır. Bağımlı değışken ise, neo-kolonyal sömürü sonrasında ortaya çıkan göç hareketleridir.

Bu tez çalışmasında belirlenen amaca ulaşmak için çeşitli bilimsel yöntemler ve veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Çalışmanın içeriğine ve amacına uygun olarak nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Zira nitel araştırma, incelenen soruna yorumlayıcı ve sorgulayıcı bir biçimde yaklaşarak sorunun içinde bulunduğı bağılamı anlamaya yönelik bir yöntemdir (Guba ve Lincoln, 1994: 165). Belge analizi, vaka analizi, görüşme ve gözlem gibi yöntemler kullanılarak bir problemin çözümüne yönelik çalışmaların yapılmasını sağlayan nitel araştırma; sorunlar ile ilgili olguların doğru ve gerçekçi bir temelde ele alınmasına ve bilinen ancak fark edilmeyen sorunların algılanmasına yönelik öznel bir süreci ifade etmektedir (Seale, 1999: 469). Bu nedenle nitel araştırma yöntemi konuya en uygun yöntem olarak görülmüştür.

Çalışmada nitel bir araştırma yaklaşımı çerçevesinde vaka analizi kullanılmıştır. Vaka analizi Merriam (2013: 161) tarafından belirli sınırları olan bir sistemin derinlemesine betimlenmesi ve incelenmesi olarak tanımlanmaktadır. Davey'e (1991: 1) göre vaka analizi, bir durum veya olayın derinlemesine incelendiğı ve araştırma amacına uygun olarak verilerin sistematik şekilde toplandığı bir yöntemdir. Bununla birlikte vaka analizi kendi içinde farklı yaklaşımları barındıran bir metottur. Bu yaklaşımlardan biri olan ve Yin (1984) tarafından ilk kez ifade edilen açıklayıcı vaka analizi çalışmanın araştırma deseni olarak belirlenmiştir. Açıklayıcı veya tanımlayıcı vaka analizi betimsel bir yaklaşıma sahiptir. Nedensel araştırmalar için uygun bir yöntemdir (Mills et al.: 72). Bunların yanında çalışmada eleştirel kaynak incelemesi yapılmıştır. Bu sayede konuyla ilgili yapılan önceki çalışmaların konuya yaklaşımı ele alınarak, farklı bir bakış açısı geliştirilmiştir (Hartley, 2008:87).

Eleştirel bir yaklaşımla yapılandırılacak bu tez çalışmasında, nitel araştırma yöntemi yorumlayıcı ve sorgulayıcı olması nedeniyle tercih edilmiştir. Afganistan üzerine yapılan çalışmaların birçoğı eleştirel bir yaklaşım geliştirse de, neo-kolonyal teorik çerçevede yapılan araştırma sayısı oldukça azdır. Afgan göçünün nedenleri ve sonuçları doğru şekilde tespit edilse bile neo-kolonyal çerçeve içinde değerlendirme yapılmamıştır. Yani bilinen ama fark edilmeyen bir gerçeğin üzerinde durulması elzemdir. Ele alınacak vaka olarak Afganistan'ın seğılmesi, neo-kolonyal sömürü olanaklarının her çeşidinin bu ülkede kullanılması nedeniyle. Bununla birlikte söz

konusu sömürü araçlarının göç üzerindeki etkilerini incelemeye elverişli bir vaka olması etkili olmuştur. Çalışmada kullanılacak vaka analizi yöntemi ile Afganistan ve Afgan göçü konusunda derinlemesine analiz yapılması planlanmıştır. Daha özelden açıklayıcı vaka analizi yöntemiyle, Afgan göçünün neo-kolonyal sömürü biçimi ile nedenselliğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Ayrıca genel eleştirel yaklaşıma uygun olarak, literatür çalışması sonucunda Afgan göçü ile ilgili ortaya çıkan genel yaklaşımlar değerlendirilerek farklı bir bakış açısı geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Tez çalışmasında amaca uygun veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Afganistan, Afgan göçü ve neo-kolonyalizm üzerine daha önce yapılmış çalışmalar, raporlar, internet ve kütüphane kaynakları incelenmiştir. Üç dilli bir araştırma yapılarak; Fransızca, İngilizce ve Türkçe akademik yazındaki yaklaşımlar ele alınmıştır. Bu sayede farklı anlayışlar çalışmaya yansıtılmıştır. Göç üzerine en güvenilir kaynaklar olan Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) ve Uluslararası Göç Örgütü'nün (IOM-UN Migration) sayısal verileri çalışmada kullanılmıştır. Böylece betimsel analiz ve sayısal veriler birlikte kullanılarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada teorik çerçeve olarak neo-kolonyalizm belirlenmiştir. Neo-kolonyalizm eski sömürgeci devletlerin eskiden sömürülen devletler üzerinde kurduğu yeni iktisadi hegemonyayı ifade etmektedir (Young, 2016:61). Neo-kolonyalizm kavramı ilk kez Jean-Paul Sartre tarafından ortaya koyulsa da asıl ünü ve siyasi bağlam içinde kullanımı 1965 yılında Gana'nın ilk başbakanı Kwame Nkrumah'ın "Emperyalizmin Son Aşaması, Neo-kolonyalizm" kitabında olmuştur (Ardant, 1965: 837). Nkrumah, neo-kolonyalizmi teorileştirerek sosyal bilimler terminolojisine kazandırmıştır. Günümüzde Noam Chomsky gibi yazarlar tarafından sıkça kullanılan bir yaklaşım olsa da Nkrumah'ın ortaya koyduğu ilk eksen korunmaktadır. Nkrumah'ın ortaya koyduğu neo-kolonyalizme göre, sömürgeci devletlerden bağımsızlığını kazanan ülkeler aslında gerçekten bağımsız değildir. İktisadi araçlar yoluyla dışarıdan yönetilmektedir. Neo-kolonyal dönem kolonyal dönem ile karşılaştırıldığında daha derinden ve sessiz bir sömürü biçimidir. Her şey görünürde bağımsız bir devlet imajı sağlarken, aslında ciddi bir sömürüye maruz kalınmaktadır (Nkrumah, 1965:72).

Neo-kolonyalizmin günümüzdeki araçları iktisadi araçlarla sınırlı değildir. Bunun yanında, uluslararası yardımlar yoluyla ve uluslararası hukukun tartışmalı yetkileri ile de askeri ve siyasal araçlar kullanılarak devletler sömürülmektedir. Bu çalışmada, neo-kolonyalist devletlerin kullandığı sömürü araçlarının tümü ele alınmıştır. Afganistan vakası özelinde, tüm bu araçların farklı derecelerde de olsa kullanımı söz konusudur. Vakanın neo-kolonyalist sömürü sonrası göç veren ülke olduğu gerçeği, neden-sonuç ilişkisi içerisinde ortaya koyulmuştur.

Bu çalışmada neo-kolonyalist teorinin Afgan göçünü incelemek için bir teorik çerçeve olarak tercih edilmesinin sebepleri bulunmaktadır. Afganistan'ın göç veren ülke olarak son dönemlerin en büyük göç dalgalarından birinin kaynağı olmasının temel nedenleri; ekonomik sorunlar, ülkedeki kimlik problemi, eğitim sistemi, güvenlik problemi, iç karışıklıklar, sürgünler ve baskı artışları olarak ön plana çıkmaktadır. Bu sorunların tümünün ardında yer alan ana problem, neo-kolonyal sömürü araçlarının bu ülke üzerinde yoğun bir biçimde kullanılmasıdır. Bu nedenle konuya neo-kolonyalist teorik çerçeveden bakmak, gerçek nedenlerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Kolonyal müdahalelerin yoğun yaşandığı ve ardından neo-kolonyal sömürü biçiminin ön plana çıktığı Afrika ülkeleri, bu kavramlarla özdeşleştirilmiştir. Ancak Batılı olmayan birçok devletin neo-kolonyal sömürüye maruz kaldığı görülmektedir. Afganistan'ın bir Orta Asya ülkesi olarak 19. yüzyılda kolonyal bir dönem geçirmesi ve ardından 20. ve 21. yüzyılda neo-kolonyalizmin de bir mağduru olması, bu ülkeyi önemli bir örnek vaka haline getirmektedir. Çalışmada incelenecek zaman diliminin başlangıcı olan 1979 yılı, Sovyet Birliği tarafından işgal edilen Afganistan'ın neo-kolonyal sömürü biçiminin öznesi olduğu bir başlangıç yılını ifade etmektedir. Devamında ABD'nin Afganistan'ı işgali ve öncesinde fiili olmasa bile iç siyasi aktörleri belirlemeye yönelik girişimleri, neo-kolonyalizmin sürdürülmesine neden olmuştur. Bu nedenle tezde, bu iki ana olay ve yarattığı sonuçlar üzerinden bir inceleme yapılmıştır.

Çalışmada post-kolonyal teori yerine neo-kolonyal teorinin kullanılmasının en önemli nedeni kültürel bir değerlendirme yapılmayacak olmasıdır. Zira post-kolonyal teori, sömüren ile sömürülen arasında kültürel ve kültürel etkilerin yarattığı problemler üzerinden bir değerlendirme yapmaktadır. Çalışmanın ana inceleme noktaları,

ekonomik ve siyasi yıkımlar olacaktır. Bu nedenle neo-kolonyal teori daha uygun görülmüştür. Ayrıca daha önceki çalışmalarda, göçün ortaya çıkışının sebepleri ekonomik ve siyasi kökenli olarak tespit edilmiştir.

Tezin temel olarak dört bölümden oluşması planlanmıştır. Birinci kısımda neo-kolonyalizmin teorik ve tarihi kapsamı ve kullanılan neo-kolonyal araçlara yer verilmiştir. Bu bölümde tezin teorik çerçevesi ele alınarak, neo-kolonyalizmin anlatılması hedeflenmiştir. Bu nedenle neo-kolonyalizm ve neo-kolonyalizm ile ilgili kavramlar, kökenleri ile birlikte ele alınmıştır. Sömürgeciliğin tarihi ve kolonyalizm açıklanmıştır. Neo-kolonyalizm Kwame Nkrumah'ın teorileştirdiği bir kavram olduğu için; Nkrumah'ın yaklaşımı da işlenmiştir. Ayrıca neo-kolonyalizmin kullandığı müdahale araçları; uluslararası hukuk, siyasi ve ekonomik araçlar olarak üç başlıkta incelenmiştir.

İkinci bölümde, Afganistan'daki neo-kolonyal etkinlikler işlenmiştir. Bu bölümde Afganistan'ın jeo-stratejik önemi değerlendirilerek; coğrafi konumu ile tarihsel iki önemli jeo-politik çatışma olan Büyük Oyun ve Yeni Büyük Oyun'a yer verilmiştir. ABD ve Sovyetler Birliği gibi işgalci ve dönemlerinin büyük güçlerinin bu ülke üzerindeki çıkarları siyasi ve ekonomik bağlamda, neo-kolonyal teori temelinde incelenmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde ise, 1979'dan bugüne Afganistan'daki siyasi durum ve aktörler konu alınmıştır. Afganistan'ın daha iyi anlaşılabilmesi için demografik ve etnik yapısı ile 1979'dan bugüne kadar gerçekleşen kritik tarihi dönüm noktaları neo-kolonyal teorik çerçevede irdelenmiştir. İncelemede politik aktörler olarak; Taliban, Kuzey İttifakı, Mücahitler ve Sovyet Karşıtı Diğer Gruplar ele alınmıştır. Tarihsel dönemler ise; 1978 öncesi dönem, 1978 Komünist Darbesi ve Sovyetler Birliği İşgali, Soğuk Savaş sonrası dönem, ABD İşgali ve sonrası olmak üzere dört temel dönemde açıklanmıştır.

Çalışmanın son bölümü, tezin göç ile ilgili en kritik değerlendirmelerinin yapıldığı kısımdır. Afganistan'daki göç hareketleri neo-kolonyal teorik çerçevede bu bölümde sunulmuştur. Öncelikle Afganistan'daki göç türleri; iç, dış ve geriye göçler kapsamında ele alınmış ve göç dalgalarının görünen nedenleri tahlil edilmiştir. Görünen nedenler ekonomik, coğrafi, eğitimsel, güvenlik perspektifinden ifade edilmiştir. Daha sonra neo-kolonyal güçlerin müdahaleleri sonucu oluşan siyasi

değişimler ve bu değişimlerin beraberinde getirdiği göç dalgaları, 1979'dan bugüne tarihsel çerçevede ele alınmıştır. Bu bölümde beş ana dalgada gerçekleşen göç hareketleri, üçüncü bölümde tarihsel perspektifte incelendiği için sadece göç perspektifinden ifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

NEO-KOLONYALİZME GENEL BİR BAKIŞ

Tezin ilk kısmını oluşturan bu bölümde, neo-kolonyalizme ve neo-kolonyalizm ile ilgili kavramlara genel bir bakış geliştirilerek tezin teorik altyapısı ortaya koyulmuştur. Bu amaçla öncelikle, neo-kolonyalizme tarihsel perspektiften bir inceleme yapılmıştır. Neo-kolonyalizmin tarihi gelişimini, ortaya çıkışını ve arka planını tetkik etmek; bugününü anlamak için oldukça önemlidir. Özellikle neo-kolonyalizmin kök kavramı olan kolonyalizmin tarih sahnesine çıkışı, gelişimi ve farklı sömürü biçimlerine dönüşüm süreci, bu konunun etraflıca anlaşılmasını sağlayacaktır. Bununla birlikte neo-kolonyalizmle ilişkili kavramların semantik olarak nereye yerleştiği ve birbirinden nasıl farklılaştığı ele alınmıştır. Bu sayede hem tarihsel hem de anlamsal bir yaklaşım geliştirilmiş, teorik altyapı iki yönlü incelenmiştir.

Birinci bölüm kapsamında yapılan tarihsel ve semantik incelemenin ardından, neo-kolonyalizmin teorik temelleri ortaya koyulmuştur. Kavramın teorileşmesini sağlayan Gana'nın ilk başbakanı ve teorisyen Kwame Nkrumah tarafından ifade edilen neo-kolonyalizm anlayışı ele alınarak açıklanmıştır. Süregelen sömürü uygulamalarının değişimi, kavramda farklılaşmalar meydana getirse de özü korunduğu için ilk teorileştirme girişimi önemini muhafaza etmektedir. Bu nedenle Kwame Nkrumah'ın ortaya koyduğu eksen, tezde önemli bir yere yerleştirilmiştir.

Neo-kolonyalizm, sömürgeci devletlerin uygulamaları ile zamanla yöntemsel ve araçsal değişime uğramıştır. Her ne kadar asli amacında değişim olmasa da sömüren devletler yeni yöntemler geliştirerek sömürüyü derinleştirmiştir. Sömürüye maruz kalan devletlere, müdahale etme biçimleri konjonktürel değişime ayak uydurmuş; neo-kolonyalizmin en eski yöntemlerinden olan ekonomik araçlarla müdahalenin yanına farklı yöntemler eklenmiştir. Uluslararası hukukun gelişimi ile yeni uygulamaların önü açılmış, sömüren devletlerin sömürmeyi hedefledikleri ülkelere müdahalesi kolaylaşmıştır. Uluslararası arenada kurgulanan devletler üstü yapılanmanın kurumsallaşması, neo-kolonyalizm lehine evrimleşmiştir. Uluslararası yardımlar,

Batılı olmayan ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımlılıklarını arttırarak yeni sömürü araçlarından biri haline gelmiştir. Ayrıca devletlere müdahalenin en eski yollarından olan siyasi müdahaleler ele alınarak; neo-kolonyal müdahale araçları eski ve yeni yöntemler bağlamında incelenmiştir.

1. NEO-KOLONYALİZM KAVRAMI VE KAVRAMIN KÖKENLERİ

Tezin teorik alt yapısını oluşturan neo-kolonyalizm kavramının ele alındığı bu bölümde, kavramı daha iyi aktarabilmek adına neo-kolonyalizm ile ilgili kavramlar ele alınmıştır. Söz konusu kavramlar kolonyalizm, emperyalizm, dekolonizasyon ve post-kolonyalizm olarak belirlenmiştir. Zira ortak kökenlere sahip bu kavramlar zaman zaman birbiri yerine kullanılmakta ve anlam karışıklığına sebep olmaktadır. Anlamsal açıklamaların yanında, sömürgeciliğin tarihsel kökenleri ortaya koyularak iki yönlü inceleme yapılmıştır.

Neo-kolonyalizmin kaynak kavramı olan kolonyalizm, bu bölümün ayrıntılı inceleme konularından olmuştur. Neo-kolonyalizmi detaylıca incelemekten önce kolonyalizm ele alınmış ve kolonyalizmden neo-kolonyalizme geçiş tetkik edilmiştir. Son olarak neo-kolonyalizm ayrı bir başlık altında etüt edilmiştir.

1.1. Neo-Kolonyalizm ile İlgili Kavramlar ve Sömürgeciliğin Tarihi

Sömürgecilik faaliyetlerinin kökenleri Eski Yunan site devletleri kadar gerilere gider. Ancak 15. Yüzyılda başlayan “Coğrafi Keşifler” ile birlikte büyük bir ivme kazanmıştır. Batı Avrupa ülkelerinin 15. Yüzyılda başlattığı “Coğrafi Keşifler” çağı ile birlikte başlayan ve temelde Avrupalılar tarafından yeni keşfedilen toprakların ve insanların, kendi ülkelerini zenginleştirmek için kaynak olarak kullanılmasıyla modern sömürgecilik dönemi açılmıştır (Arnold, 1995: 3). 15. Yüzyılda başlayan bu dönem, İkinci Dünya Savaşı’nın bitişine kadar farklı seyirlerde devam etmiş, 1970’li yıllarda neredeyse tüm sömürgeler bağımsızlıklarını kazanmışlardır (Kavas, 2009: 396). Söz konusu eski sömürge ülkeler bağımsızlıklarını kazansalar da eski sömürgeci ülkeler bu ülkeler üzerindeki hâkimiyetlerini farklı yollarla sürdürmüşlerdir (Yıldız, 2013: 334). Son beş yüz yıllık süreçte, sömürgeci faaliyetler Avrupalı olmayan topluluklar üzerinde yürütülmüştür. Sömürgeleştirme faaliyetlerinin en ağırlı ve acılısı 1860’lı

yıllar ile 1900’lü yıllar arasında Afrika kıtasına yönelik gerçekleştirilmiştir (Afisi, 2017).

Sömürgecilik pratiklerinin ilk dalgasının başlangıcı her ne kadar İspanya, Portekiz, Fransa, Büyük Britanya ve Hollanda gibi Avrupalı ülkelerin yeni ticari yollar ve kaynaklar keşfetmek istemesiyle başlasa da; daha sonra Avrupalı olmayan Rusya, Japonya ve ABD gibi ülkeler de sömüren tarafta yer alarak bu sürecin bir parçası olmuştur. Avrupalılar deniz aşırı “keşif” süreçlerini “medenileştirme misyonu” ile başlatmıştır. 18. Yüzyıla kadar bu “medenileştirme” hareketi, “kâfir” toplulukları Hristiyanlaştırma anlamında değerlendirilmiştir. 18. Yüzyıldan sonra Aydınlanma’nın da etkisi ile birlikte “medenileştirme” misyonu sekülerleşmeye başlamıştır (Delori, 2019: 63). Medenileştirme misyonunun temelinde yatan “erdem”, sömürgeciler tarafından sömürülen toprakların yararına bir iş yapıldığı yönündeki inançtır. Aslında fedakârca yapılan ve hayırsever amaçlara hizmet edilerek “medeni olmayan” toplulukları “medenileştirmek” hedeflenmektedir (Anghie, 2005: 96). Bu hedefte de görüldüğü gibi, sömürgeleştirilen toplulukların faydasına olacağı düşünülen şeyler sömürgeciler tarafından belirlenir. Bu kişilerin hayatları ile ilgili temel kararlar uzaktaki ana devletin yönetim mekanizmaları tarafından alınır. Bu topluluklarla bir kültürel uzlaşmaya gidilmesi söz konusu bile olamaz. Sömürgeciler kendi üstünlüklerine tamamen ikna olmuştur ve sömürülen topluluklar üzerindeki en doğru kararların onlar tarafından alınabileceğine inanırlardı. Öyle ki, kendi hukuksal düzenlerini sömürdükleri topraklarda yaşayan yerli halklara empoze ederlerdi (Osterhammel, 2005: 17).

Türkçe’de hem sömürgecilik hem de kolonyalizm olarak iki şekilde de kullanılan kavram, ilk kez 19. Yüzyılda ortaya çıkmıştır (Fanon, 2002). Kavramın kökenleri erken Roma tarihine ait *colonia* adı verilen Latin yerleşim ağlarına kadar gitmektedir (Mamdani, 1996). Ancak bu kavram sabit bir şekilde kalmamış ve zamanla anlam değişikliğine uğramıştır. En dar anlamında, yabancı topraklarda siyasi örgütlenme yoluyla yerleşim kurmayı ifade ederken; geniş anlamında, siyasi bir odağın yerli nüfus üzerinde bir tahakküm ilişkisi kurmak için yabancı toprakların ele geçirilerek kontrol altına alınması anlamına gelmektedir (Delori, 2019: 63).

Bunların dışında farklı tanımlar da mevcuttur. Afisi (2017) tarafından, bir ulusun diğer ulus üzerinde kasıtlı olarak kendi siyasi ajandasını ve kurallarını dayatması olarak da tanımlanmaktadır. Afisi'ye göre sömürgeciliğin stratejisi, sömürgeci ana devletin sömürgeleştirmiş olduğu topraklara yerleşerek kendi ekonomik gelişimini kolaylaştırmasıdır. Ronald Horvath (1972: 46) da benzer bir tanım yaparak kolonyalizmi, bireylerin veya grupların bir toprak ve/veya diğer bireylerin veya grupların davranışları üzerinde kurmuş olduğu kontrol ve tahakküm biçimi olarak adlandırmıştır. Yani kolonyalizm genişlemek ve sömürmek için kullanılan bir araçtır.

Sömürgeciliğin arkasındaki fikir, temelde, bir ülkenin veya bir bölgenin bir başkası tarafından fethedilmesi ve yönetilmesi, fethedilen yerlerin kaynaklarının fethedenin çıkarları için sömürülmesine imkân vermektir. Bunun sonucu olarak, fethedilen topraklardaki toplumun ekonomik, sosyal, siyasi ve entelektüel yapısı kısmen veya kökten değiştirilir (Afisi, 2017). Aynı zamanda maruz kalınan kaynak sömürüsü ve ülkenin pazar olarak kullanılması ile birlikte, sömürülen ülkenin geleneksel ekonomisi çöker ve büyük bir yoksulluk ortaya çıkar. Kolonyalizm ekonomik temelde incelendiğinde farklı seyirlerde değişim ve yeniden yapılanma gösterdiği fark edilmektedir. Kapitalizmin uğradığı değişim; ticari, endüstriyel ve tekelci-finans kapitalizmi gibi farklı evrelerde sömürgecilik üzerinde kendisini göstermiştir (Mamdani, 1996).

Emperyalizm ile sömürgecilik kavramları zaman zaman birbiri ile karıştırılan ancak farklı anlamlara sahip kavramlardır. Emperyalizm kelimesinin kökeni Latince *imperium* kelimesinden gelmektedir. İmparatorluk anlamına gelen bu kelime Fransızca'da emperyalizm kelimesine türetilmiştir (Humm, 2018: 188). Bu iki kavram arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır ve iç içe geçmiştir. Sömürgecilik (kolonyalizm), yeni topraklara yerleşme ve bu topraklardaki malların ve zenginliğin ana devlete aktarılması ve tahakkümünü ifade ederken (Loomba, 2000:18); emperyalizm, gelişmiş ülkelerin daha az gelişmiş ülkeleri siyasal, ekonomik ve kültürel olarak tahakküm altına almasıdır (Macit ve Torun, 2014: 141). Yani emperyalizmde, sömürgecilikte olduğu gibi tahakküm altına alınan yerlerde ana devletin yerleştirdiği gruplar bulunmamaktadır (Ferro, 2002: 48). Emperyalizmde göç etme mefhumu yoktur (Parenti, 2011: 13). Edward Said de (1993: 8) benzer bir

yaklaşım la kolonyalizmi çoğu zaman emperyalizmin bir sonucu olarak görür ve emperyalizmi daha geniş bir kavramsal çerçeve olarak ele alır. Kısacası emperyalizm daha genel anlamda bir tahakküm kurma mekanizması iken; kolonyalizm, emperyalizm pratiklerinin ana devletten uzak bir yere yerleşilmesi sonucunda uygulanmasıdır.

Neo-kolonyalizmin kökenlerini daha iyi anlamak amacıyla incelenmesi gereken bir diğer kavram, dekolonizasyondur. Dekolonizasyon, kolonyalizmin ortadan kaldırılarak, bir topluluğun veya ulusun kendi toprakları üzerinde kendi hâkimiyetini kurması anlamına gelmektedir. Kurulan yeni devlet, kendi öz iradesi ile hareket edebilir hale gelir ve yabancı aktörlerin doğrudan kontrolü altından çıkar (Afisi, 2017).

Fransızlar, İspanyollar, Portekizliler ve Hollandalıların Yeni Dünya olarak nitelenen Güney ve Kuzey Amerika’da yürüttükleri kolonyal faaliyetlerin sonlanması, dekolonizasyon sürecinin ilk dalgası olarak 18. Yüzyılda karşımıza çıkmıştır. Klasik Emperyalizm Çağı olarak nitelendirilen 19. Yüzyılın son çeyreğindeki kolonyal faaliyetler ise kısa sürerek, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gerçekleşen dekolonizasyon hareketleri ile birlikte sona ermiştir (Watts, 2017: 2).

Kolonyalizm kökenli kavramlardan biri olan post-kolonyal kavramı ise sömürge sonrası dönemi ifade eder. Dekolonizasyon sonucu ortaya çıkan yeni devletlerin üzerindeki eski sömürü düzeninden kalan etkilerin incelendiği post-kolonyalizm çatısı altında teorileştirilmiştir. Post-kolonyal teori, eski kolonilerin sosyal ve siyasal durumları ile ilgilenir ve kültürel kimlik, cinsiyet, ırk, etnisite, dil ve güç ilişkileri üzerinden analizler gerçekleştirir (Ato, 2000). Post-kolonyalizme göre, dekolonizasyon sonrası, kolonyalizmin etkilerinin tamamen ortadan kaybolduğu söylenemez. Sömürgecilik sonrası ardıl etkiler devam etmektedir (Hall, 1996: 248). Ancak post-kolonyalizm bu etkileri ele alırken kapitalizm üzerinden eleştiri getirerek Marksist bir kavramsallaştırma yerine, eski sömürgeyi ağırlıklı olarak kültürel kodlar üzerinden bir incelemeye tabi tutar (Delori, 2019: 65).

Kolonyalizmin tarihsel sürecini ve neo-kolonyalizmle ilişkili kavramları incelediğimiz bu bölümden sonra, neo-kolonyalizme giriş yapmadan önce

kolonyalizmden neo-kolonyalizme geçiş süreci, bir sonraki bölümde kısaca incelenmiştir.

1.2. Kolonyalizmden Neo-Kolonyalizme

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Büyük Britanya, ABD, SSCB, Fransa ve Hollanda'nın başını çektiği sömürgeci devletler, özellikle Asya ve Afrika kıtalarında tahakküm altında tuttıkları topraklardaki sömürü düzenini devam ettirip ettirmeme konusunu tekrar gözden geçirmişlerdir. Zira sömürü altındaki ulusların özgürlük talepleri, özgürlük taleplerinin dışarıdan teşvik edilmesi ve kolonyalizmin ana devlet üzerinde yaratmış olduğu ekonomik yük, kolonyalist düzenin sürdürülebilir olmasının önünde ciddi bir engel olmaya başlamıştır. Bu durum sömürgeci devletlerin, bu ulusları serbest bırakmaları ile sonuçlanmıştır (Nwachuku, 2016: 1). Klasik kolonyalizmin özellikle ekonomik açıdan karlılığı ortadan kalkmaya başlamış, koloniyi elde tutmanın maliyeti artmıştır (Zinkin, 1993: 352). Kolonilerde fiziki varlık sürdürmenin, askeri bir müdahalede bulunmanın maliyeti ve şansı oldukça düşmüştür. Buna ek olarak, insanların düşünsel ve ilkesel yaklaşımlarındaki değişimler, devletlerin vatandaşlarını gönüllü askerlik konusunda kolaylıkla ikna edebilir olmaktan alıkoymuştur. Zira vatandaşlar Birinci Dünya Savaşına “vatan için ölme” ve “vatani savunma” motivasyonları ile gitmişlerdi. İkinci Dünya Savaşı'nda da bu motivasyon sürdürülmüştü ancak devletler, vatandaşlarını lme götürebilecek haklı gerekçeleri artık ortaya koymakta zorlanmaya başladılar. Bu düşünsel değişim de sömürgeci devletler için kolonilerde durmayı zorlaştıran faktörlerden olmuştur (Zinkin, 1993: 357).

Kolonyalistlerin, kolonilerinden ayrılmasının altında yatan en büyük motivasyon ekonomik temelliydi. Bununla birlikte dünya kamuoyuna yansıtılan sebeplerden farklı olarak, sömürgelerde işledikleri eski suçlarını da örtbas etmek istemişlerdir (Zinkin, 1993: 353). “Yüce gönüllü” sömürgeci gler, kolonilerinin bağımsızlıklarına saygı göstererek bu topraklardan çekilmişlerdir. Bu şekilde bir taşla iki kuş vurulmuş; hem eski sömürgeci suçlarından kurtulmuşlar hem de bağımsızlığa saygı gösteren demokratik devletler kisvesini giymişlerdir.

Bağımsızlıklarını kazanan devletler için bu süreç çok hızlı gelişmiş ve doğal olarak geçişte devlet olmak ile ilgili tecrübesizliklerden kaynaklanan ciddi aksaklıklar meydana getirmiştir. Yeni devletler, sömürgeci devletlerle olan bağlarını hızlıca koparamamışlar ve bu durum eski sömürgeci devletlerin sömürü pratiklerini farklı biçim ve yöntemlerle sürdürme arayışına bir çare olarak görülmüştür. Zira yeni devletlerin tecrübesizlikleri, “eski efendilerinden” yardım, çeşitli konularda danışmanlık ve diğer kaynaklara yönelik taleplerde bulunmalarına neden olmuştur. Sömürgeci devletlerin teknik bilgiye sahip personelleri hiçbir bilgi birikimi ve yetişmiş unsur bırakmadan genç devletlerden çekilmiştir. Söz konusu deneyimsizliğin de bahanesiyle, eşitsiz ilişkinin en belirgin ögesi olan ebeveyn devletlerin askeri varlıkları, bağımsızlık sonrasında da bu topraklarda devamlılık arz etmiştir. Sömürgeci devletler, yeni kurulan devletler için ebeveyn devlet rolü üstlenmiştir. Böylece “eski efendiler” ile yeni devletler arasında sömürü düzenindeki gibi eşitsiz bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bağımsızlık bir güç değil, dert olarak genç devletlerin karşısına çıkmıştır. Fanon’ın (2002: 76) ifadesiyle sömürgeciler “madem bağımsızlık istiyorsunuz, alın ve aç kalın” demiştir. Tüm sorunların yanında, yeni kurulan devletlerin sınırları neredeyse hiçbir iç dinamik ve sosyolojik gerçeklik gözetilmeden sömürgeci devletler tarafından çizilmiştir. Yeni devletlerin yönetsel tecrübesizliklerinin yanına bir de baş edilmesi gereken, çözülmesi zor iç sorunlar eklenmiştir. “Böl ve yönet” stratejisi için uygun olan ortam da bu şekilde yaratılmıştır. İç sorunların ve devlet tecrübesi eksikliğinin sonucu olarak, yeni devletlerin eski sömürgeci devletlerine olan bağımlılıkları artmış ve eşitsiz hegemonik küresel ilişki ağları ortaya çıkmıştır (Figler, 2016: 2).

Yeni devletlerin eski sömürgeci devletlere olan bağımlılığı, kısa sürede araçsallaştırılmış ve sömürü için yeni yöntemler türetilmesine imkân vermiştir. Eski sömürgeci politikalar yerini kendini daha iyi gizlemiş yöntem ve araçlara bırakmıştır (Vahruşev, 1978: 12). Bağımsızlığını yeni kazanmış devletler örtülü olarak sömürgeleştirilmeye ve sistematik bir şekilde boyunduruk altına alınmaya başlamıştır. Bu süreç, klasik sömürgeleştirme sürecinden farklı olarak açıktan sömürü faaliyetleri ile değil, üstü kapalı yöntemlerle yürütülmektedir. Özellikle ekonomik sömürü şeklinde kendini gösteren bu yeni yöntemler, bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerin gerçek bağımsızlığından söz etmenin mümkün olmadığı bir durum ortaya çıkmıştır.

Yeni devletlerin kontrolü “eski efendilerin” eline dolaylı yöntemlerle geçmeye başlamıştır. Kolonyalizmdeki gibi doğrudan askeri ve siyasi tahakküm kurmak yerine farklı yöntemlerle etkiler sürdürülmüştür (Lienau, 2021: 332). Bu yeni sömürü biçimine neo-kolonyalizm veya yeni sömürücülük adı verilmiştir. Özellikle ekonomik yöntemler kullanan neo-kolonyalizm anlayışı, daha sonra farklı yöntemler geliştirerek sömürgelerdeki kaynakları sömürmeye ve refah transferini gelişmemiş Güney’den gelişmiş Kuzey’e yapmaya devam etmiştir (D’Souza, 2007: 68).

Bu bölümde ve bir önceki bölümde tarihsel ve kavramsal öncüllerinden bahsedilen neo-kolonyalizm, bir sonraki bölümde sömürünün bir yeni sürümü olarak ayrıntılı açıklanmıştır.

1.3. Neo-Kolonyalizm

İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan dekolonizasyon süreci ile birlikte sömürgeler, sömürgeci devletlerden bağımsızlıklarını kazanmaya başlamıştır. Ortaya çıkan yeni devletlerin bağımsızlıkları hukuki bir anlam teşkil etmekle birlikte, gerçek anlamda bir bağımsızlık olmadığı daha sonra anlaşılmıştır. Zira eski sömürgeci devletler farklı yöntemler geliştirerek sömürü ilişkilerini farklı şekilde sürdürmeye başlamıştır (Atasoy, 2018: 55). Sömürge imparatorluklarının ortadan kalkması, sömürge mirasının bitmesi anlamına gelmemiştir. Neo-kolonizasyon ve neo-kolonyalizm kavramları, dekolonizasyonun gerçek anlamda bir bağımsızlığa eşlik etmeyeceğini ortaya koymuştur (Delori, 2019: 64). Kolonileri bağımsızlaştırma süreci aslında farklı bir emperyal hegemonya biçimini sürdürmek için kesintiye uğratılmıştır (Watts, 2017: 5). Bağımsızlığını kazanan devletlerin liderleri ve önde gelen entelektüelleri, bağımsızlığın gelişimi beraberinde getireceğini düşünmüşler ancak kısa zamanda yanılgılarını fark etmişlerdir. Özellikle kolonyalizmden faydalanan yabancı elitlerin bu kez yerel elitlerle birlikte, yeni düzende hala faydalancı taraf olduğu gözlemlenmiştir (Maldonado-Torres, 2016: 73).

Neo-kolonyalizm kavramı ilk kez Jean Paul Sartre tarafından kullanılmıştır. Anti-kolonyalizm hareketinin önde gelen savunucularından olan Sartre, Fransa’nın eski kolonilerden tamamen çekilmesi ve tam özgürlüğün sağlanması gerektiğini özellikle Cezayir bağlamında ifade etmiştir (Sartre, 2001). Neo-kolonyalizmin farklı

düşünsel yapılardaki izdüşümü incelendiğinde, Marksist-Leninist geleneğin kaynak ideolojilerden olduğu görülebilir. Lenin “Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması” (1999) adlı eserinde, kapitalizmin sömürgeci devletlerin ana yurtlarında büyük bir sermaye birikimine sebep olduğunu ancak iş gücü kıtlığından dolayı kolonilere yönelim olduğunu ifade eder. Zira kolonilerde tersi bir durum söz konusudur. İş gücü bol, sermaye kıttır. Burada Marksizm’den türetilen geniş çerçevede bir emperyalizm eleştirisi olsa da neo-kolonyalizmin kökenleri bu düşünsel yapıdan kaynağını almaktadır. Ancak neo-kolonyalizm kavramı çağdaş anlamda ilk kez, kolonyal yönetim altında olan Afrika ülkelerinden bazı siyasi grupların 1950’li ve 1960’lı yıllarda kolonyalizm ve post-kolonyalizmle ilgili sorunları ele aldığı Üçüncü Tüm Afrika Halkları Konferansı’nda tarif edilmiştir. 1961’de Kahire şehrinde düzenlenen konferansta, “Neo-Kolonyalizm Kararı” (1962) başlığı altında neo-kolonyalizm: “Bağımsızlığını yeni kazanmış veya bu statüye yakın Afrika ülkelerinin siyasi bağımsızlıklarının tanınmış olmasına rağmen, siyasi, ekonomik, sosyal, askeri veya teknik yollarla örtük bir tahakküm yöntemi ile sömürge sisteminin devam ettirilmesi ve en büyük tehdit” olarak tanımlanmıştır. Kahire Konferansı’nda neo-kolonyalizmin nasıl tezahür ettiği ortaya koyulmuştur. Sivil veya askeri darbe ile iktidara gelen ve sömürgeci devletler yararına faaliyet gösteren hükümetlerin varlığı; eski sömürgecilerle bağların kopartılmamasını sağlayan bağımsızlık öncesi veya sonrasında Milletler Topluluğu (Commonwealth) gibi kurulan federasyon ve birlikler; Afrikalı ulusların arasına kasıtlı olarak yapay sınırlar çizilerek Afrika topraklarının Balkanizasyonu; krediler, sermaye yatırımları, yardımlar gibi araçları kullanarak yeni bağımsızlığı kazanmış devletlerin dış güçlere ekonomik bağımlılığını sağlayarak potansiyel gelişimlerinin baltalanması; devletlerin bağımsızlığını kazanmadan önce bulunan veya bağımsızlık şartı olarak sunulan askeri üslerin varlığı, neo-kolonyalizmin en büyük göstergeleri olarak sıralanmıştır. Aynı konferansta, neo-kolonyalizmin ajanları olarak; sömürgeci devletlerin baskı unsuru ve casusluk faaliyetleri için kullandığı elçilikleri, devletlerin gelişimini sabote eden yabancı devlet ve BM teknik yardımları, yerel görevliler tarafından veya doğrudan kolonyal güçlere hizmet eden askeri ve kolluk kuvvetleri, sömürgeci ülkelere gelen din görevlileri ve hayırsever kuruluşlar, emperyal ve sömürgeci güçler tarafından kontrol edilen medya propagandaları sunulmuştur.

Neo-kolonyalizm kavramı her ne kadar Sartre tarafından kullanılmış, Leopold Senghor, Alioune Diop, Albert Memmi gibi kişiler tarafından 1950’li ve 1960’lı yıllarda farklı şekillerde ifade edilmiş (Watts, 2017: 7) ve Kahire Konferansı’nda vurgulanmış olsa da ses getirmesi Gana’nın ilk başbakanı olan Kwame Nkrumah ile olmuştur. Nkrumah ilk olarak 1963 yılında Afrika Birliği Örgütü Şartı’nın önsözüne neo-kolonyalizm kavramının girmesini sağlamıştır. Ardından, 1965 yılında yazmış olduğu “Neo-Kolonyalizm: Emperyalizmin Son Aşaması” adlı kitabında, neo-kolonyalizm kavramını, yöntemlerini, sömürülen ülkeler açısından meydana gelen sorunları, sorunların nasıl çözülebileceğini anlatmıştır. Lenin’in “Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması” (1999) adlı eserinin adına nazire yaparak bu eseri ortaya koymuştur. Nkrumah’a (1965: ix) göre, neo-kolonyalizm emperyalizmin son ve belki de en tehlikeli aşamasıdır. Zira eski düzenin farklı kılıktaki haliyle emperyalist hırsların zirvesini temsil etmektedir. Neo-kolonyalizm, klasik kolonyalizmdeki doğrudan tahakküme göre daha sinsi, tespit edilmesi ve direnmesi daha zor dolaylı yöntemler kullanmaktadır. Eserde eski sömürgeci ülkelerden bağımsızlığını kazanan Gana gibi ülkelerin, bu ülkelere ve yeni yükselen süper güçlere kültürel ve ekonomik olarak finansal kuruluşlar, çokuluslu şirketler, karteller, sivil toplum kuruluşları aracılığı ile dolaylı yöntemler kullanarak bağımlılığının devam ettiğini ifade eder. Sınırlı savaşlar yaratılarak kontrollü bir şekilde ülkeler istikrarsızlaştırılır ve daha kolay sömürü unsuru haline gelirler. Nkrumah neo-kolonyalizmi Afrika kıtasındaki ülkeler bağlamında açıklasa da bu tez çalışmasında ortaya koymuş olduğu teorik çerçeve Afganistan’a uygulanmıştır. Bir sonraki bölümde Nkrumah’ın ortaya koyduğu neo-kolonyalizm ayrıntılı olarak işlenmiştir.

Young’ın (2016:61) tanımıyla yeni bir sömürü biçimi olan neo-kolonyalizm, yeni bağımsızlığını kazanmış eski sömürgelerin, eski efendilerine bağımlı kaldığı ve sömürgeci tavrın ve ilişkinin sürdüğü ekonomik bir egemenlik biçimini ifade eder. Genel eğilim neo-kolonyal ilişkiyi ekonomik bağımlılık ekseninde açıklama yönündedir (Nwachuku, 2016: 2). Loomba (2000: 25) gibi bazı yazarlar ise, neo-kolonyalizmi sadece ekonomik bir bağımlılık biçimi değil, aynı zamanda kültürel bağımlılıkla tanımlar. Allen (1990: 196) ise neo-kolonyalizmin yerel güvenlik politikaları kapsamında baskı kurma gibi bir araçsallığı da sahip olduğunu ifade ederek; uluslararası politik düzlem dışında da görüldüğünü ifade etmiştir.

Neo-kolonyalizm, klasik kolonyalizmden farklı olarak kaba kuvvete dayanmaz ve etkin rıza söz konusudur (Young, 2016:61). Neo-kolonyalizmin en belirgin özelliği, devletler bağımsız olduğu halde rızalarına dayanır ve dolaylı yollarla sürdürülür (Yetişkin, 2010:16). Silah zoru yerini uluslararası yardımlarla ve bankacılık sistemleri ile desteklenen rejimlere bırakmıştır (Young, 1991: 2). Guy Martin'in (1982: 227) ifadesiyle, "neo-kolonyalizm, kolonyalizmin hayatta kalmış halidir." Kolonyalizmde sömüren ile sömürülen arasında açık ve doğrudan kurulan asimetrik ilişki; neo-kolonyalizmde gizli bir formda ama yine asimetrik bir şekilde gerçekleştirilmektedir (Bodenheimer, 1971: 338).

Sömürgeci ülkelerin kolonyal dönemde sömürülerini temellendirme yaklaşımlardan biri olan, medeni olmayan toplumları medenileştirme hedefi de neo-kolonyalizmde şekil değiştirmiştir. Kendilerinin üstün olduğu algısına dayanan medenileştirme misyonu, Rudyard Kipling'in yazdığı bir şiirden alıntılanan "beyaz adamın yükü" ifadesinde kendini gösterir. Bu fikre göre, beyaz adam üstün insan ırkı olarak, diğer uluslara karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Kolonyalizm döneminde öne sürülen bu "yüce hedef", neo-kolonyalizm döneminde farklı bir şekilde araçsallaştırılmıştır. İnsani ve uluslararası kalkınma yardımları ile dayanışma havası, insan hakları aktivizmi gibi kılıflar icat edilerek geri kalmışlığın ortadan kaldırılmasını hedefler görünen ve tüm insanlığın homojen evrensel mutluluğu kurgusuna uygun olarak kontrol mekanizmaları geliştirilmiştir (Benhabib, 2002). Afrika'daki açlığa karşı yardım kampanyaları batı televizyonlarında kendisini göstermiş ve "beyaz adamın yükü" farklı bir yolla diriltirmiştir (Young, 1991: 2).

Neo-kolonyalizm doktrinine göre, sömürgeci devletler eski sömürgelerinin sanayileşme ile ilgili hamlelerini desteklemezler. Bunun yerine kolonilerdeki hammaddeleri işlemek üzere satın alır, bunları gelişmiş sanayi ürünlerine dönüştürdükten sonra kolonilere ihraç ederler (Nwachuku, 2016: 2). Bu nedenle, sömürgeci ülkelerin ekonomik gelişimi eski sömürgelerindeki kaynaklar ve işgücüne bağımlıdır. Sömürülen ülkelerin sanayileşmesi kendi aleyhlerine olacağı için bağımlı bir ekonomi modelini bağımsızlık yoluyla sürdürme eğilimindedirler (Haag, 2011: 9). Bağımsızlığını kazanmış eski kolonilerin üretim ve pazarının üzerinde tekeldi bir kontrol sağlandığında, sömürgeci güçlerin artık doğrudan kontrol mekanizmasını ellerinde tutmalarına gerek kalmaz. Siyasi bağımsızlığın kolonilere verilmesi

sömürgeci ülkeler açısından hem bütçe dostu hem de insani görünen bir eylemdir (Hoogvelt, 1978: 74). Neo-kolonyal ülkeler teknik olarak bağımsız olmasına rağmen, aslında sömürgeci devletlere bağımlıdır. Tanzanya eski başbakanı Julius Nyerere'nin tabiri ile dekolonizasyon sonrası "bayrak bağımsızlığı" kazanılmıştır. Yani hukuki bir tanınma şekli ile diğer devletler tarafından tanınıp, Wesfalyan uluslararası sistemde *de jure* bir egemenliğe sahip olunması söz konusudur (Langan, 2018: 10). Bu devletler Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda bir sandalyeye sahip olurlar ancak, kendi ülkeleri üzerinde ekonomik ve siyasi anlamda tam söz sahibi olamazlar. Kararlar neo-kolonyal güçlerin çıkarları doğrultusunda alınır.

Avrupa kökenli olan uluslararası hukuk kural ve kaideleri, çok uluslu şirketlerin ve ticari bankaların bireysel ve kurumsal mülkiyet haklarını destekleyerek, milli sınırların ötesinde ekonomik hâkimiyet kurulmasını sağlar. Bu sayede kolluk kuvvetlerine ve askeri güçlere gerek kalmadan milli hükümetlerin desteğiyle eski koloniler üzerindeki tahakküm devam ettirilebilir (Hoogvelt, 1978: 74). Neo-kolonyalist yöntemler kapsamında kullanılan tek ekonomik araç çok uluslu şirketler değildir. 1944 Bretton Woods Anlaşması ile kurulan Dünya Bankası ve IMF de ekonomik olarak gelişmemiş ülkelerde kalkınma programları vasıtasıyla neo-kolonyalist faaliyetlerin payandası olarak görev yapmaktadır.

Sömürülen ülkelerdeki ekonomik ve siyasi elitler de neo-kolonyal sömürü sürecinin bir parçası olarak hizmet edebilir. Bağımsızlık sonrası kurulan hükümetler halkın temsilcisi olarak değil, farkında olmadan ya da isteyerek eski kolonyal güçlerin elemanları olarak görev yapmaya başlamıştır. Genellikle eski sömürgeci ülkelerin eğitim sistemlerinden geçmiş, yeni ve eski elitlerin oluşturduğu kişilerden oluşan hükümetler kurulmuştur. Ülkedeki elitler, doğrudan siyasi güce sahip olmasa bile, sömürülen ülkelerin ekonomik elitleri olarak faaliyet gösterebilirler. Zayıf bir burjuvazi örneği gösteren bu grupların varlığı, sömüren ülkeler tarafından desteklenir (Attah, 2013: 77). Bu burjuvazi sınıfı ülkenin gelişmesine ve büyümesine katkı sunmaz, daha çok kendi sınıfsal çıkarlarını gözetir. Falerio (2012: 14) Afganistan, Irak ve Libya'da yerel kaynakların sömürülmesi ve pazarın kontrol edilmesi için kurulan hükümetler vasıtasıyla neo-kolonyalist uygulamaların yürütüldüğünü öne sürer.

Neo-kolonyalizm bazı yazarlar (Ziai, 2020; Woddis, 1967) tarafından eski sömürgeci ülkelerin yeni sömürü faaliyetlerinden çok, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yükselen ABD ve SSCB gibi güçlerin etkinliklerini konu almaktadır. Çin de 1960'lı yıllarla birlikte neo-kolonyalist faaliyetlere katılmıştır. Emperyalizmin yeni formu olarak adlandırılması, bu görüş ile desteklenmektedir (Ashcroft, 2012: 4). Neo-kolonyalizmin mağduru olan ülkeler açısından bakıldığında ise, sadece eski kolonilerin neo-kolonyalizmin öznesi olmadığı tespit edilmektedir. Daha önce hiç sömürgeleştirilmemiş ülkeler de neo-kolonyalizmin mağduru olabilmektedir (Attah, 2013: 71).

Son yıllarda teorisyenler klasik kolonyalizmdeki kölelik ile neo-kolonyalizmi ilişkilendirerek; bir tarafta bireyin, diğer tarafta tüm ulusun ekonomik ve siyasi tahakküm öznesi olarak yer aldığını ifade etmektedir. Fiziksel kölelik yerini daha bütüncül bir kontrol mekanizmasına bırakmıştır (Figler, 2016: 1). 21. yüzyıldaki Kuzey-Güney ilişkilerinin incelenmesi ve Kuzey'in Güney üzerindeki kontrol mekanizmalarının anlaşılması için neo-kolonyalizm kullanışlı bir teorik çerçevedir.

2. KWAME NKRUMAH'IN NEO-KOLONYALİST TEORİSİ

Çalışmanın teorik çerçevesi olarak belirlenen neo-kolonyalizmin teorileştirilmesini sağlayan Kwame Nkrumah'ın fikirleri, bu bölümde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Önceki bölümde neo-kolonyalizm ile ilgili genel teorik çerçeve ve tarihsel alt yapı verilirken, sınırlı da olsa Nkrumah'ın neo-kolonyalizmle ilgili ortaya koyduğu düşünceler ifade edilmiştir. Bu bölüm Nkrumah'ın neo-kolonyalizm üzerine kaleme aldığı "Emperyalizmin Son Aşaması, Neo-Kolonyalizm" kitabından temel kaynak olarak faydalanılarak oluşturulmuştur. Bu sayede tezde kullanılan teorik çerçevenin asıl kaynağından detaylı analizler sunulması hedeflenmiştir.

Kwame Nkrumah'ın neo-kolonyalizm teorisi 1965 yılında yayımlandığında büyük ses getirmiştir. İlerleyen yıllarda bu teoriye yönelik akademik iltifat azalmış ve farklı teorik yapılara yönelmesi söz konusu olmuştur. Bu durum neo-kolonyalizmin önemini ortadan kaldırmadığı gibi, neo-kolonyalist faaliyetlerin etkinliğinin de azalması anlamına gelmemektedir. Aksine neo-kolonyalizm İkinci Dünya Savaşı'ndan bugüne artan bir ivme ile ülkeler üzerinde etkili olmaya devam etmektedir. Bu nedenle

neo-kolonyalizm teorisi, dünyada gerçekleşen siyasi ve ekonomik temelli olayları anlamak için kullanılabilecek önemli bir teorik mercektir. Kwame Nkrumah'ın teoriyi Afrika ülkelerini merkeze alarak yapılandırmış olması, teorinin sadece bu kıtaya sınırlı bir yaklaşıma sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Burada sadece, neo-kolonyal sömürünün en bariz örneklerinin görüldüğü Afrika üzerinden bir örneklem oluşturma söz konusudur. Dünyanın herhangi bir yerinde bulunan ekonomik olarak az gelişmiş veya gelişmemiş ülkeler, neo-kolonyal sömürünün öznesi olabilir (Nkrumah, 1965: xvii). Bu çalışmada da böyle bir anlayışla yola çıkılarak, Nkrumah'ın neo-kolonyalizm teorisi Afganistan kaynaklı dış göçleri anlamak için kullanılmıştır.

Kwame Nkrumah'ın neo-kolonyalizm üzerine ortaya koyduğu fikirlerini incelemeden önce, kendisinin kısaca kim olduğunu ve zamanın ruhunu anlamak gerekir. Zira Nkrumah'ın yaşadığı dönemin gerçekleri, yaşamı ve kim olduğu, fikirlerinin şekillenmesinde doğrudan etkili olmuştur. Nkrumah, ABD'nin Pennsylvania şehrinde Afrika kökenlilere eğitim imkânı veren ilk üniversite olan Lincoln Üniversitesi'nde okumuştur. Buradaki eğitimi esnasında kolonyalizm ve dönem sonrası etkilerine yönelik ilgisi şekillenmiştir. Afrika'da kolonyal dönem bitmesine rağmen, üstü kapalı bir şekilde sömürü düzeninin uygulamada olduğunu fark etmiştir. Bu nedenle neo-kolonyalizm kavramını, eski efendiler ve eski kolonileri arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanmıştır. Dekolonizasyon sonrası yeni kurulan devletlerin siyasi, ekonomik, kültürel ve psikolojik olarak eski sömürgecilerin kurumlarına bağımlılığını, emperyal bir uygulama olan neo-kolonyalizm ile açıklamıştır. Bu uygulamaları arka kapıdan girerek kolonyal faaliyetler yürütme olarak görmüştür. Neo-kolonyal etkinlikleri, doğrudan bir yönetim yoluyla değil, dolaylı bir hâkimiyet kurma şeklinde yürütülen uygulamalar olarak tanımlamıştır (Nwachuku, 2016: 1).

1957 yılında Afrika'da resmi olarak bağımsızlığını kazanan ilk devlet olan Gana'nın ilk başbakanı Nkrumah; bağımsızlık mücadelesindeki dikkatini, bağımsızlık sonrasında da sürdürmüştür. Kazanılan bağımsızlığın anlamlı olabilmesi için, sömürü koşullarının tamamen ortadan kaldırılması gerektiğine inanmıştır. Britanya ve Fransa gibi eski sömürgecilerin yanında, ABD'nin de Afrika üzerindeki faaliyetlerinin iyi izlenmesi gerektiğini düşünmüştür (Ndlovu-Gatshehi, 2013: 70). ABD hakkındaki fikirleri daha sonra kendisini haklı çıkarmıştır.

Nkrumah, “Emperyalizmin Son Aşaması, Neo-Kolonyalizm” adlı eserini şekillendirdiği dönemde, Afrika’da dekolonizasyon hareketlerinin beraberinde getirdiği karmaşıklık devam ediyordu. 1960 yılında Belçika’dan bağımsızlığını kazanan eski adıyla Zaire, yeni adıyla Demokratik Kongo Cumhuriyeti içinde ayrılıkçı hareketler baş göstermişti. Özellikle yer altı kaynakları açısından çok zengin olan Katanga bölgesinde başlatılan bağımsızlık hareketi, Belçika tarafından desteklenerek Kongo’nun tam bağımsızlığı savunan lideri Patrice Lumumba’ya karşı kullanılmıştır. Lumumba, Katanga hükümeti tarafından öldürülmüştür. Nkrumah, bu olayla eski sömürgecilerin çıkarlarını sürdürmek için eski kolonileri üzerinde yürüttükleri etkinliklerini fark etmiştir. Nitekim kendisi de Lumumba ile benzer bir kader yaşayarak, 1965 yılında ABD destekli bir darbe ile iktidardan indirilmiştir (Langan, 2020: 101). Askeri darbe, neo-kolonyalizm üzerine yazdığı eserinin yayımladığı sene gerçekleştirilmiştir.

Lenin’in emperyalizmi, kapitalizmin son aşaması olarak tanımlamasını takip ederek; Nkrumah da neo-kolonyalizmi emperyalizmin son aşaması olarak tanımlamıştır. Nkrumah’a göre Avrupa emperyalizmi, kölecilikten kolonyalizme kadar farklı aşamalardan geçmiş ve en sonunda neo-kolonyalizme varmıştır. Bu aşamalarındaki farklı taktikler değişerek yeni aşamalara kaydırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında doğrudan yönetimden vazgeçilmiş, eski sömürgelere bayrak bağımsızlığı verilerek hiçbir sosyolojik gerçeklik göz önünde bulundurulmadan sınırlar çizilmiştir. Sözde yardımlar ve çeşitli yollarla sömürü devam etmiştir (Nkrumah, 1965: xiii). Nkrumah sömürgeciler tarafından verilen bağımsızlıkların tamamen görünürde ve uluslararası egemenliğin tüm süslerine sahip olduğunu iddia eder. Gerçekte bu sözde bağımsızlığın altında ekonomik ve siyasi olarak dışarıdan yönetilme durumu söz konusudur (Nkrumah, 1965: ix). Neo-kolonyal faaliyetler daha sinsî ve gizli yöntemlerle yürütüldüğü için eski kolonyal yöntemlerden daha tehlikeli ve hatta sömürü şartları daha ağırdır. İktisadi anlamda bir bağımsızlık elde edilmediği sürece, bağımsızlık namına her şey sözde kalacaktır (Nkrumah, 1965: 72).

Dışarıdan yöneten sömürgeciler her zaman devletler olmak zorunda değildir. Yeni düzende devlet olmayan organizasyonlar ve şirketler de sömürgeci faaliyetler yürütebilmektedir (Nkrumah, 1965: 1). Zaman zaman şirketler devletleri ekonomik çıkarları için can simidi olarak kullanabilirler ve bunun tam tersi de söz konusu

olabilir. Bununla birlikte, neo-kolonyalizmin sömürülen öznesi olan devletler önceden sömürülmüş olmak zorunda değildir. Bir ülke tarihinde sömürüye konu olmasa bile, neo-kolonyalist faaliyetlere maruz kalabilir (Nkrumah, 1965: x). Bu durumun tam tersi de geçerlidir. Tarihsel olarak sömürgeci geçmişe sahip olmayan devletler, neo-kolonyal sömürgeci unsur olabilir. ABD, en bariz örnek olarak Nkrumah (1965: 239) tarafından ifade edilir. Britanya'nın sömürgesi olan ABD, bağımsızlık sonrasında 1898-1946 yılları arasında Filipinler'de, 1898-1952 yılları arasında ise Porto Riko'da sömürgeci rolünü üstlenmiştir (Osterhammel, 2005: 18). Nkrumah kitabında özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin dünya ekonomisindeki rolüne dikkat çeker. Afrika'nın doğal kaynaklarının ve zenginliklerinin Amerikan iş adamları ve bankerler yararına kullanıldığını vurgular.

Nkrumah, 1965 yılında henüz küreselleşmeden bahsedilmezken, uluslararası kapitalistler olarak ifade ettiği ve imparatorluk olarak tanımladığı geniş bir uluslararası finansal sermaye ağının var olduğunu öne sürmektedir (Nkrumah, 1965: 35). Bu ağı oluşturanları ise Avrupalı ve Amerikan şirketler ve bankalar olarak ifade eder. Afrika devletlerinin hükümetleri, dünya ekonomisine entegre olma ve ekonomik fırsatlardan yararlanma sözüne inanarak bu banka ve şirketlerin ülkelerindeki faaliyetlerine rıza gösterirler. Söz konusu neo-kolonyalist etkiler altında devletlerin gerçek anlamda gelişim kaydedebilme olanağı bulunmamaktadır. Çünkü politikalar tamamen dış güçlerin faydalarına uygun olarak belirlenir. Yeni kurulan devletlerin yönetiminde söz sahibi olan elitler, yönetimi yabancı yararlanıcılar adına yürütürler ve kendi halklarının yararına yönelik hareket etmezler (Nkrumah, 1965: ix). Bu gruplar Nkrumah'ın tanımladığı ancak adlandırmadığı küreselleşmeden faydalanırken, dünyanın diğer tüm ekonomik olarak geri kalmış ülkelerinde olduğu gibi nüfusun büyük çoğunluğu küreselleşmenin nimetlerinden faydalanamazlar (Abou-Agag, 2021: 32). Nkrumah'a göre, elitlerin devlet içinde yükselmesi, ekonomik olarak palazlanması ve güç sahibi olması sömürgeci güçlerin maharetiyle olur. Neo-kolonyalizmin temel olarak kullandığı ekonomik ve parasal araçlar yoluyla uygulanan sömürü biçiminin içerideki piyonları bu gruplardır. Alınan kararlar uluslararası şirketlerin ve bankaların lehine olur. Yapılan finansal yardımlar, ülkedeki elitlerin statükoyu sürdürmelerini sağlar. Sonuç olarak zenginleşenler, içerideki azınlık elit gruplar ve küresel sermaye grupları

olur. Sömürüye maruz kalan devletlerin içinde ekonomik eşitsizlikler gittikçe artar (Nkrumah, 1965: 1).

Neo-kolonyalistlerin kullandığı temel ekonomik ve finansal araçlar Nkrumah tarafından; döviz kuru politikasının dışarıdan kontrolü, belirli ülkelere mal ithal etmeye zorlayan tekelci yapı, devletlerin içindeki elitleri besleyen destekler, bağımlılık yaratan finansal yardımlar olarak ifade edilmektedir. Ekonomik olarak geri kalmış ülkelere yapılan yabancı sermaye yatırımları sömürü koşullarını ağırlaştırır. Ülkeler arasındaki ekonomik makas gittikçe daha çok artar ve sermaye transferi tek yönlü olarak gerçekleşir. Ancak Nkrumah bu ifadelerinin yanlış anlaşılmasını istemez. Yabancı sermayenin ülkeye girişine karşı değildir. Yabancı sermayenin ekonomik olarak gelişmiş ülkeler tarafından, ekonomik olarak gelişmemiş ülkeleri sömürme aracı olarak kullanılmasına karşı olduğunu ifade eder (Nkrumah 1965: 1). Afrika dünya ekonomisinden kendisini soyutlamamalıdır. Aksine dünya ekonomisine eşit birer paydaş olarak entegre olmalıdır. Yabancı şirketler, yatırım yaptıkları yabancı ülkelerin ve vatandaşların faydasına da iş yapabilirler. Gerekli teknolojinin ve sermayenin ülkeye girişi sağlanabilir; teknik bilgi ve uzmanlığın gelişimine katkı sunabilir. Bu sayede Afrika ülkelerinin sanayileşmesi tamamlanabilir. Ne var ki, Nkrumah'a göre gerçeklik bu yönde ilerlememektedir. Var olan yabancı yatırımcılar, kolonyal dönemden miras kalan yırtıcı sömürü araçlarının devamı niteliğindedir (Nkrumah, 1965: 5). Genellikle yer altındaki ve üstündeki kaynakların sömürülmesi amacıyla faaliyet gösteren, Afrika ülkelerinin ekonomilerine çok ufak katkıda bulunan, ev sahibi topluluklara ve işçilere çok az şey sunan şirketler piyasada etkindir.

Afrika ülkeleri ile neo-kolonyal güçler arasındaki bağımsızlığa yönelik en büyük tehditlerden biri, Nkrumah (1965) tarafından bu güçlerin sağladığı mali yardımlar olarak ifade edilmiştir. Ona göre bu yardımların birçoğu, gerçekten insani amaçlar güden ve Afrika halklarının durumunu iyileştirmeyi hedefleyen yardımlar değildir; yardımı yapan devletlerin kendi çıkarları ile ilgilidir. Yardımlar, Afrika'daki siyasi ve ekonomik yerel elitlerin vasıtasıyla neo-kolonyal güçlerin o ülkelerdeki amaçlarını gerçekleştirmek için kullanılır. Yerel elitler, kendi ülkelerinin geleceklerini gözetmek yerine, yıkıcı politikalar uygulayarak neo-kolonyal güçlerin sömürü araçlarını işletmelerini sağlarken; kendileri de zenginleşirler. Bu nedenle Nkrumah (1965: ix) yardımları, yolsuzluk mekanizması olarak tanımlar. Neo-kolonyal güçler

açısından bakıldığında, yardımlar bir koyup beş alma şeklinde işleyen yatırım mekanizmalarıdır. İtaatkâr Afrika ekonomileri yaratılarak, hammaddelerin çıkarılmasından işlenmesine kadar, yabancı şirketler ve devletler lehine işleyen tek taraflı bir kar düzeni beslenir. Nkrumah (1965: xv) yardım mekanizmasını rotatif krediye benzetir. Neo-kolonyal devlet tarafından verilir; neo-kolonyal devlet yararına kullanılır; neo-kolonyal devlete başta verilenden daha yüksek miktarda geri ödenir. Ayrıca bu yardımlar, bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerin, yeni duruma adapte olmaya çalışırken karşılaştığı kararsızlık esnasında karşı karşıya kaldığı bir tuzaktır. Zira devletlerin kolonyal bağlarını koparmaya çalışmaları ve kendi ayakları üzerinde durmaları yeterince çetrefilli bir durum iken; yardımlar neo-kolonyal güçler tarafından sunularak geçiş esnasındaki sıkıntılar bertaraf edilebilir. Nkrumah'a göre bu yardımlar başta kolay ve çözüm getirici görünebilir, fakat kısa vadeli olumlu sonuçlar getirmekten başka bir etkisi yoktur. Yeni kurulan devletler, neo-kolonyal güçlere yeni bir bağımlılık yaratmış ve emperyalizm kaybettiği doğrudan yönetme gücünün yerine dolaylı bir mekanizma geliştirmiş olur (Nkrumah, 1965: 33). Nkrumah (1965: 5) Afrika liderlerini kısa vadeli siyasi kazanım elde etme uğruna bu tuzağa düşmemeleri konusunda uyarır. Uyarıda bulunduğu diğer bir konu ise, özellikle Frankofon Afrika ülkelerinin, o dönem adı Avrupa Ekonomik Topluluğu olan bugün Avrupa Birliği'ne dönüşmüş kurum ile yapılacak "ortaklık anlaşmaları" konusudur. Avrupa Komisyonu yeni bağımsızlığını kazanmış devletlerin yoksulluğunu azaltmak gayesiyle, Yaoundé Konvansiyonlarını hazırlamış; Afrika ülkeleri ile 1963 ve 1975 yılları arasında Avrupa Kalkınma Fonu aracılığıyla ortaklık kurmuştur (Brown, 2000). Yaoundé Konvansiyonları ve benzer nitelikteki anlaşmaların öncelikle karlı görüldüğünü iddia eden Nkrumah, özellikle madencilik sektörünün hedeflenerek; yeni kurulan ülkelere Truva Atı gibi sokulduğunu belirtmektedir. Afrika'nın kalkınması için sunulan yardımların ön şartı olarak, Avrupalılar için karlı başka anlaşmalar sunulmaktadır. Yardımları alabilmek için kabul edilen diğer ticari anlaşmalar yoluyla, yeni kurulan ülkelere yabancı ürünlerin girişi kolaylaşır ve gelişim aşamasında olan yerel endüstri yıkıma uğrar. Avrupa'dan gelen ucuz ürünler ile rekabet edemeyen yerel endüstri asla gelişim gösteremez. Böylece ekonomik bağımsızlıktan uzaklaşıp, neo-kolonyal sömürünün ortasına düşülmektedir.

Neo-kolonyalizmin en temel aracı olan ekonomik ve finansal yollar, sömürünün sadece maddi kaynaklar üzerinde sürdürülmesini sağlamaz. Nkrumah, finansal yardımları sağlayan donörlerin ve yatırım yapan şirketlerin, farklı ajandaların işletilmesini sağladığını ifade eder. Neo-kolonyal güçler, kültürel ve eğitimsel bir nüfuz alanı yaratmak için ekonomik kaynakları kullanır (Nkrumah, 1965: 35). Bununla birlikte, neo-kolonyalizmin araçsallaştırdığı unsurlar arasında medya ve din de Nkrumah (1965) tarafından ifade edilmektedir. Hollywood'un kurgusalılık yoluyla, tekel haline gelmiş basının da dergiler ve diğer kanallarla haber olarak adlandırdığı şeyleri kitlelere empoze etmeye çalışması söz konusudur. Dinin de çarpıtmalarla neo-kolonyal bir sömürü aracı olarak kullanıldığı düşüncesi, Nkrumah (1965) tarafından ifade edilir.

Kolonyal dönem sonrası, şiddet ve gerilim yoluyla sömürü her ne kadar geride kalmış olsa da; neo-kolonyalist dönemde de zaman zaman bu yollara başvurulabilmektedir. Ancak bu yöntem şeklen farklılaşarak, sınırlı savaşlar yoluyla bölgenin dolaylı olarak kontrol altında tutulmasını hedefler. Nkrumah, neo-kolonyalizmin sınırlı savaşları besleyen bir sistem olduğunu ifade eder. Soğuk Savaş döneminde büyük güçlerin vekâlet savaşlarında Afrika'yı merkez üssü olarak kullandığını iddia eder (1965: xi).

Nkrumah'a göre, Afrika yapay olarak fakir bırakılmaktadır. Kıtanın kendi öz kaynakları neo-kolonyalizm yoluyla sömürülmektedir. Neo-kolonyalizm de kolonyalizm gibi sona erdirilebilir. Bu durumu engelleyecek tek yol Afrika'nın birleşmesi ve bir birlik kurması olacaktır (Nkrumah, 1963). Nkrumah kurmuş olduğu bu idealle Pan-Afrikanizm yolunu açmıştır. Afrika devletlerinin ekonomik entegrasyonu, kıtanın Balkanizasyonunun önüne geçecektir. Ona göre, Afrika Birleşik Devletleri'nin kurulması, kıtanın ekonomik potansiyelinin ve kaynaklarının kıtanın kendi halkları tarafından kullanılmasını sağlayacaktır. Nkrumah, neo-kolonyalizmin ancak bu şekilde alt edilebileceğini ve Afrika halklarının yaşam standartları artırılabilceğini öne sürmüştür. Kurulan bu birlik sayesinde yabancı şirket ve donörlerle denk birer aktör olarak müzakere edilmesi mümkündür. Neo-kolonyal güçlerin yerel elitler yoluyla yürüttüğü "böl ve yönet" stratejisi de bu sayede boşa düşecektir (Nkrumah, 1965: xx).

3. NEO-KOLONYAL MÜDAHALE ARAÇLARI

Bir önceki bölümde, Kwame Nkrumah tarafından teorileştirilen neo-kolonyalizmin ne olduğu, hangi araçları kullandığı, karşısında geliştirilebilecek çözümler ve dikkat edilmesi gereken konular, kendi eserinden hareketle incelenmiştir. Nkrumah'ın neo-kolonyalizmle ilgili ortaya koyduğu fikirler geçerliliğini korumakla birlikte, neo-kolonyal düzen değişmiş ve dönüşmüştür. Yeni sömürü yöntemleri geliştirilerek modern koşullara uygun araçlar geliştirilmiştir. Bu araçların ortaya koyulması, bugün gelinen noktanın daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır. Bu nedenle bu bölümde, neo-kolonyalizmin kullandığı; uluslararası hukuk, siyasi müdahaleler ve ekonomik araçlar gibi klasik ve yeni yöntemler/araçlar bir arada incelenmiştir.

Neo-kolonyal sömürü yöntemleri, kolonyal dönemden farklı olarak daha karmaşık ve dolaylı yollarla etkin olma çabasını içerir. Neo-kolonyalist doktrin tarafından kullanılan yöntemler, farklı yazarlar tarafından farklı şekilde ifade edilse de birçok ortak nokta bulunmaktadır. Vahruşev gibi bazı yazarlar daha kapsamlı ve sistematik bir küresel neo-kolonyalist bakış açısıyla konuya yaklaşır. Vahruşev'e (1978: 61-179) göre, neo-kolonyalizm; bölgesel ve uluslararası örgütlerin kurulması yoluyla devletleri kapitalist sisteme zorlayarak dâhil ederek sömürme yolunu izler. IMF, Dünya Bankası, Ortak Pazar, Avrupa Ekonomik Topluluğu, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü ve zaman zaman Birleşmiş Milletler'e bağlı çalışan ajanslar ve organlar tarafından, ekonomik olarak gelişmemiş ülkelere yüksek faizli krediler, yardımlar, kalkınma programları sunularak sömürü düzeni işletilir. Nkrumah (1965) ise bu bölgesel ve uluslararası örgütlerin yanında, tekel haline gelmiş çok uluslu şirketleri de bu listeye dâhil eder. Ekonomik araçların yanında, Young (2016: 61-62) tarafından askeri yöntemlerin de kullandığı ifade edilir. İşgal, hava saldırıları, ülkenin kendi kolluk kuvvetleri, terör örgütleri vasıtasıyla bir denetim kurma yoluna gidilebilir. Aslında bu yöntemler klasik sömürüden farklı olarak, genellikle uluslararası hukukun araçsallaştırılması yoluyla uygulamaya koyulur. 1945 sonrası kurulan uluslararası kuruluşlar ve bu kuruluşların ürettiği yazılı kurallar ve zorlayıcı araçlar, neo-kolonyal düzenin en önemli parçalarıdır. Dekolonizasyon dönemi, bu araçlarla anlamsız hale gelerek, yeni tahakküm mekanizmalarının kurulmasını takip

eder (Bricmont, 2006: 36). Ayrıca, eğitim, kültür ve din üzerinden de sömürölmek istenen ölkelere nüfuz edilebilmektedir (Nkrumah, 1965: 16).

3.1. Uluslararası Hukukun Neo-Kolonyalist Uygulamalar için Araçsallaştırılması

Kolonizasyon döneminin başlangıcından 19. Yüzyılın sonlarına kadar, sömürgeci imparatorluklara karşı kalkışma ve isyanlar ortaya çıksa da; özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren bu isyanlar milliyetçi bir nitelik kazanarak daha sistematik hale gelmiştir. Aynı dönemde uluslararası hukuk evrenselleşmeye ve gelişmeye başlamıştır. 1919’da kurulan Milletler Cemiyeti, egemenliği uygarlık kavramının bir ölçütü haline getirmiş; buna karşılık 1945’te devamı niteliğindeki Birleşmiş Milletler, “halkların kendi kaderini tayin hakkını” (1. ve 2. Madde) Şartı’na eklemiştir. Bu gelişme dekolonizasyon sürecinin önünü açmıştır. Birçok eski sömürge bağımsızlığını kazanmış, yeni devletler olarak uluslararası sahneye çıkmıştır. 1974’te bağımsızlıklarını kazanan Angola ve Mozambik’ten sonra, BM’nin “otonom olmayan” veya “işgal altında” olarak nitelendirdiği çok az toprak kalmıştır. Nitekim 1994 yılında BM Vesayet Konseyi faaliyetlerini tamamen durdurmuştur.

Bağımsızlıklar sonrasında kolonyal düzen fiili olarak ortadan kalkmış, yerine yeni yöntemler geliştiren ve dünyadaki dönemsel değişimlere hızlı adapte olan neo-kolonyal doktrin hâkim olmuştur. Soğuk Savaş döneminde, Soğuk Savaş sonrasında ve 21. yüzyılda farklı yollarla hâkimiyet kuran yeni sömürü biçimi, kendini sürekli yenileyen bir yapıya sahiptir. Bugün geldiğimiz noktada neo-kolonyal stratejiler, Soğuk Savaş döneminde olduğunu gibi ABD destekli anti-komünist söylemler ve modernleştirme nutukları üzerinden değil, insan haklarının evrensel etik değerleri (Koshy, 1999: 1) ve uluslararası hukuk kuralları üzerinden şekillendirilmektedir. Bu nedenle, neo-kolonyalizmin araçsallaştırdığı uluslararası hukuk üzerinde durmak elzemdir. Bu bölümün alt başlıklarında egemenlik kavramının değişimi ve başarısız devlet kavramı ile insani müdahale kavramı incelenmiştir.

3.1.1. Egemenlik Kavramının Değişimi ve Başarısız Devlet Kavramı

Devletlerin eşit ve egemen kurumlar olarak kabul edilmesi konusundaki geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımı, uluslararası arenanın bu sebeple kaotik bir yapıya sahip olduğu düşüncesine temel oluşturmaktadır. Egemenlik ile ilgili modern anlamdaki tarihsel kırılma anları; 1648 Vestfalya Anlaşması, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki uluslararası yapılanma ve 20. Yüzyılın sonlarına doğru yenilenme dönemleri olarak basitçe özetlenebilir. Modern dönemin genel kabulü olan devlet egemenliğinin kutsiyeti, 20. yüzyılın sonlarına doğru evrimleşmeye başlayarak farklı anlayışların doğuşuna neden olmuştur. Geçmişte de izleri ve münferit örnekleri olan bu yaklaşımların sistematik bir hal alması, asıl konu edilen taraf olarak karşımıza çıkmaktadır.

1648 yılında Otuz Yıl Savaşları sonunda imzalanan Vestfalya Barış Anlaşması, bugünkü modern uluslararası sistemin temeli olarak kabul edilmektedir. Egemen devlet sisteminin bu anlaşma sonucunda ortaya çıktığı anlayışı, Kutsal-Roma Cermen İmparatorluğu'nun etkisini kaybetmesi ve diğer monarkların güçlenerek kendi bağımsız idarelerini kurmalarına dayanmaktadır. Yeni sistemin Avrupa eksenli dünya algısına biçimine getirdiği bu değişiklik, devletlerin egemenlik anlayışına büyük bir dokunulmazlık atfedilmiştir. Kendi sınırları içerisinde devletlerin sınırsız yetki ve hâkimiyeti söz konusu olmuştur.

Vestfalya'dan sonra uzun süre devam eden bu anlayış, büyük dünya savaşları neticesinde yeniden değerlendirilme ve vurgulanma ihtiyacı hissettirmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan sistemin önemli bir köşe taşı olan Birleşmiş Milletler, bu anlayışın yansımalarını taşımaktadır. BM Şartı'nın en önemli maddelerinden biri olan 2(4)'de şöyle bir ifade bulunmaktadır: "Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar." Bununla birlikte, Şartın 2(7) maddesi ise şu şekildedir: "İşbu Andlaşmanın hiçbir hükmü, ne özü itibarıyla bir Devletin millî yetkisi içinde bulunan işlere, Birleşmiş Milletlerin karışmasına cevaz verir, ve ne de Üyeleri, bu gibi işleri, işbu Andlaşma gereğince bir çözme tarzına bağlamaya icbar eder; bununla

beraber, VII. bölümde derpiş edilen zorlama tedbirlerinin uygulanmasına bu prensip hiçbir suretle hanel getirmez” (UN, 1945). BM Şartı’nda bulunan bu egemenlik vurgusu, Vestfalya düzeninin devam ettiğini göstermekteydi. Bununla birlikte 2(7)’de istisnai bir durum olarak belirtilen VII. bölümde, barış ve güvenlik ile ilgili tehlikeler oluştuğunda alınabilecek tedbirler konu alınmaktadır. Bu bölümün 39. maddesinde Güvenlik Konseyi yetkilendirilmiştir: “Güvenlik Konseyi, barışın tehdit edildiğini, bozulduğunu ya da bir saldırı eylemi olduğunu saptar ve uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için tavsiyelerde bulunur veya 41. ve 42. maddeler uyarınca hangi önlemler alınacağını kararlaştırır.” Bu bölümde alınması öngörülen zorlayıcı tedbirler arasında, insan haklarının korunması ile ilgili bir ifade bulunmamaktadır. Ancak ilerleyen yıllarda insan hakları ihlalleri gerekçe gösterilerek, ülkelerin egemenlik haklarına bir istisna daha getirilmiştir.

İnsan hakları söylemi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında müttefik kuvvetlerinin savaşta cephe dışındaki etik değerlere yönelik destek alt yapısını oluşturmuş ve “haklı mücadele” olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır. Savaş sonrasında ise uluslararası alanda insan hakları enstrümanlarının oluşturulması ve kurumsallaştırılması üzerine çalışmalar yürütülmüştür. Bu sürecin en önemli destekçisi ve şekillendiricisi ABD olmuştur (Evans, 1996: 51). 1990’lı yıllarda insan hakları siyasi söylem içinde farklı bir anlam kazanmış, Soğuk Savaş’ın bitişinin ve ekonomik küreselleşme baskısının etkisiyle, birçok ülkede müdahale ortamını hazırlayacak siyasi ve sosyal krizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Peterson, 2007: 377).

ABD’nin sürükleyicisi olduğu NATO’nun Sırbistan’ı durdurmak için havadan bombaladığı bir dönemde, BM Genel Kurulu’nda Genel Sekreter Kofi Annan egemenlik kavramının geleceğini belirleyecek bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmada, egemenlik kavramının keyfi olarak kullanılamayacağı vurgusu yapılmış, kitlesel ve sistematik insan hakları ihlallerinin devam etmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Kosova ve Doğu Timor’daki müdahaleler bu konuşmanın ve arkasında yatan fikrin daha net anlaşılmasını sağlamıştır. Birleşmiş Milletler sistemi, devletlerin vatandaşlarına nasıl davranabileceğinin sınırlarını uluslararası hukuki sorumluluklar yoluyla belirlemiştir. Modern tarihte ilk kez hükümetlerin iç siyasete dönük davranışları, diğer hükümetler, insan hakları üzerine çalışan sivil toplum kuruluşları ve uluslararası kuruluşlar tarafından incelemeye ve gözlemlenmeye tabi tutulmuştur (Wheeler, 2000: 1).

Vestfalya Anlaşması'ndan o güne kadar kutsanan ve 1945 yılında BM Şartı'nda yeniden vurgulanan egemenlik kavramı, bundan sonraki süreçte aynı itibarı görmeyecekti (Krasner, 2009).

BM Şartı'nda devlet egemenliğine yönelik kutsayıcı yaklaşım, VII. bölümdeki gibi bazı istisnalarla çevrilmişti. Bununla birlikte özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleştirilen askeri harekâtlarda, devlet egemenliğinin insan hakları ihlalleri durumunda da sınırlandırılması söz konusu olmuştur. BM Genel Sekreteri'nin egemenliğin keyfi olarak kullanılamayacağı vurgusu, farklı bir istisna daha yaratmıştır. Egemenlik sınırlarının kabul edilmediği, ihlal söz konusu olduğunda dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan insanların suçun mağduru olarak kabul edildiği bir anlayış ortaya koyulmuştur (Beitz 2009: 1). Böylece devletler, hem egemenlik alanları korunan hem de insan hakları konusunda işledikleri cürümler nedeniyle fail durumuna düşme potansiyeli olan yapılar olarak bugün karşımıza çıkmaktadır. BM bünyesinde ortaya çıkan bu ikili durum; egemenlik ile insan haklarının arasında bir gerilim unsuru olmuştur (İngiyimbere, 2017: 59). Burada sorulması gereken önemli bir soru ise; insan hakları ihlalleri tespit edilmesi ve bu konudaki evrensel kaygının belirlenmesi konusunda görev üstlenenler kimler olacaktır? Bu soruya verilen cevap, evrensel hukuki standartların belirlenmesinde kim veya kimlerin rol aldığına göre görülmeye rehberlik edecektir.

Uluslararası hiyerarşik yapı incelendiğinde, 15. yüzyıldan İkinci Dünya Savaşına kadar hâkim unsurların Avrupalı devletler olduğu görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise, ABD ve SSCB arasında iki kutuplu bir yapının ortaya çıktığı ve 20. yüzyılın sonlarından bugüne kadar ABD'nin yüksek oranda tek hâkim unsur olduğu tespit edilmektedir. SSCB'nin tarihten silinmesi ile birlikte, ABD'nin geçmişteki sistemi şekillendirmede daha mahir olduğu ve bundan sonraki uluslararası sistemin şekillenmesinde de en etkin güç olacağı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla uluslararası sistemin düzenleyici unsuru olan uluslararası hukuk ve uluslararası kurumsal yapılanma ABD'nin beklentileri ve çıkarları doğrultusunda formüle edilmektedir. Devlet egemenliği kavramı da ABD'nin temsilcisi olduğu liberal demokratik değerler üzerine bina edilmiştir. Egemenliğin standartları belirlenirken ortaya koyulan unsurlar, egemenliğin sınırlarını ve ne olmadığını da tanımlamıştır. Bu anlayışın bir tali unsuru olarak başarısız devlet kavramı icat edilmiştir.

Başarısız devlet, batılı liberal demokratik anlayışa göre inşa edilmemiş ve sofistike anlamda bir devlet yapılanması örneği göstermeyen, genellikle dekolonizasyon sonrası ortaya çıkan yeni devletleri tanımlamaya yönelik bir kavramı ifade eder. 1990'lı yıllarda ilk kez kullanılmaya başlayan başarısız devlet kavramı; standartlarını Batılı devlet yaklaşımından alan bir tanımlamayı içerdiği için üstünlükçü bir anlayışı yansıtmaktadır. Kolonyal dönemde sömürge topraklarını işgal ederek uygulamaya koyulan, “medenileştirme” misyonunun devamı niteliğindeki düşünce yapısının izlerini taşımaktadır. Devlet olma konusundaki kriterlerin belirleyicisi batılı devletler ve muadilleri olarak belirlenmiştir.

11 Eylül saldırıları sonrasında, başarısız devlet kavramı siyasi söylemlerde ve akademik metinlerde kendisine daha çok yer bulmaya başlamıştır (Woolaver, 2014: 600). Bununla birlikte kavram, terörizm ile arasında pozitif korelasyon olduğu yönünde ABD'nin ulusal güvenlik dokümanlarında (2002: 1) kendisine yer bulmuştur. 21. yüzyılın başlangıcından itibaren başarısız devletler güvenlik çerçevesinde nitelendirilmeye başlamış; başarısız devlet özelliği gösteren devletlerin, terörizm ile daha çok anılmasına neden olmuştur. Başarısız devletlerin “terörizm yuvası” olarak görülmesi, bölgesel ve küresel güvenliğe tehdit olarak algılanmalarına neden olmuştur. Terörizmin ötesinde, kitle imha silahlarının üretimi ve kontrolü ile ilgili endişeler de bu devletlerin küresel güvenliğe oluşturduğu tehditler arasında gösterilmektedir (Patrick, 2006: 36). Daha sonra daha da ileriye gidilerek iç savaş, göçler, çevresel sorunlar, narkotik suçlar gibi alanlarda da sorun kaynağı olarak gösterilmişlerdir (Hagmann ve Hoehne, 2009: 43). Fukuyama (2015: 17) dünyadaki pek çok sorunun kaynağını başarısız devletler olarak ifade etmiştir. Genel kanı olarak devletler işlevsiz hale geldiklerinde, kendi yetki ve sorumluluklarını yerine getiremez hale gelirler. Bu durum siyasi istikrarsızlık, kaos, güvenlik sorunları yaratır ve sınırlar geçirgen hale gelir (Iqbal ve Starr, 2008: 316). İç savaşlar, göçler, çevresel problemler, terörizm gibi sorunlar ortaya çıkar.

Başarısız devlet kavramı yalnızca ABD ve AB üyesi devletler söylemlerinde ve raporlarında kullanılmamış; aynı zamanda NATO, IMF, OECD ve Dünya Bankası gibi birçok uluslararası ve hükümetlerarası kuruluş da planlama süreçlerine entegre etmiştir (Bourne, 2011: 492). Ancak kavramın sınırları net şekilde çizilmemiş, amaca uygun ve kullanışlı anlayışlar geliştirilmiştir. Tümünün ortak noktası ise batı-merkezci

olarak idealize edilmesidir (Dingli, 2013: 91). Batılı devletler, kendi model devletlerini evrimsel süreci tamamlanmış bir yapı olarak gördükleri için; diğer devletlerin önünde sonunda aynı noktaya geleceğini ve gelmesi gerektiğini düşünürler (Hagmann ve Hoehne, 2009: 45). Bu düşünme şekli, kolonyal dönemde olduğu gibi bugün de batılı ülkeleri, batılı olmayan ülkeler üzerinde bir hiyerarşik konuma yerleştirir (Gruffydd Jones, 2013: 50). Bu durum neo-kolonyal sömürüye de felsefi bir altyapı sunar. Batılı rejim ihracı, üretilen hiyerarşik söylem sayesinde dünyaya ihraç edilir (Figueroa Helland ve Borg, 2014: 890). Başarısız devlet olarak kabul edilen devletlerin güvenlikleştirilmesi süreci, üretilen bu söylemler vasıtasıyla yürütülür. Belirli bir noktadan sonra, devletlerin egemenlik kavramları tartışma konusu olmaktan çıkarak tüm dünyanın meselesi olarak algılanmaya başlanır. Bu yolla başarısız olarak nitelendirilen devletlere genellikle askeri olmak üzere, müdahalelerin yolu açılır. Sunulan gerekçeler barış ve güvenlik tehdidi, insan hakları ihlalleri, yeniden nizam kurma gibi farklı şekillerde karşımıza çıkabilir. Neticede oyunun kurallarını ve standartlarını belirleyenler, kendi belirledikleri kurallara istisnalar oluşturarak yola devam ederler.

Başarısız devlet olarak addedilen devletlerin içsel faktörlerden kaynaklı olarak sofistike devlet yapısını kuramadığı öne sürülmektedir. Burada sorumluluk atfı söz konusudur. Başarısızlığın kaynağı yine devletlerin kendi iç sorunlarından ve kötü yönetimlerinden kaynaklıdır (Aktaş, 2019: 153-154). Devletlerin başarısızlığının içsel nedenlerden kaynaklandığı düşünüldüğü için ancak dışarıdan düzeltilmesi mümkündür. Kendilerini tedavi etme imkânları bulunmamaktadır (Aktaş, 2019: 161). Kolonyal dönemdeki “karanlık” ve “tekinsiz” bölgeler algısı, bugünkü neo-kolonyal söyleme nakledilerek kullanılır (Charbonneau, 2008). Yaratılan uluslararası hiyerarşide, daha güçlü ve sistemli bir devletin veya devletlerin bu düzeni yeniden inşa edebileceği varsayılır. Bu düzen ancak uluslararası hiyerarşide üstün olan devlet, devletler veya onların kurmuş oldukları birlikler vasıtasıyla sağlanabilir. Ancak bu anlayışta göz önüne alınmayan gerçek, dışsal faktörlerin “başarılı” devlet oluşturulması önünde yarattığı engellerdir. Dışsal faktörler; geçmişte yaşanmış işgaller, göç hareketleri ve sömürüye maruz kalmak olabilir. Başarısız olarak addedilen devletlerin ortak özellikleri işgal ve sömürüye maruz bırakılmış olmalarıdır. Tüm bunların yanında, devletlerin gelişmişlik seviyesi ile ilgili tanımlamalar,

söylemlerle ve diğer araçlarla inşa edilmiştir. Bu savlar, yine insanlar tarafından yapılandırılmış ve evrensel doğru olarak nitelendirilme gayreti içinde olunan idealize edilmiş unsurlardır.

Neo-kolonyalist devletlerin kullandığı askeri müdahale yöntemi, çoğu zaman uluslararası hukuk yoluyla meşrulaştırılır. Başarısız devlet kavramı da bu meşrulaştırmanın öncül politik söylemlerin birini oluşturur. Müdahaleye giden yoldaki adımlardan ilki güvenlikleştirme söylemi ile güçlendirilmiş başarısız devlet tanımlamasıdır. Uygun koşullar hazırlandıktan sonra, özellikle barış ve güvenliğe tehdit çerçevesindeki uluslararası hukukun geniş ve muallâk başlıklarına uygunluk gösterilir. Ardından müdahale edilen ülkeler üzerinde ciddi bir etki kurularak, iç düzenin sağlanması hedefi öne çıkarılır. Eski kolonyal güçler, bağımsızlığını kazanmış devletlerde ortaya çıkan iç savaş gibi önemli asayiş problemlerine müdahalede bulunurlar. Daha önce, Kongo, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Gine, Yeşil Burun Adaları, Pakistan, Cezayir, Somali, Etiyopya, Ruanda, Nijerya gibi ülkelerde çıkan iç savaşlarda, eski “efendiler” çatışmalara müdahil olmuşlardır (Nwachuku, 2016: 3). Bununla birlikte, derin bir sömürme tarihi olmayan devletler de sömürülme geçmişi olmayan ülkelere neo-kolonyal askeri müdahalede bulunabilirler.

Neo-kolonyal müdahaleler, bazen eski sömürgecilerin bağımsızlığını kazanmış devletlerde varlığı devam eden askeri üsleri vasıtasıyla gerçekleştirilir. Doğrudan bir askeri müdahale olmasa da ülkelerdeki askeri varlığı ile hükümetler üzerindeki kontrolünü sağlayabilirler. Aslında neo-kolonyal güçlerin tercih ettikleri yöntemlerden en sonuncusu doğrudan askeri müdahalelerdir. Hem daha masraflı hem de kamuoyunun olumsuz tepkileri ile karşılaşılma ihtimali söz konusudur. Ancak diğer neo-kolonyal yöntemlerin başarısız olması durumunda doğrudan askeri müdahale tercih edilmektedir. Uluslararası hukuk burada uluslararası kamuoyunun tepkisini dengelemek için de araştırlır.

Neo-kolonyal askeri müdahaleler genellikle; ayaklanmaları kontrol altına almak, var olan rejimi korumak, neo-kolonyalist ülke vatandaşlarını sömürülen ülkelerdeki vatandaşlardan korumak ya da kendilerine ait ticari varlıkları veya şirketleri korumak için yapılır (Haag, 2011). Bunların yanında uzun süreli politik ajandaları gerçekleştirilmek için de askeri müdahaleler yapılabilir. Bölgede neo-

kolonyal varlığı bulunan diğer güçlere denge getirmek ve genişlemesini engellemek; uzun vadeli ticari çıkarlar elde etmek; uluslararası piyasaya kapalı veya yarı kapalı alanları piyasaya açmak; rejim değişiklikleri ile işbirlikçi rejimler inşa etmek gibi gerekçeler de neo-kolonyal askeri müdahale saiklerinden olabilir. Neo-kolonyal askeri müdahalenin koşulları hazırlanırken yalnız hedef ülkelerdeki amaçların hayata geçirilmesi sağlanmaz. Güvenikleştirme söylemi ile sömürgeci ülke merkezinde de farklı bir ajanda uygulamaya koyabilir. Özellikle 11 Eylül sonrasında görülen bu uygulama; merkezdeki vatandaşlarını konsolide ederek bir düşmanın varlığına ikna edebilir. Ortaya çıkan muhalif görüşler ve ülkede bulunan azınlıklar üzerinde bir baskı unsuru olarak güvenlik söylemi iki yönlü olarak kullanılabilir. İçeride bireysel haklara yönelik kısıtlamalar, dışarıdaki müdahale ortamının hazırlanması esnasında kullanılan söylemlere eşlik edebilir. 11 Eylül sonrasında ortaya çıkan terörizm karşıtı söylem bu şekilde kullanılmıştır (Dexter 2007).

Bu bölümde değişen egemenlik kavramı ve değişime eşlik eden uluslararası hukuk kurallarındaki farklılaşmalar ele alınmıştır. Egemenlik kavramının kutsiyeti özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru ortadan kalmaya başlamış, devletlerin bu egemenliği sorumsuzca kullanamayacağı anlayışı geliştirilmiştir. Uluslararası hiyerarşide ekonomik ve askeri gücü yüksek olan ülkelerin, diğer ülkelerin vatandaşlarını koruma sorumluluğu olduğu felsefesi yükselişe geçmiştir. Egemenliğin getirdiği yetkilerin ancak batı tipi sofistike bir liberal demokrasi modeli ile kullanılabileceği düşüncesi, standartların sabitlendiği noktayı değiştirmiştir. Ancak elbette bu standartlara uygun olmadığı halde ekonomik ve/veya askeri gücü yüksek ve/veya batılı ülkelerle müttefiklik ilişkisi içinde olan devletler de egemenlik yetkilerini kullanma konusunda serbest bırakılmıştır. Geriye kalan devletler, uluslararası hukukun araçsallaştırılarak kullanılması neticesinde üretilen “başarısız devlet” gibi adlandırmalar içerisinde değerlendirilmektedir. Bu sayede neo-kolonyalist devletlerin kullandığı sömürü araçlarından biri olan askeri yolların önü açılmıştır. Özellikle insan hakları kavramı üzerinden meşrulaştırılan müdahaleler, bir sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

3.1.2. İnsani Müdahale ve Neo-Kolonyalizm

İnsani müdahale kavramı genel olarak; bir devlet veya birden fazla devletin başka bir devletin vatandaşı olan insanları, o devletin hükümetinin verdiği doğrudan zarardan veya izin verdiği zararlardan korumayı amaçlayan, müdahale edilen devletin rızası dışındaki güç kullanımı olarak ifade edilir (Boyle, 2006: 32). Bu tanım insan hakları ile insani müdahale arasındaki bağı ortaya koyarak, kendi vatandaşlarının insan haklarını koruması beklenen devletlerin, bu hakları ihlal eden taraf olabileceğini belirtmiştir. İhlal durumlarında egemenliğin beraberinde getirmiş olduğu korumanın uluslararası hukuk tarafından dikkate alınmaması gerektiği öne sürülmektedir. Egemenlik yetkilerinin devletler tarafından kullanım şartı olarak, insan haklarını ihlal etmemesi getirilmiştir (Tesón, 2003: 93).

İnsani müdahale kavramı ile insan haklarını ihlal eden devletlere, diğer devletlerin müdahalesi meşrulaştırılmıştır. Bu müdahalenin koşullarını hazırlayan ahlaki değerler, liberal demokratik devletlerin ortaya koyduğu değerler olarak belirlenmiştir. Bu kuralları belirleyen devletlerin, içlerinde bulundukları durumu şu anki dünyanın ulaşması gereken bir seviye olarak belirlemesi söz konusudur. Aslında üstünlükçü bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu devletler ekonomik ve askeri güçlerine uygun şekilde ahlaki hiyerarşide de kendilerini en üste yerleştirerek standartları belirlemiştir (Hehir, 2008: 106). Güçlü devletler kendi değerleri üzerinden dünyayı şekillendirme meşruiyetini kendilerinde bulabilir ve bu bir tip kolonyalizm olarak nitelendirilebilir (Mehta, 2006: 266). Ortaya koyulan standartlara uygun davranmayanlar, kuralları koyanlar tarafından cezalandırılacaktır. Ancak bu durum, evrensel insan haklarının korunması amacıyla mı hareket edildiği; yoksa “savaş satmak için insan haklarını kullanan” emperyalist bir ajanda mı oluşturulduğu sorusunu beraberinde getirmiştir (Bricmont, 2006). Carl Schmidt’in tabiri ile “insanlık ile aldatmak” veya MacQueen’in (2011: 3) yaklaşımıyla kolonyalizme “insani bir parlaklık” kazandırılması söz konusudur. Bu yolla, insan haklarını ihlal eden bir suç işleyen kişinin, insan olma niteliği reddedilerek; en insanlık dışı savaşı ilan edebilmenin önü açılır (Schmidt, 2007: 54).

İnsani müdahale nitelikli savaşlarda neo-kolonyalist çıkarlar söz konusudur. Sınırları muğlâk olan bir müdahale şekli, müdahaleci devletlerin ulusal çıkarlarına

uygun kullanımın önünü açmıştır. Mamdani (2009: 276) bu belirsizliği ifade etmek için şu soruyu sorar: “Kimin kimi, hangi koşullarda ve hangi amaç için koruma sorumluluğu bulunmaktadır?”. Bir önceki bölümde ifade edildiği gibi, BM Şartı barış ve güvenliğe yönelik tehditler durumunda güç kullanımını serbest bırakmıştır. İnsan hakları ile ilgili ihlallerin ortaya çıkması durumunda, güç kullanımı ile ilgili bir ibare bulunmamaktadır. Şart, barışı tüm diğer değerlerin üzerinde tutar. Sadece 55. ve 56. maddelerde yüzeysel bir insan hakları vurgusu bulunmaktadır (Chesterman, 2001: 45). Ancak bu konuda karşıt görüşlerde bulunmaktadır. Bazı uluslararası hukukçular, 2. maddenin 4. ve 7. fıkralarında insani müdahalenin, müdahalesizlik kuralına istisna olduğunu öne sürer.

Kolonyal dönemdeki sömürme biçiminin devamı niteliğinde olan neo-kolonyal sömürü, kolonyal dönemde olduğu gibi insani gerekçeler öne sürülerek devam ettirilir. Mamdani’ye (2009: 276), göre uluslararası insani düzen anlayışı yeni bir uygulama değildir. 18. ve 19. yüzyılda Britanya, Fransa ve Rusya gibi devletler savunmasız grupların korunması iddiasıyla işgal girişimlerinde bulunmuştur. Aynı dönemde yürütülen sömürü faaliyetleri, medenileştirme misyonu çerçevesinde gerçekleştirilmekteydi. Daha çok dini yönü bulunan bu anlayış, “beyaz adamın barbar toplumları medenileştirmesine” dayanıyordu. Aslında kılık değiştirmiş bu felsefe, beyaz adamın yükünün hala sırtında olduğuna ve medenileştirme misyonunun devam ettiğine inandığını göstermektedir (Ingiyimbere, 2017: 92). Bu yönüyle paternalist bir anlayış da içermektedir (Ingiyimbere, 2017: 104). Batılı beyaz maskülen bir karakteristiğe sahip batılı devletler, kendilerini demokrasinin, barışın, güvenliğin ve ilerlemeciliğin simgesi olarak görürler (Orford, 2003: 166).

Neo-kolonyal askeri müdahaleler bazı yazarlara göre, beraberinde yeni askeri uygulamaları da getirmiştir. Martin Shaw’a (2006) göre özellikle 11 Eylül sonrasında ABD ve müttefikleri tarafından yürütülen hava savaşları, yeni tip savaşlar olarak kabul edilebilir. Örneklerinin Pakistan, Somali ve Yemen’de insansız hava araçları kullanılarak; 2011’de Libya’ya yönelik ve 2014 yılında Irak ve Suriye’ye yönelik hava bombardımanlarında görülebileceği yeni savaşlar, savaşanları ve savaşımayanları ayırt edebilen silah teknolojisinin gelişmesiyle mümkün olmuştur. Söz konusu bu ayrım kolonyal dönemde mümkün değildi ve Shaw’a göre bu savaşları yeni yapan özellik bu ayrımın yapılabilmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak Thomas Hippler (2014: 10) gibi

bu görüşü paylaşmayan yazarlar da bulunmaktadır. Hippler’e (2014: 10) göre, bugünkü neo-kolonyal müdahale ve savaşlar, 1920 ve 1930’larda aynı sömürgeci güçler tarafından *etkisizleştirme (pacification)* adı altında gerçekleştirilmiştir. Aslında bir devamlılık söz konusudur.

İnsani müdahale kavramı tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde, farklı uygulama anlayışları ile tedavülde olmuştur. Son olarak “koruma sorumluluğu” kavramı olarak karşımıza çıkmıştır. 2001 yılında Kanadalı bir inisiyatif olan Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu (ICISS) öncülüğünde yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkan koruma sorumluluğu kavramı, dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan’ın konu hakkındaki görüşlerine paralel niteliktedir. 2005 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Zirvesi’nde kabul edilen koruma sorumluluğu; BM Güvenlik Konseyinin 1674 sayılı kararında, Nihai Bildirgenin 138 ve 139. paragrafları teyit edilmiştir. Bu uygulamanın kapsamı “soykırım, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve etnik temizlik” olmak üzere dört ağır suçla kısıtlamıştır. İnsani müdahalenin yenilenmiş hali olarak kabul edilebilecek koruma sorumluluğu; devletlerin bu dört suça karşı vatandaşlarını korumasını ve bu konudaki sorumluluğunu kapsar. Devletlerin bu sorumluluğunu yerine getirmemesi durumunda, Güvenlik Konseyi vasıtasıyla uluslararası toplum, zorlayıcı tedbir olarak kuvvet kullanımını uygulamaya koyabilecektir. ICISS’nin raporuna göre, bir kriz durumunda öncelikle önleyici tedbirler uygulamaya koyulmalıdır. Ardından bu tedbirlerin işe yaramadığı görülürse; siyasi, ekonomik ve bazen zorlayıcı araçların kullanımını içeren tepki verme zorunluluğu ortaya çıkar (ICISS, 2001: 29). Askeri müdahaleyi de kapsayan zorlayıcı araçlar, ICISS tarafından adil savaş geleneğinden kökenlerini alan altı kriterin tamamlanması koşuluna bağlanmıştır. Bunlar “doğru otorite, haklı neden, doğru niyet, son çare, orantılı yöntemler ve makul başarı beklentisi” olarak belirlenmiştir (ICISS, 2001: 32). Son olarak askeri müdahale sonrasında, barış inşasının bir parçası olarak yeniden inşa etme sorumluluğundan bahsedilmektedir. Yeniden inşa etme; güvenlik, adalet, uzlaşma ve kalkınma ile ilgili sorunların müdahale edilen ülke için çözülmesini içermektedir (ICISS, 2001: 45). Tüm bunlar gerçekleştirildikten sonra süreç sona erdirilir.

Barış inşasının bir parçası olan yeniden inşa süreci, müdahale edilen devletin yeniden inşa edilmesi anlamına gelmektedir. Yeniden yapılandırma sonucunda ortaya

çıkacak devletin yapısı batılı kurumsallaşma modeli örnek alınarak gerçekleştirilmeye çalışılır. İdeal olan devlet yapısı olarak, müdahaleci devletlerin devlet yapısı ön görülür. Devleti başarısız yapan kriterler, başarılı olana ulaşırken kaydedilmesi gereken aşamaları tanımlar. Yine paternalist batılı yaklaşımının yansımaları görülür. Bu yönüyle kolonyal dönem çağrışımlarını taşır. Kristoffer Liden (2011: 59) barış inşası sürecini ile kolonyal dönemin benzerliğinin bariz olduğunu vurgular.

Devlet inşası, barış ortamının sağlanmasını müteakiben gerçekleştirilen ve müdahaleci devlet veya devletlerin aşamalı bir çekilme sürecini öngören süreci kapsamaktadır. Devletlerin müdahale ettikleri topraklarda daha uzun vakit geçirmesine olanak yaratan bu anlayış, devlet altyapısının daha güçlü ve sağlam olarak ayakları üzerinde durabilmesinin sağlanması tezine dayanır. Bu sebeple, devlet inşası süreci vesayet rejiminin yeni hali olarak ifade edilmektedir (Lemay-Hébert, 2015). Neo-kolonyal sömürü için ideal ortamın sağlanması, devlet inşası esnasında mümkün olmaktadır. Devletin yapılandırılması ve hükümetin oluşturulması sürecinde neo-kolonyal güçler doğrudan etkili olma şansına sahip olurlar. Oluşturulan hükümet, neo-kolonyal güçler ile iş birliğine gidebilir ve alınan kararların birçoğu bu güçlerin yararına olur.

İnsani müdahale ve devamı niteliğindeki koruma sorumluluğu ile birlikte geleneksel devlet egemenliği, üzerindeki kalkanları kaybetmeye başlamıştır. Ancak bu kaybediş sadece ekonomik ve askeri açıdan güçsüz olan devletler için geçerli hale gelmiştir. Müdahale edilecek bölgenin seçilmesi esnasında kullanılacak filtreler, “uluslararası toplumun temsilcileri” tarafından yapılması durumunda, dünyanın herhangi bir yerindeki daha derin insan hakları problemleri görmezden gelinme tehlikesiyle karşı karşıya kalınacaktır (Ayoob, 2001: 225). Zira ekonomik veya askeri güce sahip bir ülkeye veya müdahale gücünü elinde tutanların müttefiklerine eşit muamele yapılmama riski söz konusudur. Bu çifte standart Brun and Hersh (2012: 45) tarafından “seçici müdahalecilik” olarak ifade edilmiştir. Örneğin Çin gibi bir ülkeye böyle bir müdahalede bulunulmasının imkânının olmadığı aşîkârdır (Luttwak, 2000: 60). Bu durum, uluslararası hukukun neo-kolonyal sömürü için araçsallaştırılmasına ve askeri müdahalelerin keyfileştirilmesine neden olmuştur. Liberal barışın, liberal olmayan dünyaya dayatıldığı ve güçlünün zayıf üzerinde müdahale hakkına sahip olduğu düzen pekiştirilmiştir (Trim, 2011: 260). Aidan Hehir koruma sorumluluğu için

“imparatorların yeni kıyafetleri” tabirini kullanarak güçlü ülkelerin insancılık adı altında bir istismar ortamı yarattığını ifade eder (Hehir 2010: 223). Ortaya çıkan istismar ortamı, uluslararası hukuk tarafından desteklenir ve büyük güçlere hizmet etmeye yardımcı olur (Mamdani, 2010: 60). Fearon ve Laitin (2004: 12) bu ortamı, Alman ve İtalyan kolonilerinin Milletler Cemiyeti tarafından Birinci Dünya Savaşı sonrasında görmezden gelinerek uluslararası meşruiyet kazanmasına benzetir. Nihayetinde, müdahaleci devletlerin yönelimlerinde belirleyici olan ulusal çıkar ön plana çıkar (Ayoob, 2002: 87).

Bir sonraki alt başlıkta, neo-kolonyalizmin önemli araçlarından bir diğeri olan ve bu bölümde işlenen uluslararası hukukun araçsallaştırılmasıyla koşulları yaratılan askeri müdahale yönteminin öncül ve ardıl sömürü şekli olarak karşımıza çıkan, siyasi müdahaleler yoluyla neo-kolonyal etkinlikler incelenecektir.

3.2. Siyasi Müdahaleler Yoluyla Neo-Kolonyalist Uygulamalar

Neo-kolonyalist ülkelerin diğeri ülkeleri sömürmek için kullandığı yöntemlerden bir diğeri siyasi müdahalelerdir. Bu uygulamalar çeşitli yollarla hayata geçirilir. Siyasi söylemler ve kampanyalar bu yollardan biridir. Etki altına alınmak istenen grup ve kişilere yönelik olarak üretilen siyasi söylemler ve kampanyalar, farklı medya araçları vasıtasıyla yaygınlaştırılır.

Neo-kolonyalist sömürü sürecinin altyapısının oluşturulması esnasında kullanılan söylemler, propagandist bir yapıya sahiptir. Özellikle batılı değerlerin yüceltilmesi ve idealize edilmesi şeklinde karşımıza çıkan söylemler, hedefe yönelik olarak tasarlanmaktadır. Genellikle liberalizm, azınlık hakları, ifade özgürlüğü ve diğeri batılı değerler; radikalizmin bir panzehiri olarak sunulur (Kayani, 2020: 159). 11 Eylül sonrasında daha çok yaygınlaşan anti-terörizm kampanyaları, ilgili ilgisiz birçok konunun güvenlikleştirilmesinde ve neo-kolonyal sömürünün meşrulaştırılmasında kullanılmaktadır. Mockiatis (2003: 14) bu durumu terörle mücadelede “kalpleri ve zihinleri” etkilemek için kullanılan küresel kampanyalar olarak ifade eder. Neo-kolonyal dönemdeki rejim, kurum ve değer ihracı yeni bir uygulama değildir. Kolonyal dönemde de rejim, kurum ve değer ihracı yapılmıştır. Hunter (1875) bu uygulamayı “fiziksel fetihten daha çarpıcı, daha dayanıklı ve çok daha sağlam bir

fetih” olarak ifade eder. Kolonyal dönemde bu yöntemi meşrulaştırma çabası çok gerekli görülmezken; içinde bulunduğumuz neo-kolonyal dönemde rejimler, değerler ve kurumlar çeşitli siyasi söylem ve kampanyalarla meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Ancak, sonunda varılmak istenen yer aynıdır.

Neo-kolonyal siyasi müdahaleler yoluyla sömürünün bir diğer yöntemi, askeri anlaşmalarla ülkeler üzerinde etkin güç sahibi olmaktır. Özellikle askeri üslerin neo-kolonyal sömürü hedeflenen ülkelerdeki varlığını meşrulaştıran anlaşmalar, güçlü birer odak noktası olarak görünürler. Neo-kolonyalist ülkenin askeri ve sivil personellerinin burada konuşlanması yalnızca askeri bir tehdit unsuru değil, aynı zamanda sembolik bir üstünlük göstergesidir (Figler, 2016: 2).

Kontrol altına alınmak istenen ülkelerde, zaman zaman askeri güçlerin siyasi güçlere karşı desteklenerek hükümetlere darbe yapılması söz konusu olmaktadır. Ülkede konuşlanan yabancı askeri üsler, önemli birer merkez olarak rol alabilirler. Askeri darbe yöntemi, neo-kolonyalist ülkeler tarafından içeriden bir gücü destekleme yönteminin marjinal örneklerinden biridir. Neo-kolonyal güce hizmet etmeyen veya yeterince yararına çalışmayan hükümetler yerine, daha iş birliğine yatkın kuvvetlerin etkin hale gelmesi sağlanır. İşbirlikçi askeri unsurlarla sömürü sürecini yönetmek kolaylaşır. Bazen geçiş hükümetleri yoluyla yeni sömürü ortamının uzun vadeli yaratılması sağlanırken; bazen askeri rejim uzun süre iktidarda kalır.

Neo-kolonyalist güçler, içeriden bir gücü destekleme yöntemini sadece askeri kuvvetleri destekleme yoluyla hayata geçirmezler. Aynı zamanda içerideki siyasi ve ekonomik güçleri de destekleyerek, neo-kolonyal sömürü sürecinin kolaylaşmasında içerideki işbirlikçilerini yaratırlar (Ghosh, 2020: 193). Nkrumah’ın (1965: ix) en tehlikeli yöntemlerden biri olarak öne sürdüğü, elitlerin sömürü sürecinde işbirlikçi rol üstlenmesi durumu sık kullanılan neo-kolonyalist müdahale yöntemlerinden biridir.

Neo-kolonyalist ülkeler tarafından içerideki bir kuvveti destekleme yöntemi özellikle Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB tarafından uygulanmıştır. Doğrudan savaşa girmek yerine vekâleten bir savaş yürütme stratejisi (Marshall, 2016: 185) altında, güç mücadelesi olan bölgelerde, kendine yakın güçleri destekleme veya kendine yakın güçleri yaratma uygulaması görülmüştür. Vekâleten savaş stratejisiyle, konvansiyonel savaşlar azalarak neo-kolonyal güçler için daha az zararlı ve görece

düşük maliyetli bir yöntem tercih edilmiştir. Bu sayede sömürgeci ülkeler, kamuoyu tepkisinden kurtulmuş ve askeri gücüne zarar gelmeden amacına ulaşmış olurlar. Kendi askeri gücü yerine, terörist gruplar, isyancı unsurlar ve paralı askerler kullanılır. Bu gruplar silahlarla, askeri ekipman ve eğitimlerle desteklenir (Weatherby et al, 1987). Bu strateji neo-kolonyal sömürü hedeflenen ülkelerdeki devlet dışı silahlı aktörlerin artmasına neden olmuştur (Kurt, 2019: 310). Geleneksel doğrudan işgalin yerini, iki farklı yöntem almıştır. Bunlardan birincisi, bir önceki bölümde bahsedildiği üzere; vekâleten savaşın yürütüldüğü bölgede, dünyanın barış ve güvenliğine tehdit olduğu gerekçesi ile uluslararası hukuku araçsallaştırarak doğrudan askeri müdahale zemini oluşturmaktır. Diğeri ise, içerideki kuvvetler desteklenerek, var olan hükümet veya iktidar odaklarının devrilerek yerine işbirlikçi grupların getirilmesi olmuştur.

Neo-kolonyal sömürünün öznesi haline getirilmeye çalışılan ülke, birden fazla neo-kolonyal güç tarafından hedef seçilebilir. Bu durumda desteklenen grupların arasında hem neo-kolonyal güçlerin vekâleten savaşları hem de içerideki diğer farklı güçlere karşı savaş söz konusu olabilmektedir.

Dekolonizasyon sürecinde ve sonrasında, özellikle bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler üzerinde etkinlik kurmak adına, neo-kolonyal güçler tarafından belirlenen siyasi stratejilerden biri; kendi eğitim sisteminden geçmiş ve doktrine edilmiş siyasetçilerin iktidara getirilmesi olmuştur. Bu kişilerin siyasi güç sahibi olması sağlanarak, neo-kolonyalist ülkenin siyasi sistemine benzer nitelikte bir yapı geliştirilmeye çalışılır. Neo-kolonyalist ülke sisteminin kötü bir taklidi olarak işleyen yeni ve köksüz sistem, ülkenin sömürülmesini kolaylaştırır. Aynı zamanda iğdiş bir siyasi kültür yaratılarak, sorunlarının çarelerini kendiliğinden üretemeyen ve eski “efendisine” bağımlı bir yapı yaratılır. Müdahaleye açık bir sistem olan bu yapı, sorunlar ortaya çıktığı anda eski kolonicilerin sorunu çözmek için geri çağırılmasına neden olur. Tarihte yaşanan Cezayir, Zaire, Nijerya, Pakistan, Somali, Gine, Ruanda ve Sudan gibi ülkelerdeki olaylar, bu durumu kanıtlar niteliktedir. Ortaya çıkan sorunlar, siyasi bağımlılık yaratılan ülkelerin çaresiz kalmasına ve dış gücü davetine sebep olur (Nwachuku, 2016: 1). Bu durum sadece askeri güvenlik bağlamında değil, farklı çözümsüzlük durumlarında da söz konusu olabilir. Örneğin, seçimlerin izlenmesi için ve seçim güvenliği için de yabancı güçler davet edilebilir (Nwachuku,

2016: 2). Bu faaliyetler de neo-kolonyal siyasi yöntemler kapsamında değerlendirilebilir.

Eski sömürgeleri ile bağıını koparmak istemeyen kolonyalist devletler, neo-kolonyal dönem içinde farklı yöntemlerle bu bağı güçlü tutma gayreti içinde olmuştur. Britanya'nın kendisinden bağımsızlığını kazanan ülkeleri içinde barındıran İngiliz Milletler Topluluğu, bu konuda iyi bir örnektir. Aynı para birimini kullanmaya devam etme, tercihli ticaret anlaşmaları, askeri ve siyasi paktlar, eski kolonistler ile sömürülenler arasındaki bağı kuvvetli tutmak için kullanılan yöntemler arasında sayılabilir. Bu yöntemler kullanılırken, uygulamaların kalıcılığını garanti eden asıl neo-kolonyal ifa, içerdeki elitleri beslemektir. Blanchard'a (1996) göre, neo-kolonyal süreç tek taraflı olarak işlemez. Sömürülen ülkenin elitleri sömürünün doğrudan bir parçası ve neo-kolonyal ajandanın uygulanmasının garantisidir. Elitler bunun karşılığında ayrıcalıklarını korumaya ve zenginleşmeye devam ederler.

Sonuç olarak, neo-kolonyalist devletlerin sömürmeyi hedefledikleri ülkelerdeki faaliyetlerinin en önemli alt yapısını oluşturan uygulamalardan biri, siyasi gücü dolaylı olarak elinde tutmaktır. Çeşitli yöntemler kullanılarak siyasi kontrolün sağlanması, sosyal, ekonomik, kültürel, eğitim ve diğer alanlardaki politikaların kontrol edilmesi anlamına gelir (Figler, 2016: 3). Bu nedenle hegemonyanın çeşitli alanlara yayılmasının en etkili yolu politik kontrolün elde tutulmasıdır. Bir sonraki bölümde ise, neo-kolonyalizmin asli amacı olan ekonomik sömürünün çeşitli araçları kullanarak nasıl yapıldığı aktarılacaktır.

3.3. Ekonomik Araçlarla Müdahale

Kolonyalist devletler dekolonizasyon süreci sonrasında, zenginliklerini borçlu oldukları sömürgeleri ile bağlarını koparmamak için yeni bir sistem üretmiştir. Bu süreç neo-kolonizasyon doktrininin yöntemlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Neo-kolonyalizmin uyguladığı yöntemler yalnızca eski sömürge ülkeleri için değil, aynı zamanda daha önce hiç sömürüye maruz kalmamış ülkeleri de kapsıyordu. Örtük ve yaratılan legal koşullara aykırı olmayan neo-kolonyalist yöntemler, özellikle ekonomik sömürüyü hedefliyordu. Dolayısıyla en önemli araçları öncelikli olarak ekonomik araçlar olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında inşa edilen yeni evrensel ekonomik sistem, savaşın galipleri tarafından kendi ekonomik hedef ve modellerine uygun olarak yapılandırılmıştır. Bu durum diğer tüm devletlerin bu ekonomik modele uygun olarak hareket etmesi ve entegre olması zarureti doğurmuştur. Bu uyum sürecinin doğru işlenmesi için, sistemi inşa eden devletler dışında kalan tüm devletlerin ihtiyacı olan en önemli şey, yetişmiş insan ve teknik bilgiydi. Sistemi yaratanların bu bilgi ve tekniğe hâsıl olduğu bir gerçek olmakla birlikte, diğerleri için başarılı olmak adına yardım istemekten başka bir seçenek söz konusu değildi. Neo-kolonyal kuvvetler ise, tam bu noktada devreye girerek, diğer devletlerin ekonomileri üzerinde etki yaratmaya başlamıştır. Ekonomik sistemin ve kurumların yapılandırılması ve bu ekonomik yapının idaresi, neo-kolonyal güçler tarafından doğrudan şekillendirilmiştir. Hammadde ve yeraltı kaynaklarını işlemeye ehil olmayan, ekonomik olarak dezavantajlı ülkeler hammaddelerini işlemeyen, düşük karlı olarak zengin ülkelere ihraç etmeye veya kolonyal dönemde olduğu gibi işlenmesi için neo-kolonyalist ülkelere kaynaklarını açmaya devam etmiştir.

Uluslararası ekonomik sistemin farklılaşmasıyla birlikte, sömürü sürecine çok uluslu şirketler de dâhil olmuş ve zamanla ekonomi üzerinde devletlerden bile güçlü unsurlar haline gelmişlerdir. Bu nedenle, neo-kolonyal sömürü sürecinde aktif olarak rol alan çok uluslu şirketler, ayrı bir alt başlık altında incelenmiştir. Öncelikle, yardımlar ve krediler yoluyla yürütülen sömürü süreci ele alınmıştır.

3.3.1. Yardımlar ve Krediler

Neo-kolonyalistlerin kullandığı ekonomik araçlardan biri yardımlar ve krediler yoluyla ülkeleri bağımlı hale getirmektir. Dekolonizasyon sonrasında bağımsızlığını yeni kazanan ve ekonomik olarak gelişmekte olan diğer devletlerin, sömürü sonrası ortaya çıkan zayıf ekonomilerini kalkındırmak için kredi ve yardımlara başvurması söz konusu olmuştur. Kredi ve yardımların alındığı ülkeler, yüksek faizli krediler ve yardımlarla ülkeleri kendilerine ekonomik olarak bağımlı hale getirmiştir (Nwachuku, 2016: 3).

Kalkınma amacıyla sağlandığı belirtilen yardımlar, çoğu zaman yardım görünümüne yüksek faizli krediler olarak ekonomisi geri kalmış ülkelere verilmektedir. Nkrumah tarafından rotatif kredi olarak tabir edilen bu yardımlar, uzun vadede oldukça

tehlikeli sonuçlar doğurur (1965: xv). Yardım ve krediler, çoğu zaman şartlı ve harcanması gereken alanlar anlaşmalarla kısıtlanmış şekilde dizayn edilmiştir. Yardım ve kredileri alan devletlerin kendi belirledikleri ihtiyaçlar doğrultusundaki alanlara yapacakları yatırımlar yerine, borcu veren neo-kolonyal devletlerin önceliklendirmelerine göre bir harcama yapmaları söz konusu olmaktadır. Aynı zamanda devletlerin doğrudan başka devletlerin bütçelerine yapacakları yardımlar, yardım alan devletlerin bütçe planlama süreçlerine katılımını beraberinde getirmektedir (Whitfield, 2005: 647). Bu sayede borç alan devletler üzerinde neo-kolonyal bir hegemonya yaratılması sağlanır (Serequeberhan, 1998: 13). Var olan hükümetler politika üretim ve karar alma sürecinde etkisiz kalır. Görünürde bağımsız ve kendi kendini yöneten bir ülke gibi görünen sömürülen ülkeler, gerçekte bağımsız hareket edemezler (Afisi, 2017). Devletlerarası asimetrik bir ilişki ortaya çıkar.

Kredi ve yardımları sağlayan neo-kolonyal devletler, bu sayede ekonomik olarak gelişmemiş ülkelerin kalkınmalarına katkı sağladıklarını ve ülkelerdeki yaşam koşullarının yükseltilmesine yardım ettiklerini öne sürer. Aynı zamanda burada bir karşılıklı kazan-kazan ilişkisi olduğu vurgulanır ve yardımların yardım alan ülkeleri küresel pazara entegre ederek gelecekteki fırsatlar için hazırlandığı belirtilir. Ancak söylemlerin aksine, bu kredi ve yardımların yerel halklara çoğu zaman olumlu bir katkısı olmaz. Hükümetlerin kendi devletleri üzerindeki egemenlik hakları zayıflar. Başta amaçlanan fakirliğin ortadan kaldırılması ve kalkınmanın sağlanması hedefleri, tersine işleyerek daha da fakirlik getirir (Langan, 2018: 62). Zira bu yardım ve kredilerin faydalanıcıları çoğu zaman yerel ekonomik ve siyasi elitler olur. Elitlerin gelen yardımlar ve kredilerle yolsuzluk yoluyla güçlenmesi, patrimonyalist yapının neo-kolonyalizme maruz kalan ülkelerde tekrar ortaya çıkması sorununu doğurmuştur. Kolonyalist dönemde de etkin olan ve sömürgeci güçlerle iş birliği yapan grupların, neo-kolonyalist dönemde özellikle yardım ve krediler yoluyla güçlenmesi söz konusu olmuştur. Bu durum bir taraftan yardımları ve kredileri sağlayan ülkelerin, yardım sağlanan ülkelere yönelik yapısal sorunlardan kaynaklı olarak eldeki kaynakların doğru kullanılmadığı tezinin öne sürmesini sağlarken; diğer taraftan bu sürecin kasıtlı olarak yürütüldüğü ve içerideki işbirlikçi elitlerin güçlendirildiği tezlerini ortaya çıkarmıştır. Ancak ortada yolsuzlukların yapıldığı gerçeği varken, tüm bunlara rağmen yardım ve kredilerin bu yolla devam etmesi, ikinci tezi kuvvetlendirmektedir. Bir

başka ifade ile neo-kolonyalist güçler tarafından sağlanan yardım ve krediler, sömürülen ülkelerdeki işbirlikçi elitleri güçlendirerek neo-kolonyalist sömürü sürecini kolaylaştırmaktadır.

Yardımların sömürülen ülkelerin ekonomilerine olan etkilerinden biri, elitlerin güçlendirmesi iken; diğeri, ekonomik bir dengesizliğe neden olmasıdır. Tüm toplum yapısı içinde yardımlardan eşitsiz olarak faydalanan grupların varlığı; farklı müteşebbislerin ortaya çıkmasına engel olarak, oligarşik bir yapının doğmasına neden olur. Yolsuzluğun beslenmesi, ülke ekonomisine uzun vadede zarar vererek eşitsiz bir ekonomik yapı meydana getirir (Moyo, 2008). Gelen yardımlardan yararlanan aracı-komisyoncu sınıfının doğmasını beraberinde getirir.

Ülkelere yardımların sağlanması sürecinde etkin olan devlet dışı aktörler de bulunmaktadır. Bunlardan biri sivil toplum kuruluşlarıdır. STK'lar genellikle siyasetten uzak ve tarafsız olarak faaliyet gösterdiği bilenen örgütlerdir. Tarafsız ve kar odaklı olmayan anlayış vurgusu, STK'ların faaliyetlerini meşrulaştırmasını kolaylaştırmıştır. Ancak görünen ile gerçekleşen zaman zaman farklılaşmaktadır. Bu örgütler, neo-kolonyal sömürü hedeflenen ülkelere yapılan yardımlar için kullanışlı hale gelebilmektedir (Kilcoyne, 2021: 6). Özellikle Fransız STK'larının Afrika'daki faaliyetleri, bağımsızlık sonrasında önemli neo-kolonyal faaliyet örneklerindendir (Kilcoyne, 2021: 99).

STK'ların faaliyetleri etkin oldukları ülkeler ile neo-kolonyalist ülkeler arasında, asimetrik bir ilişki geliştirilmesine ve kültürel nüfuz alanı yaratmasına neden olmuştur. Projeler yoluyla yürütülen faaliyetler ve yardımlar, ülkelerin nasıl şekillendirileceği noktasında etkili olmuştur. Özelleştirilmiş alanlarda yapılan yardımlar, bütçe yardımlarından farklı olarak çok katmanlı değildir (Knoll, 2008). Örneğin bir ülkeye asfalt yardımı yapılarak, hem ülkenin lojistik gelişiminin yönü belirlenebilir hem de araç satışları için yeni bir müşteri yaratılmış olur.

Neo-kolonyalizmin kullandığı bir diğer devlet dışı aktörler, uluslararası kuruluşlardır. Yine yardımlar ve krediler üzerinden ilerleyen sömürü süreci, yardım paketleri ve kurtarma stratejileri adı altında bağımlılık unsurları yaratır (Harvey, 2003). Yardımların sürdürülebilirliği, yardımları sağlayan devletlerin çıkarlarının devam etmesi ile doğrudan ilgilidir. Aksi halde yardımların kesilmesi söz konusu olur.

Yardımlarla, devletlerin özellikle açlık, doğal felaketler gibi durumlara cevap verme refleksi zayıflayarak, dışarıya daha da bağımlı hale gelirler (Kennedy, 2017: 131).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF), savaşta ekonomisi zarar görmüş ülkeleri kalkındırmak ve daha sonra gelişmekte olan ülkeleri dünya ekonomisine kredi ve yardımlarla kazandırmayı amaçlar. Bu kuruluşlar tarafından verilen krediler, tamamen devletler tarafından belirlenen alanda kullanılamaz. Kredilerin kullanım alanları, bu kuruluşlar tarafından belirlenerek anlaşmalar ile şartlara bağlanır. Yani IMF ve Dünya Bankası, kredi verdikleri ülkelerin politikalarını şekillendirme hakkını elinde tutar. Bu kuruluşların devletler üzerindeki etkisi yalnızca bununla sınırlı kalmaz. Aynı zamanda iyi yönetim adıyla, devletlerin kurumlarına müdahalede bulunurlar. Yardımların işe yaramaması durumu, kurumların modern olmaması ile argümente edilir (Pearce, 2008). Bu sayede ülkeler üzerindeki modernleşme baskısı arttırılır (Sagoe, 2012). Devletlerin kurumları üzerinde etkin hale gelinerek, neo-kolonyal ajanda işletilir. Ekonomik olarak geri kalmış ülkeler, bu yolla neo-kolonyalist sömürüye maruz kalırlar. Egemen devlet olma özellikleri sözde kalır.

Uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan kalkınma yardımları ve iş birliklerinde yine şarta bağlılık söz konusudur. İş birliği anlaşmaları, ticari çıkarlara yönelik yapılandırılarak neo-kolonyal devletlerin karlı çıkması sağlanır. “Ticaret için yardım” anlayışı ön plandadır (Woddis, 1967: 89). Örneğin bir baraj yapımı ile ilgili iş birliği anlaşmasında, gerekli materyallerin ilgili neo-kolonyal ülkenin şirketinden alınma şartı getirilir (Ziai, 2020: 135). Dolayısıyla, öncelikle kredi sağlanır; daha sonra bu krediyi alan ülke, krediyi veren ülkeden ticari bir satın alım yapar. Krediyi veren ülke hem faiz geliri hem de ticari gelir elde ederken; krediyi alan ülke yüklü bir borca girer. Sonuç olarak pahalı bir satın alma işlemi gerçekleşmiş olur.

Uluslararası kuruluşlar vasıtasıyla etkin olmaya çalışan, devletler dışında çok uluslu şirketler gibi aktörler de bulunmaktadır. Çokuluslu şirketler, ekonomik olarak geri kalmış ülkelere giriş şartlarını optimize etmek ve finansal çıkarlarını neo-kolonyal şartlar yaratarak geliştirmek için uluslararası kuruluşlar aracılığıyla nüfuz kurmaya çalışırlar. BM’nin 2015 yılından 2030 yılına kadar yoksulluğu sona erdirmek, dünyayı korumak ve refahı yükseltmek amacıyla belirlediği 17 maddelik Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi için yapılan görüşmeler esnasında, çok uluslu şirketlerin

düzenlenen forumlardaki (Gregoratti, 2010) etkinliği bu durumu kanıtlar nitelikte bir örnek olarak karşımıza çıkar. Çokuluslu şirketler, küresel hedeflerin belirlendiği BM Üst Düzey Paneli ve Açık Çalışma Grubu'nda aktif olarak rol almıştır (Scheyvens et al., 2016: 374). Özellikle popülerleşmiş sürdürülebilir kalkınma diskuru üzerinden, şirketler kendi stratejilerini ve pratiklerini ekonomik olarak az gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler üzerinde uygulama fırsatını bulmaktadır (Langan, 2018: 197).

Çok uluslu şirketler de yardımlar ve krediler yoluyla etkin olan diğer aktörlerdendir. Asli kar etme unsurları bunlar olmasa da neo-kolonyalist etkinlik kurma yolunda kullanılan araçlardan biridir.

3.3.2. Çok Uluslu Şirketler Yoluyla Sömürü

Kolonyalist dönemde sömürü sürecinin temel aktörleri devletler olarak karşımıza çıkarken; neo-kolonyalist dönemde devlet dışı aktörler de önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet dışı aktörler arasında sömürü sürecinin en güçlü unsurları çok uluslu şirketlerdir. Zira neo-kolonyalizmin temel hedefi olan ekonomik sömürüyü gerçekleştirmenin en ideal yollarından biri, küresel anlamda gittikçe daha güçlü aktörler olan çok uluslu şirketler ile hayat bulmaktadır. Devletin askeri unsurları ile fiili bir işgal şeklinde yapılandırılmış kolonyalizm yerini, çok uluslu şirketlerle sürdürülen neo-kolonyalizme bırakmıştır. Bu yeni dönemin “askerleri” çok uluslu şirketlerdir. Neo-kolonyalist devletlerin rekabeti daha fazla toprak sahibi olmak yerine, dünyanın farklı bölgelerinde daha fazla ekonomik hâkimiyet kurmak olmuştur. Hatta devletlerden çok, çok uluslu şirketler arasındaki finansal güç kazanma yarışına dönüşmüştür (Hoogvelt, 1978: 84).

Devletlerin temel aktör olarak yer aldığı kolonyalist dönemde, farklı toprakların işgali ve bu topraklardaki sömürü faaliyetlerinin yürütülmesi esnasında, özel şirketler de yan unsur olarak yer almıştır. Bu grupların, devlet izni ve desteği olmadan serbestçe sömürgecilik faaliyetleri yürütmesi ilk başta çok zordu. Dolayısıyla devletlere bağımlı bir şekilde sürecin parçası olmaları söz konusuydu. Ancak zamanla şirketler, uluslararası arenada özellikle küreselleşmenin etkisiyle, ciddi sermayelere sahip, sınırları olmayan ve hatta zaman zaman finansal açıdan devletlerden güçlü aktörler olmuştur. Kolonyalist dönemde sömürgeciliğin sürükleyici unsuru olan devletler iken, takipçi unsurlar özel şirketler olmuştur. Küreselleşmenin yaygın bir

fenomen haline gelmesi ile birlikte durum yavaş yavaş tersine dönerek; sürükleyici unsurlar özel şirketler, destekleyici unsurlar devletler olmuştur. Devletler, şirketler tarafından teşvik edilerek; çoğunlukla askeri gücü olan, sömürü faaliyetlerini meşrulaştıran ve sürdürülebilir kılan koruyucu unsurlar olarak rol almaya başlamıştır (Gardner ve Roy, 2020: 44). Vergi mükellefi oldukları için şirketlerin ekonomik kazançları devletlerin kazançları anlamına gelir. Bu nedenle devletler şirketlerin karlılığını önemsemektedir. Neo-kolonyalist dönemde çok uluslu şirketler devletlerin de desteği ile temel aktörlerden biri haline gelmiştir.

Kolonyal dönemin karakteristik özelliklerinden biri olan hammaddelerin ana ülkelere sömürü yoluyla aktarılması ve işlenerek yüksek karlılıkla diğer ülkelere ihracı, neo-kolonyal dönemde de devam etmiştir. Dekolonizasyon sonrasındaki döneme tekabül eden 1970 yılındaki BM raporunda, ekonomik olarak gelişmiş ülkelerin ihracat kazançlarının %90'a yakını hammaddelerden türetilen ürünlerden oluşmaktadır (Hoogvelt, 1978: 73). Çok uluslu şirketler, ekonomik olarak geri kalmış ülkelerden hammadde satın alıp işledikten sonra, yine aynı ülkeleri pazar olarak kullanarak ticari faaliyetlerini devam ettirirler. Eğer tüm neo-kolonyalist gerçekler kenara bırakılıp, sadece bu yönüyle konu ele alınırsa; faaliyetlerde herhangi bir problem olmadığı düşünülebilir. Ancak kolonyalist dönemde insan ve doğal kaynağı sömürü konusu olmuş, endüstriyel kültürün oluşması engellenmiş, bilgi kaynakları ve teknik kaynaklar sömürü güçlerince tekelde tutulduğu için ekonomik gelişimi sekteye uğramış devletlerin varlığı; neo-kolonyalist dönemde yürütülen bu faaliyetlerin aslında kolonyalist dönemin bir devamı olduğunu (Fanon, 2002: 152) ve bu faaliyetlerin meşru gösterilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Kolonyal dönemdeki sömürüyü meşrulaştırmak için kullanılan medenileştirme misyonu, bugün yerini uluslararası piyasalara entegre etme misyonuna bırakmıştır. Devletler küresel piyasalara IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlar da kullanılarak zorlamalar yoluyla entegre edilmeye çalışılmakta (Peet, 2009); sonuç olarak borçluluk, yabancı sermayenin yerli piyasaya hakimiyeti, ağırlıklı olarak Londra ve New York tarafından yönetilen borsalara bağımlılık ortaya çıkmaktadır (Kennedy, 2017: 109). Dekolonizasyon sonrası gelen bağımsızlığın gelişim getirmesi beklenirken, sömürü koşulları ekonomik anlamda herhangi bir değişikliğe uğramadan ve hatta derinleşerek farklı bir kisve altında devam etmiştir. Sömürgeciler ile koparılması gereken bağlar,

ekonomik anlamda sürdürülmüştür (Hoogvelt, 1978: 83). Hatta sömürü yaygınlaşarak sömürülme geçmişi olmayan ülkeleri de kapsamına almıştır. Özellikle endüstriyel teknik bilginin neo-kolonyalist güçlerin tekelinde olması ve yeni üretim teknolojisini satın almanın pahalı olması, ekonomik bağımlılık koşullarının oluşmasına neden olmuştur. Zincirleme bir etki olarak, ekonomik anlamda bağımlılık, siyasi anlamda da bağımlılığa giden yolu açar ve neo-kolonyal ortam yaratılır (Figler, 2016: 3).

Çok uluslu şirketlerin neo-kolonyalist yollarla ülkeleri sömürmesinin sadece sanayi ve teknolojik sektörler üzerinden gerçekleştiği yanılgısı yaygındır. Farklı sektörlerde de neo-kolonyalist faaliyetler aktif olarak devam etmektedir. Çok uluslu şirketlerin tarım sektöründeki etkinlikleri dikkat çekicidir. *Toprak gaspı (land grabbing)* olarak adlandırılan, yerel halkın toprak ile ilişkisini kesen ve topraktan aldıkları faydayı minimuma indiren büyük tarım arazilerinin çok uluslu şirketler tarafından kontrol altına alması yöntemi izlenir (Grain, 2008: 3). Yerel halk fakirleşip mülksüzleştirilerek, düşük maliyetli tarım işçileri haline gelirler. Kolonyalist dönemden neo-kolonyalist döneme miras kalan ve şekil değiştirerek devam eden tarımsal sömürü; 19. Yüzyıla kadar büyük ölçekli tarım arazilerinde ve latifundium tarzında faaliyet göstermiştir. Köleler, sözleşmeli hizmetçiler, göçmen mevsimlik işçiler, mahkûmlar, yarı-serfler, topraksız çiftçiler, bu geniş arazilerde zoraki veya kölelik koşullarına yakın sömürgeci ülkeler tarafından çalıştırılmıştır. Bugün ise, benzer şekilde tarımsal sömürü faaliyetleri Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde devam etmektedir (Petras, 2008). Yine yerel halk, neo-kolonyal ülkelerin uzantıları olarak var olan çok uluslu şirketlerle rekabet edemeyerek mülksüzleşmiş ve fakirleştirilmiştir.

Tarımsal sömürü, diğer neo-kolonyal faaliyetlerle benzer şekilde yürütülmektedir. Siyasi ve finansal mekanizmalar, askeri darbeler, müdahaleler, istikrarsızlaştırma kampanyaları ve yerel elitler vasıtasıyla, tarımsal sömürü koşulları hazırlanmaktadır (Petras, 2008). Siyasi ve ekonomik elitlerin yürüttüğü, yerel halkın topraksızlaştırılması, tarım ürünlerinin ithal edilmesine yönelik politikalar ve yerel halkın örgütlenmesinin, kooperatifleşmesinin önüne geçilmesi gibi neo-kolonyalist ülkelerin yararına politikalar, tarımsal sömürüyü hızlandırmıştır. Çiftçilerin çok uluslu şirketler karşısındaki gücü tamamen kırılarak, pazar koşulları Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumların da kolaylaştırıcı rolüyle tamamen şirketler lehine işletilmektedir (Ziai,

2020: 132). Bunun sonucunda yarı-serf haline getirilmiş yerel halk grupları ortaya çıkmıştır. Devletlerin kolluk kuvvetleri de herhangi bir direnişin ortaya çıkmasını engellemek üzere çalışmaktadır. Yerel siyasi ve ekonomik elitler, kolluk kuvvetlerini neo-kolonyal güçlerin sopası olarak kullanır. Fanon (2002: 152) bu yerel elitleri, “kamufle olmuş neo-kolonyalist maskeliler” olarak tanımlayarak; görevlerinin sömürüyü sürecini kolaylaştıran iletim hattı gibi çalışmak olduğunu ifade eder. Benzer şekilde Ngũgĩ (1981: 119) de yerel hükümetleri, “Amerikan, Avrupalı ve Japon sermayeleri adına çalışan, uluslararası sermayenin jandarmalığını yapan ve bütün ülkeyi ipotek ederek efendisinin masasına getiren” gruplar olarak tanımlar. Samir Amin’in (1990: 46) Afrika ülkeleri üzerinde yaptığı araştırmaya göre yerel elitler, ülkeler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra ortaya çıkan büyümeden aslan payını kendi aralarında paylaşmaktadır. Ekonomik büyümeden elde edilen zenginlik, nüfusun %1’i ile %15’inin elindedir.

Çok uluslu şirketlerin faaliyet gösterdiği sektörlerden bir diğeri ise, madencilik sektörüdür. Yine kolonyal dönemden neo-kolonyal döneme miras kalan ve dün olduğu gibi bugün de en karlı sektörlerin başında gelen madencilik, sömürgecilik döneminin en temel motivasyon kaynağı olmuştur. Değerli kaynakların ana devletlere aktarılması ile Batı’nın zenginleşmesinin temel sebeplerinden biri olarak gösterilebilecek yeraltı kaynakları sömürüsü, neo-kolonyal dönemde çok uluslu şirketler yoluyla sürdürülmektedir. Belki de sömürünün en sembolikleşmiş alanı olan madencilik, Michael Barratt Brown’a (1974: 284) göre neo-kolonyalizmin refah transferinin çok uluslu şirketler yoluyla neo-kolonyal ülkelere aktarılmasının en temel ekonomik özelliğidir. Ekonomist Thomas Piketty’nin ortaya koyduğu sayılar, küresel ekonomik eşitsizliğin en önemli kaynaklarından biri olarak madencilik sektörü faaliyetlerinin gösterilebileceğini ortaya koymaktadır. Kolonyal dönemin zirvesi olan 19. yüzyılın sonlarındaki Afrika ve Asya’daki yabancı sermaye varlığı ile bugünkü yabancı sermaye varlığı karşılaştırıldığında; birbirine yakın oranlara sahip olduğu görülmektedir. O dönemde toplam sermayenin üçte biri ile yarısı arasındaki bir oranda yabancı sermaye varlığı, sanayi sektörünün dörtte üçünün yabancı sermayeye aitliği söz konusuysa; bugün toplam sermayenin %20’si, üretim ve madencilik sektörünün %50’sinden fazlasının yabancı sermaye tarafından oluşturulması söz konusudur (Piketty, 2020: 69). Bu durum kolonyal dönemden bugüne, yabancı sermaye varlığının

sömürülen ülkelerde değişim göstermediğini ve önemli bir kısmının madencilik sektörü kaynaklı olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, neo-kolonyalist sömürü çok uluslu şirketlerin gün geçtikçe daha fazla aktif olarak yer aldığı ve yararlandığı bir süreç olmaya devam etmektedir. Çok uluslu şirketler, neo-kolonyalizmin sürükleyici unsurları haline gelerek daha çok kar elde etme hedeflerini sürdürmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'DAKİ NEO-KOLONYAL ÇIKARLAR

1. AFGANİSTAN'IN JEO-STRATEJİK ÖNEMİ

Bu bölümde Afganistan'ın coğrafi konumundan kaynaklı jeo-stratejik önemi ve işgalci güçler nezdindeki tarihsel jeo-politik çekiciliği Büyük Oyun ve Yeni Büyük Oyun özelinde ele alınmıştır.

1.1. Afganistan'ın Coğrafi Konumu ve Önemi

Afganistan coğrafi olarak, doğuda Çin, batıda İran, güneyde Pakistan ve Hindistan ve kuzeyde Orta Asya'daki Türk Devletlerinin kesişiminde yer alan ve tarihi yolların üzerinde bulunan stratejik açıdan kıymetli bir bölgede bulunmaktadır. Stratejik açıdan bu denli kıymetli bir ülke olması, tarihin akışı içerisinde farklı dönemlerde sık sık işgal ve istilaya uğramasına neden olmuştur. Zira genelde Afganistan üzerinde hakimiyet kuran güçler, Güney Asya'da da hakimiyet kurmuştur. Bu güçler aynı zamanda Orta Doğu, Orta Asya, Hindistan, İran ve Çin'e güçlerini eriştirebilme ve bu bölgelerde etkin olabilme şansına sahip olmuştur. Bu nedenle Afganistan, “Asya'nın anahtarı”, “Orta Asya'nın kalbi”, “dünyanın kavşak noktası” (Rodenbough, 1885: 7), “Asya'nın gözetleme kulesi” (Ülger, 1999: 96) ve “Orta Asya'nın gözü” olarak ifade edilmiştir. “Orta Asya'nın gözü” olarak ifade edilmesinin sebebi, küresel ve bölgesel güçleri gözlemleyebilmek için ideal bir lokasyonda olmasından kaynaklıdır (Güdül ve Raof, 2020: 14). Afganistan kıta içi bir devlet (Erman, 2017: 398) olmasına rağmen, Orta Doğu'dan Uzakdoğu'ya geçiş esnasında, Orta Asya'nın göbeğinde bir sıçrama tahtası gibi konumlanmaktadır. Bu nedenle “fetih yolu” olarak da isimlendirilmiştir (Barfield, 2004: 267).

Afganistan'ın stratejik konumunu daha iyi anlayabilmenin yolu içinde bulunduğu bölgeyi ve çevresini anlamaktan geçer. Bu nedenle öncelikle Orta Asya'nın stratejik önemini jeopolitik açıdan anlamak gereklidir.

Jeopolitik ekolün önemli temsilcilerinden Halfor Mackinder (1904 ve 1942), 19. yüzyılda deniz gücünün kara gücüne oranla daha önemli olduğunu ancak 20. yüzyılda kara gücünün deniz gücüne üstün geldiğini öne sürmüştür. Bu durumun değişmesinde askeri teknolojinin gelişimi etkili olmuştur. Mackinder, kara gücünün bu önemini ortaya koyduğu “Kara Hakimiyeti Teorisini” bu tezine dayanarak yapılandırmış, buna göre dünyayı “kalpgah (heartland)”, “iç hilal” ve “dış hilal” olarak üç jeopolitik bölgeye ayırmıştır. Teorisine göre, kalpgah yani merkez bölgeye hakim olan güç, dünya adasına ve sonra dünyaya hakim olacaktır. Mackinder dünya adasını Afrika, Asya ve Avrupa kıtaları; kalpgahı ise, deniz gücüne sahip imparatorluklara kapalı doğal bir kale ve zengin kaynaklara sahip olan bugünkü Doğu Avrupa'nın bir kısmı, Rusya ve Orta Asya olarak tanımlamıştır. Böylece, Orta Asya'nın da içinde bulunduğu coğrafyaya hakim olan dünyaya hakim olur fikrini ortaya koymuştur.

Jeopolitika konusunda bir diğer kült teorilerden biri olan “Kenar Kuşak (Rimland) Teorisini” ortaya koyan araştırmacı Spykman, dünyayı Eski ve Yeni Dünya olarak ikiye ayırmaktadır. Eski dünya olarak ifade edilen bölgede, Mackinder'in kalpgah ve iç hilal olarak tanımladığı kritik bölgeler bulunmaktadır. Spykman'ın (1969) kenar kuşak olarak ifade ettiği bölge Mackinder'in iç hilal olarak ifade ettiği bölgeye denk düşmektedir ve Batı Avrupa, Balkanlar, Çin'in kuzeyi, Türkiye Suriye, Irak, İran, Afganistan, Hindistan ve Kore'yi kapsamaktadır. Spykman, Mackinder'in öne sürdüğünün aksine, deniz ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler dünya güç dağılımı üzerinde etkilidir. Bu nedenle Mackinder'in kalpgaha verdiği önemin abartılı olduğunu ifade eder. Karşılık olarak ise kenar kuşağın önemine dikkat çekerek, hem deniz hem de karayla bağlantısı olan bir bölge olması nedeniyle dünya siyasetindeki önemini vurgular. Spykman'a göre, kenar kuşağa hakim olan Avrasya'ya, Avrasya'ya hakim olan dünyaya hakim olacaktır. Spykman'ın ortaya koyduğu “Kenar Kuşak” teorisi, II. Dünya Savaşı sonrasında ABD tarafından SSCB'yi izole etmek için kullanılacak çevreleme politikasının temelini oluşturmuştur.

Jeopolitika konusunda belki de en önemli iki isim olan Mackinder ve Spykman, birbirinden farklı teoriler ortaya atsa da iki teoride de ortak olan stratejik bölgeler

bulunmaktadır. Bu ortak bölgelerin arasında Afganistan toprakları bulunmakta ve büyük oranda iki teorik yapıda öne sürülen kritik alanlarla örtüşmektedir.

Afganistan'ın jeopolitik önemi, büyük güçler arasında sürekli el değiştirmesinden anlaşılacağı gibi, tarihsel süreçler de bu savı haklı çıkarmaktadır. Sırasıyla, Pers İmparatorluğu, Antik Makedonya Krallığı, Moğol İmparatorluğu, Timur İmparatorluğu, Babür İmparatorluğu, Britanya İmparatorluğu, Sovyetler Birliği ve ABD gibi küresel ve bölgesel güçler tarafından işgal edilmiştir. Bu güçlerin her birinin amacı farklı olsa da ortaklaştıkları nokta Afganistan'ın dönemsel olarak kritik hedefler için uygun bir toprak parçası olmasıdır. 19. yüzyılda Rusya için “sıcak sulara” giden yol iken, Britanya için Hindistan'ı korumak için bir tampon bölge olarak görülmüştür. 20. yüzyılda Batı ve Doğu Blokları arasında geçiş bölgesi, 21. yüzyılda ise ABD tarafından enerji güzergahları üzerinden bulunan ve İran, Çin, Hindistan, Rusya arasında konumlanan kritik bir ülke olarak görülmüştür (Şeyhanlıoğlu, 2008: 40).

Afganistan'ın birçok dönem imparatorluğu tarafından fethedilmeye çalışılması; fethin ardından birçok imparatorluk için sonun başlangıcı olması nedeniyle, “imparatorluklar mezarlığı” olarak adlandırılmıştır. Özellikle 19. yüzyıldan sonra bu adlandırma ortaya çıkmıştır (Rubin, 2020: 8). Aslında bu benzetmenin ortaya çıkmasında etkili olan en önemli etmenler; Afganistan'ın birçok farklı aşiret ve etnik grup içermesi, zorlu bir coğrafi yapıya sahip olması, ulaşım sistemi kurmanın zor olması, karlı bir şekilde yönetilmeye uygun olmaması ve elde tutmanın maliyetli olması olmuştur (Rubin, 2020: 10). Bu nedenle, bu toprakların fethedilmesi kolay, elde tutulması zordur (Tanner, 2002: 3). Bugünkü Afganistan'a bakıldığında; dağınık nüfus, su kıtlığı, ulaşımına uygun olmayan nehirlerin varlığı, tarıma elverişli olmayan topraklar, bu coğrafyanın yönetilebilir bir ülke yapısı oluşturmamasının önündeki engelleri göz önüne sermektedir (Rubin, 2020: 11).

Modern Afganistan, kabaca yumurta şekline sahiptir. Ülke kuzeydoğusundan güneybatısına kadar Alp-Himalaya Orojenezi'nin bir parçası olan Hindukuş Dağları ile ikiye ayrılmıştır (Güdül ve Raof, 2020: 25). Afganistan'ın birbirinden çok farklılaşan güney ve kuzey bölgeleri göz önüne alındığında, homojen olmayan bir coğrafi yapının homojen olmayan ve dağınık bir ulusal yapıya sebebiyet verdiği anlaşılabilir. Bu nedenle, Afganistan'ı başarılı bir şekilde yönetebilen

imparatorlukların, tüm Afganistan coğrafyasına tek tip bir yönetim anlayışı benimsemediği görülecektir (Barfield, 2010: 10).

Ülke coğrafyası üzerinde yaşanan en büyük rekabetlerden biri olarak gösterilebilecek Rus Çarlığı ve Britanya İmparatorluğu arasında 19. yüzyılda yaşanan çekişme, “Büyük Oyun” olarak adlandırılmıştır. Bu iki ülkenin Asya’yı kontrol etme stratejisi, Afganistan üzerinde şiddetlenerek kendisini göstermiştir. Kabaca Rusya’nın sıcak denizlere inme stratejisi ile İngiltere’nin en değerli sömürgesi olan Hindistan’ı Rusya’dan koruma stratejisi, Afganistan’da düğümlenmiştir. Hindistan’a geçiş dünyanın en yüksek dağları sebebiyle kuzeyinden mümkün olmadığı için, tek yol Afganistan üzerinden Hindistan’a inmektir.

Afganistan’ın bugünkü sınırlarının büyük bölümü, Britanya ile Rusya arasındaki rekabetten miras kalmıştır. Afganistan ve Pakistan arasındaki sınır 1893’te imzalanan anlaşmayla belirlenmiş, bugün de geçerliliğini korumaktadır. Durand Hattı olarak bilinen bu sınır çizgisi adını İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan’ın Dışişleri Bakanı Sir Mortimer Durand’tan almaktadır (Gregory, 2004: 31). Durand Hattı, sömürgeci imparatorluklar tarafından çizilen birçok sınır çizgisi gibi, keyfi ve emperyal çıkarlara dayanan bir anlayışın ürünüdür. Bölgenin yerel halklarından Peştunların, Pakistan ve Afganistan arasında bölünmesine neden olan bu sınır hattı, bugün de devam eden etnik şiddetin kaynaklarından birini oluşturmaktadır (Harvey, 2003).

Britanya İmparatorluğu’nun güç kaybetmesi ve bölgeden çekilmesinden sonra, bölgedeki batılı güç odağı ABD olmuştur. Britanya İmparatorluğu’nun Avrasya bölgesindeki güçlerden biri olduğu kabul edilirse, ilk kez Avrasya dışından bir güç olan ABD’nin Avrasya’ya hakim olma müdahalesi verdiği Brzezinski tarafından öne sürülmüştür. Avrasya, Brzezinski (2005) tarafından küresel güç müdahalesinin sürdüğü bir satranç tahtasına benzetilmiştir.

Afganistan bugün Batılı güçler tarafından ağırlıklı olarak Orta Doğu’nun bir parçası olarak ifade edilmektedir. Ancak Afganistan hem coğrafi hem de tarihi olarak; Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan, Kuzey İran, Kuzey ve Orta Pakistan, Kuzey Hindistan, Çin’in batısı ve Moğolistan’dan oluşan Orta Asya’nın bir parçasıdır (Dani vd., 1994: 8). Orta Doğu’nun bir parçası olarak ifade edilmesinin en büyük sebeplerinden biri, aktif çatışmaların ve savaşların

yaşandığı bir bölgenin parçası olarak gösterilmek istenmesinden kaynaklıdır. Afganistan yine aynı amaçla, Brzezinski (2005: 141) tarafından “Avrasya’nın Balkanları” olarak ifade edilen geniş bir coğrafyanın içinde gösterilmektedir. Burada Balkan coğrafyasının çatışmalı, büyük güçlerin rekabet ettiği, etnik problemlerin yaşandığı bir bölge olması referans verilerek bir tanımlama yapılmaktadır. Afganistan’ı da içine alan “Avrasya’nın Balkanları”, Brzezinski (2005: 143) tarafından küresel istikrarsızlığın merkezi olarak gösterilmektedir. Afganistan dışında Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan da bu bölge içerisine dahil edilmektedir.

Bugün ise Afganistan’ın stratejik konumunun kaynaklarından biri, enerji nakil hatlarının kesiştiği bir noktada bulunmasıdır. Orta Asya Petrol Boru Hatları Projesi ile enerji kaynaklarının Hazar ve Orta Asya’dan Hint Okyanusuna indirilmesi için Afganistan coğrafyasından geçmesi hedeflenmektedir (Şeyhanlıoğlu, 2008: 81; Atay, 1999: 23). Türkmen doğalgazının Pakistan’a, oradan da Hindistan’a iletilmesi mevcut konjonktürde ancak Afganistan yolunun kullanılmasıyla mümkündür (Davutoğlu: 2001: 182). Afganistan Güney Asya ve Orta Asya gibi enerji ihtiyacı bulunan pazarlar ile Hazar Havzası ve Orta Doğu gibi enerji kaynaklarına sahip bölgeler arasında bir geçiş güzergahıdır (Kohen, 1996: 18).

Afganistan yalnızca enerji nakil hatları üzerindeki kritik konumu nedeniyle değil, kendisine ait enerji kaynakları olması sebebiyle de dikkat çekici bir ülkedir. Kuzeyinde bulunan petrol ve doğalgaz zengini bölgelerdeki kaynakların devamı niteliğindeki enerji alanları, Afganistan sınırları içerisinde de 2012 yılında keşfedilmiştir (VOA, 2012). Afganistan’da hala henüz keşfedilmemiş 3,6 ila 36,5 trilyon kübik kadem doğalgaz rezervi olduğu öngörülmektedir (Erman, 2017: 412). ABD Jeolojik Etütler Dairesine göre, Afganistan tahmini olarak 3,6 milyar varillik bir petrol rezervine sahiptir. Bu varsayımların doğru olması, Afganistan’ın Türkmenistan ile aşağı yukarı aynı enerji zenginliğine sahip olduğu anlamına gelir. Bunun yanında değerli madenler ve cevherler açısından Afganistan dünyanın önde gelen ülkelerinden biridir. Lacivert, zümrüt, mermer gibi değerli cevherler (Afghanistan Geological Survey, 2007: 1); altın, platin, lityum, gümüş, bakır, demir, alüminyum ve uranyum gibi emtialar Afganistan’ın yeraltı zenginliklerini teşkil eder. Öyle ki lityum açısından 60 milyar dolarlık zenginliği (U.S. Department of Defense, 2011: 29) ile “lityumun

Suudi Arabistan'ı" olarak adlandırılmaktadır. Aynı durumun bakır rezervleri için de geçerlidir. Değerli madenlerin 1 ila 3 trilyon dolar arasında bir değeri olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca elektrikli arabalar, jetler, rüzgar türbinleri, füze kontrol sistemleri gibi kritik teknoloji alanlarında kullanılan nadir toprak elementleri açısından da zengindir (Holmes, 2021). ABD Savunma Bakanlığına (2011: 35) bağlı İş ve İstikrar Operasyonları Savunma Görev Gücü'ne göre nadir elementler arasında niobyum gibi dünyada birkaç yerde bulunan yeraltı kaynakları Afganistan'da bulunmaktadır. Niobyum elementinin dünyadaki arz kaynağının %99'unun Çin'de olduğu düşünülürse, Afganistan'ın ne kadar kritik bir zenginliğe sahip olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Afganistan'ın enerji nakil hatlarının kesişiminde bulunması ve zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmasının yanında, Rusya, Çin, İran, Pakistan ve Hindistan gibi bölgesel ve küresel güç odaklarının tam ortasında bulunması da bugünkü jeostratejik önemini arttırmaktadır. Afganistan'ın bu jeopolitik konumu ile zayıf bir devlet yapılanmasına sahip olması birleşince, büyük devletlerin müdahalesine açık bir alan haline gelmektedir (Güdül ve Raof, 2020: 15).

1.2. Büyük Oyun ve Yeni Büyük Oyun'un Merkezinde Afganistan

15. yüzyılda Batılı güçler tarafından başlatılan sömürgecilik hareketi, önceleri geniş bir yayılım alanı bulduğu için ciddi bir rekabet unsuru olmasa da; özellikle 18. yüzyıl ile birlikte bu güçler arasında genellikle anavatan dışında önemli çatışma ve savaşlara neden olmuştur. Bu savaşlardan biri 1756-1763 yılları arasında İngiltere ve Fransa arasında gerçekleşmiştir. Bu savaş sonunda Hindistan el değiştirerek Fransa'dan Britanya İmparatorluğuna geçmiştir. Hindistan, Britanya'nın en değerli sömürgesi haline gelmiş ve Britanya'nın yüksek çıkarlarının bir parçası olmuştur. Dolayısıyla Britanya, Asya kıtasındaki genel stratejisini Hindistan'ı dönemin diğer neo-kolonyal güçlerinden korumaya yönelik geliştirmiştir. Britanya'nın Hindistan üzerindeki çıkarlarına en büyük potansiyel tehdit ise Rusya'dır. Zira Rusya'nın "sıcak sulara" inme stratejisi ile Hindistan'ın güvenliği çatışmaktaydı. Ayrıca Rusya'nın Orta Asya'daki genişlemesi, Britanya'yı iyiden iyiye endişelendirmiştir (Hopkins, 2004: 5). Bu nedenle Britanya, Rusya ile arasındaki son ve aşılabilir çizgiyi Afganistan olarak belirlemiştir. Rusya'nın bu çizgiyi sürekli tehdit etmesi ve Britanya'nın kendi güvenlik

alanını koruma politikası, 200 yıl boyunca çeşitli siyasi ve askeri oyunların karşılıklı olarak sahnelenmesine neden olmuştur (Şeyhanlıoğlu, 2008: 64). Büyük güçler tarafından alınan aksiyonları kapsayan bu sürece, bir İngiliz subayı olan Arthur Conolly tarafından “Büyük Oyun” adı verilmiştir. “Büyük Oyun” Rusya’da ise “Gölgeler Turnuvası” olarak adlandırılmıştır (Adıbelli, 2008: 17).

Büyük Oyun ağırlıklı olarak Britanya ve Rusya arasında gerçekleşen siyasi ve askeri oyunları kapsasa da sadece bu iki güç arasında geçmemiştir. Dönemin diğer büyük güçleri de bölgede aktif rol oynamaya çalışarak, Büyük Oyun’a dahil olmuştur. Hatta Büyük Oyun’un tetikleyicisi Napolyon önderliğindeki Fransa olmuş, Hindistan’ı İngilizler’den geri almak için Rusya’ya iş birliği teklif etmiştir. Teklife göre, Rusya ve Fransa ortak askeri birlikler oluşturularak, Kafkaslar ve İran üzerinden Hindistan’a saldıracaktı (Popowvskyi, 1893: 82). Hindistan’a ulaşmanın en kolay yolu olan İran ve Afganistan üzerinden sefer yapma teklifini Rusya kabul etmiştir. Ancak Rus Çarı I. Pavel’in öldürülmesiyle, bu proje hiçbir zaman hayata geçmemiştir.

Britanya, Hindistan’ın güvenliğine en büyük tehdidin İran ve Afganistan üzerinden gelebileceğini tahmin ettiği için, stratejisini Afganistan’ı tampon bölge olarak belirleme üzerine kurmuştur (Şeyhanlıoğlu, 2008: 65). Rusya ise Afganistan’ı “sıcak denizlere” inme hayalinin önündeki engel olarak görüyordu. Aynı zamanda Afganistan’ın Britanya İmparatorluğu’nun eline geçmesi 19. yüzyılın sonlarında tamamen hakimiyeti altına giren Orta Asya’ya yönelik bir tehditti. Bu durum Afganistan’ın jeopolitik önemini arttırmıştı.

Afganistan’ın batısında bulunan Herat’ın bir kısmının 1885 yılında Rusya tarafından ele geçirilmesi, Britanya’nın endişelenerek güneydeki Kandahar’a sefer düzenleneceğini bildirmesine neden olmuştur (Akkurt, 2005: 97). Karşılıklı tansiyonun artması sonucu, iki devletin kendileri için daha zararlı olanın Afganistan’ı tampon bir devlet olarak kurgulamaları olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle 1880 yılında Afganistan tarafsız ve bağımsız bir devlet olarak kabul edilmiştir (Kühn, 2016: 154). Ancak bu bağımsızlık zorlu ve yıpratıcı iki İngiliz-Afgan Savaşı sonrasında elde edilebilmiştir.

Afganistan’ın iki devlet arasında tarafsız bir devlet olarak kabul edilmesinden yaklaşık 27 yıl sonra, Asya’daki durumun değişikliğe uğramasının da etkisiyle Rusya ile Britanya arasındaki Afganistan’a yönelik anlaşma gözden geçirilmiştir. Rusya, Orta

Asya'daki çıkarlarını yeniden tanımlayarak; Afganistan'ın Britanya etki alanında olduğunu, Britanya ise Orta Asya'da Rus Çarlığı'nın hakimiyetini kabul ettiğini ve meydan okumayacağını ifade etmiştir (Kleveman, 2004: 263). Bu durum iki devletin tehdit algısının değişmesi ile birlikte, Afganistan'ın jeopolitik önemini kaybetmesine neden olmuştur. O coğrafyada güçlerin dikkati, kömürün önemini kaybetmeye başlamasıyla, zengin petrol rezervleri içeren ve Orta Asya ile Orta Doğu arasında geçiş güzergahı olan İran'a kaymıştır (Walberg, 2011: 22). Böylece Büyük Oyun sonlanmıştır.

Büyük Oyun'un sonlanması Afganistan'ın önemini geçici olarak kaybetmesine neden olmuş; daha sonra Soğuk Savaş'ın gerilimli döneminin baş unsurlarından biri olmuştur. Soğuk Savaş'ın bitimi ile birlikte ise Yeni Büyük Oyun olarak adlandırılan süreçte Afganistan, tarihin büyük kısmında olduğu gibi jeopolitik önemini yeniden geri kazanmıştır. SSCB dağılınca özellikle Orta Asya'da ortaya çıkan yeni ülkelerin stratejik konumları ve enerji zenginlikleri dikkat çekmiştir. 20. yüzyılın sonlarına doğru neo-kolonyal güçlerin, üzerinde Rus tekelinin kırıldığı Orta Asya'nın enerji kaynaklarına hakim olma mücadelesini temsil eden Yeni Büyük Oyun'da; Afganistan'ın bu enerji nakil hatlarının geçiş güzergahı üzerinde bulunması ve enerji kaynaklarına açılan bir kapı olması nedeniyle, bu ülke kritik öneme sahip olmuştur (Raşid, 2001a: 9). Nitekim Türkmenistan'ın enerji zenginliğinin Hint Okyanusuna aktarılmasını hedefleyen Trans-Afganistan nakil hattı projesi, Afganistan'ın bu konudaki önemini ortaya koymaktadır (Burget, 2003: 193). Bununla birlikte Çin, İran, Rusya, Hindistan ve Pakistan gibi bölgesel ve küresel güçlerin ortasında bulunması, ABD tarafından Afganistan'ın önemini katlamıştır (Şeyhanlıoğlu, 2008: 63). Oyuncular ve oyun değişmiş ancak, Afganistan kritik bir unsur olmaya devam etmiştir.

2. NEO-KOLONYAL İŞGALCİ GÜÇLERİN AFGANİSTAN'DAKİ ÇIKARLARI

Afganistan'da II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan ve dünyanın diğer bölgelerinde yaşanan rekabete göre daha az dikkat çekici olan neo-kolonyal güçlerin rekabeti, 1978'deki komünist darbe ve ardından gelen 1979 SSCB işgali ile görünür hale gelmiştir. 1978 Darbesi öncesindeki dönemde ise Afganistan, Batı ve Doğu Blokları arasındaki rekabetin asli unsuru değildir. Ancak SSCB'nin üçüncü dünya

lkelerine yönelik politikalar geliştirmeye başladığı 1950'ler ile birlikte, Afganistan'a olan ilgisi tedrici olarak artmıştır. Hatta SSCB, Afganistan üzerinde kısmi bir politik etkiye sahip olmaya başlamıştır. Bu etki özellikle Sovyetler'in Doğu Avrupa'daki durumu stabilize etmesinden sonra artmıştır (Katzman ve Clayton, 2017: 7). ABD ise Afganistan'ın yavaş yavaş Sovyet etkisi altına girmeye başlamasına karşı bir politik tavrı sergilememiştir. ABD yine aynı yıllarda Afganistan'a silah sağlamayarak, SSCB etkisinin yayılmasının önüne set çekmemiştir (Krakovski, 1987: 1). Afganistan'da SSCB ile sürtüşmenin politik açıdan faydalı olmayacağı düşünülmüştür. Ancak SSCB'nin 1979 yılındaki işgali ile ABD ilgisini Afganistan'a yöneltmiş, bunu Hint Okyanusu'ndaki çıkarlarına tehdit olarak algılamıştır (Armaoğlu, 2018: 70).

İşgal sonrası SSCB, Afganistan'ı ideolojik olarak şekillendirmeye çalışmış; yönetici Afgan kadroyu bu yeni ideolojik yapılanmanın temsilcileri olarak görevlendirmiştir. Zira 1978 yılındaki komünist darbe ülkede beklenildiği gibi karşılanmamış, rejimin isyanlar sonucu yıkılması tehlikesi baş göstermiştir. SSCB rejimin konsolidasyonunu işgal yoluyla sağlamaya karar vermiştir. Bu durum ABD tarafından bölgedeki Amerikan çıkarlarına doğrudan bir tehdit olarak algılanmış, Afganistan zerindeki SSBC-ABD rekabeti alevlenmiştir (Bose ve Maley, 2018: 2). Bundan sonraki süreçte ABD Başkanları Reagan ve Carter, çeşitli araçlar kullanarak Afganistan'daki Sovyet etkisini kırmaya çalışmıştır (Armaoğlu, 2018: 70).

İşgal öncesinde gerçekleşen komünist darbeden bir ay sonra, Sovyetlerin Afganistan büyükelçisi SSCB Dışışleri Bakanlığı'na ülkedeki durum hakkında bilgi verdiği bir mektup göndermiştir. Alexander Puzonov'un gönderdiği bu mektup, Afganistan'da gerçekleşen darbenin ardından ABD'nin Afganistan'a yönelik rekabetçi politikasını gözler önüne sermektedir. Mektupta, yeni adıyla Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin Başkanı Nur Muhammed Taraki'nin ülkedeki ilk hedefinin; toplumun sosyo-ekonomik yapısını yeniden inşa etmek, neo-kolonyal glerin ve emperyalizmin etkisini ortadan kaldırmak olduğunu ifade etmiştir. Zira ABD ve diğer Batılı lkeler, büyükelçilikler vasıtasıyla ekonomik yardımlar ve diğer araçları kullanarak Afganistan'da varlıklarını devam ettirmek için çalışmalar yürütmeye başlamıştır. Ancak Puzanov, Taraki hükümetinin bu yardımlardan yararlanma ve Batı ile ekonomik anlaşmalar yapma konusunda aceleci davranmadığını; sosyalist kamptaki ülkelerle birlikte hareket etme stratejisini takip edeceğini mektubunda

belirtmiştir. Ayrıca Afganistan'ın devlette görev yürütmek üzere SSCB'den danışman gönderilmesi yönünde ve beş yıllık kalkınma planının hazırlanması konusunda talebi olduğunu iletmıştır (Wilson Center Digital Archive, 1978a).

Yine aynı yıl, SSCB Parti Merkez Komitesi'nden Doğu Almanya lideri Erich Honecker'e gelen mektupta Taraki'nin ABD ve Batı Blokuna yönelik bakış açısı, iki kutup arasında gerçekleşen Afganistan rekabetini göstermektedir. Taraki'ye göre ABD ve Batı, Afganistan'ı yolundan uzaklaştırmak için yardım kartını açıkça kullanmaktadır (Wilson Center Digital Archive, 1978b). Burada da görüldüğü gibi, neo-kolonyal stratejinin önemli bir aracı olan yardımlar ve krediler, ülkelerin uluslararası arenadaki politik ve ekonomik tercihlerini etkilemek ve yardımı yapan ülkelerin çıkarlarının gerektirdiği yöne çekmek için kullanılmaktadır. ABD ve Batı Bloku'nun Afganistan'a bu yardımları yapabilmek ve kredileri sunabilmek için II. Dünya Savaşı'ndan bu yana fırsatı olmasına rağmen, yardımlar ülkedeki komünist darbeden sonra rekabetçi bir anlayışla sunulmuştur. Daha önceki yıllarda Afganistan'dan bu yönde talepler geldiği halde, ABD bu konuda ya adım atmamış ya da çok zayıf adımlar atmıştır. Dolayısıyla bu yardımların “insani yardımlar” veya “kalkınma yardımları” gibi isimlerle anılması, gerçek amacın üstünü örtmektir. Afganistan'ın bu yardımlara olan ihtiyacı süregelen bir durum iken; Batı Bloku, Afganistan ve çevre coğrafyadaki çıkarlarının tehlikeye girdiğini fark ettiği anda bu yardımları sunmuştur.

Afganistan'a yönelik yardımlar ve krediler, neo-kolonyal bir araç olarak yalnızca Batı Bloku tarafından kullanılmamıştır. SSCB'nin de ülkedeki etki alanını sağlamlaştırmak için Afganistan'a yönelik yardımlar yaptığı ve krediler sunduğu görülmektedir. Özellikle 1950'lerden itibaren Afganistan'da barajlar, yollar, hava limanları, okullar, sulama sistemleri inşa eden Sovyetler, bir yandan Afgan yeraltı kaynaklarını araştırmıştır. SSBC söz konusu yatırımlarını, ağırlıklı olarak Hindikuş'un kuzeyinde yapmış; ABD ise bu alanın güneyine yatırım yapmıştır (Tanner, 2002: 225). Bu seçilimci yaklaşımın temelinde, iki ülkenin farklı çıkar odakları bulunmaktadır. Aynı zamanda, ABD ve SSCB'nin birbirlerinin etki alanlarına yönelik doğrudan herhangi bir girişimde bulunmaktan kaçınmaları da söz konusudur. Zira, SSBC'nin kendi sınırına yakın bir alana yönelik strateji geliştirdiği ve Kuzey Afganistan'da bayındırlık yatırımları yaptığı görülmektedir. Sovyet sınırına yakın bölgeler üzerinde

The map illustrates the ethnic distribution in Afghanistan, with the following legend:

- Peştunlar
- Tacikler
- Hazaralar
- Özbekler
- Türkmenler
- Nuristaniler
- Kırgızlar
- Peşeyiler
- Beluçlar

ABD ve SSCB arasında gerçekleşen Afganistan üzerinde etki alanı yaratma rekabetinin en görünür hali yardım ve kredilerdir. Tablo 1’de 1949-1972 yılları arasında ABD ve SSCB tarafından Afganistan’a yapılan yardımlar ve verilen krediler

gösterilmiştir. Bu kredi ve yardımlar ilk 5 yıllık planlama öncesinde ve 5 yıllık planlar dahilinde dört farklı döneme göre gruplandırılmıştır. 1949 yılından 1967 yılına kadar hem ABD hem de SSCB tarafından yapılan yardımların tedrici olarak yükseldiği görülmektedir. Bölgeye olan ilginin sürekli artış içinde olduğu buradan hareketle ifade edilebilir. 1967 ve 1968 yıllarından itibaren Afganistan'a yönelik ilgi iki ülke açısından da ciddi azalma göstermiştir. Bunun en önemli sebebi ise ABD'nin Vietnam, SSCB'nin Çekoslovakya işgallerine yoğunlaşmaları ve ağırlıklarını bu bölgelere kaydırmalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca 1970'lerle birlikte Soğuk Savaşın yumuşama (detant) dönemine girmesi; “Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Andlaşması”, “Biyolojik Silahlar Sözleşmesi” ve “Denizyatağı ve Okyanus Tabanı ile Bunların Altındaki Topraklara Nükleer Silâhların ve Diğer Kitle İmha Silâhlarının Yerleştirilmesinin Yasaklanmasına Dair Andlaşmanın” imzalanması, Batı Almanya ile SSCB arasında Moskova Anlaşması'nın imzalanması söz konusudur. Bu durum küresel rekabetin azalmasından kaynaklı olarak Afganistan'ın daha az yardım ve kredi almasına neden olmuştur.

1949-1972 yılları arasında ABD ve SSCB tarafından Afganistan'a yapılan askeri ve ekonomik kredi ve yardımlar ayrı ayrı incelendiğinde; ABD'nin askeri yardımlarının 5.8 Milyon ABD Doları olduğu, buna karşılık SSCB'nin bilinen yardımlarının 100 Milyon ABD Doları olduğu görülmektedir. ABD, Afganistan'a askeri yardımlar sağlamak yerine daha çok ekonomik yardım ve krediler sağlama politikasını takip etmiştir. SSCB ise 1978 Komünist Darbe ve 1979 İşgaline giden yolda ülkeye yönelik askeri yardımlarını hedefe yönelik olarak sunmuştur. 1949-1972 yılları arasında toplam ekonomik ve askeri yardım ve krediler ise; ABD tarafından 403.5 Milyon Dolar, SSCB tarafından 616.9 Milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu durum SSCB'nin bölgeye olan stratejik ilgisinin ABD'ye oranla çok daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır (Emadi, 2010: 84).

Ülke	Yardım	İlk 5 Yıllık Planın Öncesinde	İlk 5 Yıllık Plan (1957-1961)	İkinci 5 Yıllık Plan (1963-1967)	Üçüncü 5 Yıllık Plan (1968-1972)	Toplam
ABD	Ekonomik	91.5	97.3	155.7	53.1	397.6
	Askeri	-	1.2	4.7	-	5.9
SSCB	Ekonomik	5.6	126.9	258.3	126.1	516.9
	Askeri	100	NA	NA	NA	100

Tablo 1: 1949-1972 Yılları Arasında ABD ve SSCB Tarafından Afganistan'a Sağlanan Ekonomik ve Askeri Yardım ve Krediler (Milyon \$) (Emadi, 2010: 84)

Tablo 2'de görselleştirilen, ABD ve SSCB tarafından 1973-1977 yılları arasında Afganistan'a yapılan ekonomik yardımlar incelendiğinde ise; Tablo 1'de verildiği üzere ABD'nin önceki yıllarda yapmış olduğu yardım ve kredilerdeki düşüşün devam ettiği görülmektedir. Buna karşılık SSCB'nin toplu miktarlarda büyük yardımlar yaparak, Afganistan'a yönelik ciddi yatırımlar yaptığı tespit edilmektedir. Öyle ki bu yıllar arasında SSCB'nin sağladığı yardımlar ABD'ye göre toplamda yaklaşık 11.5 kat daha fazladır. SSCB'nin Afganistan'a yönelik gelecek planlaması, bu ülkenin Sovyet politikası açısından önemini ortaya koymaktadır.

Ülke	1973	1974	1975	1976	1977	Toplam
ABD	33	16.4	19.3	12	9.1	89.8
SSCB	428	-	600	3.6	-	1031.6

Tablo 2: 1973-1977 Yılları Arasında ABD ve SSCB Tarafından Afganistan'a Sağlanan Ekonomik Yardımlar (Milyon \$) (Emadi, 2010: 96)

Tablo 1 ve 2 birlikte değerlendirildiğinde, ABD ve SSCB arasındaki Afganistan rekabetinin ekonomik boyutu görülmektedir. Ancak bu rekabetin politik eylemler ile birlikte değerlendirilmesi, ekonomik yardım ve kredilerin neo-kolonyal amaçlara hizmet ettiğini ortaya koyar. SSCB'nin Afganistan üzerinde kurmak istediği hakimiyet alanı, ABD tarafından aynı yollarla anti-tez üretimini beraberinde

getirmiştir. Komünist darbe ve işgale giden yolda SSCB proaktif bir politika takip ederken; ABD reaktif bir politika takip etmiştir. Ancak 20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyıl ile birlikte, ABD Afganistan’da proaktif, SSCB’nin mirasçısı Rusya ise reaktif bir role bürünecektir.

SSCB 1989 yılında Afganistan’dan çekilmiştir ve Afganistan üzerindeki ABD-SSCB rekabetinin bu bölümü, SSCB’nin ağır yara almasıyla sonuçlanmıştır. Afganistan’daki komünist rejim ise, SSCB’nin çekilmesiyle ayakta kalamamıştır. Bundan sonraki süreçte SSCB’nin çözülmesiyle birlikte, Afganistan yavaş yavaş ABD etkisinin ağır bastığı bir ülkeye dönüşmüştür.

Rusya Federasyonu, ABD’nin bölgede etkin olmasının önüne geçmek ve eski hakimiyet alanını korumak için “Bağımsız Devletler Topluluğunu” kurmuştur. Topluluk, Eski Sovyet ülkelerinin bir kısmını içeren ekonomik ve siyasi bir birliktir. Rusya, bu hamleye paralel olarak Yakın Çevre Doktrini’ni ilan etmiştir. Bu doktrin ile Rusya, SSCB’den ayrılan ülkelerin üzerinde etkin bir politika izlemeyi ve hakimiyetini sürdürmeyi hedeflemiştir. Hem Topluluğun kurulması hem de Yakın Çevre Doktrini’nin benimsenmesi, özellikle Orta Asya ve Kuzey Kafkasya’ya odaklı bir politikayı ifade etmektedir. ABD ise, 1992 yılında “Yeni Dünya Düzeni” ile insan haklarının ve serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaşmasını hedeflediğini açıkladığı küresel doktrinini ilan etmiştir. Bu doktrin ile eski SSCB ülkelerinde ve dünyanın diğer bölgeleri üzerinde ekonomik ve siyasi etki yaratmayı amaçlamıştır (Birsell, 2006: 123). Nitekim, ABD’nin Orta Doğu, Doğu Avrupa ve Orta Asya’daki etkinliği 90’lı yıllardan itibaren sadece siyasi ve ekonomik olarak değil, askeri girişimler ile de kendisini göstermiştir.

Bu politikanın izdüşümü olarak, SSCB’nin Afganistan’dan çekilmesinden 12 yıl sonra, ülke ABD tarafından 11 Eylül 2001 saldırıları sonucunda işgal edilmiştir. Böylece ABD’nin Orta Asya’ya sızma girişiminin ilk basamağı Afganistan olmuştur. Burası Rusya’nın “Merkezi Asya” olarak ifade ettiği jeopolitik hakimiyet alanına ve Asya’nın kalpgahına da bir giriş anlamına geliyordu (Davutoğlu, 2001: 226). Böylece Yeni Büyük Oyunun önemli bir hamlesi yapılmış, Orta Asya üzerindeki rekabet Afganistan ile derinleşmiştir (Şeyhanlioğlu, 2008: 81). Ancak artık Afganistan’da eskisi kadar aktif bir politika yürütebilen bir SSCB yerine, mirası devralmış ve tekrar güç kazanmaya çalışan Rusya bulunmaktaydı. ABD, Rus etki alanına hiç olmadığı

kadar yaklaşmış ve beraberinde NATO'yu da bölgeye sokmuştu. Ancak Rusya'nın 11 Eylül sonrası ABD'nin bölgeye girişine yaklaşımı beklendiği gibi olmamış; ABD'yi destekleyici bir tavır ortaya koymuştur. Rusya bu sayede Çeçenistan'da yürüttüğu savaşta daha özgür hareket edebilmiş, işlediği insan hakları ihlalleri konusunda Batı'dan tepki almamayı hedeflemiştir. Ayrıca Afganistan'daki Batı varlığını denetleyemeyeceğini anladığı için, diğer Orta Asya ülkelerini konsolide etme yoluna gitmiştir (Erhan, 2004: 145).

ABD'nin Afganistan işgali ile bölgede aktif olarak yer almasının ve bölgeyi şekillendirme projesinin amaçlarından biri de; Afganistan'ın kuzeyinde yer alan enerji zengini Orta Asya ülkeleri ile güneyinde yer alan Pakistan ve Hindistan arasındaki ekonomik ve siyasi iş birliğinin geliştirilmesini sağlamaktır. Özellikle enerji alışverişi bu ilişkilerin ABD için en üst gündemini oluşturmaktadır (Starr, 2005: 10).

Orta Asya yalnızca ABD tarafından dikkat çeken bir bölge değildi. 21. yüzyıl ile birlikte bölgede ve dünyada yükselen güç olan Çin'in, Orta Asya'da etkinlik kazanmaya başlaması söz konusu olmuştur. Ayrıca İran ve Pakistan da bölgenin görmezden gelinemez güçleri haline gelmiştir. Bu durum Afganistan üzerinde Orta Asya'da etkin olmaya çalışan ABD için bölgenin daha kritik bir hal almasını sağlamıştır.

ABD'nin bölgedeki aktif politikası, Çin, Rusya, İran ve Pakistan açısından tehditkâr bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Bu durum özellikle Çin ve Rusya'nın, bölge ülkelerini kendilerine bağımlı kılmaya çalışan (Indeo ve Kim, 2013: 276) karşı bir neo-kolonyal politika izlemesine neden olmuştur. Böylece Yeni Büyük Oyun'un ana karakterlerinden biri olarak Çin de sahneye çıkmıştır. Rusya ise, Afganistan işgalinin yaklaşık ilk on yılında izlediği reaktif politikasını terk ederek, bölgede yavaş yavaş proaktif bir politika benimsemeye başlamıştır. Öyle ki 2017 yılında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin (2017), Rusya'nın Tacikistan'daki askeri üssünü güçlendireceğini açıklayarak Orta Asya üzerinde daha etkin bir rol üstleneceğinin sinyalini vermiştir.

Afganistan'daki ABD ve Sovyetler Birliği/Rusya arasında yaşanan çıkar çatışmasını incelediğimizde, yakın tarihte diğer bölgesel ve küresel güçlerin bir toprak üzerinde yaşamış olduğu jeopolitik rekabetlerden farklı değildir. Aslında ülkelerin başka bir ülkeye müdahalesinin temelindeki gerekçeler benzer niteliktedir. Hedef

ülkenin coğrafi alanını başka bir rakip güçten koruma güdüsü ile hareket edilir. Diğer bir ortak güdü olarak ise; kimliği belirsiz veya net olmayan bir düşmana karşı, hedef ülkenin savunulma ihtiyacı hissedilmesidir. ABD'nin Vietnam'ı komünizme; SSCB'nin Afganistan'ı İslami fanatizme; yine ABD'nin Irak ve Afganistan'da ülkesini uluslararası terörizme; Güneydoğu Asya'da Fransızlar'ın milliyetçiliğe karşı oradaki ülkeleri savunmayı hedeflemesi, aynı içgüdüden kaynaklanmaktadır (Jervis, 2014: 9). Bu içgüdü, işgal ve müdahaleler sonrasında da devamlılık göstermektedir. Müdahaleci ülkeler, müdahale edilen ülkede genellikle “daha güçlü” bir devlet yapısı ve “toplumsal değişim” hedeflemiştir. ABD ve SSCB de Afganistan üzerinde bu konuda da ortaklaşmıştır. SSCB, Afganistan'ın “ikinci Moğolistan” olmasını hedefleyerek “feodalizmden sosyalizme sıçrayacak” sınıfsız bir ülke yaratma hayalini kuruyordu (Tomsen, 2011: 202). ABD ise müdahale ettiği ülkelerde genellikle sofistike ve batı tipi bir yönetim ve toplumsal anlayış kurarak “Amerikan deneyimini dünyanın diğer bölgelerinde yapılandırmayı” hedefliyordu (Krasner, 1985: 23). İki ülke arasında ideolojik fark derin olsa da ABD ve SSCB simetrik yollarda hareket eden araçlar gibiydi. Enerji kaynaklarına ve yollarına hakim olma mücadelesi de bu devletlerin neo-kolonyal dürtülerinden kaynaklı olarak temel rekabet noktasını oluşturuyordu.

Dünyadaki enerji kaynaklarının büyük bir kısmına sahip olan Avrasya toprakları, Soğuk Savaş döneminde büyük oranda SSCB hakimiyeti altında olmuştur. Bu sayede SSCB, özellikle demir, kömür ve petrolde dünyada ayrıcalıklı bir konumda olmuştur (S.L., 1951). Avrasya'nın dünyada kritik öneme sahip bir bölge olduğunu Brzezinski (2005: 30) “Büyük Satranç Tahtası” kitabında vurgulamıştır. Buna göre, dünyadaki toplam insan gücünün %75'i, tespit edilmiş enerji kaynaklarının %75'i, gayri safi milli hasılanın %60'ı Avrasya'dadır. Bu nedenle neo-kolonyal güçleri ilgisinin yoğun olduğu bir bölgedir.

Afganistan'ın jeopolitik öneminin anlatıldığı bölümde de vurgulandığı üzere, Avrasya'nın en stratejik ülkelerinden biri Afganistan'dır. Bu ülkede süren büyük güçlerin rekabetinin en büyük sebeplerinden biri enerji kaynaklarına ve enerji yollarına hakim olmaktır. Öyle ki bu durum Birleşmiş Milletler İnsani İşlerden Sorumlu Genel Sekreter Yardımcısı ve Acil Yardım Koordinatörü Yasushi Akashi tarafından açıkça dile getirilmiştir. Akashi'ye göre, Afganistan'a yapılan dış müdahaleler kesin olarak

petrol ve doğalgaz kaynaklarının paylaşılması ile ilgilidir. Hatta bu paylaşım esnasında Taliban gibi güçlerin, müdahaleci ülkeler tarafından amaçları doğrultusunda kullanılma korkusunu taşıdıklarını dile getirmiştir (Raşid, 2001a: 278). Nitekim bu korku, Akashi'nin açıklamasından önce gerçekleşmiş ve sonra da gerçekleşmeye devam edecek olan büyük güçlerin neo-kolonyal bir siyasi hamlesi olmuştur. Özellikle ABD, Taliban'a destek kartını bölgedeki Amerikan çıkarlarını korumak ve hayata geçirmek amacıyla kullanmıştır.

ABD'nin Afganistan işgalindeki hedeflerinden biri, enerji kaynaklarının bölgede kurulacak nakil hatları vasıtasıyla güneye yani Hint Okyanusu'na doğru aktarılmasıydı. Bununla birlikte Afganistan'ın kendisine ait yeraltı ve enerji zenginlikleri de ABD için dikkat çekiciydi. Bu zenginlik yalnızca ABD'nin değil, Hindistan, Pakistan, Çin, İran ve Rusya gibi bölgesel ve küresel güçlerin de ilgisini cezbetmiştir. Ülke üzerindeki çatışmaların en temel kaynaklarından biri enerji kaynaklarına ve yollarına hakim olmak olmuştur. Klare'nin (2001) "Kaynak Savaşları" adlı kitabında konu aldığı yeraltı ve enerji kaynakları üzerine yapılan savaşlarının örnekleri, dünyanın pek çok yerinde görülmüştür. Nijerya'da petrol, Kongo'da altın, Angola ve Sierra Leone'de elmas için (Berdal ve Malone, 2000) neo-kolonyal güçler genellikle vekalet savaşları yürütmüştür. Kaynak savaşlarının olduğu ülkelerde, neo-kolonyalist devletler ve devlet dışı aktörler istikrarsızlık ve çatışma ortamı yaratarak veya körükleyerek bölgedeki faaliyetlerini kolaylaştırır ve meşrulaştırır (Collier , 2000: 106).

Le Billon'a (2017) göre, doğal kaynaklar açısından zengin topraklardaki silahlı çatışmalar dört farklı şekilde gerçekleşir. Bunlar darbeler, taşra isyanları, savaş ağalığı ve ayrılıkçı hareketler olarak sıralanmıştır. Aynı zamanda, Irak ve Afganistan gibi doğrudan müdahaleler de gerçekleşebilmektedir. İlk dört çatışma tipi küresel güçler tarafından ortaya çıkarılarak, bunların bölgesel ve küresel istikrarsızlığı tetikleyebileceği söylemiyle dış müdahaleler meşru bir zemine taşınır. Müdahale edilecek ülkede bulunan herhangi bir siyasi veya askeri odak, neo-kolonyalist ülke tarafından askeri ve ekonomik yardımlarla desteklenerek, ülkedeki işbirlikçilerin müdahaleci ülkelerin işini kolaylaştırması sağlanır (Omeje, 2008: 14).

Bu bölümde ABD ve SSCB'nin Afganistan üzerinde çatışan çıkarları ortaya koyulmuştur. Bir sonraki alt bölümlerde devletlerin tekil çıkarları da kronolojik bir

tarihi anlayış güdülmeden, salt ülkelerin çıkarlarına odaklanarak detaylı olarak incelenecektir. Sıradaki alt bölümde ise, SSCB'nin Afganistan'daki çıkarları, işgalci bir güç olması sebebiyle ele alınmıştır. Rusya Federasyonu dönemi de bu yeni ülkenin SSCB'nin mirasını çıkarları ile birlikte devralması nedeniyle dahil edilmiştir.

2.1. Sovyetler Birliği/Rusya'nın Afganistan'daki Çıkarları

SSCB'nin 1979 yılında Afganistan'ı işgali tahlil edildiğinde, birçok çıkarın göz önüne alınarak işgalin planlandığı ortaya çıkmaktadır. Afganistan'daki çıkarlar, hem Çarlık Rusyası'ndan miras kalan hem de geleceğe yönelik uzun vadeli hedefleri içermektedir. Bu tarihsel ve geleceğe dönük çıkarlar dışında, Afganistan'ı SSCB açısından kritik hale getiren, bölgesel ve küresel rakipleri açısından Afganistan'a yönelik jeostratejik önem atfıdır. ABD başta olmak üzere, bölgesel ve küresel rakiplerin Afganistan'a yönelik geliştirdikleri stratejiler ve atfettikleri değer, SSCB açısından Afganistan'a atfedilen önemin devlet içgüdüğü ile artmasına neden olmuştur. Bu durum zaman zaman Afganistan'ın gerçek değeri ile ilgili algının bozulmasına neden olmuş ve devletleri zarara sürüklemiştir.

SSCB'nin Afganistan'daki çıkarlarını en iyi anlamamızı sağlayacak veri, Afganistan'ın işgalinin altında yatan sebepleri devlet kanallarının nasıl ifade ettiği'dir. Bu nedenle Aralık 1979'da Afganistan işgali öncesinde, Politbüro üyelerinden Gromyko, Andropov, Suslov ve Ustinov'un Brejnev ile yapmış olduğu toplantıda tanımlanan çıkarlar önemli bir yol göstericidir. Ustinov bu kararların alınmasında daha az etkili olmuş, diğer üçlünün, Afganistan işgali konusunda daha etkin olması söz konusu olmuştur. Bu toplantıda stratejik silahları sınırlandıran SALT II Anlaşmasını'nın ABD Kongresi tarafından onaylanmaması ve detant döneminin etkilerinin kaybolmaya başlaması masaya yatırılmıştır. Aynı doğrultuda, ABD'nin orta menzilli Pershing II füzelerini Avrupa'ya yerleştirme kararı, Sovyetler tarafından tehdit olarak algılanmıştır (Kalinovsky, 2009: 50). Dolayısıyla Afganistan hamlesi bu açıdan, bölgede bir karşı hamle olarak planlanmıştır. Ayrıca Afganistan lideri pro-Sovyet komünist Nur Taraki'nin, rakibi Emin tarafından öldürülmesi, Brejnev'de Emin'in pro-Amerikan bir politika izleyeceği endişesi yaratmıştır. 1978'de komünist rejime geçen Afganistan, Brejnev Doktrini kapsamında SSCB tarafından diğer

komünist devletlere destek verilmesi anlayışı gereği, Sovyet hamiliğinde değerlendirilmekteydi (Tanner, 2002: 234). Bu kapsamda, Afganistan'ın batı için bir üs haline gelme potansiyeli tartışılarak, müdahale konusunda argümanlar güçlendirilmiştir. Baykonur Uzay Üssü'nün Afganistan'a yakınlığı, tehdidin Sovyet askeri üssüne yönelebileceğini de düşündürmüştür. Bununla birlikte, Afganistan'ın kaybedilmesi yalnız stratejik bir kayıp değil, Sovyet prestijine de darbe vurma ihtimalini taşıyordu (Kalinovsky, 2009: 51).

Toplantıda işgalin gerekçeleştirilmesiyle ilgili tartışılan diğer iki önemli argümandan biri; CIA'in raporlarına dayandırılarak, SSCB'nin güneyini kapsayan “Yeni Büyük Osmanlı İmparatorluğu” kurulma fikrinin ABD tarafından planlanmasıdır. Buradaki Müslüman nüfusun bu ideale yönelik hareketlendirilmesi ihtimali, SSCB için ciddi bir tehdit olarak nitelendirilmiştir. İkinci olarak, Politbüro'ya göre, Afganistan'ın zengin uranyum yataklarının nükleer silah geliştirmek amacıyla Pakistan ve İran tarafından işgal edilmesi tehlikesi söz konusudur (Dimitrakis, 2012: 513). Ayrıca bakır kaynakları açısından bereketli olan Afganistan'ın bu zenginliği, SSCB tarafından dikkat çekici bulunmaktaydı. Öyle ki işgal öncesi dönemde, 1971-1972 yıllarında Herat şehrinde büyük bakır sahaları SSCB'nin keşfi ile gün yüzüne çıkmıştır (Ministry of Mines and Petroleum Islamic Republic of Afghanistan, 2020: 11).

Afganistan'daki küresel çıkarlar listelendiğinde, listenin en başında yerini alacak olan madde şüphesiz enerji kaynakları ve yolları olacaktır. SSCB açısından kritik öneme sahip olan ve büyük oranda hakimiyeti altından bulunan Orta Asya'daki enerji kaynaklarına Afganistan'ın komşuluğu ve bu bölgenin parçası olması, Sovyet çıkarları açısından bölgeyi daha da kritik hale getirmektedir. SSCB'nin ekonomik zenginliğinin en büyük kaynaklarından biri olan enerji havzaları, iç üretim mekanizmaları açısından birinci planda görülse de küresel ticari değişim ile birlikte zamanla dışarıya daha fazla pazarlanabilir hale gelecek ve diğer küresel aktörler açısından Afganistan'ın jeopolitik konumu daha dikkat çekici olacaktır. Zira Afganistan, Orta Asya ve Hazar enerji havzalarının Hint Okyanusu'na çıkışını sağlayacak bir konumda bulunmaktadır (Şeyhanlıoğlu, 2008: 81). Özellikle ABD'nin bu yöndeki hedefi, ülkenin geniş coğrafyadaki jeopolitik değer olarak karşılığının yeniden tanımlanmasında önemli olmuştur. Sonuç olarak, ABD'nin bölgeye dair bu

siyasi planlaması ile, SSCB'nin Rus Çarlığı'ndan devraldığı “sıcak denizlere inme” politikası çatışmıştır.

SSCB'nin Afganistan'ı işgalinin altında yatan somut gerçeklikler dışındaki farklı sebepler ve çıkarlar, yazarlar tarafından çeşitli şekillerde ifade edilmektedir. Örneğin Harrison'a (1980-1981: 183) göre, Afganistan işgali, SSCB'nin Finlandiya işgali ile amaçları açısından benzerlik göstermektedir. Zira Finlandiya ve SSCB arasında yaşanan iki savaş sonrasında 1948 yılında imzalanan “Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Sözleşmesi”, Soğuk Savaş boyunca Finlandiya'nın ülke politikalarını SSCB'nin dış politikalarına göre şekillendirmesine neden olmuştur. Literatürde bu durum, biraz da pejoratif bir anlamda, büyük bir gücün, küçük bir komşu ülkenin dış politikasını yönlendirmesi anlamında Finlandiyalaşma (Finlandizasyon) olarak kullanılmaya başlamıştır (Kaplan, 2015: 26). Finlandiya, Soğuk Savaş süresince SSCB'nin batıdaki tampon bölgesi olarak işlevselleştirilmiştir. Harrison, bu durumun Afganistan işgali için de geçerli olduğu ve SSCB'nin Batı ile arasında bir tampon bölge yaratmaya çalıştığını ifade etmiştir. Büyük Oyun'da Afganistan'ın rolü hatırlandığında, öne sürülen bu teorinin muhtemel olduğu görülmektedir.

Afganistan'ın jeopolitik önemi SSCB için diğer bölgesel güçler açısından değerlendirildiğinde; Çin'in batısı hariç Orta Asya'nın büyük bir bölümünde Sovyet hakimiyeti veya etkisi söz konusuydu. Moğolistan'da da ağır bir Sovyet etkisi hüküm sürüyordu. Afganistan'da da hakimiyetin kurulması, Çin'in batısı hariç tüm Orta Asya'nın Sovyet etki alanında olması anlamına geliyordu. Orta Asya'daki baskın SSBC varlığı, Çin'in çevrelenmesini sağlayacaktı. Zira iki ülke arasında 1960'lar başlayan Marksizm-Leninizm'e dair teorik temelli bir gerilim ve rekabet söz konusuydu. Bölgede, Afganistan'a komşu olan Pakistan ve İran'ın bu ülkeye doğru genişlemesi ihtimali de söz konusuydu. İran'daki yeni İslam rejiminin Afganistan'a yayılması mümkün olabilirdi (Emadi, 1995). Ülkede İslami rejime uygun bir halk desteği vardı ve komünist rejimin halkta karşılığı yoktu. Ayrıca Afganistan'ın kuzeyindeki SSCB'nin parçası olan Orta Asya cumhuriyetlerinin de Müslümanlardan oluşması; tehlikeyi sadece Afganistan'a yönelik değil, bu devletlere yönelik de olağan kılıyordu (Koolaee v.d., 2014: 37). Maley'e (2002: 43) göre, Afganistan işgalinin en temel sebebi, komünist rejimin ayakta tutulmasıydı.

SSCB için Afganistan'ı herhangi bir devlete veya rejime kaptırmak kabul edilebilir değildi. Bu ülkenin hakimiyet altına alınması, aynı zamanda İran, Pakistan ve Basra Körfezi'ni yakın gözetim altında tutmak anlamına gelirdi. Bu doğrultuda, tüm jeopolitik gerçekler birlikte değerlendirildiğinde, Afganistan'ın SSCB açısından önemi, sadece batıya karşı bir kazanım değil; Çin gibi farklı bir komünist kanada ve diğer bölgesel güçlere karşı da bir kazanım olarak değerlendirilebilir. Afganistan ile birlikte, bölgede jeopolitik üstünlük korunmuş olacak ve politik-militer denge Sovyetlerin lehine bozulacaktı (Emadi, 1995)

İlerleyen yıllarda SSCB tarih sahnesinden çekildikten sonra, Rusya Federasyonu SSCB'nin jeopolitik çıkarlarının birçoğunu devralarak sürdürmüştür. Özellikle Yakın Çevre Doktrini olarak adlandırılan ve SSCB'den ayrılan yeni kurulmuş ülkeleri, hala hakimiyet alanının bir parçası olarak görmeyi ifade eden dış politika yaklaşımında bu devamlılık görülmektedir (Purtaş, 2006: 165). Benzer şekilde, 1993 yılında yayımlanan Dış Politika Doktrini ve Savunma Doktrini, Rusya Federasyonu'nun SSCB'nin çıkar mirasçısı olduğuna yönelik vurgular barındırmaktadır. Rusya'nın ulusal çıkarlarının önemli bir parçası olan yakın çevresini koruma hakkı olduğu ve buna uluslararası toplumun saygı göstermesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Eski Sovyet hakimiyet alanının, özellikle Orta Asya bölgesinin, Rusya'nın hayat sahası olduğu ifade edilmiştir (Purtaş, 2006: 166).

Rusya'nın özellikle Orta Asya ve Hazar bölgesi üzerinde etkinliğini devam ettirmek istemesinin en önemli sebebi; bölgedeki petrol ve doğalgaz zengini Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan gibi ülkeleri kontrol altında tutmak istemesidir. Zira Rusya'nın ihracatının en önemli kalemi olan enerji kaynakları üzerinde, Avrasya'nın en güçlü monopolünü devamlı kılmak, ülke açısından kritik öneme sahiptir. Bu durum sadece ekonomik bir güç anlamına gelmemekte, aynı zamanda çevresinde politik bir üstünlük kurma aracı potansiyeli taşımaktadır. Alternatif enerji yollarının inşa edilmesi Rusya'nın enerji üzerindeki tekeli kıracağı için, bölgedeki tüm enerji yollarının kendi kontrolünde olmasını hedeflemektedir. Rusya tekrar küresel güç olmanın yolunu, enerji kaynaklarına hakim olmak ve bölgede güçlenmek olarak görmektedir (Kamalov, 2011: 62).

Afganistan ise, Rus dış politika doktrininde hayat sahası içinde yer almıyordu. Zira SSCB çözülmeden önce Afganistan'dan çekilmişti, dolayısıyla SSCB'nin bir parçası değildi. Rusya Federasyonu artık tampon bölge olarak eski Sovyet hakimiyet alanı olan bölgeleri görüyordu. Özellikle Orta Asya ve Hazar bölgelerindeki yeni devletler, Rusya'nın güvenliğinin baş unsuru olarak kabul edilmektedir. Burada ortaya çıkabilecek çatışmalar ve anlaşmazlıklar, Rusya için ciddi tehlike yaratabileceği için herhangi bir küresel veya bölgesel gücün bu bölgelerde etkin olması Rusya için söz konusu olamazdı. Eğer çatışma söz konusu olursa, Rusya bunları kendi çözecekti.

Afganistan'ın Rus hayat sahası içerisinde değerlendirilmemesinin bir sonucu olarak, ABD tarafından işgal edildiğinde Rusya tarafından olumsuz bir tepki gösterilmemiştir. Ancak daha sonra bu işgalin Orta Asya bölgesine bir tehdit olarak algılanması sonucu, Rusya'nın yaklaşımı değişime uğrayarak olumsuz bir seyir izlemiştir. Zira hem Rus hayat sahasına hem de Rus enerji tekeline bir müdahale olarak görülmeye başlamıştır. Bu nedenle Rusya, Afganistan'daki çıkarlarını yeniden tanımlamıştır (Kamalov, 2011: 62).

2.1.1. Siyasi Çıkarlar

Bu alt bölümde Rusların Afganistan'daki tarihsel çıkarları, Sovyet ve Amerikan işgalleri bağlamında ele alınmıştır.

2.1.1.1. Rusların Afganistan'daki Tarihsel Çıkarları ve 1979 Afganistan İşgali

Rusların Afganistan'daki çıkarlarının kökenlerine inildiğinde, İngiliz İmparatorluğu ve Rus Çarlığı arasındaki “Büyük Oyun” önemli bir tarihsel mil taşıdır. Bu rekabette İngilizler kazançlı çıkmış; ancak İngilizlerin 1947'de bölgeden çekilmesiyle, Ruslar'ın güneydeki denizlere inme ve çıkış olarak Afganistan'ı görme ideali devam etmiştir. Bununla birlikte, ilerleyen yüzyılda Rusların Afganistan üzerindeki çıkarları, “sıcak denizlere inmek” olarak ifade edilen kolaycı bir çıkar tanımının ötesine geçmiş ve bölgedeki başka değişkenler de Rus çıkarlarını şekillendirmiştir.

Orta Asya'nın büyük bir bölümüne hakim olan Ruslar, Afganistan'ı da hakimiyeti altına alarak etki alanını güneye doğru genişletmek istemiştir. Orta

Doğu'ya sınırı olan bu ülke, İran ve Pakistan gibi bölgesel iki gücün arasında konumlanıyordu. Yani iyi bir gözetleme ve kontrol noktası olarak işlev görebilirdi (Girardet, 1984: 5). Öyle ki, SSCB 1955'te Afganistan üzerindeki gelecek planlamalarının bir parçası olarak düşünülebilecek Salang Tünelini inşası için, Afgan hükümeti ile bir anlaşma imzalamıştır. Tünel, Hindikuş Dağlarını geçerek Afganistan'ın güneyi ve kuzeyini birbirine bağlayacak yaklaşık iki mil uzunluğunda bir geçit işlevi görecektir. Bu tünel tank geçişine uygun olarak inşa edildiği için, 1979 yılında SSCB'nin ülkeyi işgali esnasında askeri açıdan kolaylaştırıcı olmuştur (Tanner, 2002: 227).

Afganistan sadece etrafındaki ülkeler üzerinden değer tahvili yapılacak bir ülke değildir. SSCB için enerji arzının kendi kontrolü altına geçmesi için de önemli bir denetim noktasıdır. Hem Orta Asya enerji kaynakları için bir geçiş güzergahı hem de Basra Körfezine yakın olması nedeniyle kritik öneme sahiptir. Bu sayede Ruslar, Avrupa üzerinde enerji konusunda politik bir güç de kazanabilecektir.

SSCB'nin Afganistan üzerinde hakimiyet kurmak istemesinin siyasi sebeplerinden bir diğeri de; 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik İhtilali sonrasında, Orta Asya Türk devletleri üzerinde kurmaya çalıştığı hakimiyeti tehdit eden milli ve dini bir hareket olan Basmacı Hareketi'nin dini boyutu ile tekrar canlanmasının önüne geçmektir (Tanner, 2002: 221). Zira, 1979 yılında İran'da gerçekleşen beklenmedik İslam Devrimi'nin bir benzeri Afganistan'da ortaya çıkabilir ve nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan SSCB'nin güneyindeki Orta Asya devletlerine yayılabilirdi (Gregory, 2004: 34). SSCB için tehdit olan potansiyel tehlikeyi savuşturmak için Afganistan'ı ele geçirmek önemliydi.

Afganistan'da 1978 kurulan Sovyet destekli komünist rejime karşı tek tehdit iç dinamiklerden kaynaklı İslami bir rejimin kurulması değildi. Aynı zamanda pro-Sovyet Taraki'yi indirip yerine gelen Emin rejiminin ABD ile yakınlaşma tehlikesi söz konusuydu (Savranskaya, 9 Ekim 2001a). Bu durumda ABD'nin uyguladığı Çevreleme Politikası'nın bir kalesi de Afganistan olabilirdi. Özellikle komünist rejim kurulmadan önce 1977 yılında Amerikan-Afgan ilişkileri çok iyiydi. 1978'deki Sovyet destekli komünist darbe, bu ilişkilerin köklenmesine karşı alınmış ilk önemli hamleydi. Öyle ki ABD, Afganistan'daki askeri eğitim bütçesini iki katına çıkarmıştı. Aynı zamanda uyuşturucu üretimi ve kaçakçılığını kontrol etmek için ortak bir komisyon

kurulması kararlaştırılmıştı (Emadi, 2010: 98). Ayrıca KGB başkanı Yuri Andropov'un, New York'taki Columbia Üniversitesi'nde eğitim almış Emin'e karşı şüpheleri vardı. Andropov, Emin'in bir CIA ajanı olduğunu düşünüyordu (Tanner, 2002: 233). Bu sebeple darbe ile öncelikle Emin indirilip yerine Babrak Karmal; devlet başkanı, Devrim Konseyi Başkanı, PDPA Genel Sekreteri ve başbakan olarak getirildi (Emadi, 2010: 117). SSCB neo-kolonyal politikasının bir parçası olarak siyasi işbirlikçilerini ülke yönetimine getirmişti. Aynı zamanda Sovyet büyükelçisi Fiakrat Tabeev fiili bir genel vali gibi hareket etmeye başlamıştır (Kalinovsky, 2011: 140). Sovyet istihbarat teşkilatı olan KGB; hükümeti ele geçiren yetkililerden eski ajanların kimliklerini içeren dosyaları aldı, batılı danışmanların yerine Sovyet danışmanların yerleştirilmesini sağladı ve eski eski rejime çalışan herkesin tasviye edilmesini istedi (Mitrokhin, 2002: 30).

Tablo 2'de gösterilen 1973-1977 yılları arasında Afganistan'a sağlanan ekonomik yardımlarda, zaten ABD'ye oranla 11.5 kat fazla olan Sovyet yardımları, 1978 darbesi ile birlikte daha da artmıştır. Zira artık kendi kontrolünde olan bir rejime yardım yapılması söz konusuydu ve rejimin konsolide olması için çalışmalar yapıyordu. SSCB Mayıs 1978'de otuz bir farklı ekonomik projeye katılmış, aynı yıl 250 milyon dolarlık askeri yardımda bulunmuştur. Afganistan'ın SSCB'ye olan borçları için ise, on yıllık bir moratoryum ilan etmiştir. Rejimi sadece ekonomik olarak desteklememiş, bu yardımların yanında Afgan öğrencilere SSCB'de eğitim görmeleri için on bin burs sağlamış ve genç kuşağa Sovyet sosyalist bilincini aşılamak için eğitim materyallerini gözden geçirmiştir. Sovyet profesörler yüksek öğretim kurumlarında ders vermek üzere işe alınmıştır (Emadi, 2010: 121). Böylece komünist doktrini ülkeye eğitim yoluyla ihraç etmeyi planlamıştır. Zira neo-kolonyal planlamaların önemli bir kısmını oluşturan ideolojik ayak, ülkede SSCB'nin kendi elitlerini yaratması için önemli bir fırsattı. Afganistan'a gönderilen askeri teknisyenler ise, orduyu yeniden dizayn etmek için kullanılmıştır. 1979 sonunda ülkedeki askeri teknisyen sayısı dört bini bulmuştur (Scherer, 1987: 259).

Kurulan pro-Sovyet komünist rejime rağmen SSCB liderlerine göre, Afganistan üzerindeki ABD tehlikesi geçmiş değildi. Bu ülkenin ABD tarafından ele geçirilerek SSCB'ye karşı füze üssü olma ihtimali, Sovyet liderlerini korkutuyordu (Kalinovsky, 2010: 2). Kruşçev Afganistan'a yönelik yatırımlarının boşuna

gitmemesini istiyordu. Henüz 1970 yılında bile ABD'nin Afganistan'a yatırım girişimleri, Afganistan'ı ele geçirmek için karşı bir neo-kolonyal hamle olarak görülmekteydi. Afganistan, Kruşçev'e göre Amerikan yardımlarıyla "tuzağa" düşürülmeye çalışılıyordu (Kruşçev, 1970: 507). ABD'nin Afganistan'da kontrolü ele geçirmesi yalnızca stratejik bir kayıp değil, aynı zamanda Sovyet prestijine yönelik bir darbe de olabilirdi (Braithwaite 2011: 52). SSCB, neo-kolonyal çıkarlarını da sürdürebilmek için var olan rejimi korumalı ve herhangi bir rejim değişikliğine müsaade etmemeliydi. Bu rejimi korumak için komünist hükümete 1978 yılından işgale kadar İslami hareketlere karşı zaten toplam on üç kez askeri destek sağlamıştır (Steele 2011: 74). Nitekim 1979 yılının son ayında SSCB, Afganistan'ı işgal ederek tüm bu hedeflerine ulaşmaya çalışacaktır (Poullada, 1981: 178). Rus Çarı Büyük Petro'nun idealleri, SSCB'nin bu girişimiyle gerçekleşecektir (Resis, 1985: 681).

Gromyko, Andropov, Ustinov ve parti yetkilisi Vadim Zagladin'in 7 Nisan 1980'de Politbüro'ya sunduğu rapora göre, SSCB'nin işgal operasyonunun en önemli hedefleri; ülkenin başkenti ve sembolik olarak ayrı bir değere sahip Kabil'i (Maley, 2002: 44) ve diğer büyük şehirleri güvenli hale getirerek, SSCB ile Afganistan sınırını sorunsuz şekilde işler hale getirmek; mücahitlerin SSCB güçlerine saldırdığı yerleşim yerlerine hava bombardımanı uygulayarak bölgeleri "temizlemek"; komünist rejimi iç ve dış tehditlere karşı savunmak; Afgan silahlı kuvvetlerini güçlendirmek ve savaşa hazırlamak; ülkede istikrar sağlandığında geri çekilmek olarak ifade edilmiştir (Rubin, 2020: 57; Hershberg, 1996–97: 171). Bununla birlikte, doğrudan ortaya koyulmayan ve işgal esnasında Rus savaş gazileri tarafından aktarılan bilgiye göre, SSCB Afganistan'da yasaklı ve yeni silahlarını denemiştir. Yani Afganistan'ın askeri bir tatbikat alanı olarak kullanılması da söz konusudur (Heinamaa v.d., 1994: 114).

SSCB Afganistan'da başta belirlemiş olduğu amaçlara kısmi olarak ulaşmış olsa da denklemin tahmin edilemez unsuru iç direniş hareketleri olmuştur. Bu durum SSCB'nin Afganistan'da özellikle 1985'ten sonra büyük kayıplar vermesine neden olmuştur. ABD'nin direniş gruplarını desteklemesi de SSCB'nin kayıplarını arttırmıştır. Bunun üzerine, Gorbaçov ülkeden tamamen çekilme planları yapmaya başlamıştır. Çekilme öncesinde, Sovyet kuklası haline gelmiş neo-kolonyal işbirlikçi yönetimin siyasi tabanını genişleterek, en azından SSCB ile sürdürülebilir bir ilişki içerisinde olan yönetim bırakmayı ummuştur (Uslubaş, 2005: 56).

2.1.1.2. ABD'nin Afganistan'ı İşgali ve Rusya'nın Çıkarlarını Yeniden Tanımlaması

SSCB 1991'de dağıldıktan sonra, Rusya Federasyonu bu ülkenin mirasçısı olarak kendisini ilan etmiştir. SSCB'nin komünist sistemi yıkılmış yerine yeni bir sistem ile devam eden Rusya devleti kurulmuştur. Buna rağmen bu yeni ülke, SSCB'nin bölgede ve dünyada belirli çıkarlarının sürdürülmesini üstlenmiştir. Rusya 20. yüzyılın bitimine kadar, yeni dünya düzeninde kendisini konumlandırmaya çalışmış ancak SSCB'nin eski prestijli günlerinden çok uzak kalmıştır.

Rusya eskiden SSCB'nin hakimiyetinde olan ülkeleri, bir arada tutarak bu ülkeler üzerinde etkisini siyasi olarak sürdürmeye çalışmıştır. Bunun için, Bağımsız Devletler Topluluğu gibi siyasi bir birlik kurmuş ve ekonomik iş birlikleri geliştirmiştir. Bu politika SSCB'nin hakimiyetinde olan bölgelerin bazılarında işe yaramış ve eskisi kadar olmasa da Rusya'nın ülkeler üzerindeki etkisi devam etmiştir. Özellikle Orta Asya ve Kafkasya devletlerinde Rus etkisi sürdürülürken; bazı Avrupa ülkeleri üzerindeki Sovyet hakimiyeti Rusya'ya devrolmamıştır. Hatta birçoğu bir süre sonra NATO ve/veya AB üyesi olmuştur.

ABD, SSCB'den ayrılarak yeni kurulan devletleri neo-kolonyal hakimiyet altına almak için girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Bu durum, eski gücünde olmayan Rusya tarafından, çoğunlukla zayıf tepkilerle karşılanmıştır. Ancak özellikle Kafkasya ve Orta Asya bölgesindeki Amerikan girişimlerine keskin bir şekilde karşı çıkarak, bu bölgeleri kendi güvenlik alanı içerisinde gördüğünü ifade etmiştir.

Orta Asya ve Kafkasya'nın enerji kaynakları konusundaki zenginliği, Rusya'nın bu bölge üzerindeki etkisini sürdürmek istemesindeki en önemli etkendi. Yine ABD'nin bu bölgelere olan ilgisi de enerji kaynakları ve enerji yolları üzerinde olmasından kaynaklanıyordu. Burada ABD ve diğer bölge ülkeleri arasında yeni bir rekabet sayfası açılmış; enerji kaynakları yoğunluklu bu rekabet "Büyük Oyun'a" nazire olarak "Yeni Büyük Oyun" olarak adlandırılmıştır (Ülkü, 2002: 128).

Yeni Büyük Oyun özünde, bölgeye nüfuz etme çabasında olan ülkelerin neo-kolonyalist bir rekabetidir. Enerji zengini olan ülkelerin kaynaklarının farklı ekonomik ve siyasi kanallarla sömürüsü, enerji tekeli oluşturma veya enerji hatları ile enerji kaynağı açısından zengin olmayan bölgelere aktararak neo-kolonyalizmin sürdürülebilir hale gelmesi hedeflenir. Neo-kolonyalist devletler ise bu rekabette farklı

kartlar kullanıp bölgeyi istikrarsızlaştırarak kontrol edilebilir hale getirmeye çalışmaktadır.

Bir Orta Asya devleti olan Afganistan ise, Yeni Büyük Oyun'da önemli bir yere sahiptir. Zira bulduğu konum gereği, Büyük Oyun'da olduğu gibi hem bölgesel güçlerin veya etki alanlarının tam ortasında bulunduğu için hem de enerji yolları açısından kritik öneme sahiptir. Zayıf bir devlet yapısına sahip olması da ülkeyi neo-kolonyal güçler açısından daha kolay kontrol edilebilir hale getirmektedir. Bu nedenledir ki, 12 yıl arayla iki süper gücün işgali altına kalmıştır.

SSCB, 1989 yılında Afganistan'dan çekilmesinden iki yıl sonra dağılmıştır. Bu ülke, işgal öncesi de dahil olmak üzere, Sovyet çıkarları açısından önemli görülmüştür. Ancak hiçbir zaman SSCB'nin bir parçası olmamıştır. Bu nedenle başta Rusya'nın jeopolitik olarak öncelediği bir ülke değildi. Afganistan ABD tarafından 2001 yılında işgal edildiğinde, Rusya bir reaksiyon göstermemiştir. Hatta reaksiyon bir yana, Rusya ABD'nin Afganistan'da terörizme karşı savaşını desteklediğini açıklamıştır. Rusya'nın destekleyici tavrının arkasında yatan asıl neden ise, kendi toprakları içerisinde bulunan Çeçenistan'daki ayaklanmayı aynı gerekçeyle bastırabilmek için meşru ortamı bulması olmuştur. Zira ABD Afganistan'a, 11 Eylül saldırılarını gerekçe göstererek İslami köktenci terör gruplarını ortadan kaldırmak için girmiştir. Rusya da aynı gerekçeyi öne sürerek Çeçenistan'daki ayaklanmayı bastırmayı planlamıştır (Ülkü, 2002: 97). Terör hareketlerini dünyanın ortak tehdidi olarak görmenin kullanışlı bir siyasi söylem olduğunu fark etmiştir.

Rusya ve ABD arasında ortaya çıkan Afganistan üzerindeki ittifak görüntüsü, aslında geçici ve iki tarafın da kısa vadeli çıkarlarını sürdürmek için oluşturduğu bir birlikteliktir. Bu süreçte Rusya'nın, muhatabı olan ABD ile eşit birer küresel güçmüş gibi algılanmak istemesinin de etkisi bulunmaktadır. Rusya sadece Çeçenistan üzerindeki hakimiyetini sağlamak için değil; aynı zamanda ABD ile baş edebilecek ekonomik ve siyasi güçten çok uzak olduğu için de Afganistan üzerinde çatışmacı bir politika izlememiştir. İlerleyen yıllarda Rusya bölgede daha güçlü hale geldikçe, siyasi ajandasını buna göre güncelleyerek bölgedeki iddiasını ortaya koymuştur. Nitekim zaman zaman ABD ve NATO'nun Afganistan'daki askeri ve siyasi politikalarına tepki göstererek sorunsuz bir "müttefiklik" ilişkisi olmadığını kanıtlamıştır. Özellikle Afganistan'da askeri olarak varlık gösteren güçlerin her birinin kendi hesabına

çalışarak alan genişletmeye çalışması ve amacın dışında hareket edilmesi, Rusya'nın tepkilerine neden olmuştur. Ayrıca Afgan Barış Anlaşması'nda ABD'nin baskın belirleyiciliği, Rusya Dış ilişkiler Komitesi Başkanı Dimitri Rogozin'in ağzından “kabul edilemez” olarak ifade edilmiştir (Bal, 2004: 632).

2002 yılında, ABD'nin Özbekistan ile gizli bir iş birliği anlaşması imzalaması ve benzer iş birliği girişimlerinin Kırgızistan ve Kazakistan ile planlanması, Rusya'yı daha da rahatsız etmiştir. Zira ABD Rusya'nın Yakın Çevre politikasını yok sayarak, Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri ile askeri yardım anlaşmaları yapmış ve askeri üsler kurmaya başlamıştır. Bu adımlar ABD'nin küresel politikalarının bazılarına destekleyici yaklaşan Rusya'nın yavaş yavaş geri çekilmesine ve tepkilerine neden olmuştur (Erhan, 2004: 144). Öyle ki Rusya, Unocal adlı Amerikan enerji şirketinin Rus Gazprom'a %5'lik hisse teklifini kabul etmeyerek; Orta Asya'da ABD etkinliğini kınadığını belirtmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2008: 78).

Rusya ABD'nin Orta Asya'daki girişimlerinden sonra, bölgeye yönelik yeni politikalar geliştirmek zorunda olduğunu fark etmiştir. Bu kapsamda, Rusya tekrar bir süper güç olma ve ABD'nin Afganistan dahil olmak üzere tüm Orta Asya'daki gücünü kontrol altına alma hedefi koymuştur (Katzman, 2010: 65). Bölgedeki diğer ülkeler de Rusya'nın rahatsızlığını paylaşmaktaydı. Bu nedenle Rusya ABD'nin Afganistan'daki uzun vadeli varlığına karşı; Çin, İran ve Pakistan ile koordinasyonlu hareket etme politikasını takip etmeye başlamıştır (Rubin, 2020: 287). Rusya ve İran'ın Taliban ile görüşmeye başlaması, bu politikanın önemli adımlarından biri oldu. 2015'te Rusya devlet başkanlığının özel görevli elçisi Zamir Kabulov, Taliban ile görüşme yetkisi aldı. Böylece ABD'nin Afganistan'daki gücünü kırmayı hedeflemişti. SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesinden sonra ilk kez bu kadar etkin bir politika takip eden Rusya; 2016 yılında bu politika kapsamında “Moskova Sürecini” başlatılmıştır. Kabulov bu süreci, ABD'nin bölgeden çekilmesine yol açacak bir siyasi çözümün başlangıcı olarak tanımlıyordu. Moskova Süreci ile, 2001'de ABD'ye yönelik desteğin tersine, bu kez Taliban ABD'ye karşı desteklenerek iktidara getirilecekti. (Rubin, 2020: 288).

Kabulov'a göre, Afganistan'a barış dışarıdan değil, bölgeden gelmeliydi. Bu nedenle Rusya bölge ülkelerini dahil ederek kurduğu Moskova Süreci masasına daha sonra 2017'de ABD'yi davet etmiştir. Ancak Trump yönetimi “Afgan liderliğinde ve

Afganların sahip olduğu” bir barışı desteklediğini açıklayarak daveti reddetmiştir (Rubin, 2020: 288).

Kısacası Rusya tam anlamıyla 2015’ten itibaren Afganistan politikalarına tekrar dönüş yapmıştır. Artık reaktif politika yerine, pro-aktif bir politika takip edilmeye başlamıştır.

2.1.2. Ekonomik Çıkarlar

Ülkelerin neo-kolonyal ekonomik sömürüye maruz bırakılması her ne kadar kapitalist sistem içerisinde gerçekleşen fenomen olarak algılansa da, aslında daha büyük ve genişlemeci bir devletin, daha küçük ve daha az güçlü bir devlet üzerinde etkin olma ve onu sömürme çabasını tanımlar. Bu nedenle komünist sistem ile idare edilen SSCB’nin de sofistike bir neo-kolonyal ekonomik sömürü modeli olmasa da bu yöntemi farklı devletlere yönelik uyguladığı görülebilir.

SSCB’nin Afganistan’daki girişimleri hem siyasi hem ekonomik anlamında klasik bir kolonyal işgal olarak tanımlanamaz. Zira işgal öncesinde de SSCB’nin Afganistan’da takip ettiği neo-kolonyalist ekonomik politikalar bulunmaktadır. İşgal sonrasında bu politikaların askeri araçlarla sağlamlaştırılması ve derinleştirilmesi söz konusu olmuştur.

Afganistan’da işgal öncesinde 1978 yılında kurulan Sovyet destekli komünist rejim, 1979 yılında işgal ile konsolide edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle, SSCB’nin Afganistan’ı işgalinin altında yatan en temel nedenlerden biri ekonomiktir. SSCB’nin işgal öncesinde ve devamında, bir ülkenin ekonomik yapısını değiştirmeye yönelik bir girişimi bulunmaktadır. Afganistan’ın ekonomik yapısı, Sovyet çıkarları gereği değiştirilerek yeni bir ekonomik model inşa edilmiştir. Sadece bu yöndeki bir politika bile neo-kolonyal bir amaç güdüldüğünü ortaya koymaya yeterlidir.

SSCB Afganistan’ı kendisine siyasi ve ekonomik olarak bağımlı kılmak için 1950’li yıllardan itibaren girişimlerde bulunmuştur. Darbe ve işgal, bu girişimlerin en somut delilleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların dışında, iki ülke arasında transit ticari yollarının inşa edilmesi (Şalizi, 1989: 22); Afganistan’daki alt yapı çalışmalarının yapılması; endüstriyel alanların kurulması ve tüm bunların borçlarla yapılarak Afganistan’ın daha da bağımlı hale getirilmesi; Afgan doğal kaynaklarının

bu borçlar karşılığında piyasa değerinden ucuza satın alınması (Robinson ve Dixon, 2010); Sovyet danışmanların Afgan ekonomisini amaca uygun olarak şekillendirmesi gibi başka somut çalışmalar da görülmektedir. Tüm bu çalışmalar, Afganistan ve SSCB arasında ticari olarak asimetrik ilişkilerin kurulmasına neden olmuş ve neo-kolonyal bir sömürü ilişkisi ortaya çıkmıştır.

2.1.2.1. *Afganistan'daki Yeraltı Kaynakları ve Enerji İletim Yolları*

SSCB'nin Afganistan üzerindeki ekonomik çıkarlarının en başında gelen konu, yeraltı kaynakları ve enerji iletim yollarıdır. Afganistan yeraltı kaynakları açısından zengin olmanın yanında, zengin enerji kaynağına sahip ülkelere de yakın konumda bulunmaktadır. SSCB bundan istifade edebilmek için neo-kolonyal sömürü yollarını kullanmıştır.

1950'de Afganistan'ın Pakistan ile olan çatışmalı durumundan faydalanan SSCB, Afganistan ile yakınlaşarak ücretsiz petrol arama hizmetleri sağlamıştır. 1960'lı yıllarda ise Afganistan'a ticari krediler sağlamaya başlayan SSCB, ülkenin çoğunlukla kuzeyinde bulunan enerji kaynaklarını çıkarma ve sondaj işlemleri için daha güçlü bir pozisyon elde etmiştir. Soğuk Savaş rekabetinin de etkisiyle, iki ülke arasında yapılan anlaşmalar gereği SSCB, batılı uzmanların petrol sahalarındaki faaliyetlerini kısıtlamaya çalışılmıştır. 1952'de petrol arayan Fransız teknisyenlerin Afganistan'da bulunmasına Kabil'deki Sovyet Büyükelçi tepki ile yaklaşmıştır. Bu çalışmaların Sovyet sınırına yakın bölgelerde, "NATO üyesi ülkelerin firmaları ve uzmanları yoluyla petrol sömürüsü" yaptığını öne sürmüştür. SSCB, batılı ülkeler tarafından yapılan bu çalışmaların sınırlarında tehlike yarattığını ve Afganistan ile olan ikili ilişkileri bozabileceğini belirtmiştir (Roberts, 2003: 170). Afganistan, bu örtülü tehdit sonrası projeleri sonlandırmış ve 1957'de SSCB'ye bölgede petrol arama hakkı vermiştir. 1959'da Sovyet petrol arama ekibi, ABD'nin bölgede hala bulunmasından rahatsız olmuş ve Afganistan'ın kendi komşuları olduğunu, ABD'nin burada bulunmaması gerektiğini savunmuştur (Dupree, 1960: 15). 1960'lı yılların sonunda, SSCB'nin Afganistan üzerindeki etkisi daha da artmış, Maden ve Sanayi Bakanlığı ve Kartografya Enstitüsü'nde çalışan batılı teknik danışmanlar görevden alınmıştır (Noorzoy, 1985: 161)

SSCB'nin doğalgaz kaynaklarının keşfi için yaptığı çalışmalar da 1941 yılından beri kesintilerle ilerliyordu. 1963 yılında SSCB, Afganistan'daki doğalgaz

keşif fonunu 39 milyon dolara yükseltti. Şebergan'da Sovyet jeologları tarafından keşfedilen doğalgaz kaynaklarının Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine aktarılması için enerji hattı inşa edilmesi planlandı. Böylece gaz sıkıntısı çeken SSCB bölgelerine enerji hattı çekilmesi hedeflenmiştir (Nunan, 2016: 98). Afganistan ile SSCB arasında imzalanan anlaşmaya göre Afgan gazı on yıl boyunca SSCB'ye ihraç edilecekti. Gazın fiyatı ise piyasanın altında belirlenerek, SSCB lehine neo-kolonyal bir ücretlendirme yapılmıştır. 1972 ve 1973 yıllarında Afgan gazının 1000 fit kübüne 0.17 ve 0.19 Amerikan Doları fiyat biçilmiştir. Aynı yıllarda İran'ın gazı ise 0.30 dolardan pazarlanmaktaydı. Bu nedenle Afganistan iki yılda sırasıyla 13,058 ve 11,363 milyon dolar kayba uğrarken; SSCB bir o kadar kara geçmiştir (Noorzoy, 1985: 161). Yardım olarak adlandırdığı yatırımların birçoğunu özellikle Badakshan'a inşa ettikleri doğalgaz hattıyla geri almıştır (Tanner, 2002: 227). Bu neo-kolonyal yöntem, kredi ve yardımları rotatif kredi gibi şekillendirilerek, sömürgeci devletin karlılığını katlamayı hedefler.

1963 yılında SSCB tarafından maden arama çalışmaları da başlatılmıştır. Özellikle kömür, demir, altın, lapis lazuli, bakır yataklarını keşif çalışmalarına yoğunlaşmıştır. SSCB, Afgan hidrokarbon endüstrisinin büyük bölümünü zamanla devralmıştır. Keşifler sonucunda raporlar ve haritalar çıkarılmış, mineral kaynakları ortaya koyulmuştur. Kaliteli çimento elde edilebilecek hammaddeler de keşfedilmiş, daha az kaliteli Sovyet çimentosu ile değiştirilerek Afgan çimentosu SSCB tarafından dünyaya pazarlanmıştır (Emadi, 2010: 82).

SSCB ile Afganistan arasındaki enerji ilişkileri, sürekli hız kazanan bir ivmede ilerlemiştir. 1978'deki komünist darbe ve ardından gerçekleşen SSCB işgali ile, neo-kolonyal enerji ilişkileri daha da grift hale gelmiştir. Ancak Afganistan'daki Sovyet ilgisinin tek sebebi Afganistan'ın kendisine ait yeraltı ve enerji zengiliği değil; komşu olduğu Basra Körfezi ve Orta Doğu'daki enerji kaynaklarının da zengin olması (Armaoğlu, 2018: 761) ve enerji arzı açısından kritik bir konumda bulunmasıdır.

SSCB'nin dağılmasından sonra, Rusya'nın Afganistan'a enerji konusundaki yaklaşımı özellikle 21. yüzyılın ikinci on yılına girildiğinde benzer nitelikte olmuştur. Zira enerji kaynakları ve enerji yolları, Rus ekonomisi için oldukça kritik öneme sahiptir. 2021 yılındaki ekonomik veriler göz önüne alındığında, Rusya'nın ihracatının %50'sini enerji kaynakları oluşturmaktadır (Oesterreichische Nationalbank, 2022: 1).

Bu nedenle bölgesinde enerji ticaretinde kendisine tehdit oluşturabilecek herhangi bir rakibin ortaya çıkmasını istememektedir. Kafkasya ve Orta Asya’da etki alanında bulunan ülkelerin enerji kaynaklarının transferinde ve enerji hatlarının oluşturulmasında belirleyici rol oynamaktadır. Bu bölgelerdeki alternatif enerji hatlarını Rus enerji ticaretine tehdit olarak algılamaktadır. Rusya’nın Afganistan’daki Amerikan faaliyetlerini yakından izlemesinin en büyük sebeplerinden biri budur. Afganistan’ın bulduğu kritik konum, enerji hatlarının özellikle güneye aktarılmasında önemli rol üstlenme potansiyeline sahiptir. Bu durum Rusya’nın kısmi enerji tekeli kırılabılır (Balcı, 2004: 265). Paralel olarak Afganistan İşgali’nin Orta Asya’ya ABD’nin girişi için önemli bir aşama olması; Rusya’nın Afganistan’daki Amerikan etkinliğini geniş bölgede politik bir tehdit olarak yorumlamasına da neden olmaktadır. 1997’de resmi olarak kurulan ve Ukrayna, Gürcistan, Özbekistan, Moldova ve Azerbaycan’ı kapsayan ABD teşvikli bölgesel bir güvenlik paktı olan GUUAM da Rusya’nın kaygılarını doğrular niteliktedir (Taşdemir, 2002: 294). AB’nin doğal gaz ithalatının %40’ından fazlasını, petrol ithalatının %28’ini, kömür ithalatının %46’sını Rusya’dan yaptığı göz önüne alınırsa (European Commission, 2022); Orta Asya, Kafkasya ve bazı Doğu Avrupa ülkelerini kontrolü altında tutmak istemesi kendi çıkarları açısından anlaşılır hale gelmektedir.

Rusya hem enerji kaynağı zengini ülkeleri hem de enerji hatlarının geçmesi muhtemel ülkeleri yakın gözetim altında tutmaktadır. Rusya’nın hedefi yalnızca Avrupa’da enerji konusunda etkinliğini sürdürmek değil; aynı zamanda Çin, Japonya ve Kore’de de temel tedarikçi olmayı hedeflemektedir (Bilgin, 2009: 3).

2.1.2.2. *Komünist Ekonomik Temelli Yayılmacılık*

SSCB’nin Afganistan’ı işgali öncesindeki neo-kolonyal ekonomik politikaların bir diğer nedeni de komünist ekonomik sistemi yayma ve konsolide etme hedefidir.

Tüm dış yardım programlarını ve ihracatları kendisine bağlı dış ticaret kuruluşları aracılığıyla yöneten Dış Ekonomik İlişkiler Devlet Komitesi’nin (GKES) (Zickel, 1991: 593) başkanı, Komünist Parti Merkez Komitesine yönelik yaptığı konuşmada: “Az gelişmiş ülkelerin ekonomik bağımsızlıklarını sağlamalarına, daha hızlı kendi ayakları üzerinde durmalarına, modern bir ulusal sanayi oluşturmalarına, doğal kaynaklarını daha iyi değerlendirmelerine, tarımsal üretimlerini artırmalarına ve böylece bu ülke insanların hayatlarının iyileştirilmesine katkıda bulunmaya

çalışıldığını” ifade etmiştir (Nunan, 2016: 64). Başkanın konuşmasında dikkat çekici olan “ekonomik bağımsızlık ve modern bir ulusal sanayi” gibi vurgular aslında SSCB’nin kurmak istediği hegemonyanın ipuçlarını taşımaktadır. Bir ülkenin modernleşmek için yardıma ihtiyacını olduğunu düşünmek, sömürgeci bir karakter taşımaktadır. Batı’nın kolonyal dönemde, “beyaz adamın yükü” metaforunda olduğu gibi SSCB, Afganistan gibi ekonomik olarak geri kalmış ülkelere gelişmesi için yardım etmesi gerektiğini tasavvur etmektedir. Zira Afganistan gibi ülkeler için SSCB tarafından uygun görülen ekonomik model, Sovyet ideolojik ve ekonomik kalıpları içerisinde bir dönüşümü amaçlamaktadır. Bir ülkenin ekonomik yapısının değiştirilmesine yönelik neo-kolonyal bir kontrol etme girişimi söz konusudur (Alvares, 1992: 257).

SSCB “az gelişmiş ülkelere yönelik” yardımlarını GKES başkanının açıklamasında olduğu gibi, “o ülkelerin kalkınması ve vatandaşlarının daha iyi koşullarda yaşaması için” yaptığını savunmaktadır. Aynı zamanda, sosyalist eşitlik söyleminin vurgulanması söz konusudur. Ancak üstünlük duygusu da yadsınamaz olarak devreye girmektedir.

1978 Aralık ayında SSCB ile Afganistan arasında “Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması” imzalanmıştır. Brejnev Afgan heyeti ile görüşürken “artık iki ülke arasındaki ilişkilerin sınıf aidiyetine dayalı olduğunu; dostluk ve devrimci dayanışma ruhuyla dolu olduğunu” ifade etmiştir. Bu söyleme rağmen antlaşmaya göre, SSCB Afganistan’daki kalkınmanın sadece modellenmesini değil; aynı zamanda uygulanmasını da üstlenecektir. Ülkedeki petrol arzının artırılması, petrol sahalarının inşasını ve işletilmesini kendi sorumluluğu altına almıştır (Wilson Center Digital Archive, 1978c). Afganistan üzerinde neo-kolonyal bir hakimiyet kurularak ülkeye bilgi, bilim ve teknoloji transferi yerine; bilgi, bilim ve teknoloji sahibinin doğrudan uygulayıcı olması söz konusudur. Ülkenin ekonomi politikaları SSCB tarafından belirlenip, Afganistan için neyin daha iyi olduğu “üstün” bilimsel hakimiyete sahip SSCB tarafından saptanmaktadır.

Komünist yayılcılığın bir diğer unsuru da etki altına alınmak istenen ülkede müttefikler kazanmak ve işbirlikçi bir sınıf yaratmaktır. Bu durum aslında neo-kolonyal bir arzudur. SSCB Afganistan’da ideolojik olarak komünizme bağlı bir sınıf yaratmaya çalışmıştır. Bunun için 1955 ila 1979 yılları arasında yaklaşık dört bin

öğrenciye SSCB’de eğitim almaları için burs sağlamıştır (Scherer, 1987: 261). Burs alanların önemli bir kısmı ordu mensubuydu. Eğitimlerini tamamlayan öğrencilerin birçoğu ülkelere dönüp devlet kademelerinde ve orduda kendilerine yer bulacak ve ülkedeki rejimin konsolide edilmesini sağlayarak komünizmin bekçileri olacaklardır (Emadi, 2010: 83).

2.1.2.3. *Borç ve Krediler ile Bağımlı Kılma*

Ülkeleri borç ve kredilerle bağımlı kılmak ya da yardım adı altında borçlandırmak daha çok kapitalist ülkelerin neo-kolonyal yöntemi gibi algılansa da SSCB de bu yöntemleri uygulamıştır. Ancak kullanılan dil farklılaştırılarak, bu araçlar masum ve yüce gönüllü gösterilmeye çalışılmıştır. Batı tarafından ekonomik olarak gelişmemiş ülkelere yapılan yardımlar, sinsi ve sömürgeci olarak tasvir edilmiş; SSCB ise yardımlarını “anti-empyralist güçler arasındaki dayanışma geleneğiyle” bağlantılı olarak yaptığını ifade etmiştir. Hatta yardım kavramını yerine, “eşit temelde iş birliği veya dayanışma” kavramını kullanılmıştır (Lorenzini, 2019: 45). Böylece ekonomik olarak geri kalmış ülkeleri kendi tarafına çekmeye çalışarak kendisini “eşitler arasında birinci” olarak konumlandırmıştır (Lorenzini, 2019: 46).

Afganistan özelinde de SSCB’nin yardım, borç ve kredi politikası aynı seyrinde ilerlemiştir. SSCB’nin Afganistan’a verdiği borçların nasıl bir sömürü aracı olduğu; SSCB’den alınan borçların ödemesi için, 1969 ila 1973 yılları arasında ülke gelirinin ortalama olarak %20’sinin geri ödemeye ayrılmasından anlaşılmaktadır (Robison ve Dixon, 2010: 608). Borçlar işgal öncesi dönemde, 1954’ten itibaren SSCB tarafından Afganistan’a verilmiştir. Tahıl silolarının ve fırınların inşası, Celalabad’ın batısındaki Darunta Barajı’nın inşası, altyapı çalışmalarının yapılması, fabrikaların kurulması, iki ülke arası ticareti ve daha sonra işgali kolaylaştıracak SSCB-Afganistan arasındaki karayolu bağlantısını sağlayan yolların ve tünellerin inşası; (Calluther, 2002: 530) “ulus inşası” adı altında yapılan çalışmalar olmuştur. Afganistan bu çalışmalardan kaynaklı borcunu, SSCB’ye doğal gazını piyasanın altında bir değerde ihraç ederek ödemiştir (Kalinovsky, 2010: 19). Aynı dönemde İran gazının piyasa fiyatı 1000 fit küp için 0.30 dolar iken; Afgan gazı 0.17 ve 0.19 dolar arasında fiyatlandırılmıştır (Noorzoy, 1985: 161). Genel duruma bakıldığında SSCB hem dolaylı olarak yüksek faizli bir kredi sağlayarak hem de ülkeyi kendi tarafına politik olarak çekerek iki taraflı neo-kolonyal kazanç sağlamıştır.

SSCB'nin Afganistan üzerinde kurduğu ekonomik hegemonya 1954'ten itibaren tedrici olarak artış göstermiştir. 1957 yılında Afganistan'ın SSCB'den yaptığı ithalat %38 iken; 1963 yılında %63'e çıkmıştır. Batı bloku ve Japonya ithalatta yaklaşık olarak toplamda sadece %30'luk paya sahipti ve 1957'den 1963'e kadar Hindistan'dan yapılan ithalat yarı yarıya düşmüştü. 1957 öncesinde ise SSCB'nin payı %25 idi. 1970 yılına gelindiğinde, SSCB'den yapılan ithalat, Afganistan'ın toplam ticaret cirosunun %40'nı oluşturuyordu (Nunan, 2016: 78). İki ülke arasındaki ticaret hacminin tek tarafın faydasına artışı söz konusu olmuştur. SSCB, Afganistan piyasasına kendi mallarını sokarak ekonomik hakimiyetini güçlendirmiştir. Ancak ithal edilen Sovyet ürünleri genellikle dünya standartlarının altında ürünlerdi. Örneğin; SSCB'nin belirlediği ihtiyaca istinaden, çiftçilere yönelik maddi teşviklerin yapılması esnasında düşük kaliteli, depolarda çürüyen ve paslanan ürünlerin SSCB tarafından Afganistan'a emtia anlaşmaları ile satılarak çiftçilere dağıtılması söz konusu olmuştur (Attwood, 1967: 72).

Bir sonraki alt bölümde ABD'nin Afganistan'a yönelik siyasi ve ekonomik çıkarları ele alınmıştır.

2.2. ABD'nin Afganistan'daki Çıkarları

ABD'nin Afganistan'daki çıkarlarını anlamak için, öncelikle küresel ajandasını doğru okumak gerekir. Mearsheimer'a (2011: 19) göre, ABD'nin küresel hakimiyeti iki temel politika üzerine inşa edilmiştir. Birincisi, ABD'nin uluslararası sistemde en baskın güç olarak kalması; ikincisi, batı tipi liberal demokrasinin dünyada aktif bir şekilde teşvik edilmesi ve yayılması hedefleridir. Bu iki temel hedef doğrultusunda, ABD'nin küresel ajandası şekillendirilmiş ve sadece üst yapıda güncelle uygun değişiklikler yapılarak yeni doktrinler ortaya koyulmuştur. Yani doktrinler, iki temel hedefe ulaşmak ve onları korumak için kullanılan araçlar olmuştur.

Kökenlerini Britanya İmparatorluğu'nun erken emperyal döneminden alan Bush Doktrini; dünyanın ekonomik, askeri ve politik kontrolü için geniş Orta Doğu bölgesinin kontrol altında tutulmasını gerekli görüyordu (Harvey, 2003: 20). ABD'nin temel küresel hedeflerinden olan tek kutupluluk için ise, küresel kaynakların kontrolü önemli bir bileşendir. Orta Doğu küresel kaynakların birçoğunun kümелendiği bir

bölge olması itibariyle, Bush doktrininin önemli hedef noktalarından biri olmuştur. Bu dış politika hedefi üzerinde tehdit oluşturan potansiyel herhangi bir bölgesel gücün ortaya çıkma durumu, ABD'nin tek küresel hakim olma hedefini etkileyebileceği için “teröre karşı savaş” Bush Doktrini'nin önemli bir parçası haline getirilerek bölge kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır.

ABD'nin bir diğer temel küresel hedefi olan liberal demokrasinin dünyada yaygınlaşması ise, çeşitli neo-kolonyal araçlar kullanılarak hakim ideoloji haline getirilmeye çalışılmaktadır. Bunun için, küresel kalkınma adı altında meşrulaştırılan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Batı kurumlarının işlevsel birer araç olarak kullanıldığı düzen; dünyada batı tipi modernliği yaygınlaştırma ve kapitalist liberal ekonominin hakim olmasını sağlama hedefine yoğunlaşmıştır. Özellikle Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi batılı ve genellikle batı tedrisatından geçmiş liderler tarafından yönetilen iki kurum, tahakküm sisteminin devamlılığını sağlama işlevini üstlenmiştir. Ekonomik politikaların nasıl inşa edileceği ve hükümetlerin nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda devletlerin iç etkinliklerini düzenlemeyi hedefleyen bu uluslararası kuruluşlar, hükümetlerin karar alma mekanizmasını zayıflatarak küresel doğrunun ne olduğunu kendi tekeline almıştır (Gregory, 2004: 24). Rachel Gisselquist (2014: 11) tarafından yapılan araştırma sonucunda uluslararası kuruluşların; pratikte ekonomik olarak gelişmiş Batılı devletler gibi çalışmasa da, ekonomik olarak az gelişmiş ülkeleri benzer örgütsel yapıya sahip olmaya ve benzer politikalar üretmeye zorlayarak devletlerin kurumsal yapılarını değiştirebilecek güce sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Gücün en yalın tanımı olan, başkasını istenilen doğrultuda davranmaya zorlama kapasitesine sahip olmak; ABD'nin küresel politikalarındaki gücünü anlamak için iyi bir başlangıç noktasıdır. Zira ABD'nin çeşitli araçlarla, küreselleşme ve liberal ekonomik anlayışı dikte etme konusunda ehil olduğu görülmektedir. Doğrunun çıtası, sınırları ve içeriği ABD tarafından belirlenerek, “geri kalmış” ülkelerin ulaşması gereken “mertebe” ortaya koyulmuştur. Kendisini diğer tüm doğruların üzerinde konumlandırarak, üstenci bir yaklaşımla gücünü kullanmaktadır.

ABD'nin Afganistan'daki çıkarlarını anlamanın yolu, geniş coğrafyadaki çıkarlarını anlamaktan geçer. Bu nedenle öncelikle Avrasya, ardından Orta Doğu ve Orta Asya bağlamında Amerikan çıkarları incelenecektir.

Afganistan'ın da bir parçası olduğu Asya ve Avrupa kıtalarının tamamına verilen ad olan Avrasya, ABD'nin küresel dış politikasının merkezinde yer alır. Avrasya ile ilgili Amerikan politikasının belirleyici metinlerinden olan ve Brzezinski tarafından “Kontrolden Çıkmış Dünya” (2006) ile “Büyük Satranç Tahtası” (2005) kitaplarında ortaya koyulan bölgedeki Amerikan stratejisi, temelde Avrupa'nın en batısından Asya'nın en doğusuna kadar kontrol altında tutmayı hedefler. Bölgenin dünyadaki enerji kaynaklarının ve nüfusun %75'ine, dünyadaki toplam gelirin %60'ına sahip olması (Brzezinski, 1997: 50) ve bölgesel güç sahiplerini veya potansiyel güç odaklarını ihtiva etmesi, ABD'nin küresel hedefleri için Avrasya'yı eşsiz kılmıştır. Avrasya'da kendi küresel hegemonyasını tehdit edebilecek Çin, Rusya ve Hindistan gibi güçlerin önünü almak ve enerji bakımından zengin Orta Asya, Hazar ve Orta Doğu üzerinde ekonomik hakimiyet kurmak için bölgede sürekli var olma stratejisi izlemektedir. Özellikle Rusya ve Çin'in politik birleşmesinin önüne geçilmesi, ABD tarafından kritik öneme sahiptir. Aksi halde Asya'nın kontrolü kaybedilebilir. Bu iki ülkenin çevrelenerek kontrol altında alınması gerekmektedir (Brzezinski, 2005: 116).

Avrasya'nın bir parçası olan Orta Doğu alt bölgesi, ABD'nin küresel ve Afganistan politikasında belirleyici olmuştur. ABD için belki de Avrasya'nın en kritik noktası olan Orta Doğu, enerji kaynakları ve özellikle petrol açısından en zengin bölgedir. Afganistan coğrafi olarak bu bölgenin parçası olmamasına rağmen, ABD tarafından ağırlıklı Orta Doğu ülkesi olarak nitelendirilmektedir.

Orta Doğu'ya yönelik Amerikan ilgisi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlamıştır. Öncesinde İngiliz ve Fransızların kontrolü altında olan bölgeye, rekabeti daha da karmaşıktırmamak için girmemiş ve bunu çıkarlarına uygun görmemiştir. Bu müdahalesizlik, bölge halklarının büyük kısmını oluşturan Araplar açısından ABD'nin olumlu bir imaja sahip olmasını sağlamıştır (El Mansour, 2004).

ABD'nin Orta Doğu'ya olan ilgisi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında açıkça başlasa da fiili olarak bölgeye girişı İkinci Dünya Savaşı ile birlikte olmuştur. Hatta İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Orta Doğu, Amerikan çıkarları açısından “dünyanın stratejik olarak en önemli bölgesi” olarak tanımlanmıştır (Chomsky, 2005: 8). Dolayısıyla ABD bölgeye yönelik politikalar geliştirmeye ve fiziksel olarak bölgedeki mevcudiyeti sağlamaya başlamıştır.

ABD'nin bölgeye girişinde beş önemli konu etkili olmuştur. Birincisi, İkinci Dünya Savaşı sırasında çıkarılan “Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu” çerçevesinde savaşa destek için müttefiklerine sağladığı yardım programıdır. SSCB'ye İran üzerinden savaş malzemesi göndererek Orta Doğu'yu aktarım merkezi olarak kullanmıştır. İkincisi ve belki de en önemlisi, Orta Doğu'daki petrol kaynaklarından yararlanma isteğidir. Arap-Amerikan ortaklı Aramco şirketi 1938 yılında Suudi Arabistan'da kurularak bölgeye giriş yapılmıştır. Daha sonra Texaco, Standard Oil of California (SoCal) ve Mobil gibi Amerikan petrol şirketleri de bölgede faaliyetlerine başlamıştır. Üçüncüsü ise, 1920'li yılların başında Arap milletçiliğini destekleyerek bölgedeki çıkarlarını geleceğe dönük şekillendirmiştir (Jones, 1973: 184). Dördüncü önemli konu ise, Filistin Sorunu'na müdahil olarak İsrail'in kurulmasına verdiği destektir. Son olarak, özellikle 1947 Truman Doktrini sonrasında SSCB ile bölgedeki rekabeti ve üstün gelme çabasıdır. Zira Orta Doğu, ABD'nin Soğuk Savaş stratejisinde önemli bir yere sahiptir. SSCB'ye coğrafi yakınlığı, enerji kaynakları açısından zenginliği ve SSCB'nin rejim ihracı çalışmalarında önemli bir yere sahip olması, Amerikan neo-kolonyal çıkarları için değerli bir bölge haline getirmiştir. SSCB'nin bölgedeki ülkelere komünist rejim ihraç etmesinin önüne geçip çevreleme politikasını uygulamak, ABD'nin diğer bir amacıydı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanayi ve teknolojideki gelişmeler, ekonomik olarak gelişmiş ülkelerin petrole olan ihtiyacını arttırmıştır. ABD'de yaşanan ekonomik patlamayla ortaya çıkan ihtiyaç ve Avrupa ekonomisini canlandırmanın yolu daha çok enerji kaynağına hakimiyetten geçiyordu. Orta Doğu'nun var olan rezervleri ABD açısından dikkat çekiciydi. Hem kaynaklara erişimi güvence altına almak hem de kaynakları kontrol etmek, Amerikan ekonomik çıkarları açısından önemliydi. Ayrıca bölgedeki enerji kaynaklarına hakim olarak, SSCB ile girdiği rekabette üstün gelerek dünya liderliğini elde edebilirdi (Halabi, 2009). Bugün dünya petrol tüketiminin %20'si ABD tarafından yapılmaktadır (U.S. Office of Energy Efficiency & Renewable Energy, 2018). Buna karşılık dünyadaki kanıtlanmış rezervlerin %2.9'una sahiptir (Stebbins, 2019). Bu gerçek göz önüne alındığında, Orta Doğu'daki petrolün Amerikan ekonomisi ve dünya liderliği açısından önemi anlaşılmaktadır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasından sonra, 2001 yılına kadar ABD'nin Orta Doğu'daki çıkarlarında çok büyük değişiklikler olmamıştır. Temel amaçlar yine; enerji kaynaklarının piyasaya akışının sağlanması, İsrail'in bölgede güvenli bir şekilde var olması ve bunların gerçekleşmesi için bölgedeki istikrarın korunması olmuştur. İstikrarın korunması adına bölgede ayırım gözetmeksizin ABD çıkarlarına ters düşmeyen tüm rejimler ile ittifak kurulabilirdi (Gerges, 2012). Mearsheimer'ın yanıldığı nokta, ABD'nin temel amaçlarından biri olarak gördüğü batı tipi liberal demokrasinin dünyada yaygınlaştırılması fikri, ABD için öncelikli amaçlar arasında değildi. Bunun en iyi örneği Orta Doğu'da görülmektedir. Bu hedeften önce gelen, serbest piyasa ekonomisinin önünde engel olmayacak rejimlerin var olmasıdır. Yani ABD öncelikli olarak liberal demokrasi peşinde değil, küresel olarak kapitalist liberal bir ekonomik sistemin peşindedir. Dağıldıktan sonra SSCB'nin denklemden çekilmesiyle, ABD bölgedeki en önemli güç haline gelmiş ve sisteme doğrudan tehdit oluşturabilecek bir ekonomik rejim kalmadığı için önceliğini bu yöne vermiştir. Bu durum, ABD'nin her şeyden önce neo-kolonyal güdülerle hareket ettiğini ortaya koymaktadır. ABD artık bölgede; ekonomik ve askeri anlaşmalar ile var olmaya devam etmiştir.

2001 sonrasında ise, ABD'nin Orta Doğu'daki stratejisi temelde aynı kalmış fakat tanımladığı düşman değişmiştir. Zira ABD'nin bölgedeki enerji akışına ve bu akışın devamlılığının sağlanması için bölgedeki istikrarın korunmasına yönelik amacına ters düşen yeni bir düşman ortaya çıkmıştır. Bu yeni düşman olan terörizm, küresel bir tehdit olarak görülmüş ve 11 Eylül saldırıları sonrasında Orta Doğu'da yeni bir cephe açılmasına neden olmuştur. Bir yandan terörizmin yarattığı istikrarsızlık, ABD'yi bölgeye çeken ve bölgedeki meşruiyetini sağlayan bir unsur olmuştur. İstikrarsızlık bölgeye müdahalenin kolaylaşmasını ve temellendirilmesini sağlamıştır.

ABD'nin güvenliğe tehdit olarak gördüğü ülkelerin Orta Doğu'ya yakın olması da, ABD'nin bu bölgedeki askeri varlığını sürdürmek istemesinde etkili olmuştur. 2022 yılında yayımlanan ABD'nin Ulusal Savunma Stratejisi dokümanında; İran, Rusya, Çin ve Kuzey Kore, güvenlik tehdidi olarak ilan edilmiştir (U.S. Department of Defense, 2022). Orta Doğu'nun kontrol altında tutulması, bu ülkelerin yakından gözetimini sağlamaktadır.

Afganistan'ın coğrafi olarak bir parçası olduğu Orta Asya'ya bakıldığında ise, Amerikan çıkarlarının temelde Orta Doğu'daki ile benzer nitelikte olduğu görülmektedir. Ancak tarihsel olarak ABD'nin Orta Doğu politikaları kadar geriye gitmez. Zira bölgede Çarlık Rusyası'ndan SSCB'ye kadar hakimiyet Ruslar'ın elindeydi. Ancak SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan yeni devletler, ABD'nin bölgede etkin olabileceği düşüncesini meydana getirmiştir. Nitekim 11 Eylül 2001 öncesinde, ABD'de bölgeye yönelik politika geliştirmesi gerektiğine dair tartışmalar yapılmıştır. Afganistan'ın ve SSCB'den ayrılan yeni devletlerin kendi haline bırakılmaması gerektiği, aksi halde küresel güvenlik sorunlarına yol açabileceği savunulmuştur (Yeşiltaş, 2004: 25). Üstüne Rusya'nın SSCB'nin hakimiyeti altındaki topraklarda tekrar etkin olabilmek amacıyla Yakın Çevre Doktrinini ilan etmesi ve Çin'in bölgede güçlenmeye başlaması; enerji açısından zengin ve güç boşluğu olan bu bölgenin ABD çıkarları açısından daha da kritik hale gelmesine neden olmuştur (Erhan, 2005: 21). Bu nedenle ABD Orta Asya için, enerji kaynaklarının güvenliğinin sağlanması; piyasaya sorunsuz şekilde ulaştırılması; yeni enerji yollarının belirlenerek Avrupa'nın Rusya'ya olan enerji bağımlılığının azaltılması; Rusya, Çin, Pakistan, Hindistan, İran gibi güçlerin etki alanının kırılması ve bölgede yatırımı olan Amerikan şirketlerinin korunması gibi öncelikli politikalar belirlemiştir. ABD Orta Asya için belirlediği bu öncelikli politikaları 11 Eylül öncesinde diplomatik kanallarla hayata geçirirken, 11 Eylül sonrasında askeri araçları da devreye sokmuştur. Afganistan işgali askeri araçların kullanıldığı önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Günümüzdeki gelişmeler ışığında değerlendirildiğinde ABD'nin Afganistan üzerindeki hayati görünen çıkarları, tarihsel olarak çok geriye gitmemektedir. Soğuk Savaş öncesinde Afganistan, ABD'nin hiçbir zaman öncelikli politika konularından biri olmamıştır. Soğuk Savaş döneminde ABD'nin gündemini daha çok Kore, Vietnam, Orta Doğu ve Latin Amerika ülkeleri meşgul etmiştir. Nitekim 1952 yılında ABD'nin Afganistan'da askeri havaalanı ve tesis inşa etme girişimi, Kore Savaşı ve seçim gündemi ile kesilerek durdurulmuştur (Zubok, 1992: 12). ABD'nin ülkeye olan ilgisi, SSCB'nin Afganistan'daki faaliyetlerinin artması ve ülke üzerinde rekabetçi bir durumun ortaya çıkmasıyla yükselmiştir. Ancak Soğuk Savaş döneminde hiçbir zaman ağırlık buraya verilmemiştir.

Soğuk Savaş'ın bitimi ile birlikte, ABD'de Afganistan'a yönelik daha derinlikli bir politika geliştirilmesi gerektiği tartışmaları ortaya çıkmıştır. Bölgede ortaya çıkabilecek güvenlik zafiyeti büyüyerek çevresine yayılma ihtimaline sahipti ve SSCB'den sonra ortaya çıkan güç boşluğu doldurulmalıydı. Ayrıca bölgenin jeopolitik öneminin en büyük kaynaklarından biri olan Çin, Rusya, Pakistan, Hindistan ve İran gibi güçlerin ortasında yer alması; ABD'nin Afganistan'da bulunması için kuvvetli bir sebep daha ortaya çıkarıyordu. Çin gibi çok hızlı gelişen ve büyüyen bir ülkenin komşusu olan Afganistan üzerinde etkinlik kurmak, ABD'nin küresel planları açısından önem arz etmektedir. Günümüzde Çin, ABD'nin ekonomik olarak en büyük rakibi konumundadır. Rusya ise Putin ile birlikte güçlenmeye başlamış, çevresindeki ülkeler üzerinde yeniden hakimiyet kurmuştur. Aynı zamanda revizyonist bir güç olarak zaman zaman etrafındaki ülkelere yönelik genişlemeci bir politika benimsemektedir. ABD, Rusya'nın bu politikalarını tehlikeli ve tehditkâr olarak nitelendirmektedir. Orta Asya ülkeleri ile daha derin ilişkiler kurarak, Rusya'nın bu ülkeler üzerindeki etkinliğini kırmak ABD'nin bölgedeki hedeflerinden biridir. İran ise ABD tarafından teröre destek veren ve nükleer silah geliştirme potansiyeline sahip bir ülke olarak görülmektedir. Halihazırda Rusya, İran ve Çin, ABD tarafından küresel güvenliğe tehdit olarak açıklanmıştır (U.S. Department of Defense, 2022). Afganistan'ın diğer komşularından Pakistan, nükleer silaha sahip bir ülke olarak, ABD tarafından gözetim altında tutulması gereken bölgesel güçlerden biri olarak nitelendirilmektedir. Hindistan ise, sahip olduğu büyük nüfus, ekonomik potansiyel ve etki alanı açısından Amerikan çıkarları için küresel anlamda çok önemlidir.

ABD'nin Afganistan politikasında belki de en belirleyici olan konu ise, enerji yolları ve enerji kaynakları açısından kritik bir ülke olmasıdır. Afganistan, enerji zengini Orta Asya, Orta Doğu ve Hazar Havzası'na ulaşmak için çok önemli bir noktada yer almaktadır (Idrees ve Anwar, 2017: 3). Enerji ihtiyacı olan bölgeler ile enerji zengini ülkeler arasında köprü olma potansiyeline sahiptir. Ayrıca kendi yeraltı ve enerji kaynakları da bulunmaktadır. Dünyada en çok petrol ithal eden ülke konumunda olan ABD için, bu durum Afganistan'ı daha da değerli kılmaktadır.

Güvenlik perspektifinden bakıldığında, ABD'nin Afganistan üzerindeki çıkarları sadece enerji temalı değildir. Aynı zamanda terör örgütleri ve özellikle El Kaide ile mücadele edilme iddiası vardır. Zaten ABD'nin Afganistan'a askeri olarak

müdahalesi 11 Eylül saldırıları sonrasında, terör ile mücadele amaçlı olarak açıklanmıştır. Ancak bu ABD tarafından bir istismar konusu haline getirilmiştir (Emadi, 2010: 247). Diğer bir güvenlik konusu ise, Afganistan'ın dünyada yasadışı uyuşturucu üretiminde ilk sıralarda yer almasıdır. Özellikle afyon ve eroin ürünlerinde dünyadaki üretimin %90'ı bu ülkede yapılmaktadır (UNODC, 2010: 37). ABD uyuşturucu üretimini de kontrol altına almak için Afganistan'da bulunmayı istemiştir (Şeyhanlıoğlu, 2008: 79).

ABD Afganistan'ı işgal ederek ülkeyi stabilize etme hedefi konusundaki iddiasını da ortaya atmıştır. Afganistan'ın devlet ve toplum yapısının güçlendirilmesi hedefi ile yola çıkarak, ülkenin bölgede ve küreselde bir güvenlik sorunu olmasının önüne geçilmek istenmiştir. Daha önce ABD tarafından işgal edilen ülkelerdeki hedeflerden farklı bir yol izlenmemiş, batılı anlamda “doğru” bir sistem inşa etme hedefi üzerine yoğunlaşmıştır. Müdahale ve işgal edilen ülkelerde açıklanan hedefler temel olarak politik ve ekonomik temellidir. Politik hedefler, ülkenin demokratikleştirilmesi ve merkezi olarak güçlü bir devlet yapısının oluşturulmasıdır. Merkezi olarak güçlü bir devlet yapısı için düzenli Afgan ordusunun kurulması planlanmıştır. Bu sayede hem ülkede şiddet tekeli devletin elinde olacak hem de teröre karşı savaşta etkili bir kuvvet haline gelecektir. Ekonomik hedefler ise, neokolonyal ajandayı uygulamaya koymaya yöneliktir. Özelleştirmeler yapılması, sübvansiyonların kaldırılması ve gümrük engellerinin düşürülmesi başlıca etkinlikler olarak karşımıza çıkar. Temel olarak ülkenin iç egemenliğinin güçlendirilmesi hem ekonomik hem de siyasi olarak Afganistan'ın güçlenmesi anlamına gelir. Böylece Orta Doğu ve Orta Asya arasında ticari bir köprü olarak işleme kapasitesine sahip olacaktır (Starr, 2005: 17).

Bir sonraki bölümde ABD'nin Afganistan üzerindeki siyasi çıkarları incelenecektir.

2.2.1. Siyasi Çıkarlar

Bu alt bölümde ABD'nin siyasi çıkarları ve yıllar içindeki değişimi jeo-politik mücadeleler gözeterek ele alınmıştır.

2.2.1.1. SSCB İşgali Öncesinde ABD'nin Afganistan'daki Siyasi Çıkarları

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizlerin Hindistan'dan çekilmeleri, Güney Asya'da bir güç boşluğu yarattı. Bu güç boşluğunu fark eden ABD, bölge ile ilgilenmeye başladı. Buna karşın, ABD'nin bölgeye dair bilgisi ve etkileşimi çok kısıtlıydı. Özellikle Afganistan'a yönelik romantik bir imgelemin ötesinde somut bilgi birikimi yoktu (Thomas, 1925).

ABD'nin Afganistan'a yönelik ilk misyonu Aralık 1943 yılında General Patrick Hurley tarafından Başkan Franklin Roosevelt adına gerçekleştirilmiştir. Misyonun ilk amacı ve önceliği Afganistan'daki petrol yataklarının araştırılması; ikincisi ise Çin'in milliyetçi hareketinin lideri Çan Kay Şek'in desteklenmesi için olası tedarik yolları bulunmasıydı (Lohbeck, 1993: 23). Yani ABD'nin bölgeye girişi tamamen askeri ve ekonomik çıkarları gereği olmuştur.

Takip eden yıllarda Afganistan'ın komşularına yönelik; İran'da hükümetin devrilmesi ve pro-Amerikan şahın tahta geçirilmesi, Pakistan ile dostane diplomatik ilişkilerin kurulması gibi Amerikan girişimleri, SSCB'nin yakın çevresinde ABD'ye yakın hükümetlerin kurulmasını sağlamıştır (Hartman, 2002: 470). Ancak Soğuk Savaş öncesinde SSCB'nin Afganistan ile geliştirmiş olduğu ekonomik ilişkiler ve coğrafi yakınlık, ABD'nin bu ülke üzerinde, komşularından farklı olarak bir etkinlik yaratmasının önüne geçmiştir (Guha, 1963: 154). ABD yine de Afganistan'ı yok saymamıştır. Afgan liderleri, özellikle ülkenin ekonomik altyapısını, siyasi, kültürel ve eğitim kurumlarını modernize etmek amacıyla yaşadığı zorluğu aşmak için hem ABD'ye hem de SSCB'ye yakınlaşmıştır. ABD, SSCB'ye siyasi yakınlığı olan bu ülkeden gelen taleplerin bir kısmını geri çevirmemiştir. Bu dönemde Amerikan devlet adamlarından George McGee, ABD Kongresi'nde Afganistan'ın Güney Asya'da önemli bir ülke olduğunu ve stratejik konumunun daha da önem kazandığını belirtmiştir. McGee tarafından da belirtilen bu öneme istinaden, ABD Afganistan'a ekonomik ve askeri yardım sağlamıştır. Bunun yanında, Kandahar'da yapılacak büyük bir havalimanının inşaa edilmesine sponsor olunmuştur. Kruşçev ABD'nin bu girişimlerini askeri üs kurmak amacıyla yaptığını öne sürmüştür. Tarih Kruşçev'i geç de olsa haklı çıkarmış, Kandahar Havalimanı ABD'nin Afganistan'ı 2001 yılında işgal sürecinde lojistik üssü olarak kullanılmıştır (Tanner, 2002: 226).

ABD'nin Afganistan'daki faaliyetlerindeki asıl hedef ise, komünizmin Güney Asya'da yayılmasına engel olmak, SSCB'nin artan etkisini kırmak ve yerine ABD nüfuzunu tesis edebilmektir (Emadi, 2010: 80). Ancak Amerikan yardımları, SSCB'nin yardımları yanında daha zayıf kalmış ve 1978'e giden yolda kısıtlı etki yaratmıştır. Öyle ki, 1979 yılına kadar SSCB toplam 1.25 milyar doları aşan ekonomik yardım, 1 milyar dolardan fazla askeri yardım sağlarken; ABD 1960'lı yıllarda yardımlarını yükseltmesine rağmen, yarım milyar doların altında ekonomik yardım sağlamıştır (Tanner, 2002: 226). ABD'nin Afganistan'a yönelik yardım programlarında kesenin ağzını tam anlamıyla açmamış olmasının altında, İngiltere'nin Büyük Oyun sırasındaki politikası gibi, ülkeyi kendi etki alanı ile SSCB arasında tampon bölge olarak görmesi yatıyordu (Şeyhanlıoğlu, 2008: 70).

ABD, Afganistan'a yönelik etkinlik kurma girişimlerini SSCB destekli 1978 darbesi ve ardından 1979 SSCB İşgali'ne kadar politik öncelik olarak belirlememiştir. Ancak SSCB'nin bu ülkeye yönelik girişimlerinden sonra ortaya çıkan rekabetçi durum, ABD'nin Afganistan'a doğru çekilmesine neden olmuştur. Rekabetçi durumun da etkisi ile ABD, Afganistan'ın jeopolitik önemini değerlendirmeye alarak; SSCB'nin Afganistan üzerinden Basra Körfezi'ne ulaşma ve Hint Okyanusu'na inme ihtimalini karşı bir tehdit olarak hesaplamıştır. Bu nedenle Afganistan'da gerçekleşen komünist askeri darbeye rağmen, ekonomik yardımı kesmemiştir. Fakat ABD Büyükelçisi Adolph Dubs'ın Kabil'de öldürülmesinin ardından tüm ekonomik yardımları kesmiş, planlama aşamasındaki askeri yardım da sonlandırmıştır (Emadi, 2010: 162). Bunun üzerine, ABD yardımlarını Afganistan'da bulunan SSCB'ye muhalif Mücahit Hareketi gibi silahlı gruplara Pakistan üzerinden Siklon Operasyonu kod adıyla daha yüksek miktarda sağlamaya başlamıştır. Bu destek ABD'nin istihbarat teşkilatı olan CIA'nin yürütmüş olduğu en uzun ve maliyetli operasyonlarından biri olarak tarihe geçmiştir (Barlett ve Steele, 2003).

ABD'nin Afganistan'a yönelik ilgisinin artmasının tek sebebi SSCB'nin ülkeyi işgal etmesi değildir. Aynı yıl İran'da meydana gelen İslami Devrim ile bölgedeki en büyük müttefiklerinden birini kaybetmesi, ABD'nin bölgeye yönelik yeni politikalar geliştirmesine neden olmuştur (Önal, 2010: 44).

2.2.1.2. ABD'nin Afganistan'daki SSCB Etkisini Kırma Politikası

ABD'nin Afganistan'a olan ilgisinin artışı, SSCB'nin ülkeyi işgali ve İran'daki ABD yanlısı yönetimin İslam Devrimi sonucu indirilmesi ile birlikte olmuştur. İran'daki avantajını yitiren ABD için Afganistan daha kıymetli hale gelmişti (Tanner, 2002: 234). Afganistan'ın ele geçirilmesi, ABD'nin etki alanı olarak gördüğü Güney Asya ve Basra Körfezi'nin SSCB tarafından tehdit edilmesi anlamına geliyordu. Petrol açısından zengin bu bölgeye SSCB'nin bu kadar yaklaşması, ABD açısından kabul edilebilir değildi. Afganistan'da Sovyet üslerinin kurulması, Pakistan ve Orta Doğu ülkelerini askeri olarak tehdit edebilirdi. SSCB'nin sıcak denizlere ulaşacağı korkusu yeniden dirilmişti (Tanner, 2002: 240). Gelişmelere paralel olarak, 23 Ocak 1980 tarihinde ilan edilen Carter Doktrini, Afganistan işgalinin tetiklediği ve ABD'nin Güney Asya bölgesindeki çıkarlarını deklare eden bir Amerikan politikası olarak ortaya çıkmıştır (Brown, 2013: 65). ABD'nin Kabil Büyükelçisi Adolph Dubs'ın 1979 yılında öldürülmesi de, Afganistan'a yönelik politika geliştirmeyi zorunlu kılan etmenlerden olmuştur.

İşgal sonrasındaki süreçte Amerikan politikası, temel olarak SSCB'nin bu ülkedeki etkinliğini azaltmak üzerine kuruludur. Bu politika çerçevesinde, ABD öncelikle Pakistan'a yerleşen Batı yanlısı teknokratları desteklemiş (Emadi, 2010: 164), ancak istediği etkiyi yaratamayacağını anladığında, Afganistan'da komünizm karşıtı olan İslamcı Mücahitler gibi farklı iç radikal fraksiyonlara; askeri eğitim yardımları, Stinger füzeleri gibi güçlü silahlar dahil olmak üzere Pakistan ve CIA aracılığı ile yardım sağlamıştır (Gregory, 2004: 73). Hatta Başkan Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski, bu gizli desteğin SSCB işgalinden altı ay önce başladığını belirtmiştir. “Yeşil Kuşak” projesi olarak adlandırılan bu politika çerçevesinde, radikal İslamcı gruplar desteklenerek hem Afganistan'da ve kendi topraklarında ciddi Müslüman nüfusa sahip SSCB'ye yönlendirilecek hem de SSCB çevrelenerek Basra Körfezi'nden uzak tutulmuş olacaktı (Uzgel, 2001: 37).

Afgan Mücahitlere yapılan bu yardımların asıl sebebi Brzezinski tarafından, “SSCB'nin Vietnam'ını yaratmak” olarak ifade edilmiştir. ABD Afgan Mücahitlere desteğini, hem Vietnam'daki SSCB desteğine bir cevap olarak hem de SSCB'yi Afganistan'a müdahale etmeye çeken bir tuzak olarak planlamıştır (Brzezinski, 1998). Afganistan'da, karşı neo-kolonyal bir strateji izlenerek vekalet savaşı yürütülmesi için devlet dışı silahlı grupların desteklenmesi söz konusudur. Radikal İslamcı gruplar,

özellikle Orta Asya ve Orta Doğu'da yıllarca beslenerek konjonktüre uygun olarak ABD tarafından kullanılmıştır.

ABD SSCB'yi köşeye sıkıştırmak için, Afganistan'da Mücahitleri desteklemenin yanında; Pakistan'daki mültecilere yardım ulaştırmış, Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri'ni (SALT II) askıya almış, SSCB'ye tahıl ambargosu da uygulamış ve SSCB'de düzenlenen 1980 Olimpiyat oyunlarını boykot ederek katılmamıştır. Carter'dan sonra göreve gelen ABD başkanı Ronald Reagan kendi doktrinini oluşturarak, dünyadaki tüm komünizm karşıtı hareketleri destekleyeceğini açıklamıştır (Scott, 1996: 31). 1985'te ABD'nin Afgan Gerillalarına Genişletilmiş Yardımı başlıklı 166. Ulusal Güvenlik Kararı ile, Sovyet güçlerini Afganistan'dan çıkarmak için "mevcut tüm araçların" kullanılmasını onaylamıştır (Maley, 2002: 80). Başkan Reagan, ABD'yi mazlum halkların dostu olarak tanıtmak için Afganistan işgalini kullanarak Dünya'daki Müslüman kamuoyunu kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Dışişleri Bakanı George Shultz da, Pakistan ziyaretinde Afganistan'daki ve dünyanın diğer bölgelerindeki ulusal kurtuluş hareketlerinin destekleyicisi olduklarını tasvir etmiştir. Mültecilerle yaptığı toplantıda Afganlar'ın kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğunu ve SSCB'yi bu topraklardan çıkarmak gerektiğini ifade etmiştir. Uluslararası hukuku da referans göstererek tüm bu kamuoyu yaratma çabaları, SSCB'yi ve komünizmi işgal ve baskı ile eş tutmayı amaçlamıştır (Emadi, 2010: 164).

ABD'nin Afganistan'da geliştirdiği SSCB karşıtı politikalar büyük oranda sonuç vermiş ve Afganistan SSCB için bir bataklık halini almıştır. Nitekim büyük insani ve ekonomik kayıplar sonrası SSCB, 1989 yılında Afganistan'dan çekilmiştir.

2.2.1.3. SSCB'nin Dağılması Sonrasında ABD'nin Afganistan'daki Siyasi Çıkarları

SSCB'nin Afganistan'ı işgalinden altı ay önce başlayan ABD'nin Afgan Mücahitleri ve anti-komünist grupları destekleme politikası, 1989'da SSCB'nin çekilmesi ve 1991'de dağılması ile değişikliğe uğramıştır. Ancak bu değişiklik köklü olmamıştır. Zira ABD'nin bölgedeki hedefleri aynıdır.

SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesi ve ardından kısa süre sonra dağılmasıyla, Afganistan'da ortaya çıkan güç boşluğundan yararlanmak isteyen İran gibi bölgesel güçlerin dikkati bu ülkeye çekilmiştir. Afganistan halklarından olan Hazaralar

özellikle Şii kimlikleri nedeniyle İran'ın bölgede etkinlik kurması için iyi bir fırsat yaratmıştır. Afganistan'da ABD tarafından desteklenen Sünni İslam'a mensup radikal grupların karşısında yer alabilecek Hazaralar, İran için bölgede tampon görevi görebilirdi. Bu durum İran'ı bölgede kendisine yönelik tehdit olarak gören ABD için kabul edilebilir değildi. Bu nedenle, Sünni İslam'a mensup radikal silahlı gruplara destek verme stratejisini devam ettirmiştir. Böylece İran'ın etkinliğinin kırılması amaçlanmıştır (Akkurt, 2005: 170).

SSCB'nin çekilmesinden sonra 1989-1992 yılları arasında Afgan İç savaşı yaşanmıştır. Bu savaş sonrasında Afgan Mücahitler kendi aralarında bölünerek dağılmıştır (Encyclopedia Britannica, 26 Ağustos 2021). 1992'den itibaren devlet başkanlığı Burhaneddin Rabbani tarafından yürütülmüş; Rabbani'nin İran ve Rusya ile yakınlığı ABD tarafından rahatsız edici bulunmuştur (Emadi, 2010: 193). ABD ise bölgedeki çıkarlarını korumak için, 1994'te Molla Ömer tarafından kurulan Taliban (Matinuddin, 1999: 37) adlı radikal İslamcı silahlı grubu 1996'a Kabil'i ele geçirmesinden itibaren desteklemeye başlamıştır (Emadi, 2010: 193). Ancak bu destek 1998'de Nairobi ve Darüsselam'daki ABD Büyükelçiliklerine yapılan saldırılar sonrasında kesilmiştir. Saldırıların faili El-Kaide adlı terör örgütünün lideri Usame Bin Ladin olarak açıklanmıştır. Taliban'ın El-Kaide ile ilişkili olduğu savı, ABD'nin bu gruba yönelik politikasını değiştirmiş ve devrilmesine yönelik politika izlenmeye başlamıştır ("Mullah Omar - Collection Finding Aid"; "Afghanistan - Collection Finding Aid,").

1998'e kadar ABD'nin bölgedeki çıkarlarına uygun gördüğü silahlı radikal dinci grupları destekleme stratejisi değişse de, bölgedeki çıkarlarında bir değişiklik olmamıştır. Hazar ve Orta Asya'daki enerji kaynaklarının Afganistan, Pakistan ve Hindistan'da inşa edilecek enerji hatları yoluyla taşınarak Hint Okyanusuna indirme politikası devam etmiştir. Bunun için Afganistan'da Taliban gibi radikal olmayan siyasi/etnik gruplar desteklenmeye başlamıştır. Afganistan'da istikrarlı bir yönetim kurulması hedeflenmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı Orta ve Güney Asya'dan Sorumlu Bakan Yardımcısı Richard Boucher istikrarlı yönetim sağlanmasındaki hedeflerini, enerji kaynaklarının güneye doğru hareket edebilmesi; fikirlerin ve malların kuzeye doğru gidebilmesi olarak açıklayarak, Orta Asya ülkelerinin Çin ve Rusya arasında ezilmemesini temenni ettiklerini belirtmiştir (Eventon, 2011).

ABD, SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ülkeleri Rusya'nın etkisinden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Bu ülkeler NATO'nun "Barış İçin Ortaklık Programı"na dahil edilmiş ve çeşitli ticari anlaşmalar yapılmıştır. Hem SSCB'nin eskiden hakim olduğu topraklardaki bu etkinlikler hem de Afganistan'da yürütülen bu politika ile Amerikan enerji ajandası uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak Rusya, ABD'nin bölgedeki faaliyetlerine karşı çıkmıştır. Bu nedenle, ABD'nin bölgedeki hedeflerini hayata geçirmesi 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonra mümkün olmuştur. ABD hükümeti Afganistan'a düzenleyecekleri askeri operasyon ile teröre karşı savaşaacağını ilan ederek, diğer hedeflerini de gerçekleştirmek için fırsat bulmuştur (Erhan, 2004: 133). 2000 yılında devlet başkanlığına seçilen Putin liderliğindeki Rusya da ABD'nin bu girişimini destekleyerek, Çeçenistan'daki hakimiyetini sağlamlaştırmak ve bölgedeki eski hakimiyetini kazanmak için bir fırsat bulmuştur. Aynı gerekçelerle Çeçenistan'da bulunacağını belirterek, ABD'nin bölgeye girişine ses çıkarmamıştır.

ABD'nin bölgeye Afganistan'ı işgal etmesiyle askeri olarak girişi yalnızca enerji kaynakları ile ilgili hedefleri doğrultusunda değildir. Aynı zamanda Orta Asya'da Rusya'nın yeniden etkin olmasının önüne geçmek, Rusya-Çin iş birliğinin kırılmasını sağlamak ve İran, Pakistan gibi bölgesel güçleri kontrol etmektir. Böylece Orta Doğu'daki İran etkinliğinin kontrol edilmesi ve Orta Asya'ya yayılmasının engellenmesi hedeflenmiştir (Uslubaş, 2010: 187-188).

2.2.1.4. ABD'nin 11 Eylül Sonrası Afganistan'da Teröre Karşı Savaş Misyonu

ABD'nin Afganistan ve bölgedeki teröre karşı savaş stratejisi her ne kadar genel olarak 11 Eylül 2001 terör saldırıları ile başlatılsa da; 1998 yılında Nairobi ve Darüsselam'daki ABD Büyükelçiliklerine yapılan saldırılar sonrasında, daha önce yardımda bulunduğu radikal dinci örgütlere karşı politikasını değiştirmiştir. 11 Eylül saldırıları ise teröre karşı savaş stratejisinde en önemli dönüm noktası olmuştur.

11 Eylül saldırıları sonrasında, saldırıların faili olduğu açıklanan Usame Bin Ladin'in Afganistan'da olduğu tespit edilmiştir. 1998 yılında ABD Büyükelçiliklerine yapılan saldırılar sonrasında, Ladin'in Taliban ile ilişkili olduğu ABD tarafından öne sürülmüştür. Bu doğrultuda Taliban hükümetinden Ladin'in teslim edilmesi talep edilmiştir (Tanner, 2002: 293). Ancak Taliban bu saldırıların Ladin tarafından

yapıldığına dair bir kanıt olmadığını ve teslim etmeyeceğini belirtmiştir (AA, 2021; BBC, 2021). ABD istediğini alamayarak Afganistan işgalini başlatmıştır. Bunu yaparken meşru müdafaa hakkını kullandığını, ülkesinin saldırıya uğradığını, faillerinin Afganistan’da bulunduğunu ve bu ülke hükümeti tarafından kollandığını öne sürmüştür (“Letter from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations Addressed to the President of the Security Council”, 7 Ekim 2001).

11 Eylül saldırıları sadece ABD için değil, küresel anlamda bir şok etkisi yaratmıştır. Soğuk Savaş sonrası dünyadaki başat güç olarak tanımlanan bir ülkenin saldırıya uğraması gücünün sorgulanmasına neden olmuştur. Dünyada Çin gibi farklı ekonomik güçlerin ortaya çıkmasının yanında, bu saldırılar ABD’nin siyasi ve askeri gücünü de sorguya açmıştır. Bu yüzden Afganistan operasyonu, sadece kendisine yönelik saldırılara cevap değil, aynı zamanda başat güç olduğunu ispatlama anlamına geliyordu. Yeni bir küresel düşman olan terör, ABD’ye göre ancak kendi liderliğinde ortadan kaldırılabilirdi. Terörün sadece ABD değil, tüm dünya için büyük bir tehlike olduğu diskuru takip edilerek tüm dünyada yeni bir güvenlik sorunu tanımlanmıştır.

11 Eylül saldırıları ABD’nin Afganistan ve çevresindeki bölgeyi kritik bir güvenlik sorunu çerçevesinde değerlendirmesine neden olmuştur. Bu nedenle Afganistan’a askeri bir müdahalede bulunarak, diğer Orta Asya ülkeleri ile de ticari, ekonomik ve askeri anlaşmalar imzalayarak bölgedeki varlığını somutlaştırmıştır. Dönemin Dışişleri Bakan Yardımcısı Lynn Pascoe (27 Haziran 2002), Orta Asya ülkelerinin teröre karşı savaştaki önemine dikkat çekerek: “Kalıcı Özgürlük Operasyonunu yürütmek için bölge devletlerinin yardımına ihtiyacımız vardı; ...Afganistan gibi kırılgan ülkelerin ve bazı Orta Asya devletlerinin ...teröristlerin üreme alanı haline gelme tehlikesini baş gösterdi. Beş Orta Asya ülkesiyle ilişkilerimizi büyük ölçüde geliştirmemiz ... ABD'nin ulusal çıkarları için kritikti” beyanında bulunmuştur. Öyle ki Afganistan işgalinin iki ana hedefi olan; El-Kaide’nin ortadan kaldırılması ve Taliban’ın devrilmesi (Buzan, 2003: 307) için beş Orta Asya ülkesinin hava üslerinin kullanılması gerekiyordu. Ancak ABD’nin Orta Asya ülkeleriyle teröre karşı iş birliğiyle elde ettiği tek avantaj bu değildi. Aynı zamanda bu bölgedeki enerji kaynaklarına ulaşmasını sağladı (Barchevitcheva ve Gieler, 2004:

314). Orta Asya devletleri ise ABD ile yakınlaşma yoluyla, bölgede Çin ve Rusya dışında başka bir güç ile dengeyi sağlama ihtimalini elde etmiştir (Şükran, 2004: 344).

ABD bir yandan Taliban'ın devrilmesi için askeri operasyonlar yürütürken, bir yandan potansiyel yeni hükümet arayışı içindeydi. Kurulacak hükümetin seçiminde kritik olan konulardan biri, Afganistan'ın güneyindeki Peştun direnişini örgütleyecek güce sahip bir kişi olmasıydı. Bu nedenle Peştun kökenli Hamid Karzai desteklenerek iktidara getirilmiştir (Schroen, 2005: 163). Karzai, ABD'nin güvenebileceği ve neo-kolonyal stratejisine uygun olabilecek bir kişiydi. Karzai hükümetinin Amerikan desteğiyle Afganistan nüfusunun %80'inin kontrol edilmesi hedefleniyordu. Zira Hindistan ve Kolombiya'daki isyanlarda, genel kontrolün sağlanması için nüfusun bu oranda bir kısmının kontrolü yeterli olmuştu (Rubin, 2020: 272).

ABD'nin Afganistan'daki stratejisi zaman zaman sürdürülebilir olmamakla eleştirilmiştir. Ekonomik kalkınma ve sivil toplum yapılanması olmadan Afganistan'ın El-Kaide benzeri terör gruplarını yeniden üreteceği görüşü savunulmuştur. Ancak ABD "hafif ulus inşası" olarak ifade edilen, derinlikli bir değişimi hedeflemeyen bir yöntem benimseyerek Afganistan'ın yapılandırılmasını hedeflemiştir. ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın Afganistan'daki programlar başkanı Elisabeth Kvitashvili ABD'nin stratejisine yönlendirilen eleştirilere: "Kuralık, kıtlık ve kadınların durumu için değil, 11 Eylül ve Usame bin Ladin için buradayız" demiştir (Ignatieff, 2002). Brzezinski'nin (2001: 117) 11 Eylül sonrası ABD'nin teröre karşı belirlediği acil hedef olan "Afganistan'da Taliban'a, Orta Doğu'da bulunan terörist kamplarına ve liderlerine yönelik askeri eylem zorunluluğunun" hayata geçirilmesi önceliklendirilmiştir.

ABD'nin Afganistan'daki sistemi yapılandırma stratejisi adeta sadece ülkedeki kendi ajandasının sorunsuz işlemesi üzerine kuruluydu. Afganistan'daki Amerikan ajandasının önemli bir parçası olan ve Taliban tarafından yapıldığı belirtilen yasadışı uyuşturucu ticaretini önlemek için de çalışmalar takip edilmiştir. Yozlaşmış ve politize olmuş Afgan adalet sistemine güvenilmediği için, Ceza Adaleti Görev Gücü (CJTF) ve Narkotikle Mücadele Adalet Merkezi'ni (CNJC) Afganistan'daki suçluları tespit etmek ve yargılamak için finanse etmiştir. Ayrıca yargısal bir süreç takip etmekten ziyade asayiş temalı işler yapmak üzere, Amerikan Uyuşturucu ile Mücadele Dairesi (DEA) tarafından Yurt Dışında Konuşlanan Danışmanlık ve Destek Ekipleri (FAST)

kurularak uyuşturucu laboratuvarlarına ve tüccarlarına yönelik paramiliter baskınlarla narkotik suçların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Eş zamanlı olarak, Afganistan'daki Amerika Birleşik Devletleri Kuvvetleri (USFOR-A) de tespit edilen laboratuvarları hava bombardımanına tutmuştur (Rubin, 2020: 217-224).

ABD'nin Afganistan'da kendi açıkladığı; terörizme karşı savaşma, Afganistan'da yeni bir hükümet kurma ve yasadışı uyuşturucu ticaretinin önüne geçme ana hedefleri, bölge devletleri tarafından şüphe ile karşılanıyordu. Her ne kadar Afganistan'ın birçok komşusuyla iş birliği yapılsa da, Afganistan'daki Amerikan varlığının başka jeopolitik hedefleri olduğu düşünölüyordu. Afganistan'da olduğu gibi diğer ölkelere yönelik askeri operasyon terör tehlikesi öne sürölerek yapılabilirdi. Özellikle İran ve Pakistan'ın bu konudaki endişeleri söz konusuydu. Nitekim ABD'nin BM'ye gönderdiği Afganistan işgalinin gerekçelerini sıraladığı mektupta: “Kendimizi savunmamızın diğer örgütler ve diğer devletlere karşı daha ileri eylem gerektirmesi söz konusu olabilir” demiştir (“Letter from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations Addressed to the President of the Security Council”, 7 Ekim 2001). Bush 2001 yılındaki bu beyanıtını bir adım öteye götürerek 2002 yılında daha açık bir şekilde ifade etmiştir. İran, Irak ve Kuzey Kore'nin teröristleri barındırdığını ve kitle imha silahlarına sahip olduğunu belirtmiş; küresel güvenliği tehdit eden bu ölkeleri “şer Eksenini” olarak ilan etmiştir (Bush, 2002a). Rusya ise Orta Asya'nın istikrarsızlaştırılarak diğer Orta Asya ölkelerine yönelik operasyonlar düzenlenebileceği endişesini taşımaktaydı. Afganistan'a komşu dev güçlerden biri olan Çin de ABD'nin bölgedeki askeri varlığına karşıydı (Rubin, 2020: 267). Bu devletlere göre, ABD'nin Afganistan işgali bölgede kurmak istediği tahakkümün bir sonucu olabilirdi.

Afganistan işgalinin ABD tarafından resmi olarak ifade edilen teröre karşı savaş hedefi; 2011 yılının Mayıs ayında 11 Eylöl saldırılarının faili Ladin'in Pakistan'da öldürölmesiyle büyük bir aşama kaydetmişti. Bu gelişme ile, Afganistan'daki Amerikan varlığının meşruiyet zemini büyük oranda ortadan kalkmaya başlamıştır. Nitekim Başkan Barack Obama, aynı yılın Haziran ayında tedrici olarak askeri geri çekilmeyi planladıklarını ve 2014 yılında ölk güvenliğini Afganistan'a teslim edeceklerini açıkladı (Aparı, 2001). Ancak ABD'nin Afganistan'dan çıkışı, işgalden yirmi yıl sonra yani 2021 yılında gerçekteşti.

Afganistan'ın terörden temizlenmesi hedefine ulaşılmasına rağmen, Ladin'in ölümünden sonra on yıl daha Amerikan varlığının ülkede devam etmesi, işgal ajandasının farklı boyutları olduğunu göstermektedir. Daha önce belirtildiği üzere, bölgedeki güçlerin etki alanına nüfuz etmek ve bölgesel güçleri kontrol altında tutmak da önemli hedefler arasındaydı. Özellikle İran'ın Afganistan'da etkin bir kuvvet olma potansiyeli, ABD açısından endişe vericiydi. Bu nedenle çıkış stratejisini planlarken bu gerçek de göz önüne alınacaktı.

2001 yılında ülkeyi işgal ederken açıklanan hedeflerden biri olan; Taliban'ın devrilmesi hayata geçirilmiş, Hamid Karzai ve Eşref Gani gibi pro-Amerikan liderler hükümetin başına getirilmişti. ABD'nin ülkeyi işgal amacı ile tutarlı olan bu eylemler, 2021 yılında ülkeden çıkarken iktidarın Taliban'ın eline bırakılmasıyla baştaki amacın tamamen dışına çıkmıştır. 2001 yılında Afganistan işgalinin en önemli gerekçelerinden gösterilen ve şeytanlaştırılan Taliban, 2021 yılında ABD tarafından iktidarın teslim edildiği odak olmuştur. Bu durum iki şekilde açıklanabilir. Birincisi Afganistan'da Taliban'dan başka güçlü bir iktidar odağının bulunamaması; ikincisi ise İran'ın ters kutbu olan Taliban'ın bölgedeki varlığının ABD'nin yokluğunda işlevsel görülmesidir. Zira “Şer Ekseni” içerisinde sayılan İran, bölgede Amerikan çıkarları açısından tehlikeli olarak görülmektedir. ABD'nin çıkarken izlediği bu politika bile tek başına, ABD'nin ifade ettiği işgal amacını boşa düşürmektedir. Aslında Afganistan'da jeopolitik kaynaklı gerekçelerin Amerikan çıkarları açısından daha önde olduğu görülmektedir.

2.2.1.5. ABD'nin Afganistan'ı “Medenileştirme” ve “Demokratikleştirme” Misyonu

ABD Afganistan işgalinin somut gerekçelerini açıklarken her ne kadar terörizm vurgusu yapsa da, dünyada kendini konumlandığı yer ve başat güç olarak kabul edilme politikasının etkisi göz ardı edilemez. Bu politikanın güncel karşılığı olan ve kolonyal dönemden neo-kolonyal döneme miras kalan “hayırsever hegemon” rolünü Afganistan'da oynamıştır (Anghie, 2005: 96). Kolonyal dönemde sömürgeci devletlerin sömürgelerinde yaptığı gibi, Afganistan'ın “öteki” olarak görülmesi ve “bize” benzetilmeye çalışılması söz konusu olmuştur. “Hayırsever hegemonyaya” göre, “öteki” olarak ifade edilen batı dışı toplumlar, “biz” olarak ifade edilen batılı toplumlara benzetilmelidir. Bu yaklaşım kolonyal dönemde Rudyard Kipling

tarafından “beyaz adamın yükü” olarak tasvir edilen, dünyada “geri kalmış” toplumların sorumluluğunun “ileri” toplumlarda olduğu düşüncesine dayanır. “Hayırsever hegemon” karşımıza neo-kolonyal bir güç olan ABD’nin dünyada üstlendiği bir misyon olarak çıkar. Afganistan özelinde de, bir “medenileştirme” misyonu edinilmiştir. Bu misyona göre, sorunun çözümünün başat güç olan ABD’de olduğuna inanılır. Çözüm ise basittir. Medeniyetin çıtası olarak belirlenen batı tipi devlet ve toplum anlayışına sahip olmaktır.

Hayırsever hegemon rolünün söylemsel karşılığı Bush’un 2002 yılında Amerikan Kongresi’nde yapmış olduğu bir konuşmada görülmektedir. Kongre’ye hitap ederek: “İslam dünyasında kalkınmayı, eğitimi ve fırsatları teşvik etmek için yeni bir çabaya katılmalarını” (Bush, 2002a) istemiştir. ABD’nin Afganistan’da kendisini “kurtarıcı” ve “kahraman” olarak görmesi, yine Bush’un başka bir konuşmasında kendisini gösterir: “Afganistan’da ezilen bir halkın özgürleşmesine yardım ettik. Ve ülkelerini güvence altına almalarına, toplumlarını yeniden inşa etmelerine ve çocuklarını eğitmelerine yardım etmeye devam edeceğiz” (Bush, 2003). Bush Amerikan “hayırseverliğinin” karşılık göreceğine emindir: “Afganistan’ın mazlum halkı Amerika’nın cömertliğini anlayacaktır” (Bush, 2001c). ABD sayesinde “geri kalmış” bir toplum, “ilerleme” kaydetmeye başlamıştır. “Ülkesini yeniden inşa edemeyen, çocuklarını eğitemeyen, geleceğini kuramayan bir Afganistan” imgesi, Amerikalı siyasi karar alıcıların söylemlerinde yer alır. Afganistan’ın ihtiyacı olan yardımın ABD’nin uzattığı elle karşılık bulacağı algısı yansıtılmaktadır. Zira onlara göre, “öteki” bunu yapmaya mahir değildir.

ABD’nin “hayırsever hegemon” olma anlayışı yalnızca “medenileştirmeye” çalıştığı ülkeye yönelik değil, dünyayı koruma görevini üstlenmesinde de görülmektedir. ABD tarafından doğrudan ifade edilmeyen bu yaklaşımı ve dünyanın sürükleyici gücü olma algısını, dönemin ABD başkanı Bush’un 11 Eylül sonrasındaki birçok konuşmasında tespit edebiliriz. Örneğin 2001’in Aralık ayında Güney Carolina’da yaptığı konuşmada: “İzlediğimiz yol birçok ulusu derinden etkileyen bir meseledir. Amerika sallanırsa, dünya cesaretini kaybedecek. Amerika liderlik ederse, dünya cesaretini gösterecektir. Amerika asla vazgeçmeyecek. Amerika dünyayı barışa götürecektir” demiştir (Bush, 2001a). Bush’a göre, ABD dünyanın yönünü çizen ve diğerlerinin tavrını belirleyen bir güçtür. Bush 2002 yılında Kongre’de yine benzer

nitelikte bir konuşma yapmıştır: “Yeni bir sorumluluk kültürünün nasıl olabileceğini gördük. Kendisinden daha büyük hedeflere hizmet eden bir ulus olmak istiyoruz. Bize eşsiz bir fırsat sunuldu ve bu anın geçmesine müsaade etmemeliyiz... Bu savaş zamanında dünyayı kalıcı barışa giden değerlere yönlendirmek için büyük bir fırsatımız var (Bush, 2002a).” Bush bu konuşmasında 11 Eylül’ü iyi bir fırsat olarak gördüğünü, dünyaya Amerikan değerlerini ve lider rolünü kanıtlamak için önemli bir şansa sahip olduklarını vurgulamaktadır. ABD emperyal polislik için Avrupa ülkelerinden destek almış ve teröre karşı savaşını emperyalizm tatbikatına dönüştürmüştür (Ignatieff, 2003: 79). Konuşmanın devamında “özgürlüğün zaferini göreceğiz” diyerek; öne sürdüğü Amerikan değerlerinden birinin ne olduğunu gözler önüne sermektedir. “Üstün olanın galip geleceğine” olan inanç söz konusudur. Doğru yolda olduğundan fazlasıyla emin olan Bush: “...her ulusun şimdi vermesi gereken bir karar var. Ya bizimlesin ya da teröristlerle... Bugünden itibaren, teröre yataklık etmeye veya terörü desteklemeye devam eden herhangi bir ulus, ABD tarafından düşman bir rejim olarak görülecektir” (Bush, 2001c), diyerek net bir iki kutup yaratmıştır. ABD’nin yanında olmayanlar, karşısında olarak resmedilmiştir. Zira ABD için, “medeniyetin koruyucusu üstün bir kuvvet” olan bir ülkenin karşısında olmak kabul edilemez. Bush’a (2001c) göre açılan yeni cephedeki savaşın anlamı: “Bu, dünyanın mücadelesidir. Bu medeniyet mücadelesidir. İlerlemeye ve çoğulculuğa, hoşgörüye ve özgürlüğe inanan herkesin mücadelesidir.” Bush (2002b) bu konuşmasından bir yıl sonra, yap-bozun parçaları birleşmeye devam etmektedir: “Giderek daha fazla uygar ulus kendilerini aynı tarafta buluyor, ortak terör şiddeti ve kaos tehlikeleri nedeniyle birleşmiş durumda.” Aslında bu söylemlerdeki muğlaklık, ABD’nin karşısına çıkabilecek bugünkü ve gelecekteki potansiyel düşmanlarına da yöneliktir. Yalnızca Afganistan’da değil, farklı coğrafyalarda da Amerikan değerlerine aykırı hareket edecek ülke ve gruplara da gözdağı verilmektedir. Kendi değerleri mekânsız olarak evrenselleştirerek neo-kolonyal ve emperyal bir gücün gizlenmesinde kullanılmaktadır (Harvey, 2003: 47).

ABD küresel rolünü Mac Ginty’nin (2012: 22) zıt ikililer olarak tanımladığı metofor üzerinden tanımlamaktadır. Aslında net bir şekilde “iyiye karşı kötünün, rasyonele karşı irrasyonelin ve moderne karşı gelenekselin” savaşı tasvir edilerek tüm diskurlar bu önerme üzerine inşa edilmiştir. Bush, Taliban’ı geri kalmış bir grup olarak

tanımlarken; Afganistan’da yürütülecek savaşın “biz (uygarlık)” ve “onlar (barbarlar)” arasında olduğunu vurgular. Bu kişilerin geri kalmışlığını imgelemek için, Taliban’ın meskenlerini “mağaralar” olarak adlandırır (Gregory, 2004: 11). “Onları” “bize” benzetmek ABD’nin asli görevleri olarak ifade edilir. Afganistan’daki karşı gruplar Bush (2001a) tarafından “kanun dışı rejimler tarafından desteklenen cinayet çeteleri” olarak tanımlanır.

Hancock (2011: 812), Bush ve etrafında bulunan politika yapıcılarının kullandığı dilin araçsallığını incelediği makalesinde; anayurdun dışında insan hakları, demokrasiyi kurgulamak ve teşvik etmek için hegemonik bir anlatı yöntemini kasıtlı olarak seçtiğini belirtir. Zira aksi halde Amerikalılar ve uluslararası toplum için dış politika hedeflerini anlamak ve onların gözünde meşrulaştırmak oldukça zor olurdu. Bu şekilde, dünyadaki önemli ve değerli ideallerin teslim edildiği tek yönetimin kendileri olduğunu vurgulanarak; ABD istisnacı bir yaklaşımın merkezine alınmaktadır (Hancock, 2011: 816). Bush’un bir konuşmasında geçen “insan ilerlemesinin hayatta kalan tek modeli” (The New York Times, 2002) kalıbı, bu istisnacılığın en iyi örneği olarak karşımıza çıkar.

Bush yönetiminin Afganistan’a getireceği demokrasi ve insan hakları, söylemlerde kendini fazlasıyla gösterse de, gerçeklik bununla uyuşmamaktadır. En önemli kanıt ise; 2001’de işgalin ana hedeflerinden olduğu belirtilen Taliban’ın iktidardan indirilmesi hayata geçirilse de, ABD’nin Afganistan’dan çıktığı yıl olan 2021’de iktidarın tekrar Taliban’a teslim edilmesidir. Taliban insan hakları ve demokrasinin antitezi olarak ifade edilmesine rağmen; ABD, Afganistan’ı Taliban’a teslim ederek ülkeden ayrılmıştır.

İşgal öncesinde ve işgalin ilk dönemlerinde; kadınları Taliban’ın baskısından kurtarma, Afganistan’ı demokrasiye kavuşturma, ülkenin altyapısını yeniden inşa etme ve insan hakları söylemlerine sıklıkla başvurulmuştur. ABD kendisini bir kurtuluş reçetesi ve modernleşmenin en önemli gücü olarak göstermiştir. Afganistan’da yaşayan halklar ABD’nin barışı tesis edeceğine ve ekonomik refah getireceğine inandılar. Bu nedenle başlangıçta müdahaleyi memnuniyetle karşılayanlar oldu. Ancak ABD ülkenin yıkımından ve insan hakları ihlallerinden aynı derecede sorumlu olan Taliban karşıtı koalisyon gücü Afganistan Ulusal İslam Hareketi ile ittifak kurmuştur. Zira ABD’nin öncelikli hedefi Afganistan’ın inşası,

demokrasi veya insan hakları değil; teröre karşı savaş ve askeri varlığını ülkede sorunsuz şekilde sürdürmekti (Emadi, 2010: 205). Zaten 2009 yılında ABD Başkanı Obama döneminde “demokratikleştirme” ajandası gözden geçirilerek, ABD’nin ülkedeki asıl hedefleri açık şekilde masaya yatırılmıştır. Ulus inşası konusu daha geriye atılarak, El-Kaide’nin Afganistan’daki varlığını sonlandırmaya odaklanılmıştır (Katzman, 2010: 24).

Hill (2010) tarafından yapılan çalışmada, ABD’nin Afganistan’da demokrasiyi inşa etme konusunda başarısız olduğu ortaya koyulmuştur. Hill’e göre, ABD Afganistan’da batılı tarzı kurumları oturtmaya çalışan ve bunu yaparken rutin bir prosedürü takip ederek Afganistan gerçeklerini göz ardı eden bir yöntem benimsemiştir. ABD, Afganistan’da kalıcı bir devlet-toplum kültürü inşa etmek yerine, kurum ihracı ile kısa vadeli planlarını uygulayabileceği bir yol takip etmiştir. ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) aksini iddia edecek çalışmalar yayımlasa da, Afganistan için özel bir model geliştirilmeden, tüm ülkelere uygulanabilir bir şablon kullanmıştır.

ABD’nin Afganistan’daki varlığını dayandırdığı meşruiyet kaynaklarından biri olan “demokrasi ve insan haklarına uygun bir ülke inşası”, Amerikan yetkilileri tarafından sıklıkla vurgulanmıştır. Bu nedenle aksi bir iddia olarak SSCB’nin Afganistan işgali ile bağdaştırılması kabul edilir bulunmamaktır. Amerikan Savunma Bakanlığı Politikalarından Sorumlu Müsteşarı Michele Flournoy (2009) bu konu ile ilgili olarak, “Afganistan’ın Sovyet işgali ile ABD’nin Afgan halkının topraklarının geri alınmasına yardım etmesi arasındaki karşılaştırmanın kesinlikle geçerli bir karşılaştırma olmadığını” savunmuştur. Ama sonuç olarak iki işgal de devletlerin neo-kolonyal çıkarlarına hizmet etmiştir. Sadece kullanılan yöntemler farklılaşmaktadır.

2.2.1.6. ABD’nin Afganistan’ın Stratejik Konumunu Kullanması

Rus Çarlığı’nın en bilinen ve en büyük hedeflerinden biri olan güneydeki denizlere ulaşma politikası, halefleri olan SSCB ve Rusya Federasyonu tarafından devam ettirilmiştir. SSCB’nin bu hedefe en yaklaştığı nokta olan Afganistan işgali başarısızlıkla sonuçlanmış, “sıcak denizlere inme” hedefi rafa kaldırılmıştır. SSCB’nin bu politikasına karşı ABD bir politika geliştirmek yerine daha çok önleyici ve bozucu politikalar uygulayarak SSCB’yi bu hedefinden alıkoymaya çalışmıştır. Zira SSCB’nin Amerikan etki alanı sınırını geçme tehlikesi söz konusu olmuştur.

ABD'nin Afganistan için özel ve detaylı bir politika uygulamaya koyması ise SSCB'nin bu ülkeden çekilmesi sonrasında olmuştur. Bu politikanın geliştirilmesinde Afganistan'ın sahip olduğu yeni jeopolitik önem de etkilidir. SSCB'nin Orta Asya'daki eski topraklarını kapsayan Rusya'nın etki alanına ve Çin'e komşu bir konumda bulunan Afganistan; Hindistan, Çin ve Pakistan gibi bölgedeki dev güçlerin arasındaki sorunlu bölge Keşmir'e de komşudur. ABD'nin "Şer Eksenini" içinde saydığı İran ile batı sınırlarında komşu olan Afganistan, nükleer güç Pakistan ile en uzun sınırlarını paylaşmaktadır. Amerikan dış politikası bu ülkelerin birçoğu ile çatışmacı ve rekabetçi bir seyir izlemektedir. Bu durum Afganistan'ı daha kritik hale getirmektedir. ABD bölgedeki ülkelerin güç projeksiyonunu yapma şansını elde etmiştir.

İşgal sonrası askeri amaçlar bir yana bırakılırsa, politik açıdan bölgede işler ABD için yolunda gitmiştir. Çin, Rusya, İran, Pakistan ve Hindistan arasında sıkışmış olan Orta Asya devletleri, ABD'yi dengeleyici bir güç olarak görmüştür. Bölge dışından bir ülke ile iş birliği şansı elde eden ülkelerle ABD arasında, siyasi, ekonomik ve güvenlik konulu anlaşmalar yapılmıştır. Anlaşmalar kapsamında terörle mücadele için kullanılmak üzere Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan hava sahası Amerikan ve koalisyon askeri güçlerine açılmıştır. Kırgızistan'ın Manas; Özbekistan'ın Termez ve Hanabad; Tacikistan'ın Hokand, Kulyab ve Bohtar Havalimanları, ABD tarafından operasyonlar için kullanılmıştır. Kazakistan'ın Almata Havalimanı'nın da acil durumlarda kullanılması üzerinde iki ülke arasında anlaşma sağlanmıştır (Çağrı, 2004: 143). Ayrıca Afganistan'da SSCB tarafından kurulan Bagram Hava Üssü'nü ele geçiren ABD; Çin ve Rusya'yı da kapsamına alan bölgedeki ülkeleri izleyebilen radar sistemlerini kurmuştur (Şeyhanlıoğlu, 2008: 80). ABD, böylece Rusya'nın kendi etki alanı olarak kabul ettiği bir bölgeye girmiş; İran, Çin ve Rusya'yı çevreleme şansını elde etmiştir. ABD, Orta Asya ülkelerindeki rejim değişikliklerini de, elde ettiği bu hakimiyet alanı sayesinde kontrol etmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2008: 80).

Orta Asya bölgesinde etkinlik alanı kurmanın ABD açısından en önemli avantajların bir diğeri ise enerji kaynakları ve enerji yolları üzerinde hakimiyet elde etmektir. Afganistan bulunduğu coğrafi konum açısından bu anlamda Amerikan çıkarları için özel bir yere sahiptir.

Afganistan aynı zamanda dünyada yasadışı uyuşturucu ticaretinin en önemli merkezlerinden biridir. Ülke yalnızca üretim değil, aynı zamanda yasadışı uyuşturucu ticareti için lojistik merkezi olarak Avrasya'nın dört bir köşesine uyuşturucu maddelerin yayılmasına neden olmaktadır. ABD özellikle afyon ve eroin üretiminin yoğun olarak yapıldığı Afganistan'daki yasadışı ticaretin önüne geçmeyi hedeflemektedir. Zira uyuşturucu ticareti aynı zamanda terör örgütlerinin gelir kaynağını oluşturmaktadır. Afganistan, küresel terörün gelir kaynaklarından birini kesmek için ABD tarafından önemli bir mücadele merkezi olarak görülmektedir.

2.2.1.7. Obama'nın Amerikan Çıkarlarını Yeniden Tanımlaması ve Afganistan'dan Çekilmeye İlişkin Çıkarlar

2001-2009 yılları arasında görev yapmış olan ABD başkanı Bush ve siyasi karar alıcı çevresi, Afganistan işgalinin planlanması ve yürütülmesinde öncü olmuştur. 2009 yılında Bush yerine seçilen Obama ise, farklı bir siyasi ekolün üyesi olarak ABD'nin Afganistan'daki çıkarlarını yeniden tanımlamıştır. Zira yaşanan ekonomik kriz, anayurt dışında girilen maceraların maliyetlerinin daha sorgulanır hale gelmesine neden olmuştur. ABD'nin Irak ve Afganistan'daki işgalleri hem dünya kamuoyunda hem de içeride, hedefleri ve/veya maliyetleri açısından tartışmaya açılmıştır. Ayrıca yaşanan kayıplar Amerikan halkının belirli bir kesmi tarafından tepkiyle karşılanmaya başlamıştır (Peron & Dias, 2018).

Obama ve ekibi değişen bağlamı değerlendirerek, Afganistan politikasında bir değişikliğe gitmeye karar vermiştir. Ancak bu değişiklikler devlet politikasını değiştirecek ve temel sütunları yerinden sarsacak değişiklikler olmamıştır. Daha çok vurguların ve önceliklerin değişmesi söz konusudur. Temel olarak Afganistan ve Pakistan'daki terör ağlarının yok edilmesi; uluslararası terör saldırıları düzenleme kabiliyetlerinin azaltılması; Afganistan'daki devlet inşasının güvenlik, altyapı ve ekonomik kalkınma bağlamında genişletilmesi; daha hesap verebilir ve etkin bir hükümetin kurulması; Afgan Ulusal Güvenlik güçlerinin donanımının artırılması ve görev yapan Amerikan ve NATO güçlerinin operasyon stratejilerinin minör değişikliklere uğraması; uluslararası toplumun bu amaçlara ulaşmak için desteğinin alınması hedeflenmiştir (Katzman, 2010: 24, 33). Ayrıca Obama Afganistan'daki orduların komutanı olarak 2010 yılında David Petraeus'u bu göreve atamış ve Afganistan'daki Amerikan stratejisine en uygun kişi olduğuna inandığını açıklamıştır

(NBC News, 2010). Bu hedeflerden Obama hükümetinin Afganistan'dan çıkmak istediği, özellikle Afgan güvenlik güçlerinin ve devlet yapısının güçlendirilmesi hedefinden anlaşılmaktadır.

Hedeflerin aşama aşama uygulanması için, öncelikle fiziki askeri varlık gösterilen ülkelerdeki ve Afganistan'daki askeri angajman azaltılarak, daha teknoloji temelli girişimlere yönelinmiştir. Örneğin insansız hava araçları terör operasyonlarında daha aktif olarak kullanılmaya başlamıştır (Savage ve Baker, 2013). Bu sayede Afganistan'daki personel sayısı azaltılmış ve verilen kayıpların azaltılması hedeflenmiştir.

Afganistan için yeniden tanımlanan hedeflerin varacağı beklenen nokta olan ülkeden çekilme ise, 2011 yılında Obama'nın yaptığı konuşmada açıklanmıştır. ABD'nin Afganistan'dan 2014 yılına kadar peyderpey çekileceğini resmen açıklanarak Afganistan'daki askeri varlığın sonlandırılacağı belirtilmiştir. Çekilmeden sonra ülke güvenliğinin Afgan güvenlik güçlerine teslim edileceğini bildirmiştir (Obama, 2011). ABD'nin Afganistan'dan çekilme kararında, 11 Eylül saldırılarının faili Usame Bin Ladin'in 2 Mayıs 2011 yılında öldürülmesi de etkili olmuştur. ABD'nin Afganistan'ı işgal ederken açıklamış olduğu misyon büyük ölçüde tamamlanmış, Afganistan'daki Amerikan varlığı ülke içinde tartışmaya açılmıştır (Grare, 2018: 194). Tüm bu tartışmalara rağmen ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi 2014 yılında değil, 2021 yılında gerçekleşmiştir. ABD'nin Afganistan işgali 20 yıl sürmüştür. Bu süre zarfında Amerikan siyasi ajandası büyük oranda hedeflerine ulaşmıştır.

Bir sonraki bölümde ABD'nin Afganistan'daki ekonomik çıkarları ele alınacaktır.

2.2.2. Ekonomik Çıkarlar

Bu bölümde ABD'nin Afganistan'daki ekonomik çıkarları neo-kolonyal perspektiften incelenmiştir. Devlet ve çokuluslu şirketler aracılığıyla yürütülen faaliyetler özelinde bir tetkik yapılmıştır. Amerikan kuruluşları tarafından yardımlar yoluyla yürütülen neo-kolonyal faaliyetler tezin üçüncü bölümünde daha ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.

2.2.2.1. Soğuk Savaş Döneminde ABD'nin Afganistan'daki Ekonomik Çıkarları

Soğuk Savaş döneminde ABD, Afganistan'a yönelik derinlikli bir politika geliştirmemişti. Bunun en önemli sebeplerinden biri, bu ülkede hayati çıkarları olduğunu düşünmemesi ve jeopolitik önceliklerini farklı coğrafyalara kaydırması iken; diğer sebebi Afganistan'daki baskın SSCB yakınlığı idi. ABD bu ülke üzerinde derinlikli politika geliştirmese bile SSCB'ye karşı bozucu ve Sovyet politikalarına zıt hamleler yapmaktan geri kalmıyordu. Afganistan'a kuzeyden komşu olan SSCB, yatırımlarını ülkenin kuzey bölgesine yapıyordu. ABD buna karşılık özellikle ekonomik yardım faaliyetleri üzerinden güneyde etkinlik geliştirmeye çalışıyordu (Calluther, 2002: 515). Bunun en önemli sebepleri, daha önceki bölümlerde ele alındığı üzere, Peştunların güneyde yer alması; Pakistan'ın güney sınırından Afganistan'a komşu bir Amerikan müttefiki olması; Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'na yakın bölgenin Amerikan çıkarları açısından daha kritik olması; Afganistan'ın güneyinin İran ve Pakistan arasında kritik bir konumda bulunması; ABD'nin SSCB ile doğrudan çatışmaya girmek istememesi olarak sıralanabilir.

ABD'nin Afganistan'daki neo-kolonyal ekonomik politikaları kapsamında yapmış olduğu en büyük girişim Helmand Vadisi Projesidir. Bu proje kapsamında Helmand ve Argandab Nehirleri'nin etrafındaki araziler için sulama sisteminin geliştirilmesi ve modern tarımın bölgede başlatılarak göçebe nüfusun yerleşik hayata geçirilmesi hedeflenmiştir (USAID, 1983: 5). Böylece bölgedeki ekonomik gelişim ve kalkınma sağlanarak özellikle tahıl ve pamuk üretiminin yapılması planlanmıştır (USAID, 1983: 17). 136.5 milyon dolarlık projenin finansmanı; Amerikan İthalat-İhracat Bankası'nın verdiği krediler, Afganistan'ın öz kaynakları, Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) tarafından verilen kredilerle sağlanmıştır (USAID, 1983: xi). Proje Afganistan hükümeti tarafından 1946'da Morrison-Knudsen adlı Amerikan mühendislik şirketi ile imzalanan sözleşme ile başlatılmış; 1949 yılında İthalat-İhracat Bankası kredileriyle ABD devlet olarak projeye dahil olmuştur (USAID, 1983: 3). 1979'daki SSCB işgali ile ABD projeyi yarım bırakmış ve bir türlü sonuçlandırılmayan proje olarak askıya alınmıştır (USAID, 1983: 7).

Helmand Vadisi projesi her ne kadar Afganistan’a ABD tarafından yapılan zararsız bir yardım gibi görünse de, projeyi ABD’nin “hayırsever hegemon” rolü çerçevesinde değerlendirmek gereklidir. Proje, Soğuk Savaş döneminde Amerikan neo-kolonyal politikalarının bir parçası olarak tasarlanmış bir girişimdi (Hobsbawn, 1992: 183). Projenin yönetimi için kurulan Helmand ve Arghandab Vadisi Başkanlığı, sadece bu projenin hayata geçirilmesi için değil; farklı projelerin de yürütülmesinde etkin olarak rol almıştır. Örneğin “Sovyet Bloğunun Ekonomik Savaşa Karşı Savunmasızlığı” başlıklı CIA (1951) belgesinde, Doğu Bloku’nun hava ağının Afganistan da dahil olmak üzere zayıf olduğu vurgulanmaktadır. Belgeye göre, Afganistan’ın hava ulaşım kapasitesinin ABD tarafından artırılması ve kontrol altına alınması, hem askeri olarak hem de ticari olarak SSCB’nin elini zayıflatarak ABD’yi Afganistan’da avantajlı konuma getirecektir. Zira ortaya çıkabilecek askeri çatışma durumunda ABD’nin bölgedeki hava sahası üstünlüğünün yanında; havayolu aracılığıyla yapılacak ticari faaliyetler ile Afganistan’ın batıya entegre olması sağlanacaktır. Bu plan kapsamında Afganistan’ın yerli havayolu şirketi olan Ariana Havayolları’nın kurulmasında yardımcı olunmuştur (Van Vleck, 2009: 7). 1957 yılında, şirketin %49’luk hissesi, Indamer adlı Hint şirketinden bir Amerikan şirketi olan Pan Amerikan Dünya Havayolları tarafından satın alınarak Ariana’nın küçük ortağı olunmuştur (Finlay, 2022). Pan Amerikan Dünya Havayolları, Ariana’nın kapasitesinin artırılması için pilot eğitimleri vermiş ve Kandahar’da modern bir havalimanının inşa edilmesinde rol almıştır (Cullather, 2002: 514).

Helmand ve Arghandab Vadisi Başkanlığı himayesinde gerçekleştirilen vadi ve havayolu projesi neo-kolonyal izler taşımaktadır. Vadi projesi Amerikan kredileriyle finanse edilmiştir. Nkrumah tarafından rotatif kredi olarak tabir edilen; neo-kolonyal gücün kredi yoluyla ekonomik bağımlılık yaratma girişimi söz konusudur. Proje, Amerikan mühendislik şirketi Morrison-Knudsen ile imzalanan 20 milyon dolarlık bir sözleşme ile başlatılmıştır. Ekonomik sömürünün derinliği, şirket çalışanlarının maaşlarının toplamı ile Afganistan’ın ihracat gelirinin eşit olmasından anlaşılabilir. Afgan devletinin gelirinin büyük bir bölümü bu yolla sömürülmüştür (Calluther, 2002: 525). Aynı zamanda ABD’nin ülkenin güneyinde etkinlik kurarak SSCB’ye karşı ekonomik cephe açtığı ve Sovyet etki alanını güneyden çevrelediği görülmektedir. Havayolu projesinde ise, Afgan milli havayolunun kurulması ve

ardından bir Amerikan şirketi tarafından satın alınarak SSCB'nin etkisinin kırılması hedeflenmektedir. Bir ülkede ticari faaliyet yürütmekten ziyade, siyasi amaçların gerçekleştirilmesi için ekonomik savaş kapsamında girişimde bulunulmuştur. Ayrıca Kandahar havalimanının kurulması esnasında hedeflenen ve CIA (1951) dokümanında belirtilen hem ticari hem de askeri avantaj sağlama stratejisi kısa vadede sonuca ulaşmasa da, 2001 yılındaki Amerikan işgalinde havalimanı askeri üs olarak kullanılmıştır. Bu durum uzun vadeli bir neo-kolonyal çıkar ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Bu dönem Sovyet raporlarında ABD'nin yardım sağlama adı altında tek taraflı krediler verdiği ve ülkenin en önemli sektörlerine girdiği vurgulanmaktadır (Nunan, 2016: 63). Ancak ABD tarafından SSCB'nin ülkede güçlenmesine karşılık hazırlanan Afganistan'daki bu yatırım girişimleri ve insani yardım operasyonları çok hızlı ilerlemiyordu. Zira ABD'nin asıl odaklandığı yer Afganistan değil, Basra Körfezi'ndeki petrol arzının devamlılığıydı (Nunan, 2016: 147). Afganistan'daki Amerikan girişimleri daha çok önleyici çalışmalardı. Bu nedenle 1979'daki işgali, ABD başkanı Carter Basra Körfezi'ndeki petrol akışına yönelik bir tehdit olarak yorumlayarak: "İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana karşı karşıya kalınan dünya barışına yönelik en büyük tehdit" olduğunu iddia etmiştir (Grasselli, 1996: 121).

2.2.2.2. ABD'nin Afganistan'ın Ekonomik ve Sosyal Yapısını Şekillendirmeye Yönelik Girişimleri

Bir ülkenin ekonomik yapısının dış unsurlar tarafından değiştirilmesi, o ülkedeki sadece ekonomik yapıyı değil, aynı zamanda sosyal yapıyı da doğrudan etkiler. Dolayısıyla dışarıdan ekonomik yapıya gelen bir müdahale neo-kolonyalist bir girişim olma ihtimalini taşır. Neo-kolonyalist devletler ülkelerin ekonomik yapısına müdahale ederek sömürüye daha müsait bir ortam yaratabilir. Sömürülen ülkenin ekonomik yapısını kendi lehlerine kullanarak, ülkede ekonomik avantaj elde ederler. Dizayn edilen sadece ekonomik yapının kendisi olmadığı için, sosyal yapının neo-kolonyal gücün avantajına kullanılması ve çevrilmesi söz konusudur. Böylece uzun süreli bir ekonomik sömürü de garanti altına alınır.

Ekonomik yapıyı dizayn ederek sömürü düzeni kurmanın farklı yolları bulunmaktadır. Örneğin bir ülkenin avantajlı olduğu kaynaklar yerine, avantajının düşük olduğu kaynaklar kullanılarak üretim mekanizmaları geliştirilebilir. Üretim

mekanizmalarının dayandığı kaynaklar, neo-kolonyalist ülkenin avantajlı olduğu kaynaklar ise, sömürülen ülkenin sömüren ülkeye ekonomik bağımlılığı oluşur. Başka bir yol olarak ise, sömürülen ülkenin öz kaynakları neo-kolonyalist ülkelerin şirketleri tarafından işlenerek kaynakların asıl sahibinden fazla gelir etmektir. Bu şirketler genellikle dışarıdan uzman ve danışmanlar getirir. Yerel halkı sadece işçi olarak kullanır ve teknik bilgi aktarımı yapılmaz. Bu durum teknik bilgiye olan bağımlılığı beraberinde getirir. Yerel halkın sosyal yapısı buna uygun dizayn edilerek, uzun vadeli bir emek sömürüsü ortamı yaratılır. Bu girişimlerin doğayı tehdit etme riski de söz konusu olduğu için, ülkedeki tarım gibi farklı ekonomik sektörlerin zarar görmesine ve yok olmasına neden olabilir. Dolayısıyla ekonomik geçim kaynakları şekillendirilerek, sosyal yapıya müdahalede bulunulmuş olur.

ABD'nin neo-kolonyal politikaları arasında, dünyanın ekonomik yapısını tüm ülkelerde aynı şekilde uygulanacak tipte şekillendirme çabaları bulunmaktadır. Tüm dünyada hayata geçirilmeye çalışılan serbest ticaretin küreselleşmesi, Amerikan neo-kolonyal ekonomik politikalarının temelini oluşturur. ABD serbest ticaretin küreselleştirilmesi politikasını tek doğru olarak gördüğü için, bunun dışında bir ekonomik tasavvur kabul edilebilir değildir. Bu nedenle dünyadaki tüm ülkelere serbest ticaret konusunda tavsiyeden ziyade dayatma içindedir. Neo-kolonyal politikalarını bu gerçeklik üzerine inşa eder (Sparke, 2003: 377). Afganistan'da da bu ekonomik anlayışı temel almış ve ekonomik yapının şekillendirilmesinde işgal döneminde doğrudan rol almıştır. Mal ve hizmetlerin Afganistan'dan dünyaya ve dünyadan Afganistan'a akması, ABD'nin bu ülkedeki ilk hedeflerinden olmuştur. Ancak Afganistan dışarıyla teması kısıtlı olan, iç savaş ve işgaller yaşamış, ekonomik olarak doğrudan avantaj yaratabilecek mal ve hizmetlere sahip olmayan bir ülke olduğu için; hızlı bir serbest ticaret politikası, Afganistan'ın potansiyel bir pazar haline gelme riskini ortaya çıkarmıştır. Bu durum tek taraflı bir ticari ilişki yaratma tehlikesini taşımaktadır.

ABD'nin Afganistan'ı dahil etmeye çalıştığı küresel serbest ticaret mekanizması, her ne kadar Afganistan özelinde kurgulanmış bir politika olmasa da; Afganistan için özel olarak daha gerekli olduğu yönünde öne sürülmektedir. Zira, daha önceki bölümlerde Afganistan'ın tarihsel sorunu olarak ifade edilen, ülkenin yönetsel maliyetlerini karşılayacak üretim yapısına sahip olmaması savı (Rubin,

2020: 11) sunulmaktadır. Bu soruna çözüm olarak ise, ülkenin dünya piyasalarına ve serbest ticaret mekanizmasına adapte olması reçete edilmektedir.

Afganistan'ın dünya piyasalarına entegre olmak için geliştirdiği ilk girişimlerden biri Ulusal Kalkınma Çerçevesi'ni oluşturmaktı. Bu kalkınma programına göre, hukukun üstünlüğü, serbest ticaretin teşviki, komşularla iyi ilişkiler kurma ve yasadışı uyuşturucu üretimini yasal yollara çevirme stratejisi planlanmıştı. Böylece liberal bir piyasa ekonomisine geçilebilirdi. Ancak bu program Afgan hükümeti ve halkının yararından çok, uluslararası bağışçılar için hazırlanmıştı. Stratejinin Afgan hükümeti ve bağışçılar arasında istişare edilme sürecinde, bağışçılar ile hükümet arasında çıkarların örtüşmeme sorunu ortaya çıktı. Bağışçılar ABD, İngiltere ve Japonya gibi devletlerden oluşuyordu. Ulusal Kalkınma Çerçevesi bu bağışçılar ve hükümetin isteklerinin farklılaşmamasından kaynaklı olarak belirlendiği gibi uygulanamadı ve bağlama uygun hale getirilemedi. Daha çok, neo-kolonyalist devletler kendi hazırladıkları projelerini hayata geçirdi (Rubin, 2020: 185). Dolayısıyla serbest piyasaya adapte olma girişimleri, neo-kolonyalist bir anlayış çerçevesinde hayata geçirilmeye başlandı. Asıl faydalanıcı olması gereken Afgan halkı geri planda bırakıldı.

Bağışçılar Afgan hükümetinin büyük projeleri yönetme kapasitesine güvenmediği için, projeleri kendileri uygulamaya başladılar. Sadece küçük yardımlarla doğrudan Afgan hükümetini desteklediler. Bu durum bağışçı ülkelerin önceliklerini kendilerine göre belirledikleri, kontrolsüz ve koordine olmayan bir yardım pazarı yaratılmasına neden oldu. Devletin kendisini güçlendirmesi beklenen yardımlar, devleti zayıflatan bir hal almaya başladı. Zira Afganistan'ın bütçe ve kriz yönetme refleksinin güçlendirilmesi yerine, yardımlara bağımlılık arttırıldı. Kamu sektörüne yatırımlar küçük oranlarda kaldı. Karmaşık ve koordinasyonsuz yardımlar, hangi bütçenin nereye ve ne kadar kullanıldığını anlamayı imkansızlaştırdı (Rubin, 2020: 145). Neo-kolonyal ajandaların uygulandığı, devlet mekanizmasının işlevselleştirilmediği bir ortam ortaya çıkmıştır.

Yine Afganistan'ın dünya piyasalarına adapte olması için geliştirilen projelerden biri, lojistik anlamda eksiklerinin giderilmesi yönünde olmuştur. Bu amaçla ABD; Kabil'i Pakistan'ın Peşaver ve Ketta şehirlerine bağlayan Kabil-Celalabad ve Kabil-Kandahar yollarını ve Herat'ı İran'a bağlayan Herat-İslam Kala

yolunu inşa etmiştir (Emadi, 2010: 81). Bu yolların geçmişte olduğu gibi bugün de Afganistan'ın güneyi ile bağlantı kurma politikasının devamı niteliğinde olduğu görülebilir. Hint Okyanusu ve Basra Körfezi odaklı Amerikan politikası, hala birincil önceliğini korumaktadır.

ABD Afganistan'ın imar edilmesinde giriştiği karayolu yapım sürecinde, Güney Asya ile Afganistan'ın ticari olarak entegre olması amacı dışında farklı amaçlara sahipti. Bunlardan birincisi askeri olarak işgal sürecinde karşı karşıya kaldığı zorlukları hafifletmek ve ülkenin birçok yerini askeri olarak ulaşılabilir hale getirmektir. Diğer ise, yeni tüketim kanallarının açılmasını sağlamaktır. Karayollarının inşası; ülkedeki otomobil, kamyon, tarım makineleri, otomotiv yedek parçaları, inşaat makine ve malzemeleri gibi yeni tüketim araçlarının pazarda sunulmasının kapılarını aralamıştır.

ABD'nin Afganistan'ı küresel serbest ticaret mekanizmalarına adapte etme çabası neo-kolonyal ajandanın bir parçası olmakla birlikte, başka araçların da kullanımı söz konusudur. ABD neo-kolonyal ajanda çerçevesinde ülkenin öz kaynaklarını yerel halkın kullanımına sunmak yerine, şirketlerin ve azınlık bir yerel elit grubun kullanımına sunmuştur. Dolayısıyla sosyal yapının değişimini, kapital aktarımı yoluyla sağlamıştır. Zenginleştirilen elit grup, ABD'nin ülkedeki çıkarlarının koruyucusu olmuştur.

ABD Afganistan'ı işgal ettiği ilk yıllarda ülkeye çok fazla asker göndermek yerine, hava gücünü kullanmış ve Taliban karşıtı Afgan savaş ağalarını organize ederek öne sürmüştür (Stanski, 2009: 79). Savaş ağalarının organize ettiği milisler, ABD ve NATO birliklerinin ileri operasyonlarında güvenliği sağlamak ve konvoyları korumak için görevlendirilmiştir. Merkezi hükümetin herhangi bir katılımı olmadan, sadece savaş ağalarıyla ikili anlaşmalar yapılarak bu operasyonlar düzenlenmiştir. Savaş ağaları ile birlikte ABD'de yaşayan ve Afganistan'a dönen gurbetçilerin kurduğu lojistik ve güvenlik şirketleri de operasyonlara katılmıştır (Rubin, 2020: 197). Zamanla bu kişilerin başını çekenler zenginleşmiş ve savaş ekonomisinin kazananları olmuştur. İşgal ile birlikte ülkedeki ilk ekonomik elitler bu yolla ortaya çıkmıştır.

İlerleyen yıllarda, ABD'nin küresel ölçekteki öncelikli gördüğü konulardan küresel ticaretin tüm dünyada serbestleştirilmesi, Afganistan'da da hayata geçirilmeye çalışmıştır. Afganistan yabancı ürünler için bir pazara dönüşmüş ve batı tarzı bir

tüketim kültürü yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu durum Taliban sonrası modernitenin bir temsili olarak görülmüştür. Ülkedeki savaş ortamından yararlanarak zenginleşen savaş ağaları, Amerikan yanlısı yeni hükümet yetkilileri, gurbetçiler (Emadi, 2010: 233), uluslararası kurumların ve işgal kuvveti olarak bulunan ülkelerin memurları, yabancı ürünlerin tüketiminin ve bu kültürün öncülleri olmuştur (Emadi, 2010: 233). Seçkin alışveriş merkezleri, restoranlar ve oteller ülkede kurulmaya başlamıştır. Kabil'deki lüks Serana Oteli, Kabil Intercontinental Oteli, 25 milyon dolarlık Coca Cola şişeleme fabrikası, birkaç uluslararası telekomünikasyon şirketi ve Bagrami Özel Sanayi Bölgesi bu örneklerden bazılarıdır. Gelişmekte Olan Piyasalar Grubu adlı şirket, arazilerin sınırlarını ve mülkiyetlerin değerini belirlemek için yapılan kadastro araştırmalarından yaklaşık 30 milyon dolar gelir elde etmiştir. Tarım ve hayvancılık sektöründe faaliyet gösteren PETCO adlı Amerikan şirketi çiftçi eğitimlerinin desteği ile, modern tarım ürünleri için bir pazar yaratmıştır. PETCO, Afgan çiftçilerin bu yeni ürünlere bağımlı hale getiren bir tekel haline gelmiştir. Bearing Point ve Rendon Group gibi şirketler ise danışmanlık hizmetleri sağlamak için ülkeye giriş yapmıştır. DynCorp International adlı askeri müteahhitlik firması ulusal ordu üssü ve polis kompleksi inşasında çok büyük gelir elde etmiştir. Ancak belirtildiği gibi, bu tüketimden, yeni ticari ürünlerden ve büyük gelirlerden faydalanan kitle sınırlı kalmıştır. Yerel halk bu ürün ve hizmetlere ulaşmada ekonomik olarak yetersiz kalmıştır. Yabancı şirketlerin çalışanları günlük ortalama bin dolar kazanırken; yerel halk günde birkaç dolar kazanmaya devam etmiştir (Emadi, 2010: 234). Buna karşın, Karzai ailesi ve etrafındakiler bu yatırımlardan en çok nemalanan grup olduğu öne sürülmektedir (Katzman, 2010: 75). ABD, Taliban devrildikten sonra yerine kurulan geçiş hükümetinde pro-Amerikan siyasileri desteklemiş ve zenginleşmelerinde rol oynamıştır.

2.2.2.3. ABD'nin Silah Endüstrisine, Enerji ve Yeraltı Kaynaklarına Yönelik Afganistan'daki Çıkarları

2001'de ABD'de iktidara gelen Bush yönetimi, askeri ve ekonomik gücün doğrudan eklemlendiği bir dönem olmuştur. Çelik ithalatında uygulanan tarife, çok taraflı yerine ikili serbest ticaret anlaşmaları, Irak ve Afganistan işgalleri ile petrolün serbest dolaşımı ve özelleştirilmesinin hedeflenmesi gibi stratejiler bu doğrultuda gerçekleşmiştir (Wright, 2003). İşgal edilen ülkelerin yeraltı kaynaklarına yönelik

politikaların yanında, işgalin beraberinde getirmiş olduğu savaş ortamı Amerikan silah endüstrisi için kazançlı bir pazar yaratmıştır.

Amerikan ekonomisi açısından kritik öneme sahip endüstrilerden biri olan silah sektörü; müttefiklerin güvenliğini artırmak, bölgesel ve küresel rakiplerin güç kullanma eğilimlerini sınırlamak ve ülkenin ilgili dönemdeki savunma doktrinlerine göre büyüme değişkenliği göstermektedir. Dünyada silah ihraç eden ülkeler arasında ilk sırada bulunan ABD, 2017 ile 2021 yılları arasında dünyadaki tüm ihracatın %39'unu tek başına yapmıştır. En yakın rakibi Rusya bu yıllar arasında %19'luk paya sahiptir (Statista Research Department, 2022). Bu denli büyük bir endüstriye sahip olan ABD, ihracatının büyük kısmını Orta Doğu ve bölgeye komşu ülkelere yapmaktadır (Campaign Against Arms Trade, 2021).

ABD'nin Afganistan özelindeki silah ihracatı ele alındığında ise önemli veriler elde edilebilir. 2016 öncesinde büyük bir silah müşterisi olmayan Afganistan, 2016-2020 yılları arasında dünyadaki toplam silah ithalatının %1'ini yaparak en büyük yirmi beşinci alıcı haline gelmiştir. 2001-2005 yılları arasındaki dönemden sonraki her beş yıllık dönemde, Afganistan'ın ana tedarikçisi ABD olmuştur. 2001-2020 yılları arasında, Afganistan silah ithalatının %74'ünü bu ülkeden yapmıştır. 2005'ten sonra ABD'nin Afganistan'a silah ihracatı artış göstermeye başlamış; 2010-2015 ve 2016-2020 yılları benzer hacimlere sahipken, 2016-2020 yılları ile 2006-2010 yılları arasındaki dönem karşılaştırıldığında iki katlık bir yükseliş görülmektedir. Ancak daha çarpıcısı, 2001-2005 dönemi ile kıyaslandığında artışın 65 kat olduğu tespit edilmektedir. Ayrıca 2016-2020 döneminde Afganistan'ın diğer ülkelerden yaptığı ithalat keskin bir şekilde düşüş göstererek, ithalatın %90'ını ABD'den yapmıştır (Kuimova ve Wezeman, 2021).

ABD'nin Afganistan'daki stratejisini anlamak adına önemli bir veri olan ülkeye yapılan silah ihracatı, ülkedeki Amerikan neo-kolonyal taktiğini anlamamızı sağlayan verilerden biridir. 2001-2005 yılları arasında ABD, Afganistan'da doğrudan müdahale ve savaşı kendi yürütme stratejisi izlemiştir. Bu nedenle ülkeye resmi silah ihracatı düşüktür. Afganistan işgali nedeniyle ihtiyaç duyulan askeri malzemenin tedariki, Bush'un yardımcısı olan Dick Cheney'e seçimler esnasında en çok bağışta bulunan ve Cheney'nin yakın ilişkileri olan Lockheed Martin firmasından yapılmıştır (Demirer v.d., 2005: 266). Tarihin en büyük askeri ihalesi olan görülen 400 milyar

dolarlık Ortak Saldırı Savaş Uçağı (Joint Strike Fighter) ihalesi ile Lockheed Martin, işgalin kazananlarından olmuştur (Demirer v.d., 2020: 69). Bu yönüyle Afganistan işgali, ABD'deki silah endüstrisine yeniden hayat veren bir politik hamledir.

2005 yılından sonra ise, ülkeye yapılan silah ihracatında artış görülmeye başlamıştır. Özellikle 2009 yılında Obama'nın iktidara gelmesi ile ülkede değişen Afganistan askeri stratejisi, daha çok vekaleten kuvvetleri kullanma ve ülkedeki merkezi hükümeti güçlendirmek üzerine kurulmuştur. Temel olarak Afganistan Silahlı Kuvvetleri'nin Taliban ve diğer gruplara karşı mücadelede rol alabilmesi hedeflenmiştir. Bu politika 2010 yılından itibaren diğer yıllara göre çarpıcı bir artış göstermiştir. Zira ABD'nin Afganistan'dan çıkış stratejisi gereği, ülkede merkezi kolluk kuvvetlerinin güçlendirmesi stratejisi takip edilmiştir. Ülkeye yapılan silah satışı ve eğitimlerin sağlanması, bu politika kapsamında uygulanmıştır. Böylece ABD ülkeye silah satarak önemli bir gelir elde etmiş ve ülkeye satış yapan Rusya gibi diğer ülkeleri de saf dışı bırakarak %90'lık ihracat ile bağımlılık yaratmıştır. Afganistan, ABD için silah endüstrisi bağlamında da neo-kolonyal bir pazar haline gelmiştir. Özellikle Boeing, Lockheed Martin ve General Dynamics gibi Amerikan şirketleri, bu neo-kolonyal pazardan en çok yararlanan şirketler olmuştur (Saab, 2019).

İşgalden silah endüstrisi dışında enerji ve madencilik sektörü de faydalanmıştır. Aslında bu sektörler birbirini besleyen bir neo-kolonyal bağımlılığın tamamlayıcı parçaları olmuştur. Zira petrol fiyatlarının stabil tutulabilmesi için gerekli bölgesel istikrar, ABD tarafından iki şekilde mümkün görülmektedir. Bunların birincisi, ABD'nin bölgede askeri olarak doğrudan bulunması; diğeri ise, bölgedeki müttefiklerini silahlandırmasıdır. Özellikle Obama döneminden sonra değişen Amerikan politikası gereği ikinci yol genel stratejiye daha çok dahil edilmiştir.

ABD'nin Orta Asya üzerindeki enerji kaynaklarına yönelik hedeflerinin projelendirilmeye başlaması 90'lı yıllara tekabül eder. Clinton Yönetimi tarafından 1996-1998 yılları arasında savaşı grupların iş birliği yapmasına teşvik olarak, Afganistan üzerinden doğalgaz ve petrol hatlarının geçmesi desteklenmiştir. Unocal adlı bir Amerikan şirketi liderliğinde kurulan konsorsiyum Türkmenistan'ın güneyinden başlayıp Afganistan'a, oradan da Pakistan'a ve muhtemelen Hindistan'a uzanacak olan Orta Asya Doğalgaz Boru Hattı projesini önermiştir (Katzman, 2010: 76). Boru hattının bu güzergahtan geçmesinin ABD tarafından desteklenmesinin iki

önemli nedeni bulunmaktadır. İlki, İran'ın bölgede saf dışı bırakılmasıdır. ABD bölgede güçlenmesini istemediği ve barışa tehdit olarak gördüğü İran'ı projelerin dışında bırakmıştır. Güzergahın bu şekilde tercih edilmesinin bir diğer nedeni ise; SSCB'nin dağılmadan önce parçası olan Orta Asya devletlerini, Rusya'nın bölgedeki etki alanını kırabilmek için ekonomik olarak güçlendirmektir. Bu tip enerji projelerinin hayata geçirilmesi için zayıf halka olan Afganistan'da, Taliban'ın düzen kurucu güç olması planlanmıştır (Kepel, 2001: 114). Taliban'ın mezhepsel sebeplerden ötürü İran'ın karşı safında yer alması bu kararda etkili olmuştur. Enerji hattı planı bağlamında Taliban'ın önde gelenleri, 1997 yılında Unocal şirketi tarafından ABD'de ağırlandırılmıştır (Ataöv, 2004: 128). Zira bölgedeki çıkarlarının hayata geçmesi için Taliban'ın ikna edilmesi gerekiyordu. Taliban'ın insan hakları ihlalleri ve ideolojik açıdan nerede konumlandığının önemi karlılıktan sonra geliyordu.

Unocal'ın bölgedeki enerji projelerinin uygulanması konusunda rakipleri vardı. Bidas adlı Arjantinli petrol şirketi bu rakiplerden biriydi. Bidas Türkmenistan'daki doğalgaz yatırımlarını Pakistan ve Hindistan'daki yatırımları ile birleştirmeyi hedefliyordu (Raşid, 2001a: 259). Afganistan üzerindeki rekabetin farklı bir boyutu da, şirketlerin neo-kolonyal savaşında ortaya çıkmıştır. Ancak ABD ile Taliban ilişkileri 1998'te bozulduğu için bu projeler tam olarak hayata geçirilememiştir.

ABD'nin bölgedeki enerji politikasını Clinton'dan sonra gelen Bush yönetimi de aynı seyrinde sürdürmüştür. Tek farklılık ülkedeki iktidar odağının kesin ve zoraki olarak değiştirilmesi gerektiği noktasında olmuştur. Clinton yönetimi 1998'de ABD Büyükelçiliklerinin terör saldırısına uğramasının ardından, saldırıları Taliban ile ilintilendirdiği için, ilişkilerini gözden geçirmiştir. 11 Eylül 2001'deki saldırılar sonrasında da, ABD tarafından işbirlikçi gruplardan biri olarak ifade edilen ve Bin Ladin'i teslim etmeyen Taliban'ın iktidardan indirilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Yerine laik ve kontrol altında tutulması kolay bir yönetim kurulması hedeflenmiştir (Jahangir ve Javaid, 2015: 57). Ayrıca ABD'nin öngördüğü Afganistan, Peştunların liderliğinde bir ülkeydi. Bu kalıplara uyan bir lider olarak Unocal şirketinin eski danışmanı Hamid Karzai bulunmuştur. Ayrıca CIA ile 1980'li yıllardan beri ilişkisi olan bir kişi olduğu için güvenilir görülmüştür (Emadi, 2010: 208).

Clinton döneminden Bush dönemine sahadaki piyonlar değişse de, temel politika hedefleri aynıdır. Nitekim Başkan Bush döneminde hazırlanan Ulusal Savunma Stratejisi Belgesi ve Enerji Raporu belgelerinde; zengin petrol ve doğalgaz yataklarının olduğu bölgelerin denetim altına alınması, küresel ve bölgesel rakipler olan Avrupa devletleri, Çin, Japonya ve Rusya'nın bu bölgelerden uzak tutulması hedeflemiştir (Özdağ, 2003: 10). Afganistan işgalinin sebeplerinden biri de bu hedeftir. Hem Orta Asya ve Hazar hem de Basra Körfezi'nin enerji kaynaklarına açılan bir kapı olarak Afganistan, dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir kısmını barındıran bölgeleri kontrol altında tutmak için hayati öneme sahiptir. İran ve Rusya'nın etkisizleştirilmesi politikası gereği, bu bölgelerdeki enerji akışının sağlanması için Afganistan önemli bir konumda bulunmaktadır. Akışı sağlayacak enerji hatlarının Amerikan şirketleri tarafından inşa edilmesi ihtimali de göz önüne alındığında, hem politik hem de ekonomik bir avantaj elde edilmesi söz konusudur (Primakov, 2004: 112).

ABD'nin Afganistan'daki tek hedefi doğalgaz ve petrol ile ilgili değildir. Afganistan'daki diğer yeraltı kaynakları da ilgili çekicidir. SSCB işgali esnasında sömürülen kaynaklar, ABD işgaline kadar âtıl kalmıştır. ABD Afganistan'daki bu zenginlikten faydalanmak istemiş, neo-kolonyal yolları kullanarak harekete geçmiştir.

2010 yılında ABD Savunma Bakanlığı İş ve İstikrar Operasyonları Savunma Görev Gücü'nün (TFBSO) himayesinde jeologlar tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Afganistan'ın 1 trilyon doları aşan bakır, demir, altın ve kobalt gibi değerli madenlere sahip olduğunu açıklamıştır. Özellikle lityum gibi teknolojik ürünlerin bataryalarında kullanılan kritik öneme sahip madenler açısından zengin olduğu keşfedilmiştir. Hatta Afganistan'ın lityum açısından Suudi Arabistan'ın petrol zenginliğine sahip olduğunu benzetmesi yapılmıştır. Ülkenin Pakistan sınırına yakın güney ve doğusunda Taliban'ın hakimiyetinin olduğu bölgelerde, çok zengin yatakların olduğu belirtilmiştir. Afganistan'daki en üst düzey Amerikan komutanı olan David Petraeus tarafından bu keşifler doğrulanmıştır (Reuters, 2010).

Afganistan'da bulunan zengin maden kaynaklarının Savunma Bakanlığı'na bağlı bir birim ve bir general tarafından açıklanması dikkate değer niteliktedir. Ayrıca madenlerin genellikle Taliban hakimiyetinde olan bölgelerde var olduğunun belirtilmesi, bölgedeki askeri operasyonların genişletileceğine yönelik politik bir

hamle olarak okunabilir. Bu iki durum birlikte değerlendirildiğinde, ABD'nin bölgedeki çatışma ortamının kontrollü bir şekilde devam etmesinden faydalandığı çıkarımı yapılabilir. Zira bölgedeki Amerikan varlığı meşrulaştırılarak, bölge zenginliğinin kontrollü bir şekilde sömürülmesine olanak yaratılmaktadır. Aslında madenlerin değerlendirilmesinin ancak kendi kontrolleri ile mümkün olabileceği sinyali verilmektedir. Aksi halde birçok neo-kolonyal rakibin ülkedeki karlı sektöre girmesinin önünde bir engel bulunmayacaktır. Ayrıca kontrol altında olan bir güvenlik bölgesi izlenimi yaratılarak, yatırımcılar için özel maden alanlarının tanıtımı yapılmıştır. Nitekim 2010 yılında Afganistan'da tespit edilen potansiyel maden kaynakları açıklandıktan sonra, İş ve İstikrar Operasyonları Savunma Görev Gücü batılı şirketler için maden keşif turları düzenlemiş ve yatırımcılara ev sahipliği yapmıştır (Zimmerman vd., 2016: 99). Bu turlar esnasında yatırım bölgelerinin güvenli olduğu algısı ile yatırımcılar çekilmeye çalışılmıştır.

Enerji ve maden sektörü vasıtasıyla ülkeye giren tüm bu yabancı şirketler, Afganistan'ın bugünü ve geleceği için yararsız ve tehlikelidir. Ülkedeki yerel halklara ciddi bir teknik bilgi aktarımı olmaksızın hızlı bir kar etme anlayışı üzerine kurulu olan yatırımlar, ülkeye ekonomik ve bilgi yönlü bir fayda bırakmak yerine tüm zenginliğin dışarı akmasına sebep olmaktadır. Üstelik yabancı firmaların yerel malları ve hizmetleri belirli bir oranda kullanması için yasalarda bir zorunluluk bulunmamaktadır (Jones vd., 2019). Bu nedenle firmalar, çalışanlarının tamamını yabancılardan seçebilmekte ve ülkedeki hammaddeyi doğrudan başka ülkelere gönderebilmekteydi. Ülkeye hiçbir katma değer bırakmadan, ülkedeki zenginliklerin sömürülmesinin önü açılmıştır.

Bu hızlı strateji yerine daha ihtiyatlı ve planlı bir kalkınma hedefi tercih edilseydi, Afganistan için kalıcı bir kalkınma mümkün olabilirdi (S.M., 2010). Ancak ülkedeki yeniden inşa sürecini üstlenen ABD'nin neo-kolonyal ajandası, bu tip bir kalkınma anlayışı ile uyumlu olmadığı için tercih bu yönde kullanılmıştır. Yabancı şirketlerin ülkedeki yatırımlarından kendileri dışında, Afgan elit sınıfı kazanç elde etmiştir. Nitekim yapılan araştırmalarda Afgan halkı da bu yöndeki kaygılarını ve ABD'nin ülkeyi kalıcı olarak işgal edeceği yönündeki endişelerini dile getirmiştir (Arnoldy, 2010).

Afganistan'daki neo-kolonyal çıkarların ele alındığı tezin ikinci bölüm burada tamamlanmaktadır. Bu bölümde ülkenin jeo-stratejik önemi detaylıca işlenerek, ABD ve SSCB/Rusya'nın ekonomik ve siyasi çıkarları neo-kolonyalist teori çerçevesinde incelenmiştir. Sıradaki bölüm olan üçüncü bölümde ise, 1979'dan günümüze kadar Afganistan'daki politik durum ve aktörler tetkik edilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1979'DAN GÜNÜMÜZE AFGANİSTAN'DAKİ POLİTİK DURUM VE AKTÖRLER

1. AFGANİSTAN'IN TOPLUMSAL YAPISI

Bu bölümde Afganistan'ın toplumsal yapısı din faktörü ve etnik gruplar temelinde ele alınmıştır.

1.1. Afganistan'da Din Faktörünün Belirleyiciliği

İslam, Afganistan'ın toplumsal yapısının temel bileşenlerinden biridir. Çok etnikli bir toplum olarak Afganistan'ın en önemli harcı İslam'dır. Öyle ki dış müdahalelerde direniş unsurlarının ortaklaştığı nokta din mefhumu olmuştur. Ancak Afganistan tarihsel olarak farklı dinlere mensup gruplar için de yaşam alanı olmuştur. Hindular, Sihler ve Yahudiler ülke ekonomisinde ve şehirlerde rol oynayan toplumsal gruplardandır (Chakravarty, 2002: 67).

İslam'ın merkezileştiği toplumsal yapının farklılaşmaya başlaması ise dış müdahaleler sonucunda gerçekleşmiştir. Daha önce ön planda olmayan etnik temelli yapılanma, SSCB işgali ve özellikle devamındaki ABD işgali ile kurumsallaşmaya başlamıştır. Etnik gruplaşmanın kurumsallaşması öncesinde Afganistan, Sünni mezhebinin fıkıhi kolu olan Hanefilik'in ağır bir şekilde baskın olduğu bir coğrafyadır. Bu durum hala geçerliliğini korumakta ve insanlar kendilerini öncelikle Müslüman kimliği ile tanımlamaktadır (Schetter, 2005: 6). Ancak, batı tipi ulus-devlet ilişkisi kurgulama çabaları, yeni toplumsal fraksiyonların doğmasına yol açmıştır.

Chakravarty'e (2002: 68) göre Sünni Hanefi İslam inancı, Afganistan'ın konfedere bir yapıda yıllarca devamlılık göstermesinde rol oynamıştır. Zira bu inanç biçimi merkezi monarşi yönetim lehine değil, adem-i merkeziyetçi bir yapı lehine

işlemiştir. Bu temelde, Afganistan’da devlet Chakravarty’nin benzetmesiyle kurucu aşiretlerin günlük yaşamlarına çok az müdahale eden bir gece bekçisi gibiydi.

1946 yılında Kabil Üniversitesi’nde bulunan Şeriat Fakültesi’nin kurulması, Sünni İslam’ın devlet-toplum yapısındaki rolünü ortaya koyan önemli göstergelerdendir. Fakültenin temel işlevi, medeni kanunları şeriata göre şekillendirmektir (Chakravarty, 2002: 68). Böylece devlet nizamının merkezine İslam’ın yerleştirilmesi hedeflenmiştir.

Afganistan’da baskın olan bir diğer İslami anlayış ise Sufizm’dir. Sufizm’de, devlet otoritesi ve mollalara pek rağbet edilmez, münzevi ve mütevazi bir hayat anlayışı benimsenirdi. Bu nedenle, fakirler ve güçsüz toplumsal gruplar açısından çekici bir mistik ekoldür. Sufizm, Nakşibendi ve Kadirîyye tarikatları başta olmak üzere, farklı bir yapılanma ağına sahiptir (Chakravarty, 2002: 68). Sünni Hanefî anlayışın devlete bakış açısı ve devletle ilişkisine benzer niteliklere sahiptir. Afganistan’da baskın olan bu iki anlayışın ortaklaşması, geçmişteki devlet-toplum yapısının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Afganistan’da Sünni mezhebi ile birlikte Şiilik inanç sistemine sahip gruplar da bulunmaktadır. Özellikle Hazaralar olarak adlandırılan etnik grup içerisinde yaygın olan bu inanç, Afganistan’da etkin olan dini fraksiyonların en büyüklerinden biridir.

İslam’ın toplumsal yapının en önemli unsurlarının başında geldiğini vurgulamakla birlikte, tarihsel süreçte Afganistan’da etnisitenin de önemli kimlik parçalarından biri olduğu bir gerçektir. Bu nedenle sıradaki başlıkta etnik gruplar ve baskın üst kimlik ele alınacaktır.

1.2. Afganistan’daki Etnik Gruplar ve Baskın Üst Kimlik

Afganistan birçok etnik grubun yaşadığı bir ülkedir. Güney, Batı, Doğu ve Orta Asya’yı birbirine bağlayan bir coğrafyada bulunması, farklı medeniyetlerin tarihsel süreçte bulunduğu bir yer olmasını sağlamıştır. Bu gruplar arasında Aryanlar, Persler, Araplar, Türkler, Moğollar ve Makedonlar yer almaktadır (Goodman ve Razi, 2016: 170). Bu nedenle etnik gruplar açısından zengin bir yapıya sahiptir.

Afganistan günümüzde de komşu ülkelerindeki etnik gruplar ile ortaklıklara sahip bir ülkedir. Var olan etnik grupların sayısına ve mensup olan nüfusa dair farklı araştırmalar farklı görüşler ortaya koymaktadır. Kimi araştırmalarda elli olarak iddia edilen etnik grup sayısı, 2004 Afganistan Anayasası'nda on dört olarak tanımlanmıştır. Şair Abdul Bari Jehan tarafından yazılan Yeni Afgan Ulusal Marşı'nda anayasadaki tüm etnik gruplardan bahsedilmiştir (Centlivres-Demont ve Centlivres, 2009: 39). Bunlar; Peştun, Hazara, Türkmen, Belluc, Nuristani, Peşei, Aymak, Özbek, Arap, Kırgız, Tacik, Göçer, Kızılbaş ve Brohi gruplarıdır. Ancak ülkedeki toplumsal ve politik hayatın ana aktörleri Tacikler, Peştunlar, Hazaralar ve Özbekler'dir (Yegin, 2015: 39). Özellikle Peştunlar, Afgan kimliğinin karşılığı olarak algılanmaktadır (Saray, 2002: 21). 2004 Afganistan Anayasası'nda ismi zikredilmeyen ve Afganistan'da varolan etnik gruplar arasında Kazaklar, Karakalpaklar, Rajasthaniler, Hindular, Pamirler, Sihler, Pencabiler, Darvaziler bulunmaktadır (Oğuz, 2001: 38).

Afganistan'daki etnik grupların nüfusları konusunda farklı kaynaklarda farklı görüşler ortaya koyulmaktadır. Afganistan'a ait ilk yayımlanan etnografik haritalardan biri olan *Sovetskaya Etnografiya* 'da on altı farklı etnik gruptan bahsedilmektedir. Daha yakın tarihli bir Almanca bir yayında ise elli dört etnik gruptan söz edilmektedir (Centlivres-Demont ve Centlivres, 2009: 37). 2013 yılı CIA verilerine göre, Afganistan nüfusu 31 milyon olarak ifade edilmiştir. Nüfusun %42'si Peştun, %27'si Tacik, %9'u Özbek, %4'ü Aymak, %3'ü Türkmen , %2'si Beluç ve kalan kısmı diğer etnik gruplardan oluşmaktadır (CIA, 2013). Bu etnik çeşitlilik beraberinde dil çeşitliliğini de getirmiştir. Dilbilimciler Afganistan'da İran, Hint-Aryan, Türk, Moğol, Sami ve Dravid dil gruplarına mensup otuz farklı dil listelemiştir (Centlivres-Demont ve Centlivres, 2009: 37).

Afganistan'da yaşayan etnik gruplara dair bu kadar farklı çıkarımların olmasında, araştırmacıların etnik kimliklere yönelik kurgulamaları da etkili olmuştur. Çalışmalarda ortaya koyulan bazı etnik grup isimlerinin gerçek dışı olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Schetter (2005: 5) bu konuda antropolog Shurmann'ın çalışmalarını eleştirerek; Paşai, Dağ Tacik'i veya Farsivan gibi etnik grupların Tacikler içerisinde "icat edilmiş" gruplar olduğunu öne sürmüştür.

Afganistan nüfus yapısı, az gelişmiş ve çatışmaların yaşandığı ülke profilini yansıtmaktadır. Nüfusunun %46'sı erkek, %54'ü kadınlardan oluşmaktadır. On dört yaş altı çocuklar nüfusun %42'sini oluşturmaktadır. %73,7'lik kısmın köyde yaşamaya devam ettiği Afganistan'da, nüfusun %16,5'i şehirde yaşarken, %8,6'sı göçebedir. Bu nüfus 34 eyalete dağılmıştır. Okur-yazarlık oranı ise %38 olarak tespit edilmiştir. Toplumsal hayatta oldukça önemli yer tutan İslam inancına mensup kişiler, nüfusun %98'ini oluşturmaktadır. Müslümanların hangi mezhebe bağlı olduğu konusundaki veriler net olmasa da, %70 ila 80'inin Sünni, %20 ila 30'unun Şii olduğu kabul edilir. Nüfusun %2'lik kısmında ise Hindu, Sih ve Hristiyan inançlarına mensup kişiler bulunmaktadır (Yegin, 2015: 38). 2004 Anayasasında ülkenin genelinde Darice ve Peştuca resmi dil olarak tanımlanmış; Özbekçe, Türkmençe, Beluçça, Peşeyice, Nuristanice ve Pamirce, nüfusun çoğunluğunun bu dilleri konuştuğu eyaletlerde üçüncü resmi dil olarak kabul edilmiştir (The Constitution of Afghanistan, Chapter I: Article 16).

Afganistan'da çok fazla etnik grubun olması, ülkenin tarihsel süreçte yaşamış olduğu iç karışıklık ve çatışmaların sorumlusu olarak görülmüştür. Ancak bu kolaycı ve batı merkezci bir yaklaşımın fikirsel ürünüdür. Zira benzer zenginliklere sahip ülkelerde, kimlik oluşturma süreci tamamlanmıştır. Dolayısıyla çatışmaların altında yatan sebeplerin başında etnik grupların çokluğunu öne sürmek, gerçek sebepleri anlamının önünde bir engeldir. Eğer etnik gruplar temelinde bir açıklama getirilecekse, bu açıklama çatışmalar üzerinden değil üst kimliğin oluşturulamamasının dışsal ve içsel sebeplerine yoğunlaşmalıdır. Örneğin Afganistan'ın engebeli ve dağlık yapısı, bu etnik gruplar arasındaki iletişimin kısıtlı olmasına sebep olmuştur. Afgan üst kimliğinin oluşmasındaki engellerden biri olarak coğrafi yapıdaki durum gösterilebilir. Ulaşımın ve iletişim alt yapısının az ve geç gelişmiş olması da, etnik gruplar arasındaki sosyal mesafeyi arttırmıştır (Saray, 2002: 17).

Afganistan'daki aşiret yapılanmasının gücü, batılı anlamda merkezileşmiş bir devlet yapısının önündeki engellerden biri olmuştur. Bununla birlikte, merkezi yönetimin Afganistan tarihi boyunca çok yüksek bir oranda Peştunlar'dan oluşması, diğer etnik gruplar açısından merkeze olan aidiyetin sınırlı kalmasına ve iç çatışmalara neden olmuştur. Bu durum yalnızca diğer etnik gruplar için değil, aynı zamanda Peştun

aşiretleri için de bir sorun olmuştur. Zira Peştun aşiretleri arasında da bir rekabet söz konusudur (Çınarlı, 2002: 80). İktidarlar aşiret ve etnik aidiyetler üzerinden değerlendirilip, bu çerçevede içinde belirlenmiştir. Siyasi hayatın en önemli unsurları tarihsel olarak aşiretler olmuştur. Bu durum merkezi iktidarın gücünü azaltmıştır (Yegin, 2015: 39).

Afganistan'daki etnik grupların yaşadığı coğrafi bölgelere komşu ülkelerin, bu etnik gruplarla olan akrabalıkları da merkezi devlet yapılanmasının zayıf olmasında etkili olmuştur. Komşu ülkelerin Afganistan'ın iç işlerine müdahil olma şansı, akraba etnik gruplar vasıtasıyla mümkün olmuştur. Neredeyse tüm komşu ülkelerin Afganistan'daki halklarla ilişkili olduğu düşünüldüğünde, dört bir yandan müdahale ihtimali doğmaktadır (Çınarlı, 2002: 80). Ancak bu güçlü sınır ötesi etnik bağlara rağmen, ciddi bir ayrılıkçılık ve irredantizm hareketi olmamıştır. Yakın dönemde, Pakistan, Peştunlar; İran, Hazaralar ve Tacikler üzerinden müdahale etmeye çalışmış, her şeye rağmen bu girişimler güçlü bir irredantizm hareketi yaratmamıştır (Goodman ve Razi, 2016: 174).

Tüm bu durumlar etnik grupların kendi topluluklarına olan bağlılık eğilimini artırmış, merkezi yönetimin otoritesini zayıflatmıştır (The Department of Foreign Affairs and Trade (DFAT), 2022: 12). Bu nedenle 1978 Komünist Darbesi'ne kadar monarşi ve cumhuriyet yıllarında, çok etnikli yapı siyasal iktidarlar için bir tabu olmuştur. Komünist yönetim döneminde etnik çoğulculuk ve farklı milletlerin varlığı tanınmıştır. Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin programında sorunların eşitlik ve kardeşlik temelinde, ayrımcılık yapmadan tüm etnik grup ve aşiretlerin istekleri ve hakları dikkate alınarak çözüleceği vurgulanmıştır. Etnik gruplar tek tek sayılarak, tabu olarak görülen konu açıkça ifade edilmiştir. Bununla birlikte, Peştunlara ayrı bir vurgu yapılarak, bu grubun ülke tarihi ve savunmasında önemli bir yer tuttuğu, derin saygıyı hak ettiği belirtilmiştir (Centlivres-Demont ve Centlivres, 2009: 38).

Komünist rejim sona erdikten sonra iktidarı devralan mücahitler ise, etnik çoğulculuğa yönelik anlayışı devam ettirmediler. Ancak yine de yok sayma politikası yerine dilde çoğulcu bir politika izlenmiş, 1992 Afganistan İslam Devleti Anayasa taslağının 8. Maddesinde Peştuca ve Darice resmi diller olarak kabul edilmekle birlikte, ülkedeki konuşulan diğer dillerin yayınlarda, medyada ve kendi

bölgelerindeki dil eğitimlerinde kullanılmasına müsaade edilmiştir (Centlivres-Demont ve Centlivres, 2009: 39).

Görüldüğü gibi Afganistan'da en çoğulcu anlayışın benimsendiği dönemde bile Peştunların baskın bir özne olduğu göze çarpmaktadır. Bu baskınlık yalnızca nüfus açısından değil, kültürel, tarihsel ve siyasal bir boyuta da sahiptir. Peştunlar Afganistan tarihinde genellikle siyasal hakimiyeti ellerine bulundurmuşlar ve kendilerini ülkenin asli gücü olarak değerlendirmişlerdir. Bu duruma belirli dönemlerde diğer etnik gruplar şiddetli şekilde karşı çıkmış ve çatışmalara neden olmuştur (Yegin, 2015: 39). Bu gerilimlerin kaynağı mezhepsel, dilsel, toprakların kullanımı, su hakları ve sosyal statü farklılıkları gibi nedenlerle hala var olmaya devam etmektedir (Hanley, 2011: 22).

Tarihte Afgan krallarının hepsi Peştun kökenli olmuş, bürokrasinin ve ordunun üst kademeleri çoğunlukla Peştunlar oluşmuştur (Ahady, 1995: 621). Yani Ahmet Şah Durrani'nin 1747 yılında Afganistan'ı kurduğu zamandan bugüne kadar geçen dönemde bazı ara dönemler hariç Peştunlar hakim unsur olmuştur (Yegin, 2015: 39). Öyle ki, Peştun ile Afgan kelimeleri neredeyse eş anlamlı hale gelmiş; bu durum özellikle Abdur Rahman Han döneminde Peştun ağırlıklı bir ulus devlet kabulüne kadar varmıştır (Shahrani, 2008: 162). Bir siyasi strateji olarak Afganistan'ın Peştunlaştırılması politikası ise, Afganistan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olan Davud Han döneminde kültürel ve dilsel homojenitenin sağlanması hedefi ile ortaya çıkmıştır. Davud Han'ın amacı, Afganistan vatandaşlığı ile Peştun kimliğini birleştirmek olmuştur (Centlivres-Demont ve Centlivres, 2009: 37).

Peştunların tarihe yayılmış hakimiyetlerinin en temel üç sebebi aşiret örgütlenmesinin gücü, kültürel baskınlık ve nüfuslarıdır. Farklı çalışmalarda ve farklı dönemlerde değişiklik göstermekle birlikte, nüfuslarının toplam nüfus içinde %40 ila %60 arasında olduğu öngörülür. Afganistan'ın güney ve güneydoğu bölgelerinde nüfusun büyük kısmını teşkil eden Peştunlar (Oğuz, 2001: 41), diğer bölgeler de yaşamıştır. Ancak 1893 yılında Durand Hattı'nın kabul edilmesiyle, Peştun nüfusunun yarısı kadarı Afganistan sınırlarının dışında kalmıştır (Ahady, 1995: 622).

Kültürel baskınlık konusunda ise, Afganistan'da diğer etnik gruplar arasında yaygın olarak Peştun kültürünün benimsendiği görülmektedir (Goodman ve Razi,

2016: 174). Aşiret yapılanma şekli de benimsenen kültürel öğelerden biridir (Chakravarty, 2002: 68). Peştunlar aşiret toplumu olarak çok güçlü değerlere sahiptir. Aşiret temsilcilerinin zaman zaman bir araya geldikleri kurumsal yapı olan ve Büyük Şura olarak tercüme edilebilecek *Loya Jirga*, yüzyıllardır çatışmaları çözmek ve kralın seçilmesi gibi önemli kararları almak için toplanan bir meclis olarak işlev görmektedir (Marcoux, Şubat 2011). Bu nedenle Peştun geleneğinin bir ürünü olan *Loya Jirga*, Afganistan tarihini şekillendiren önemli unsurlardan biri olmuştur.

Diğer bir kültürel öge ise, Peştun geleneği anlamına gelen “Peştunvali” olmuştur. Afganlar arasındaki ilişkiler ağırlıklı olarak Peştunvali kurallarına dayanarak kurulmuştur. Bu kurallar yazılı olmasa bile toplumun büyük kısmı tarafından benimsenmiştir (Banting, 2003: 14). Peştunvali, çok geniş bir toplumsal kurallar bütünüdür. Misafirperverlik ve rövanşizm gibi temel belirleyici değerler bu kapsamda düzenleyici kurallar olarak karşımıza çıkar (Roy, 2017: 25).

Ancak Peştunların homojen bir yapıya sahip olmadığı da bir gerçektir. Farklı bölgelerde yaşayanlar kültürel açıdan farklılık göstermektedir. Peştunlar yalnızca Peştuca değil, Darice de konuşan bir gruba sahiptir (Goodman ve Razi, 2016: 174). En büyük iki grupları ise Gılzailer ve Durraniilerdir. Durraniiler daha politikanın içinde ve şehirli bir aşiret iken, Gılzailer daha kırsal ve nüfus olarak kalabalık bir aşirettir. Bu gruplar özellikle 18. yüzyılda birbirleriyle savaşmıştır. Kısa kesintiler dışında Afganistan tarihinde Durraniiler yönetimde yer alırken, 1978’den itibaren yönetime gelen komünistler Gılzai aşiretine mensuptu (O’Connell, 2017: 20). Ülkede 1996-2001 yıllarında hakimiyet kuran ve bugün yeniden siyasal iktidarı elinde tutan Taliban da Peştun ağırlıklı bir yapıya sahiptir (Ahady, 1995: 623). Peştunların için en önemli birleştirici unsur ise hepsinin Sünni mezhebine mensup olmasıdır.

Afganistan’da Peştunlar’dan sonra siyasal, kültürel ve nüfus anlamında ağırlığı olan ikinci etnik grup ise Tacikler’dir (Foltz, 2019: 173). Tacikler’in büyük kısmı Afganistan dışında, Tacikistan’da yaşamaktadır (Encyclopaedia Britannica, 2011). Afganistan’da ise, kuzey ve kuzeydoğu bölgelerinde yaşamaktadırlar (British Library). Nüfuslarına dair farklı kaynaklar tarafından farklı oranlar verilmektedir. CIA tarafından, Taciklerin Afganistan nüfusunun %27’sini oluşturduğu öne sürülmektedir (CIA, 2013). Genel olarak şehirli bir profile sahip olan bu etnik grup (Yegin, 2015:

40), tarihsel süreçte iki kısa dönemde yönetimi elinde tutmuştur. Bu dönemlerden birincisi 1929 yılında Habibullah Kalakani'nin dokuz aylık iktidarı, ikincisi ise 1992'de Burhaneddin Rabbani'nin Peşaver Anlaşması ile 1996 yılına kadar Cumhurbaşkanı olmasıdır (Minority Rights Group International, 2023).

Afganistan'daki Tacikler, Farsça'nın Dari lehçesini konuşurlar. Farsi etnik gruba mensup olan bu etnik grubun büyük kısmı Sünni'dir (Minority Rights Group International, 2023).

Afganistan'da yaşayan etnik gruplar arasında bulunan Özbekler ise, Türki gruplar içinde en yüksek nüfusa sahip olan topluluktur. Toplam nüfusun yaklaşık %9'una tekabül eden Özbekler (CIA, 2013), yoğun olarak Afganistan'ın kuzey bölgesinde yaşarlar (Dupree, 1982). Özbekler, Sünni mezhebine mensuptur ve Özbekçe konuşurlar. Sosyo-ekonomik olarak yoksul bir kesimden oluşan Özbekler, genelde tarım ve hayvancılıkla geçinirler (Yegin, 2015: 40).

Türkmenler, Afganistan'da yaşayan diğer bir Türki etnik gruptur. Afganistan nüfusunun %3'ü Türkmenler'den oluşmaktadır (CIA, 2013). Özbekler gibi Sünni mezhebine mensup olan Türkmenler de tarım ve hayvancılık ile uğraşırlar (Minority Rights Group International, 2023).

Afganistan'da nüfus kalabalığı açısından önde gelen bir diğer topluluk olan Hazaralar, nüfusun yaklaşık %25'ini teşkil etmektedir. Yaşadıkları kuzeydeki dağlık bölgeye Hazaracat adı verilmektedir (Yegin, 2015: 40). Hazaragi adı verilen Darice ve Türk/Moğol dillerinin karışımından oluşan dili konuşan bu etnik grup, büyük oranda Şii mezhebine mensuptur (Albayrak, 2002: 50). Afganistan nüfusunun en düşük sosyo-ekonomik grubunda yer aldığı kabul edilir (Ibrahimi, 2012: 5). Bu durumun oluşmasında Hazaraların mezhepsel farklılığı özellikle etkili olmuştur. 1978'de iktidara gelen komünist yönetime kadar ciddi bir ayrımcılığa maruz kalmışlardır (Maley, 2001: 357).

Bu bölümde bahsedildiği gibi, Afganistan'ın çok farklı etnik gruplardan oluşan, mozaik bir yapısı bulunmaktadır. Bu durum politika sahnesine çok farklı aktörlerin çıkmasında rol oynamıştır. Bir sonraki bölümde bu politik aktörler ve bunların üzerindeki neo-kolonyal etkiler ele alınacaktır.

2. AFGANİSTAN'DAKİ POLİTİK AKTÖRLER VE AKTÖRLERİN ÜZERİNDEKİ NEO-KOLONYAL ETKİLER

Bu bölümde, Afganistan'daki neo-kolonyal etkiyle oluşturulmuş veya güçlendirilmiş politik aktörler incelenmiştir.

2.1. Mücahitler ve Sovyet Karşısı Diğer Direniş Grupları

Afganistan'da özellikle Sovyet İşgali'nden sonra ortaya çıkan siyasi ve silahlı hareketler iki ana başlık altında ele alınabilir. Bu hareketler, komünist rejim ve Sovyet işgali karşıtı temelde ortaya çıkmıştır. Hareketlerin birincisi ve en güçlüsü Afgan mücahitler olarak adlandırılan, İslamcı ideolojik yapıdaki direniş örgütleridir. Diğer gruplar ise Sovyet karşıtı komünistler ve bazı etnik milliyetçi gruplardır. Diğer grupları teşkil eden siyasi ve silahlı hareketler sınırlı bir dönemde ve coğrafyada, sınırlı bir etkiye sahip olmuşlardır. Ancak Afgan Mücahitler olarak adlandırılan gruplar oldukça etkili olmuş, Afganistan'ın 80'li ve 90'lı yıllarını şekillendirmiştir.

Mücahitler'in içinden çıktığı İslami siyasal hareketler, 1978 Komünist Darbesi ve özellikle 1979 Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ile güç kazanmaya başlamıştır. Mücahit hareketlerinin başta en temel olarak kenetlendikleri ortak nokta Sovyet ve komünizm karşıtlığı olmakla birlikte, daha sonra ideolojik derinleşme ve diğer bölünmeler ile farklı gruplar ortaya çıkmıştır. Düzenli bir hareket olmadığı için Afganistan'ın farklı bölgelerinde birbirinden bağımsız gerilla tipi örgütlenmeler ile silahlı mücadele içinde olmuşlardır. Dolayısıyla direniş bölgelerinin kimliksel tezahürü Mücahit gruplarında kendisini göstermiş; mezhepsel ve/veya etnik temelli örgütler kurulmuştur.

Afgan mücahitleri Sünni ve Şii olmak üzere iki farklı ana koldan oluşmaktadır. Sünni gruplar Peşaver Yedilisi, Şii gruplar ise Tahran Sekizlisi olarak adlandırılmıştır. Farklı siyasi grupların bir araya gelmesi ile oluşan bu akımlar, başta ABD ve Suudi Arabistan olmak üzere SSCB'nin karşı cephesinde bulunan bazı ülkelere gelen askeri ve mali yardımların Pakistan'ın istihbarat teşkilatı olan Servislerarası İstihbarat (ISI) aracılığıyla aktarılması ile desteklenmiştir (Ruttig, 2013: 10). Özellikle Sünniler'den oluşan Peşaver Yedilisi, hem aldığı bu finansal destekler ile hem de

Afganların katılımıyla Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesinde oldukça etkili olmuştur.

İsmi Pakistan'ın Peşaver kentinden alan ve Peşaver Yedilisi olarak adlandırılan grup, 1980'lerde ortaya çıkan Pakistan merkezli mücahitleri temsil eden ilk topluluktur (Ruttig, 2013: 2). Bu topluluğu oluşturan yedi örgüt ise; Hizb-i İslami Gulbeddin (İslam Partisi Gulbeddin Grubu), Hizb-i İslami Halis (İslam Partisi Halis Grubu), Cemiyet-i İslami (İslam Cemiyeti), Afganistan İslami Kurtuluş Birliği, Afganistan Milli İslam Cephesi, Afganistan Ulusal Kurtuluş Cephesi ve İslami Devrim Hareketi'dir.

Bu örgütlerden Gulbeddin Hikmetyar tarafından kurulan Hizb-i İslami, Sovyetler Birliği'ne karşı mücadele eden en güçlü gruplardan biriydi. Örgütün amacı Peştun egemenliğine dayanan Şariat temelli bir ülke inşa etmektir (U.S. Office of the Director of National Intelligence, 2023). Finansal olarak Pakistan üzerinden desteklenen Hizb-i İslami, temel olarak Afganistan'ın doğusundaki Peştun eyaletlerinde konumlanıyordu (Yegin, 2015: 65). Kurucusu Hikmetyar'ın iki kısa dönem Afganistan başbakanlığı görevinde bulunduğu örgüt, Taliban'ın ortaya çıkışıyla gücünü ve aldığı finansal yardımları kaybetmeye başladı. Örgüt üyelerinin büyük kısmını Taliban'a kaptırdı (Yegin, 2015: 66).

Hikmetyar'ın Hizb-i İslami hareketi kökenlerini 1976 yılında kurulan Hizb-i İslami hareketinden almaktadır (U.S. Office of the Director of National Intelligence, 2023). Bu hareket 1979 yılında parçalanmış, Gulbeddin Hikmetyar'ın ve Muhammed Yunus Halis'in aynı isimdeki kurdukları iki ana harekete bölünmüştür (Institute for Study of War, 2023). Halis tarafından kurulan Hizb-i İslami hareketi de Peşaver Yedilisi'nin bir parçasıdır.

Peşaver Yedilisi'nin bir üyesi olan Cemiyet-i İslami ise, Afganistan'ın ilk İslamcı partilerinden biridir. 1970'lerde Burhaneddin Rabbani ve Kabil Üniversitesi İslam Hukuku Fakültesi'ndeki öğrencileri tarafından Kabil'de kurulmuştur. Hareketin askeri kanadı ise güçlü bir figür olan Ahmed Şah Mesud tarafından yönetilmekteydi. Cemiyet'in iki güçlü kişisi de Tacik'tir ve üyeleri de büyük oranda Taciklerden oluşmuştur. Rabbani, birincisi 1992-1996 yılları arasında, ikincisi 2001 yılında kısa

süreligine olmak üzere Afganistan Devlet Başkanlığı görevinde bulunmuştur (Sifton, 2005: 131).

Yedili'yi teşkil eden bir diğer örgüt ise Ahmed Geylani tarafından 1979'da kurulan Afganistan Milli İslam Cephesi'dir. Batılı bir demokrasi hedefi olan bu grup, aşırı Peştun milliyetçisi bir ideolojiye sahiptir (Akkurt, 2005: 212).

1979 yılında Sibgadullah Müceddidi tarafından kurulan Afganistan Ulusal Kurtuluş Cephesi, Peşaver Yedilisi'nin bir diğer üyesidir. Sovyetler Birliği işgaline karşı silahlı direniş çağrısı yapan ilk lider olan Müceddidi, Afgan Mücahitler arasında önemli figürlerden biridir (Gladstone, 2001: 8).

Afganistan İslami Kuruluş Birliği, yediliyi oluşturan gruplardan bir diğerini teşkil etmekteydi. Abdül Resul Sayyaf liderliğindeki Birlik, özellikle Suudi Arabistan ve İslam Konferansı Örgütü'nden önemli yardım almıştır. Bu finansal yardım sayesinde, Afganistan içindeki komutan ve savaşçıları kendisine çekmiştir (Roy, 2017: 219).

Peşaver Yedilisi içinde bulunan ve son olarak bahsedilmesi gereken hareket, Muhammed Nebi Muhammedi tarafından kurulan İslami Devrim Hareketi'dir. Afganistan'ın güney ve doğusunda faaliyet gösteren grup, diğer mücahit topluluklar kadar etkili bir hareket olamadı. Ancak Peşaver Yedilisi ilk kurulduğunda Cemiyet-i İslami'den sonraki en etkili topluluk olarak gösteriliyordu. Bu durum 1984 yılında aldığı desteğin azalması ile değişmiştir. Temel olarak Afgan gelenekçiliği ve İslamcı ideolojiye sahipti (Amstutz, 1994: 93).

Mücahitlerin Şii kolu ise Tahran Sekizlisi olarak ifade edilmektedir. İsmi ile müsemma sekiz farklı gruptan oluşmaktadır. Tahran Sekizlisi, Peşaver Yedilisi kadar güçlü bir etkiye sahip değildir. Zira finansal olarak bir tek İran tarafından desteklenmiştir ve Afganistan'daki Şii nüfusu az olduğu için halktaki karşılığı daha azdır. Merkezleri İran'ın başkenti Tahran olmuştur. Bu sekiz grup; Afganistan Hizbullahı, Sazman-i Nasır (Afganistan İslami Zafer Örgütü), Afganistan İslam Devrimi Muhafızları Kolordusu, Afganistan İslami Hareketi, Şura Partisi (Afganistan İslami Birlik Devrim Konseyi), İslami Devrim Hareketi, İslami Savaşçılar Birliği, Raad Partisi'nden oluşur. Bu gruplardan yedisi, Hizb-i Vahdet (Birlik Partisi) çatısı

altında 1989 yılında birleşmiştir. Hizb-i Vahdet'in çatısı altına girmeyen tek örgüt Afganistan Hizbullah'ı olmuştur. (Ruttig, 2013: 11).

Hizb-i Vahdet'in büyük çoğunluğu Şiiliğin fıkıh mezheplerinden olan Caferiliğe mensup Hazaralar'dan oluşur. Liderliği Kerim Halili ve Üstad Muhammed Muhakik tarafından yapılmıştır. Örgüt İran'ın yanında Mısır'daki Müslüman Kardeşler tarafından desteklenmiştir (Akkurt, 2005: 216).

Afgan Mücahitlerin kendi aralarında mezhepsel olarak iki temel kola ayrıldığı ifade edilmiştir. Çatı anlam olarak Mücahitler nitelendirilmesi altında tanımlanan bu grupların ortak noktası, Sovyetler Birliği ve Afgan Komünist yönetimine karşı verilen savaştır. Ancak bu tanım içerisine giren ve aynı savaşı veren başka gruplar da bulunmaktadır. Bu gruplar Mücahit olarak tanımlanmaz. Zira İslami yönleri değil, daha farklı ideolojik tarafları ağır basmaktadır. Örneğin komünist olduğu halde Sovyet karşıtı olan ve ideolojik olarak kendilerini Maocu olarak tanımlayan gruplar bulunmaktadır. Sazman-i Azad-i Milleti Afghanistan (Afganistan Halkının Özgür Örgütü) adlı örgüt bu kapsamda ön plana çıkar. Örgütün liderliğini Abdülmecid Kalakani yapmıştır (Akkurt, 2005: 214).

Bu tip grupların ortaya çıkmasında komünist bloktaki Çin-Sovyet ayrılığı etkili olmuştur. 1960'lı yıllardan 1989 yılına kadar süren ve komünist ideolojinin içindeki fikir ayrılıklarından kaynaklanan bu durum, Gorbaçov'un liderliğe gelmesi ile yavaş yavaş soğukluk ortadan kalkmaya başlamıştır. Zira Gorbaçov yatıştırıcı bir politika takip etmiş ve Çin'in normalleşme için ön koşul olarak sunduğu Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesini hayata geçirmiştir. Gelişmeler sonucu, 30 yıl sonra ilk defa 1989 yılında Çin-Sovyet zirvesi gerçekleşmiştir (Maley ve Saikal, 1989: 127). Böylece Afganistan'daki Maoist örgütlerin etkinliği kırılmıştır.

Görüldüğü gibi, Afgan mücahitler ve mücahit olmayan direniş gruplarının neredeyse tümü dışsal destek alarak Afganistan'daki mücadelelerini yürütmüşlerdir. Bu destek finansal ve askeri yönlü olabilmekteydi. Ancak tüm grupların içinde en çok dış desteği alanlar Sünni Müslümanlar olmuştur. Yani Peşaver Yedilisi içindeki örgütler başta ABD, Çin ve Suudi Arabistan olmak üzere, çeşitli Sovyet karşıtı ülkeler tarafından desteklenmiştir. Bu destek ilk zamanlar örtülü iken, daha sonra açık bir şekilde ifade edilmeye başlamıştır. Nitekim ABD tarafından yapılan yardımlar CIA

eski başkanı Robert Gates'in (2007) hatıralarını yayımladığı kitapta ve ABD Başkanı Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı olan Brzezinski (1998) tarafından itiraf edilmiştir. Brezezinski Afgan Mücahitlere yapılan Amerikan yardımında doğrudan rol aldığını ve gizli yardım ile ilgili emrin Başkan Carter tarafından 3 Temmuz 1979'da imzalandığını belirtmiştir. Yani Sovyetlerin Afganistan'ı işgalinden altı ay kadar önce, ABD Mücahitlere yardımlarına başlamıştır. Yapılan bu yardımın Mücahitleri güçlendirerek, Sovyetlerin Afganistan'daki kontrolü kaybetme korkusu ile müdahale ihtimalini arttırdığını ifade etmiştir. Yardım politikasının Sovyetleri Afganistan'a çekmek için bir yem olarak kullanıldığını öne sürmüştür. Afganistan'ı Sovyetler için bir Vietnam haline getirmeyi amaçladığı ve sonuç olarak 10 yıllık bir işgalin başarısızlıkla sonuçlanarak amacına ulaştığı Brzezinski tarafından açıkça ortaya koyulmuştur. Bu yardımlar aracılığıyla Afganistan'daki başarısızlığın, SSCB'nin dağılmasına giden yolu açtığı düşüncesi, yine Brezezinski'nin ifadelerine yansımıştır.

Sonuç itibariyle Afgan Mücahitler ve diğer örgütler, Sovyet işgalinin getirdiği farklı iç motivasyon ve dış destekler ile var olarak savaş yürütmüştür. Bu durum Sovyetlerin ülkeden çıkması ile sonuçlanmıştır.

2.2. Taliban

Bu alt bölümde 1994 yılında kurulmuş bir para-militer örgüt olan Taliban, tarihsel ve ideolojik kökleri ele alınarak incelenmiş; yükselişi ve güçlenmesi konu alınmıştır.

2.2.1. Taliban'ın Tarihsel ve İdeolojik Kökleri

Taliban'ın tarihsel kökenlerini anlamamanın yolu ideolojik temellerinin nereden kaynaklandığını anlamaktan geçer. Neredeyse tamamen dini anlayış üzerine temellendirilmiş bir örgüt olan Taliban'ın özellikle bu yönünü ortaya koymak için İslam'ın hangi gelenek veya geleneklerinden esinlendiğini ortaya koymak gerekir.

Taliban'ın iki farklı İslami gelenekten beslendiği; bunlardan birincisinin Hasan el-Benna tarafından kurulan radikal İslami anlayış üzerine inşa edilmiş İhvan, diğerinin ise daha çok mistik yönü ağır basan Sufi geleneği olduğu öne sürülmektedir. Ancak bu iki geleneğin de Afganistan'daki iktidar mücadelesi esnasında kaybolduğu

Chakravarty (2002: 70) tarafından ifade edilmekte ve Diobendizmin hakim gelenek olduğu söylenmektedir.

Diobendizm köklerini Hindistan'ın Uttar Pradeş kentinin Diobend yerleşiminde bulunan Darül Ulum adlı Hanefi Sünni temelli dini eğitim kurumlarından alır. Kurum geçmişi, 1857 yılında Hindistan'daki İngiliz sömürüsüne karşı ayaklanan Hindistan Müslümanları'nın büyük bir isyan başlatması ancak başarısız olmasına kadar gider. Bu başarısızlığın sonucunda, toplum liderleri gençlerin daha iyi bir eğitim alması gerektiğine ve ancak bu şekilde sömürüden kurtulmanın mümkün olduğuna karar vermiştir. Bu amaçla Darül Ulum ve daha sonra Aligarh Müslüman Üniversitesi'ni kurmuşlardır. Okuldaki öğrenci ve mezunlar 1919 yılında Cemiyet-i Ulema-i Hint örgütünü kurarak İngiliz sömürüsüne karşı bir mücadele başlatmışlardır. Darül Ulum'un etkileri daha sonra Pakistan'a ve diğer ülkelere yayılmış, farklı ülkelerde dini eğitim kurumlarının açılması sağlanmıştır (Puri, 3 Kasım 2009: 19). 1947'de bağımsızlığını kazanan Pakistan'ın devlet yapılanmasında da Deobendiler rol almıştır. İlerleyen yıllarda Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgal edilmesinden sonra, kökenini Darül Ulum'dan alan Diobend medreseleri, direnişin örgütlendiği yerler olarak yeniden sahneye çıkmıştır (Saray, 2002: 2)

Pakistan'daki bu Diobendi medreseleri zamanla aşırı fikirlerin merkezi haline gelmiş, özellikle yoksul Pakistanlı gençlerin ve Afganistan'dan gelen mültecilerin doktrinizasyonunda önemli rol oynamaya başlamıştır. Kurumlar yalnızca dini eğitim işlevini yerine getirmemiş, aynı zamanda ücretsiz bir yatılı militer okul gibi çalışarak öğrencilerin barınma, yeme-içme ve silahlı eğitim almalarını sağlamıştır. 1978-1988 yılları arasında Pakistan Cumhurbaşkanlığı görevinde yer alan Muhammed Ziya ül Hak, Diobendi medreselerinin devlet tarafından finansal destek almasında rol alarak, buraları devlet destekli merkezler haline getirmiştir. Merkezlerde verilen eğitimlerle, pozitif ve rasyonel bilim anlayışından uzak, silahlı eğitimlerle fanatik paramiliter gruplar yetiştirilmiştir. Pakistan'daki siyasi elitler, bu kurumların kendileri için araçsallaştırılmasını sağlamıştır (Chakravarty, 2002: 70).

Özellikle fakir ailelere mensup erkek çocuklarının gittiği Diobendi medreseleri, yarım milyondan fazla kişiye eğitim veriyordu. Erkek çocukları için hayattaki tek çıkış yolu olarak görülmesi, Pakistan'ın kırsal kesimlerindeki ve Afgan

mülteci kamplarındaki medreselere yönelik rağbetin artmasına neden olmuştur. Pakistan'daki medreselerin çok hızlı sayıda artan nüfusu ve yöneticileri çoğunlukla yarı eğitilmiş mollalar olan kurumlardaki radikalleşme eğilimi artmıştır. Böylece asıl Diobendi anlayışının farklılaşmasına neden olmuştur. Üstelik medreselerdeki İslam hukuku yorumu Peştunvali olarak bilinen Peştun yazısız kurallar bütünü üzerine inşa edilmeye başlamıştır. Peştun geleneğinin önemli bir parçası olan aşiret kültürü de Taliban'ın şekillenmesinde rol oynamıştır (Yegin, 2015: 57). Bu nedenle kurumlar Diobendi ve Peştun geleneğinin karıştığı bir İslam yorumuna yönelik müfredata sahip olmuştur. Aynı zamanda Sovyet ve komünizm karşıtı bir söylem hakim kılınarak, Sovyet işgaline karşı cihat düşüncesi beslenmiştir (Chakravarty, 2002: 71).

Taliban'ın ortaya çıkışında doğrudan etkiye sahip olan Diobendi medreseleri, örgütün radikal fikirlerinin rahmi olmuştur. Zaten Taliban kelimesinin kökeni, örgütün Diobendi medreseleri ile olan ilişkisini ortaya koymak için yol göstericidir. Zira Taliban, Peştuca “talebeler (öğrenciler)” anlamına gelmektedir (Kundi ve Mir, 2002: 344). Burada yetişen öğrenciler Taliban'ı kurmuş ve öğretilerini hayata geçirmek için savaşılmaya başlamışlardır.

Diobendi medreseleri zamanla Pakistan'da çok hızlı bir artış eğilimine geçmiş, 1971 yılında 900 olan sayıları, 1988 yılına gelindiğinde 8.000'i kayıtlı 25.000'i kayıtsız olmak üzere 30.000'den fazla sayıya ulaşmıştır (Rashid, 2001: 89). Suudi Arabistan'dan gelen fonlar ve Pakistan devletinin desteği bu sayının artmasında doğrudan rol oynamıştır. Pakistan'ın istihbarat teşkilatı olan ISI'nın medreselerle kurumsal bağlantı kurması ve Diobendi anlayışına bağlı Ulema-i İslam Cemiyeti adlı siyasi partinin lideri olan Mevlana Fazal-ur Rehman'ın Dış İlişkiler Daimi Komitesi'nin başkanlığına getirilmesi gibi gelişmeler, medreselerin ve dolayısıyla Taliban'ın güçlenmesine yol açmıştır (Chakravarty, 2002: 71). Özellikle Pakistan ordusu ve istihbarat teşkilatı ile kurmuş olduğu ilişkiler, Taliban'ın askeri açıdan gelişmesine neden olmuştur. Medreselerde alınan askeri eğitimler bu durumun üzerinde rol oynasa da, güçlü bir askeri yapılanma için şart olan silah, lojistik ağ ve fon tedariki, Taliban'ın disiplinli bir paramiliter yapılanmaya dönüşmesinde rol oynamıştır (Chakravarty, 2002: 72).

Pakistan'ın Diobendi medreselerinde yetişen öğrencilerin kurduğu bir örgüt olan Taliban, zamanla Afganistan içinde de destek toplamıştı. Özellikle Afganistan güneyinde yer alan ve Peştun ağırlıklı yerleşim bölgelerinde büyük desteğe sahip olmuştur. Sovyet işgalinin bitmesinin ardından ülke içindeki istikrarsızlık ve iç savaş ortamı, halkın bu örgüte meyiletmesine neden olmuştur. Örgüt, bazı halk kesimleri tarafından istikrar ve barışın kurulmasında kurtarıcı olarak görülmüştür. Ancak Taliban Peştun egemenliği ve kültürel kodlarına sahip bir yapılanma olduğu için, gittikleri her yerde Peştunvali ve Taliban geleneklerini dayatmıştır. Diğer yerel gelenekleri yıkmaya çalışarak, Afganistan'ın güney eyaletleri dışında kalan tüm yerleri fethedilmiş topraklar olarak görmüştür (Chakravarty, 2002: 70). Özellikle kuzeyde kontrol ettikleri bölgelere yeni siyasi düzen getirmiştir. Kabil ve Mezar-ı Şerif gibi kent hayatının canlı olarak yaşandığı yerlerin kültürüne uymayan müzik yasağı ve kadınların kamusal hayatın dışına itilmesi gibi kurallar dayatmıştır (Barfield, 2010: 263). Halkı zekat ve çiftçilerden alınan ürünleri kapsayan öşür vergisi gibi İslami vergilendirmeye tabii tutmuşlardır (Nojumi, 2002: 155).

Kısacası Taliban, katılmış ve değişime uğramış Diobendi medrese geleneği ile Peştunvali geleneğinin militerleşmiş halini temsil eden radikal bir örgüttür. Aldığı dış destekler sayesinde güçlenmiş ve destek verilen ülkeler tarafından zamanla araçsallaştırılarak kullanılmıştır.

2.2.2. Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve Yükselişi

Taliban'ın yakın tarihteki kökleri Sovyetler'in Afganistan'ı işgalinde bulunabilir. Zira "İslam uğruna savaş" olarak tanımlanabilecek cihat anlayışının dirilmesi ve kutsal olarak addedilen Sovyetlere karşı direnişin, İslam savaşçıları olarak adlandırılan Mücahitler tarafından yürütülmesi; Taliban'ın ortaya çıkmasında tetikleyici unsur olmuştur. Afgan Mücahitlerin başarılı olması ve ardından iç savaş süreci, Taliban için ideal ortamı sağlamıştır (Barlett ve Steele, 2003). Zira komünist hükümetin düşmesinden sonra Mücahitler birbirlerine karşı cephe almış, ülkenin her bir noktası farklı bir Mücahit grup tarafından kontrol edilir hale gelmişti. Mücahitlere aktarılan dış fonlar da SSCB'nin çekilmesinden sonra sonlandırılmaya başlayınca, komutanlar halktan haraç almaya ve kötü muamele etmeye başlamıştı (Raşid, 2001b:

22). Bu durum komünist hükümetin düşmesinden sonra savaşmayı bırakmış, Ketta ve Kandahar'daki medreselerde okumaya geri dönmüş olan Mücahitler için büyük bir hayal kırıklığı olmuştur (Raşid, 2001b: 23). Konuya çözüm üretmek amacıyla bir grup medrese öğrencisi Molla Ömer adlı kişinin liderliğinde toplanmış; barışı yeniden tesis etme, halkı silahsızlandırma, şeriat kanunlarını uygulama, Afganistan'ın bütünlüğünü ve İslami karakterini savunma hedefleri ile yola çıkmışlardır (Raşid, 2001b: 22). Bu grup kendilerini, okudukları medreselere referansla Taliban yani "talebeler (öğrenciler)" olarak adlandırmıştır (Nişanyan Sözlük, 2014). 1994 yılında Taliban hareketi başladığında 30 kişi civarında olduğu düşünülmektedir. Aynı yılın ekim ayında sayılarının 200'e, aralıkta ise 12 bin kişiye ulaştığı ifade edilmektedir. Özellikle Herat'ın ele geçirilmesi ile birlikte sayılarının iki katına çıktığı öne sürülür. Bu hızlı büyümede Pakistan'dan gelen savaşçılar etkili olmuştur (Burke, 2004: 148).

Ancak Taliban'ın ortaya çıkmasına yönelik, ülkenin durumundan dolayı Molla Ömer etrafında kendiliğinden toplanan bir grup olduğuna ve hızlıca halk desteği ile çoğaldıklarına yönelik anlatının doğru olmadığını öne süren araştırmacılar da bulunmaktadır. Örneğin Barfield'a (2010: 257) göre, Pakistan desteğini Hikmetyar'dan çekmiş ve Kabil'deki yeni hükümete karşı savaşmak için Taliban'ın kurulmasını yardımcı olmuştur. Her durumda Taliban'ın kendisini sunma şekli halkta karşılık bulmuş, savaş ağalarına karşı adeta bir Robin Hood gibi pazarlanarak yerel meşruiyet kazanmıştır (Rashid, 2001b: 25). Başarı kazandıkça yıllar içinde halktaki desteği daha da artmıştır. Bu destekte etkili olan durumlar; halkın silahsızlanmasını sağlanması, yolsuzluğun ortadan kaldırılması ve şeriatın getirilmesi olmuştur (Esposito, 2003: 32). Ayrıca, Taliban'ın Afganistan'daki aşiret yapılanmasına uyum sağlaması ve karışmaması da, aşiretlerin desteğini almasını sağlamıştır (Yegin, 2015: 53).

Taliban'ın halk desteğinin artması ile birlikte, savaşa Taliban safında katılan savaşçı sayısı da artmıştır. Başlangıçta medreselerde eğitim gören bir grup öğrenciden ibaret olduğu öne sürülen grubun savaşçı profili hakkında, D'Souza (2016: 2) "uzun süreli bir savaşın ve Sovyet müdahalesinin yarattığı toplumsal yerinden edilmenin kurbanlarıydı" ifadesini kullanmıştır. Bu kişilerin birçoğunun 1979'da Hafizullah Emin'in devrilmesinden sonra Pakistan'a sığınan mültecilerin bulunduğu kamplardan gelen ve hiçbir zaman normal bir hayat yaşamamış yetimler olduğu ifade edilmiştir

(Maley, 2006: 21). Ayrıca Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan gelen radikal İslamcı Araplar'ın da katılmasıyla (D'Souza, 2016: 2) Taliban'ın savaşçı isketi oluşmuştur. Ancak bu durum Taliban'ın rastgele öğrencilerden ve diğer ülkelerden gelen savaşçılardan oluşmuş bir düzensiz paramiliter yapı olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine Taliban, silahlı iyi eğitim almış ve neredeyse kurumsallaşmış bir paramiliter yapıdır.

Taliban'ın kurumsal yapısı incelendiğinde en iyi bilinen organı Ketta Şurası'dır. 2001'de Taliban'ın iktidardan indirilmesinden bu yana, Pakistan'ın Ketta kentinde yer aldığı için bu şekilde isimlendirilmiştir (Sieg, 24 Kasım 2009). Molla Ömer ölmeden önce bu organın başkanı, Muhammed Mansur ise onun yardımcısı olarak görev yapıyordu. Ketta Şurası'nın yanında, daha sonra önem kazanmaya başlayan Peşaver Şurası da bir organ olarak bulunmaktaydı (Martin, 2014: 208). Taliban'ın bu kurumsal yapısı, Molla Ömer gibi örgütün gelmiş geçmiş en kült isminin 2013 yılında ölmesiyle bir süreliğine akamete uğramıştır. Molla Ömer'in yerine Muhammed Mansur kendisini halef olarak (Giustozzi ve Mangal, 2015) ve Taliban'ın Hakkani Ağ'ının lideri Calaleddin Hakkani'yi ise yardımcısı olarak ilan etmiştir (Osman, 2015). Ancak bu durum Taliban'ın tüm kanatlarında kabul görmemiş, önemli bir organ olan Rahbari Şurası tarafından reddedilmiştir. Zaten Muhammed Mansur görevde bir yıl kaldıktan sonra 2016 yılında ABD tarafından öldürülmüştür. Yerine ise Mevlevi Haybatullah Akhundzade geçmiştir (Weigand, 2017: 365).

Taliban öncelikle Afgan İç Savaşı esnasında, ülkenin güneybatı bölgesinde etkili bir güç haline gelmiş, daha sonra kontrolünü genişleterek; 1995'te Herat ve 1996'da Rabbani Hükümetini devirerek Kabil'i ele geçirmiştir. Bu esnada ABD tarafından Afganistan'da istikrarı sağlayan bir güç olarak görülmüştür. 1996 yılında Taliban Kabil'i ele geçirdiğinde, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Robin Raphel, Taliban'ın siyasi meşruiyeti konusunda bir sorunlarının olmadığını ifade etmiştir (Maley, 2006: 21). Öyle ki ABD, Taliban'ı finansal olarak Pakistan üzerinden desteklemekte bir sakınca görmemiştir.

Pakistan'ın Mücahitleri destekleyerek Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesinde ve Afgan komünist rejiminin yıkılmasındaki rolü, Afganistan'ın geleceğini belirleme noktasında ABD nezdinde bir güç olarak ortaya çıkmasını

sağlamıştır. Dolayısıyla Taliban'ın da neo-kolonyal bir araç olarak kullanmasında bir sakınca görülmemiştir. Zaten Afganistan'ın değerli yeraltı kaynaklarının varlığı, ülkede vekaleten bir kuvvetin bulundurulması gerektiği ABD tarafından stratejik bir unsur olarak belirlenmiştir. Unocal adlı enerji şirketinin başkan yardımcısı Marty Miller, 1996 yılında ABD Senatosu'nda bu konuya dair bir konuşma gerçekleştirmiş ve Afganistan'dan geçecek petrol güzergahının ilk başta bir milyon, daha sonraki birkaç yıl içinde beş milyon varil petrol pompalayabileceği vurgusunu yapmıştır (Chakravarty, 2002: 73). Taliban'ın görevi de burada başlıyordu. Ülkenin güvenliği ve istikrarını sağlama konusunda Taliban'ın önemli bir araç olması ve Orta Asya devletlerini İran yerine Afganistan-Pakistan güzergahından uluslararası pazara boru hatları ile bağlanması planlanmıştır (Rubin, 2020: 197). Yani Taliban, ABD ve Unocal adlı enerji şirketinin planlarının uygulanması için bir piyon olarak belirlenmiş, Afganistan'da bir *Pax Talibana* kurma işlevini üstlenmesi beklenmiştir. 1994 yılında kurulan Taliban, ABD ve Pakistan tarafından desteklenen Gülbeddin Hikmetyar'ın yerini daha işlevsel bulunduğu için almıştır. Taliban'ın katı politikaları, Pakistan ve ABD tarafından istikrarın teminatı olarak görülmüştür (Chakravarty, 2002: 73).

Pakistan, Taliban için Kandahar havaalanını yeniden inşa etmiş ve uçak yedek parçalarını, silah, cephane, yakıt ve iaae tedarikini yapmıştır. Ayrıca bir telefon ve telsiz şebekesini de Taliban'a vermiştir. Pakistan ve ABD'nin yanında Taliban'ı destekleyen bir diğeer aktör Suudi Arabistan olmuştur. Bu ülke ise, Taliban'ın kullandığı arabaları temin etmiştir (Raşid, 2001a: 68).

Sonuç olarak Taliban, bir anda ortaya çıkmış ve hızlı bir şekilde güçlenmiş bir örgüt gibi görünse de tarihsel arka planda sağlam kökleri bulunmaktadır. Şayet Taliban dış finansal yardımlarla beslenmemiş olsaydı, bu kadar hızlı bir ivme kazanmasının ve güçlenmesinin mümkün olup olmayacağı bir muammadır.

2.3. Kuzey İttifakı ve Afganistan'da Taliban Sonrası Politik Güç Odakları

Afganistan'ın yakın tarihinde yeri olan aktörlerden biri de Afganistan Ulusal İslam Hareketi veya kısaca Cünbüş olarak bilinen ve liderliğini Abdurraşid Dostum'un yaptığı örgüttür. Bu örgüt ağırlıklı olarak Özbek ve Türkmenlerden oluşan, Afganistan'ın kuzeyinde faaliyet gösteren bir yapılanma idi (Yegin, 2015: 61). Önceleri muhalif olmayan, Necibullah'ın milis güçlerinden ve SSCB'nin yetiştirdiği Afgan ordusunun eski bir askeri olan Dostum; Necibullah'a verdiği desteği bir anlaşmazlık sonucunda çekmiş, ardından Kabil ele geçirilerek Komünist Afgan Hükümetinin sonu gelmiştir.

Abdurraşid Dostum, Cemiyet-i İslami lideri Ahmed Şah Mesud ve Şii Mücahit bir grup olan Hizb-i Vahdet'ten oluşan topluluk 1992 yılında Kuzey İttifakı'nı veya resmi adı ile Afganistan Birleşik İslami Kurtuluş Cephesi'ni kurmuş, Necibullah'ın iktidardan düşürülmesinde etkili olmuştur. Ancak topluluk, iç mücadeleler nedeniyle kısa sürede dağılmıştır. Taliban 1996 yılında Kabil'i ele geçirdiğinde, Kuzey İttifakı yeniden canlandırılmış ve Taliban'a karşı savaşılmaya başlamıştır (Resource Information Center, 14 Aralık 1999). 1996 yılında kurulan Kuzey İttifakı'nı Cumhurbaşkanı Burhaneddin Rabbani ve eski Savunma Bakanı Ahmed Şah Mesud gibi anahtar liderler bir araya getirmiştir. İkisi de Tacik olan bu liderler, 2000 yılı ile birlikte diğer etnik grupları da Kuzey İttifakı'na dahil etmiştir. O yıl dahil olan önemli figürler arasında Kerim Halili, Abdurraşid Dostum, Abdullah Abdullah, Muhammed Muhakkik, Abdul Kadir ve Asif Muhsini gibi liderler bulunmaktaydı (BBC, 13 Kasım 2001). Kuzey İttifakı 1996 yılından 2001 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Örgüt, 2001 yılında Taliban'ın devrilmesinde ABD ile iş birliği yaparak rol almış ve misyonunu tamamlamıştır.

Afganistan'ın 2001 yılında ABD tarafından işgal edilmesi ile birlikte, politik düzen tamamen değişmiş ve yeniden inşa edilmeye başlamıştır. Ancak 1980'li ve 90'lı yıllarda faaliyet yürütmüş silahlı ve siyasi örgütler partileşerek, Afganistan siyasetinde rol almaya başlamıştır. Özellikle beş büyük grup olan; Burhaneddin Rabbani liderliğindeki Cemiyet-i İslami, Raşid Dostum liderliğindeki Cünbüş, Kerim Halili liderliğindeki Hizb-i Vahdet, Abdul Resül Sayyaf liderliğindeki İttihad-i İslami ve Asif Muhsini liderliğindeki Hareket-i İslami, Afganistan'ın büyük bölümünü kontrol

altına almıştır. Bu gruplar içinde komünist rejime hizmet etmiş Cünbüş hariç, tümü Sovyetlere karşı savaşmış Mücahitlerden oluşuyordu. Bu beş büyük grup dışında, yerel ufak silahlı örgütler de Afganistan'da kısıtlı hakimiyete sahipti (Bose ve İbrahimi, 2018: 126).

Afganistan'daki yeni siyasi sistemi, Batı'nın ön gördüğü ve istediği şekilde demokratikleştirmenin ve istikrarlı hale getirmenin ön koşulu, tüm bu silahlı grupların savaş alanından siyasi arenaya ne şekilde geçeceklerine bağlıydı. Birçoğu sadece isimlerini parti olarak değiştirip, silahlı ve aynı tipteki düzende yollarına devam etmiştir. Silahlı grupların partileşmelerindeki en büyük üç zorluk; askerden arındırılma, kapsayıcı ulusal programlar geliştirme ve iç karar alma süreçlerinin demokratikleştirilmesi olmuştur (Bose ve İbrahimi, 2018: 131).

Afganistan'da aktif sivil siyasi grupların organize edilmesi de ayrıca güç olmuştur. Tarihsel gerçeklerin beraberinde getirdiği zorluklar parti tipi oluşumların; etnik temelli, bölgesel veya mezhepsel gruplardan ibaret olmasına neden olmuştur (Bose ve İbrahimi, 2018: 126). Bu problemin ortadan kaldırılması için 2004 Anayasası'nda etnik, dini ve bölgesel temelli partilerin kurulması yasaklanmıştır. 2009 yılında Siyasi Partiler Kanunu revize edilmiş ve 2012'de yönetmelikler ile daha kapsayıcı ve büyük siyasi partilerin kurulması teşvik edilmeye çalışılmıştır. Ancak geleneklerin ve siyasi kültürün kanunlarla değiştirilemeyeceği gerçeği, uygulama esnasında ortaya çıkmıştır. Siyasi partiler etnik, dini ve bölgesel imajlarını korumaya devam etmiştir. Örneğin Cemiyet-i İslami bir Tacik partisi olarak, Hizb-i İslami İslamcı Peştunları temsil eden bir parti olarak, Cünbüş ise kuzeydeki Özbeklerin ve Türkmenlerin desteklediği bir parti olarak algılanmaya ve Hizb-i Vahdet de yönetim kadrosu açısından tek etnikli kalmaya devam etmiştir (Bose ve İbrahimi, 2018: 133).

Bu bölümde Afganistan'daki politik aktörler ve üzerlerindeki neo-kolonyal etkiler incelenmiştir. Bir sonraki bölümde neo-kolonyal tarihsel perspektifte Afganistan'daki politik durum ele alınacaktır.

3. NEO-KOLONYAL TARİHSEL PERSPEKTİFTE AFGANİSTAN'DAKİ POLİTİK DURUM

Bu bölümde Afganistan, neo-kolonyal tarihsel dört ana kırılma kapsamında ele alınmıştır.

3.1. 1978 Öncesi Dönem

1979 öncesi dönem, daha sonraki yıllardaki tarihsel olayların daha iyi anlaşılması için Durrani İmparatorluğu dönemi, bağımsızlığın kazanılması, Davut Han'ın Başbakanlığı ve cumhuriyetin ilanı kapsamında bu alt bölümde incelenmiştir.

3.1.1. Durrani İmparatorluğu Dönemi ve İngiliz-Afgan Savaşları

1747 yılında İran Afşar Şahı Nadir Şah'ın ölmesiyle Afşar İmparatorluğu parçalanmış, öncesinde Afşar İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde olan Afganistan'ın temelleri Nadir Şah'ın ordusunda bir komutan olan (Katzman, 2010: 1) Peştun kökenli Ahmet Şah Durrani tarafından Kandahar'da atılmıştır. Peştunların hakim olduğu bu imparatorluk Durrani İmparatorluğu olarak adlandırılmıştır (Erman, 2013: 492). Kuruluş yılı olan 1747, Afganistan devletinin başlangıcı olarak kabul edilmiş ve fetihlerle Asya'da İran'dan Kuzey Hindistan'a kadar uzanan bağımsız yeni bir devlet ortaya çıkmıştır (Brown, 26 Ekim 2001).

Aynı dönemde Avrupa'nın en güçlü iki devletinden olan Fransa ile İngiltere arasında Asya'da büyük bir çekişme yaşanmaktaydı. İngiltere, Hint Yarımadası'nın büyük kısmını Doğu Hindistan Şirketi yoluyla sömürüyordu. Durrani İmparatorluğu İngilizler'in Batı Hindistan'daki ilerleyişinin önünde bir engel olarak görülüyordu. Bu nedenle dönemin Durrani İmparatoru Zaman Şah yönetimine İngilizler tarafından iç ve dış baskı yapılıyordu. İngilizlerin uyguladığı politika Durrani şehzadeleri arasındaki rekabeti tetikledi ve Afganistan'da bir iç savaş çıktı. 1818 yılında Afganistan güçsüz ve merkezi otoritesi zayıf bir devlete dönüştü. Aşiretlerin daha güçlü olduğu bir devlet haline geldi (Yegin, 2015: 16). İlerleyen dönemde aşiretler arasında da iç çatışmalar başlamış ve çatışmalar Dost Muhammed Han adlı bir aşiret liderinin tüm kontrolü ele almasıyla 1826 yılında sonuçlanmıştır. Dost Muhammed

Han'ın kurduğu hanedanlık sistemi 150 yıl boyunca devam ederek, aynı soydan gelenler ülkeyi uzun süre yönetmiştir (Barfield 2010: 115).

19. yüzyılda Asya'daki rekabette, Fransız-İngiliz  ekişmesi yerini İngiliz-Rus çekişmesine bırakmıştır (Fremont-Barnes, 2014). Rus  arlığı “sıcak denizlere” inme hedefi doğrultusunda Hint Okyanusu'na ulaşmak için Afganistan'ın kuzey kesimleri de dahil Orta Asya'nın büyük bölümünü işgal etmiştir (Tripodi, 2010: 708). İngilizler Güney Asya'daki sömürge topraklarını tehdit altında hissetmiş, Rusya'nın güneye doğru genişlemesinden rahatsız olmuştur. Bu nedenle İngilizler Afganistan'ı kontrol altına alarak bu tehlikeyi ortadan kaldırmak istemiştir. Bu amaçla 1838 yılında İngilizler Afganistan'a bir askeri harekât düzenlenmiş ve Birinci İngiliz-Afgan Savaşı'nı başlatmıştır. 1839'da Kabil'i ele geçiren İngilizler, hükümdar Dost Muhammed ile Durrani soyundan gelen şah şuja arasındaki veraset anlaşmazlığından faydalanarak işgali kolaylaştırmıştır. Ancak daha sonra Afganistan'da 1840 yılında İngilizlere karşı bir ayaklanma başlamış (Yegin, 2015: 17) ve yıpranan İngiliz ordusu, 1842 yılında çekilmeye karar vermiş ve çekilirken ordusunun neredeyse tamamını kaybetmiştir (Kohn, 2013: 5). Ordusunun kaybedilmesinin intikamını almak isteyen İngilizler Afganistan'a geri dönerek, Kabil'de büyük bir kıyım yapmış ve esirlerini kurtararak tekrar çekilmiştir (Ewans, 2002: 70).

Afganlar ile İngilizler arasındaki ikinci savaş ise, 1878 yılında İngilizler'in yeniden işgali üzerine olmuştur. İşgalin sebebi Afgan hükümdarının Rus heyetini kabul ederek bir anlaşma imzalamasından kaynaklanmıştır. İkinci İngiliz-Afgan Savaşı da İngilizler'in kesin olmayan yenilgisi ile sona ermiştir. Ancak Afganistan İngiltere'nin dolaylı kontrolü altına girmiştir (Yegin, 2015: 17). Afganistan'a yönetici olarak İngiliz müttefiki Emir Abdurrahman Han getirilmiştir (Yegin, 2015: 18). Afganistan'ın yeni hükümdarı ile İngiltere arasında 1893 yılında bir anlaşma imzalanmış, bu anlaşmaya göre, Afganistan sınırları yeniden belirlenmiştir. Afganistan'ın güney kısmı ile İngiltere sömürgesi Hindistan arasında bir hat çekilmiş, bu hatta göre Afganistan'ın güney topraklarının bir kısmı İngiliz Hindistan'ı sınırları içerisinde kalmıştır (Burget, Ağustos 2013: 62). Yapay bir bölünmeye yol açan bu durum, özellikle Peştun ve Belu ların ikiye ayrılmasına neden olmuştur (Yegin, 2015: 18). Çekilen yeni sınıra Durand Hattı adı verilmiş, 1907 yılındaki İngiliz-Rus anlaşmasıyla hat kalıcı hale gelmiştir (Fitzgerald ve Gould, 2009: 54). Böylece Ruslar

ve İngilizler Afganistan üzerinde anlaşmaya varmıştır (Kohn, 2013: 5). Zira Asya'daki Büyük Oyun olarak adlandırılan İngiliz-Rus rekabetinin iki taraf için de zarar verici nitelikte olması, iki ülkeyi Afganistan üzerinde iş birliğine itmiştir. Afganistan iki ülke arasında tampon bölge olarak kararlaştırılmıştır. Anlaşma sonucunda çizilen Durand Hattı bugüne kadar birçok sorunun kaynağı olmuştur. Özellikle Pakistan'ın 1947'de bağımsızlığını kazanması sonucunda, Afganistan ile Pakistan arasında problemlili ilişkilerin baş gündemini oluşturmuştur (Yegin, 2015: 18).

1907 yılında İngilizler ile Rusların egemenlik alanları üzerinde anlaşması, İngiltere'nin sömürgelerini kaybetme korkusunu sona erdirmiştir. Rusya ve İngiltere askeri müttefik haline gelmiş ve Büyük Oyun olarak bilinen rekabet ortadan kalkmıştır (Sergeev, 2013: 276).

3.1.2. Afganistan'ın Tam Bağımsızlığını Kazanması ve 1947'de İngilizlerin Hindistan'dan Çekilmesi

1919 yılına gelindiğinde, Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı başlamıştır. Savaş Emanullah Han'ın Afganistan'ın tek taraflı bağımsızlığını ilan etmesi neticesinde meydana gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan yeni çıkan İngilizler bu savaşı kaybetmiş ve Afganistan tam bağımsızlığını İngilizlerle imzaladığı 1919 Rawalpindi Ateşkesi'nin ardından 1921'deki Kabil Anlaşması ile ilan etmiştir (Yılmaz, 2010: 156). Üçüncü İngiliz-Afgan savaşları bu nedenle Afganistan'da İstiklal Harbi olarak kabul edilir. Kabil Anlaşması ile iki devlet arasında yapılan diğer anlaşmaların geçersiz kılındığı ilan edilmiştir. Ancak anlaşmanın 5. maddesinde bulunan Afganistan-Hindistan sınırının aynı kalacağı taahhüt edilmiştir. Böylece Durand Hattı ile çizilen güney sınırları, Afganistan tarafından da onaylanmış oldu (Yegin, 2015: 19).

Emanullah Han'ın yönetime geldiğinde ilk icraatlarından biri Rusya'daki komünist rejimi tanımak olmuştur. Afganistan, SSCB'yi resmi olarak tanıyan ilk devlet olmuştur. Bu nedenle üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı'nda dolaylı Sovyet desteğini almıştır (Saikal vd., 2006: 64). İki ülke arasında 1921 yılında tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile iki ülke arasında uzun sürecek bir iyi ilişkiler dönemi başlamıştır (Yegin, 2015: 19).

Dış politika kapsamında Sovyetlerle yakınlaşan Afganistan, iç politikada reform planlamaları içindeydi (Omranı, 2007). Afganistan emiri Emanullah Han, Afganistan'ı monarşi ile yönetilen bir devlet olarak dizayn ederek 1926 yılında kendisini kral olarak açıklamıştır. Ardından Afganistan'da bir dizi sıkı sosyo-ekonomik reform kampanyası başlatmıştır. Bu politikalar kapsamında, Afganistan'da önemli bir politik güç olan ve aşiretlerin bir araya geldiği Loya Jirga'nın yetkilerini kısıtlamıştır. Ayrıca kadınların giydiği burka adlı sadece gözlerini kafesli bir örtü ile açabildiği geleneksel kıyafeti kaldırmış ve karma eğitim yapan birkaç okul açmıştır (Hazarah, 1999: 40). Ancak bu reform politikalarına ülkeden muhalif sesler yükselmeye başlamıştır. 1928'de ayaklanan gruplar, 1929'da kralı tahttan inmeye zorlamıştır. Emanullah Han tahtı bıraktıktan sonra yerine Habibullah Kalakani liderliğindeki Sakacı olarak adlandırılan grup iktidarı ele geçirmiştir. Kalakani'nin çok kısa süreli iktidarı, Emanullah'ın kuzeni Nadir Şah tarafından sonlandırılmıştır (Hazarah, 1999: 40). Ülkenin adı Nadir Şah döneminde Afganistan İslam Devleti olarak değiştirilmiştir (Goodman ve Razi, 2016: 172). Nadir Şah 1933 yılına kadar tahtta kalmış, ölümü sonrası Zahir Şah kral olarak Afganistan'ın başına geçmiştir ve 40 yıl boyunca ülkeyi yönetmiştir (PBS, 30 Ağustos 2021). Ancak bu iktidarının ilk 30 yılı etkin bir yönetim sergileyememiş, Afganistan, başbakan olarak görev yapan amcaları tarafından yönetilmiştir (Saikal, 2005: 195).

Zahir Şah döneminde Afganistan'ın yakın tarihteki kaderini belirleyen önemli noktalardan biri 1947 yılında İngilizler Hindistan'dan çekildikten sonra Pakistan'ın kurulması olmuştur. Pakistan kurulduktan sonra Zahir Şah, Pakistan'da yaşayan ve daha önce Durand Hattı ile Pakistan topraklarında kalan Peştunlar için özerklik çağrısı yapmıştır. Zira aynı etnik topluluğa mensup olduğu Peştunları kardeşleri olarak görüyor ve hamiliğine soyunmak zorunda hissediyordu. İki ülkenin ilişkileri bu gelişme ile birlikte bozulmuş, sınır çatışmaları başlamıştır (Yegin, 2015: 20).

Pakistan, toprakları içinde kalan Peştunları bağımsızlık sonrası Pakistanlı olarak ilan etmiş ve Peştunların yaşadığı kuzey batı bölgesinde bir plesibit yaparak, Peştunların ülkeye bağlılığını kayıt altına almıştır. Peştunların bu bağlılığı kabul etmesinin nedeni, diğer seçeneği Hindu olan Hindistan'a bağlanmaları ihtimali olmuştur. Müslümanlardan oluşmayan bir devlete bağlanmaktansa Pakistan'da kalmayı seçmelerinin sebebi budur. Afganistan bu plebisite itiraz etmiş ve yeni bir

devlet olan Pakistan'ın Birleşmiş Milletler'e girmesine red oyu veren tek ülke olmuştur. İki ülke arasındaki çatışma farklı sahalara taşınmış ve 1950 ile 1955 yıllarında denize çıkışı olmayan Afganistan'a mal geçişini durdurmuştur. Afganistan ise, Peştunların özerkliği konusundaki politikasını daha da ileriye götürerek bağımsız bir Peştunistan kurulmasını savunmaya başlamıştır. Pakistan bu durumu kendisini bölmeye yönelik bir girişim olarak kabul ederek, Afganistan'ın denize çıkış elde etme çabasının bir ürünü olarak görmüştür (Poullada, 1981: 188).

Pakistan ve Afganistan arasındaki bu gerginlik ortamı, İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan Soğuk Savaş'tan da etkileniyordu. İngilizlerin Asya'dan tamamen çekilmesi, ortada bir güç boşluğuna neden olmuş, yerini ABD ve SSCB'nin bölgedeki rekabetine bırakmıştır. Afganistan iki kutuplu dünya düzeninde Sovyetlerle olan uzun kara sınırı sebebiyle, bir tarafıyla da zorunlu olarak Sovyetlerin safında yer almaya başlamıştır. ABD ve İran, Afganistan üzerindeki Sovyet etkisini azaltmak için girişimler de bulunsa da Afganistan'da terazinin kesesi Sovyetler lehine ağır basıyordu.

Afganistan ABD'den Peştunistan sorununa yönelik doğrudan bir çözüm bekleme de, Amerikanların konuya oldukça ilgisiz kaldığını görüyordu. Hatta ABD Başkan Yardımcısı Nixon bölgeye yapmış olduğu ziyarette, Afganistan'ın Peştunistan sorununa yönelik tutumunu sert bir şekilde eleştirmiş ve tepeden bakan bir üslup ile bu davanın temelsiz ve saçma olduğunu ifade etmiştir. Pakistan'a yaptığı ziyaret esnasında da aynı tutumunu sürdürerek Afganistan'ın politikasına karşı çıktığını belirtmiştir (Poullada, 1981: 189).

ABD'nin eylemleri ile izlemek istediği politika arasındaki uçurum gittikçe açılıyordu. Bölgede tarafsız bir Afganistan istemesine rağmen, Afganistan'ın taleplerini yok sayarak Sovyetler'in kucağına doğru itiyordu. ABD'nin kendisinden beklenen dengeleyici rolü üstlenmedeki isteksizliği, Afganistan üzerinde Sovyet nüfuzunun artması ile sonuçlanıyordu (Siddiqui ve Butt, 2014: 628).

ABD'nin bu politikası Afganistan'da hayal kırıklığı yaratmış, doğal olarak Sovyetlere daha da yakınlaşmıştır. Üstelik SSCB'nin bu konuda daha yakınsak bir politika izlemesi, Afganistan açısından cezbedici olmuştur. Örneğin Afganistan'a sınırdan geçiş kolaylıkları sağlamış, siyasi ve askeri yardım tekliflerinde bulunmuştur

(Poullada, 1981: 189). SSCB lideri Kruşçev 1955 yılındaki Kabil ziyaretinde, Afganistan'a yardım çağrısı yapmıştır (Roux, 2001: 423). SSCB, ABD'nin bu politikasından yararlanmış ve 1960'lı yıllarda etkisini artırarak Afganistan'daki iç işlere müdahil olmaya başlamıştır.

3.1.3. Davut Han'ın Başbakanlık Dönemi (1953-1963)

Soğuk Savaş ortamında Afganistan'ın iki kutup arasından birini tercih etmesi süreci, Afganistan açısından zor olmamıştır. Zira bir önceki başlıkta bahsedildiği gibi, ABD'nin büyük oranda ilgisiz ve hatta zaman zaman Afganistan'ın uluslararası sorunlarını rakipleri lehine değerlendiren politikası, yetersiz teknik destek ve yardımları Afganistan'ı Sovyetlere yakınlaştırmıştır. Üstelik SSCB'nin yardım etmeye gönüllü olması, coğrafi olarak yakın olması, Afganistan'ın uluslararası sorunlarına ilgili davranması, Afganistan'ın kutup seçme konusunda herhangi bir sıkıntı çekmemesine neden olmuştur. Ayrıca SSCB'de Stalin'den sonra yönetimi devralan Kruşçev'in, Stalin'in izlediği politikanın aksine, barışçıl yollarla yayılma ve nüfuzu altına alma politikası Afganistan'da başarıyla uygulanmıştır (Armaoğlu, 2018: 1333).

Soğuk Savaş esnasında Afganistan'da 1953 yılında Zahir Şah'ın kuzeni Muhammed Davud Han başbakan olmuştur. Davud Han batıda eğitim almış ve kraliyet ailesi içinde farklı bir profil çizen bir siyasetçi olarak, kendisinden beklentiler; reformist olması ve açık bir siyasi sisteme yönelmesi yönündeydi. Ancak beklendiği gibi olmadı. Kadın haklarına yönelik atılım yapmakta ihtiyatlı bir tavır sergilemiş, batıya karşı seleflerinden farklı olarak önyargıya sahip olmasa da beklendiği kadar yakınlık göstermemiştir. Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirmiş ama bir yandan ABD yardımlarını da talep etmeye devam etmiştir. Özellikle Peştunistan konusunu dış politikada ön plana alarak, Afganistan'a bu konuda destek olan Sovyetlerle yakınlaşmıştır. Yani Soğuk Savaş ortamının rekabetinden faydalanan ve her iki taraftan da yararlanmaya gayret eden pragmatist bir yaklaşım içinde olmuştur. Ancak ABD'nin politikaları ve Pakistan ile yaşanan gelişmeler, onu özellikle 1955 yılından sonra SSCB ile daha yakın olmaya itmiştir. Zira İran ve ABD, Pakistan'ın sınırlarını kapatması sonucu Afganistan'ın içinde bulunduğu ticari sıkışıklığı gidermek adına bir ticaret yolu yaratamayacaklarını açıklamıştır. (Blood, 2001).

Davud Han, göreve geldikten sonra SSCB'den ekonomik ve askeri yardım talep etmiştir. SSCB bu yardım çağrısını geri çevirmemiş ve iki ülke yakın müttefik haline gelmiştir (PBS, 30 Ağustos 2021). İki ülkenin yakınlaşmasında Peştunistan sorunu da etkili olmuştur. Davud Han'ın Peştunistan sorununu tekrar gündeme getirmesi ve bağımsızlığını istemesi, Pakistan ile sınır çatışmalarına girmesine kadar ileri gitmiştir. Pakistan misilleme olarak transit geçiş yolunu kapatmış, Afganistan'ın ticari olarak denize çıkışını engellemiştir. Sovyetler durumu fırsata çevirerek 1955 yılında Afganistan ile ticari anlaşma imzalamış ve ortak sınırlarında geçiş kolaylığı sağlamıştır. Bu durum Afganistan açısından SSCB'ye bir bağımlılık yaratmış, dış ticareti büyük oranda SSCB'nin kontrolüne geçmiştir (Yegin, 2015: 21). Bununla birlikte, 1955 yılında Afganistan'a yardım için çağrı yapan Kruşçev, daha sonra Afganistan'ın Peştunistan politikasına destek olarak 120 milyon dolar kredi vermiştir. Sovyetlerin ekonomik destekleri bu kredi ile sınırlı kalmamış, Afganistan'ın beş yıllık kalkınma planı SSCB'nin yardımı ve uzmanlarının gözetiminde başlamıştır (Yegin, 2015: 21).

SSCB ekonomik iş birlikleri ile ekonomi; Afgan ordusu mensubu olan 7000 subaya SSCB ve Çekoslovakya'da eğitim sağlaması ile de ordu üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Eğitim içeriği sadece askeri değil, aynı zamanda Marksist-Leninist endokrinasyondan oluşuyordu. Eğitim alan subaylar daha sonra Afganistan'ın kaderinin belirlenmesinde rol alarak, 1973 darbesi ile kralın devrilmesinde ve 1978'deki Sevr veya Nisan Devrimi olarak anılan komünist darbeye aktör olmuştur (Cordovez ve Harrison, 1995). Bu durumun oluşmasında sadece Davud Han dönemindeki bu iş birliği hamleleri değil, selefi olan Mahmud Han'ın sağladığı sınırlı basın özgürlüğü de sol eğilimin ülkede yer bulmaya başlamasına neden olmuştur. Bu ortam, komünist ideolojiye sahip Uyanış Gençliği ve benzer diğer gruplarının oluşmasında etkili olmuştur (Yegin, 2015: 20).

SSCB ayrıca, Afganistan'da Salang Tüneli, Bagram, Şindand ve Mezar-ı Şerif Hava Üslerini ve karayolları inşasını üstlenmiştir. 1956'da imzalanan anlaşma ile de 25 milyon dolarlık askeri yardım malzemesi sağlamıştır (Blood, 2001). Doğu Avrupa'da güçlenen SSCB, şimdi de güney sınırları ile ilgilenmeye başlamıştır. Asıl tarihi hedef "sıcak denizlere inmek" olarak açıklanan, güneydeki Hint Okyanusu'na

ulaşmaktır. Bu nedenle Afganistan'ın Sovyet etki alanı içerisinde olması önemliydi (Katzman, 2010: 7).

Sovyetlerin bu hamlelerine karşılık ABD, başta ilgisizdi. 1953'teki Kabil ziyareti başkan yardımcısı düzeyinde Nixon tarafından yapılmıştı. Bu ziyaret Afganistan açısından büyük bir hayal kırıklığı olmuş, ABD'den destek görmek bir yana, Peştunistan konusunda karşı cephede olduğu izlenimi verilmiştir. Ancak ABD bu ilgisiz ve taraflı politikasını, Sovyetlerin Afganistan'a yönelik politikalarını gördükçe yumuşatmıştır. Öyle ki 1959'da Afganistan'a yapılan ziyaret bu kez başkan yardımcısı düzeyinde değil, Başkan Eisenhower tarafından yapılmıştır. Bu ziyaret sonrasında, ABD Afganistan'a tarım alanında yardım yapmaya başlamıştır. Bu kapsamda Helmand şehrindeki Kajaki Barajını inşa etmiştir (Idrees ve Anwar, 2017: 1).

ABD ekonomik yardım girişimlerini askeri bağlama taşımak için hamle yapmıştır. Afganistan'ı ABD destekli bir güvenlik paktı olan ve İran, Irak, Pakistan ve Türkiye'nin imzacısı olduğu Bağdat Paktı'na davet etmiş ancak ret cevabı almıştır. Zira Afganistan o dönemde bağlantısız konumunu ön plana çıkarıyordu ve bununla birlikte en uzun ortak sınıra sahip olduğu Sovyetlerle iş birliği içerisindeydi. Bu ret cevabı ABD'nin düşük düzeyli yardımlarını sürdürmesine engel olmamıştı ama Afganistan'ın talep ettiği askeri yardımlar konusunda da bir adım atmamıştı.

ABD ve SSCB'den Afganistan'a yapılan yardımlar Tablo I'de açık bir şekilde görülmektedir. 1949-1972 yılları arasında ABD tarafından yapılan askeri yardımlar 5.9 milyon dolar iken; SSCB tarafından yapılan askeri yardımlar 100 milyon doları bulmuştur. Diğer taraftan ekonomik yardımlar karşılaştırıldığında, ABD'nin 397.5 milyon dolar, SSCB'nin 516.9 milyon dolar yardımda bulunduğu tespit edilmektedir. Bu durumda Afganistan'ın siyasi olarak SSCB'ye doğru konumlanması bir kez daha açıklanabilir kılınmaktadır.

3.1.4. Davut Han'ın Başbakanlıktan Ayrılmasından Sonraki Gelişmeler ve Cumhuriyetin İlanı

Zahir Şah'ın kral olduğu 1933-73 yılları arasında Afganistan dünyanın en az gelişmiş ülkeleri arasında yer alsa da kısmi bir modernleşme süreci de yaşamıştır.

Özellikle Davud Han'ın başbakanlık yaptığı dönemde ilerlemeler kaydedilmiştir. 1964 yılında Zahir Şah tarafından ilan edilen anayasal monarşi, nisbi bir demokratikleşme ortamı yaratmıştır (Goodman ve Razi, 2016: 172). 1965 yılında Zahir Şah tarafından anayasaya kraliyet ailesine mensup kişilerin kabine ve kamu görevlerinde yer almasını yasaklayan bir madde ekletilmiştir. Bu maddenin eklenmesinin nedenlerinden biri, 1963 yılında görevi bırakan veya görevden uzaklaştırılan Davud Han'ın yeniden siyasete dönüşünü engellemektir. Davud Han da bu durumun farkına varmış ve geri dönmek adına güçlü gördüğü komünistlerle irtibatını sürdürmüştür. Komünistler ve özellikle ordu içindekileri de yeteri kadar memnun etmeyen demokratikleşme hamlesi, Davud Han ile iş birliği içinde olmalarına sebep olmuştur. Bu iş birliği daha da ileriye giderek darbe hazırlığına dönüşmüştür (Oğuz, 2001: 72).

Zahir Şah'ın getirmiş olduğu meşruti monarşi, özellikle komünist gruplar için siyasete giriş fırsatı olarak görülmüştür. Öyle ki 1965 yılında Afganistan Demokratik Halk Partisi adlı komünist parti Nur Muhammed Taraki ve Babrak Karmal tarafından kurulmuştur (Kakar, 1995). Afganistan'ın gelecek yıllarına damga vuracak bu partinin Genel Sekreteri Taraki, Genel Sekreter yardımcısı ise Karmal olmuştur (Amstutz, 1994: 65). Bu parti kurulmasından iki yıl sonra Halk ve Bayrak (Perçem) adlı iki farklı siyasi kola bölünmüştür (Arnold, 1983). Bölünmenin ana sebepleri ideolojik ve ekonomik nedenler olmuştur. Halk grubu daha çok ülkenin kırsal kesimlerinde yaşayan Peştunlar iken; Bayrak'ın destekçileri şehirli ve sosyo-ekonomik reformları destekleyenlerden oluşuyordu. Ayrıca Halk grubu Bayrak grubunu krala bağlılıkla suçluyordu (Runion, 2007: 106).

Ülkede komünistler örgütlenmeye başlamış ve güç kazanmıştı. Davud Han da başbakanlık görevinden ayrıldıktan sonra bu gruplarla bağlantı içindeydi. Özellikle ordu içindeki komünistler, SSCB tarafından sağlanan eğitimlerde endoktrine olmuş ve komünizm düşüncesini benimsemişti. Davud Han, 1973 yılında bu askeri gruplara öncülük ederek Zahir Şah İtalya'da iken ona yönelik kansız ve direnişle karşılaşmadan bir askeri darbe yapmış, monarşiyi kaldırarak cumhuriyeti ilan etmiştir. SSCB ile sıkı bağları bulunan Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) darbe sonrası iktidara gelmiş, Davud Han cumhurbaşkanı olmuştur (PBS, 30 Ağustos 2021). Afganistan tarihinde ilk kez yönetimi ele geçiren bir kişi kendisini şah olarak ilan etmemiştir (Arbabzadah, 21 Mart 2009).

Davud Han'ın kurduğu kabine ADHP'nin Bayrak kanadından meydana geliyordu. Cumhurbaşkanlığının ilk yıllarında Sovyet yanlısı bir politika izlemiş ve karşıtları olan İslamcılara sert müdahalelerde bulunmuştu. Davud Han bu nedenle İslamcıların nefretini kazanmıştı (Ralston, 2016: 68). Peştunistan konusunu da yeniden gündeme taşıması, ülke içinde ve dışında sert muhalefetle karşılaşmasına yol açmıştı. Pakistan Davud Han'ın Peştunistan ve Durand Hattı konusunda politikasından rahatsız olarak, ülkesindeki Afgan mültecilere ve Afganistan'daki İslamcılara destek vermeye başladı. Bu gruplar Afganistan'ın çeşitli bölgelerinde silahlı ayaklanmalar başlattı (İskandarov, 2013: 87). Davud Han, bu saldırıları durdurmak ve iki ülke arasındaki gerilimi azaltmak için Pakistan ile gizli görüşmeler yürütmeye başlamıştır (Arnold, 1985: 64). Hatta 1976 yılında Pakistan Devlet Başkanı Zülfikar Ali Butto ile karşılıklı ziyaretler gerçekleştirmiştir.

Davud Han diğer yandan, hükümet içinde gittikçe daha güçlü hale gelen komünistleri tehlikeli bulunmaya başladı (Sirrs, 2016) ve yavaş yavaş kabinedeki komünistleri tasviye etti. Ayrıca Sovyetlerin Afganistan iç politikasına yönelik müdahalesi artmaya başlamıştı. Davud Han bu durumdan memnun değildi. 1977 yılında Sovyet lideri Brejnev ile yaptığı görüşmede, SSCB'den Halk ve Bayrak fraksiyonlarını birleştirme teklifi gelmişti (Wolny, 2007: 8). Kendisi bu konuya sıcak bakmıyordu.

Bu durum nedeniyle Davud Han, batıya yakınlaşıp Sovyetlerden uzaklaşmaya başladı. Bunun en önemli nedeni komünistlerden gelecek bir tehlike potansiyeli idi. Nitekim komünistlerden Davud Han'ın sosyalizm politikalarını yumuşatmasına, hükümet içindeki tasfiyelere ve Batı ile yakınlaşma politikasına sert tepkiler geldi. Davud Han'ın bu politikaları 1978 yılında bir komünist darbe ile devrilmesine ve iktidarı tamamen komünistlerin ele geçirmesine kadar gitti (Yegin, 2015: 22).

3.2. 1978 Komünist Darbesi ve 1979 Sovyetler Birliği İşgali

Bu alt bölümde Sovyet destekli komünist darbe ve arkasından komünist rejimi desteklemek için gerçekleşen 1979 işgali tetkik edilmiştir.

3.2.1. 1978 Komünist Darbesi ve İşgale Giden Yol

19 Nisan 1978 tarihinde Mir Ekber Kiber adlı önde gelen Afgan sol figürlerden birinin öldürülmesi sonucunda, komünistler bu suikastten Davud Han'ı sorumlu tutmuştur. Zaten Davud Han rejimine karşı kızgın olan komünistler, bu cinayet sonrası bir araya gelmiştir. Bu durumu fark eden Davud Han, Taraki ve Karmal dahil olmak üzere ADHP'nin önde gelenlerini tutuklatmıştır. Bu gelişmelere karşılık, 27 Nisan 1978 tarihinde harekete geçen komünistler Davud Han'a yönelik bir darbe yapmıştır (Gladstone, 2001: 116). Davud Han ve ailesi darbede öldürülmüştür (Ewans, 2002: 88). Darbe sonrasında ADHP iktidarı ele geçirerek komünist rejimi ilan etmiştir. Bu darbe Sevr veya Nisan Devrimi olarak adlandırılmıştır. Darbe sonrası Devrim Konseyi Başkanı (Cumhurbaşkanı) ve Bakanlar Kurulu Başkanı Nur Muhammed Taraki olmuştur. Aynı zamanda ADHP Genel Sekreterliği görevini de sürdürmüştür. Taraki, kurduğu hükümette hem Halk grubuna hem de Bayrak (Perçem) grubuna yer vermiştir. Babrak Karmal Devrim Konseyi Başkanlık Divanı Başkan Yardımcısı, Hafizullah Emin ise Dışişleri Bakanı ve Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı olarak görevlendirilmiştir (Gladstone 2001: 117). Komünist Hükümet, ülke genelinde Marksist politikayı ve eğitimin yaygınlaştırılması, kadın hakları, toprak reformu gibi ilerici politikalarını radikal bir şekilde uygulamaya hemen başlamış, ancak bu politikalar ülkenin tamamında fiilen uygulanamamıştır. Zira Afganistan'ın büyük bölümü hala geleneksel bir yapıya sahipti (Ishiyama, Mart 2005: 13).

Taraki yönetimi bununla kalmayıp, ülkede komünist yönetime karşı olanlara yönelik bir baskı politikası takip etmiş, Aralık 1979 yılına kadar cezaevlerinde sayısı 27.000'i bulan kişiyi infaz etmiştir (Kaplan, 2008: 115). Bu durum, İslamcı muhalifleri daha da marjinalleştirmiş ve rejime karşı ayaklanmaya götürmüştür. Afgan Mücahitler'in örgütlenmeye başlaması ve Pakistan ile ABD tarafından desteklenmesi bu olaylardan sonra gerçekleşmiştir (PBS, 30 Ağustos 2021).

Taraki Hükümeti, dış politikada ise SSCB ile iyi ilişkiler kurmuştur. 1978 yılında iki ülke arasında "Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır (Sander, 2010: 474). ABD ise Afganistan'daki olayları endişeli bir şekilde takip ederken, diğer yandan Mücahit gruplara desteğini arttırmıştır. 1979'un Şubat ayında Kabil'deki Amerikan Büyükelçisi Adolph Dubs'ın öldürülmesi, ABD'de oldukça

büyük bir kızgınlık yaratmıştır. Kaçıranların kimliğinin ve kaçırma nedeninin hala bilinmediği bu olayın ardından (National Museum of American Diplomacy, 2019) ABD, Afganistan'a yönelik tüm yardımlarını kesmiştir (PBS, 30 Ağustos 2021). Üstelik Taraki hükümeti ABD'nin Dubs'ın ölümü ile ilgili soruşturmanın yürütülmesine izin vermemiştir (Meher, 2004: 64).

Komünist darbe sonrası ilk zamanlarda Emin ile Taraki arasında yakın bir ilişki bulunmaktaydı. Hatta Emin, Taraki'yi bir kült haline getirecek sloganik açıklamalar yapıyordu. Ondan “Büyük Lider”, “Doğu'nun Yıldızı” veya “Büyük Düşünür” olarak bahsediyordu. Taraki ise bu övgüleri karşılıksız bırakmayarak Emin'e “Gerçek Mürit ve Öğrenci” sıfatlarını kullanıyordu. Ancak Emin, yaratılmasına katkı sunduğu lider kültürünün geldiği noktanın korkutucu olduğunu fark etmeye başlamıştı. Taraki'nin kendine aşırı güvenen ve Emin dahil kimsenin görüşlerini dikkate almayan birine dönüştüğünü gördü. Emin'i kızdıran bu durum, ikilinin ilişkilerinin kötüleşmesine neden olmuştur. İkili arasında Afgan Ordusu üzerinde kontrol kurma savaşı başlamıştır (Misdaq, 2006: 122).

Halk grubu içindeki bu sorunların yanında, 1967'den bu yana ayrı iki fraksiyon olarak bulunan Halk ve Bayrak grubu arasındaki gerginlik tekrar görünür hale gelmiştir. Halk grubu Bayrak grubundakileri Taraki hükümetine karşı komplo kurmakla suçlamış, bunun sonucunda Bayrak grubunun önde gelen isimleri ülke dışındaki devlet görevlerine gönderilmiştir. Babrak Karmal Afganistan'ın Çekoslovakya Büyükelçisi, Muhammed Necibullah ise İran Büyükelçisi olarak atanmıştır (Gladstone 2001: 117).

Bayrak grubunun tasfiye çalışmaları sonrasında, Taraki ve Emin kendi aralarındaki rekabete daha çok konsantre oldular. Bu rekabeti fark eden SSCB olaya müdahil olarak, Taraki'den Emin'i ortadan kaldırmasını istedi. SSCB, Emin'in İslam karşıtı sert politikasının Afganistan'a zarar verdiğini öne sürdü. Bunun üzerine Taraki, Emin'e suikast girişiminde bulundu ancak bu girişim başarısız oldu. Bumerang dönerek Taraki'yi buldu ve Emin iktidarı ele geçirdi. Taraki ise çatışmalarda öldürüldü (Encyclopaedia Britannica, 11 Temmuz 2022). Emin iktidarı ele geçirdikten sonra kendisini Bakanlar Kurulu Başkanı, Devrim Konseyi Başkanı ve ADHP Genel Sekreteri olarak ilan etti (Edwards, 2002). Ancak Emin'in kısa iktidar dönemi oldukça sıkıntılı geçmiştir. Ülkede halk ayaklanmaları büyüyerek devam etmiş (Kaufman, 23

Eylül 1979) ve isyancılar ülke genelinde Ekim ve Kasım aylarında konumlarını güçlendirmiştir. Afganistan'daki Sovyet komutanları durumun vahametini açıklayan raporlar gönderiyordu. Afgan 12. Ordu Tümeni'nin Sovyet askeri danışmanı Kapitanov, Paktia'da Afgan ordusunun yerel halka acımasızca davrandığını ve halkın kışkırtıldığını aktarmıştır (Westad, 1994: 64). Emin ordu üzerindeki kontrolü kaybederek firarlar ve ayrılımların önüne geçememiştir. Bu esnada fırsattan yararlanmak isteyen ABD ve Pakistan, İslamcı isyancılara desteğini kesmesi karşılığında Durand Hattı'nı tanımasını teklif etmiştir. Emin bu teklifi kabul etmiştir (Rasanayagam, 2005: 82).

Emin'in iktidarında Afganistan'daki durum Sovyetleri endişelendirmeye başlamıştı. Zaten yok edilmesi tavsiye edilen kişinin iktidarı ele geçirmesi memnuniyetsizlikle karşılanmıştı. Emin de kendisinin devrilmesine yönelik planlamada SSCB parmağı olduğunu bildiği için, iki ülke ilişkileri bozulmuştur. Özellikle SSCB'nin Kabil Büyükelçisi olan Puzanov'un doğrudan bu planlama içinde olması, Emin'i kızdırmıştır. Puzanov'a yönelik bir karalama kampanyası başlatmıştır (Tripathi, 2011: 50). Ayrıca artık Moskova'nın kendisine karşı olan tavrını bildiği için, ABD'ye yakınlaşma planları yapmaya başlamıştır. Bu sayede SSCB'ye olan bağımlılığından kurtulabileceğine inanmıştır (Galster, 1998: 1518). Ancak ABD Emin'in bu tutumuna pozitif bir yaklaşımda bulunmamıştır. Zira bir komünist ile iş birliği yapmak ve kanlı bir liderle birlikte anılmak, ABD'nin dünya ve Amerikan kamuoyundaki prestiji açısından problemlili bir durum yaratabilirdi ve pragmatik açıdan düşünüldüğünde de faydalı bir yatırım gibi görünmüyordu. Ayrıca Emin'in ABD'nin Kabil Büyükelçisi Dubs'ın öldürülmesindeki sorumluluğunu kabul etmemesi ve olayın araştırılmasına müsaade etmemesi, ABD açısından kabul edilemezdi (Tomsen, 2011: 160). Emin'in Amerikan maslahatgüzarı Bruce Amstutz ile yaptığı üç farklı görüşme sonucunda, Amstutz ABD için en akıllıca tercihin “düşük profili korumak, sorunlardan kaçmaya çalışmak, bekle ve gör politikası takip etmek” olduğunu belirtmiştir (Tomsen, 2011: 160). Diğer yandan, 4 Kasım 1979 tarihinde Ayetullah Humeyni, İran'da beklenmedik bir şekilde iktidarı ele geçirerek İslami Devrim yapmıştır. Ardından Tahran'daki ABD Büyükelçiliği işgal edilmiştir. Bölgede böyle bir sorun varken, ABD açısından Sovyetlerin bu konuda düşmanlığını kazanmak riskli olurdu (Lyakhovskiy, 2007: 5).

Emin'in Sovyetlere karşı tutumu KGB tarafından gittikçe daha sıkıntılı bulunuyor, ülkedeki Sovyet karşıtı yaklaşımı da körüklediği düşünülüyordu (Tripathi, 2011: 50). Sovyet Politbürosu tarafından "gaddar ve ihanete yatkın güce aç bir lider" olarak tanımlanıyordu. Ayrıca Sovyetler'e karşı tutumu riyakâr ve samimiyezsiz bulunuyor, parti içindeki liyakatsizliği eleştiriliyor ve Batı bloku ile dengeli bir politika yürütme çabası tehlikeli addediliyordu (Tomsen, 2011: 162). Bu görüşlere paralel olarak, 29 Ekim 1979 tarihinde Sovyet üst düzey yetkilileri Andropov, Gromyko, Ustinov ve Ponomarev, Afganistan hakkında bir rapor hazırlamıştır. Raporda İran'da meydana gelen İslam Devrimi'nin etkilerinin Afganistan'a olan yansımaları, ABD'nin Afganistan'a yönelik potansiyel planları ve Emin'in CIA ile olan şüpheli ilişkileri ele alınmıştır (Savranskaya, 9 Ekim 2001b). Bu sebeplerle KGB lideri Yuri Andropov, Emin'i tasfiye etmek için müdahale edilmesi ve yerine Babrak Karmal'in getirilmesini önerisinde bulunmuştu (Tripathi, 2011: 55). Zaten Emin'in iktidara gelmesinden sonra, SSCB ülkeye yönelik fiziki müdahale girişimlerinde bulunmaya başlamıştır. Ülkeye 1 milyar dolarlık askeri teçizat, beş bin kadar sivil ve asker danışman gönderilmiştir (Blum, 2005: 5).

SSCB 8 Aralık 1979 tarihinde konuyu gündeme alan özel bir toplantı yapmıştır. Ancak bu kez Afganistan konusunu, bölgesel ve küresel çerçevede ele almıştır. Toplantıya Politbüro üyelerinden Andropov, Gromyko, Ustinov ve Suslov katılmıştır. Afganistan'da müdahale durumundaki senaryolar değerlendirilmiş, pozitif ve negatif yönler tartışılmıştır. Müdahalenin gerekliliği, "ABD'nin, SSCB'nin güneydeki Müslüman çoğunluğa sahip ülkeleri kapsayan yeni bir Osmanlı İmparatorluğu yaratma konusunda planları olduğu, SSCB'nin güney bölgesinde yeterli hava savunma sistemlerinin olmadığı ancak ABD'nin Pershing füzeleri ile Baykonur Uzay Üssü de dahil bu bölgeyi tehdit ettiği, Afganistan'ın zengin uranyum kaynaklarının Pakistan veya İran tarafından ele geçirilerek nükleer silah yapımında kullanılabileceği, Pakistan tarafından desteklenen grupların Afganistan'ı ele geçirip tehlike yaratabileceği" gibi argümanlarla desteklenmiştir. Bu argümanlardan yola çıkarak, iki seçenek üzerine yoğunlaşmıştır. Bunlardan birincisi bir KGB operasyonu ile Emin'in yok edilmesi ve Babrak Karmal'in onun yerine geçirilmesi, ikincisi ise aynı amaç için Afganistan'a askeri güç göndermek olmuştur. (Lyakhovskiy, 2007: 17).

12 Aralık tarihinde Brejnev, Suslov, Andropov, Ustinov ve Gromyko'nun katılımlarıyla Afganistan'a SSCB askeri birliklerinin gönderilmesi kararı alınmıştır (Lyakhovskiy, 2007: 21). 24 Aralık'ta Brejnev bu kararı hayata geçirip, Afganistan'a 40. Ordu'yu göndermiştir (BBC, 17 Şubat 2009).

3.2.2. 1979 Afganistan'ın Sovyetler Birliği Tarafından İşgali ve İşgale Karşı Direniş

SSCB etki alanı içine aldığı Afganistan'da; yaptığı uzaktan atamalar, danışmanlar ve neo-kolonyal finansal yardımlarla büyük oranda söz sahibi idi. Ancak ülkede ortaya çıkan karışıklıklar ve Hafızullah Emin'in beğenilmeyen politikaları sonucunda, uzaktan değil fiziki bir müdahale kararı almıştır. 24 Aralık 1979 tarihinde “Fırtına 333 Harekatı” ile Afganistan işgal edilmiştir (Lyakhovskiy, 2007: 41). Bu harekat SSCB açısından İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yapılmış en büyük askeri harekat olmuştur (Reuveny and Prakash, 1999: 693). Harekatın gerekçesini SSCB, “dış düşmanların provokasyonlarına karşı askeri yardım talebine verilen yanıt” olarak sunmuştur. SSCB'nin resmi basın ajansı TASS, Afganistan'ın Sovyetler'den yardım talep ettiğini ve buna karşılık askeri yardım için bir harekat düzenlendiğini açıklamıştır. Yardım çağrısının Kabil Radyosu'ndan yapıldığı ifade edilmiştir (Austin, 29 Aralık 1979: 6). İlerleyen yıllarda bu çağrı SSCB'nin Afganistan İşgali'ni meşrulaştırmak için kullanılacaktır. Zira Afganistan ile 1978'de yapılan “Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması”nın 4. Maddesi'nde, iki ülkenin gerektiğinde birbirine yardım talebinde bulunabileceği belirtilmiştir. Nitekim 1 Şubat 1980 tarihinde Sovyetler Birliği Bonn Büyükelçisi aracılığıyla Batı Alman Şansölyesi Willy Brandt'a gönderilen mektupta bu vurgu yapılmıştır. Ayrıca aynı mektupta BM Şartı'nın 51. Maddesine referans verilmiş, bir ülkenin işgalci kuvvetlere yönelik yardım talebinde bulunmasından dolayı yapılan çağrısına yanıt verildiği belirtilmiştir. Brejnev Afganistan'daki ayaklanmaların ABD, Çin ve Pakistan askeri ve finansal destekli dış müdahale olduğuna dair düşüncesini de beyan ederek meşruiyet zeminini açıklamıştır (“Transcript of Meeting of East German leader Erich Honecker and Soviet leader Leonid Brezhnev”, 25 Temmuz 1978).

Afganistan İşgali, ABD ve SSCB arasındaki Yumuşama (Detant) Dönemini sonlandırmıştır. Kısmi anlaşma dönemi iki blok arasında yerini yeniden gerginliğe

bırakmıştır. ABD, Sovyet işgaline tepki göstermiş, diğer NATO üyeleri bu tepkiyi desteklemiştir (U.S. Office of the Historian). Birleşmiş Milletler de SSCB'nin Afganistan İşgalini kınayan açıklamalar yaparak, ülkeden çıkmasını istemiştir. ABD tarafından SSCB'ye hububat ambargosu uygulanacağı açıklanmıştır (Adamec, 2012: 56).

ABD için bölgedeki değişiklikler Afganistan işgali ile sınırlı kalmamış; İran'daki İslami Devrim ile önemli bir müttefikini kaybetmiştir (Armaoğlu, 2018: 768). ABD için bu jeopolitik kayıplar büyük şok olmuştur. Başkan Jimmy Carter (1980) 23 Ocak 1980 tarihindeki “Birliğin Durumu” konuşmasında, Afganistan İşgalini “İkinci Dünya Savaşı’ndan bugüne kadarki barışa yönelik en büyük tehdit” olarak tanımlamıştır. ABD bu ciddiyetle Afganistan’da kolları sıvayarak, SSCB’ye muhalif gruplara askeri ve finansal yardımda bulunmaya başlamıştır. 1980 yılının Ocak ayında Carter Hükümeti, Afgan Mücahitler’e 30 milyon dolarlık gizli yardım için Senato onayını almıştır (Rubin, 1995: 180). Bu yardımın asıl amacı SSCB’yi Afganistan’da zor durumda bırakarak güneye inmesini engellemektir. Yani ABD Afganistan’daki savaşa doğrudan müdahil olarak SSCB ile karşı karşıya gelmek yerine, vekaleten savaşı tercih etmiştir. Reagan Doktrinine göre, ordu dışı gücün kullanılması anlayışı ilk kez uygulanmıştır (Crile 2003, 285). Vekaleten savaşı yürütecek Afgan Mücahitler, askeri ve ideolojik eğitimlerle “Şer İmparatorluğu” olarak tanımlanan SSCB’ye karşı savaşacaktı (Şahin, 2008: 45). Pakistan da bu anlamda önemli bir taşeron rolü üstlenerek; topraklarında bulunan Afgan mültecilerin savaşa girişinde eğitim, lojistik ve askeri destek sağlamıştır. ABD, yardımları Pakistan üzerinden ulaştırmıştır (Idrees ve Anwar, 2017: 2). ABD ayrıca, SSCB’yi çevreleyerek “Yeşil Kuşak Projesi” adı verilen planı devreye sokmuştur. Yeşil Kuşak Projesi ile “komünizme karşı İslam” anlayışı, SSCB’nin komşu ülkelerinde oturtulmaya çalışılmıştır (Uzgel, 2001: 37).

Afganistan’ın SSCB tarafından işgali, yapılış şekli ve hedefleriyle 1956’daki Macaristan ve 1968’deki Çekoslovakya işgallerine çok benzemektedir. Üç ülkede de SSCB’nin yetiştirdiği komünist parti siyasetçileri iktidardaydı ve bu kişilerin politik hamlelerinden şüphe edilip işgal başlatılmıştı (Tuma, 3 Haziran 2004: 220).

SSCB’nin işgaldeki ilk hedefi Kabil’deki kritik noktaları ele geçirmek olmuştur. Bunun için, 1968 yılındaki Çekoslovakya İşgali’nde uygulanan taktik takip

edilmiş ve danışmanlar aracılığıyla çeşitli oyunlar yapılarak Afgan birlikler savunmasız hale getirilmiştir. Sovyet danışmanlar, Afgan askerlerine tatbikat yapılacağını söyleyerek gerçek mermileri manevra fişekleri ile değiştirmişlerdir. Kışa hazırlık öne sürülerek tüm askeri araçların aküleri yerinden sökülmüş, yakıt sıkıntısı olduğu ileri sürülerek araçların içindeki yakıt boşaltılmıştır. Kabil hava üssünde görevli Afganlar'ın izne ayrılmaları sağlanmış ve yerlerine Sovyet uzmanlar yerleştirilmiştir (Kakar, 1995: 13).

İşgal sonrası görevdeki Cumhurbaşkanı öldürülerek yerine Babrak Karmal getirilmiştir (Kakar, 1995). Bu değişiklikle aslında Sovyetler'in Afganistan'a sunduğu tek şey yaşam destek sistemiydi. Zira işgal, meşruiyetini büyük oranda kaybetmiş bir iktidarın, ufak da olsa kazanma şansını tamamen kaybetmesine neden olmuştur. SSCB ordularının ülkedeki varlığı, Babrak Karmal'in bir kukla olarak görülmesini kolaylaştırmıştır (Bose ve Maley, 2018: 2). Ayrıca Karmal için Afgan geleneğine uygun bir resmi tören yapılmadığı için de, Afgan halkı tarafından gayrimeşru görülmüştür (Kakar, 1995).

İşgal, ilk başta hızlı bir hamle ile müdahale edilip durum düzeltildikten sonra geri çekilme üzerine kuruluydu. 17 ve 28 Ocak 1979 tarihindeki Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Politbüro toplantısında hızlı bir hamle ve çözümden sonra geri çekilme planları yapılmıştır. Ancak ülkedeki durum akışı değiştirmiş, Sovyet ordusu kendisini büyük bir isyanın içinde Mücahitlere karşı savaşırken bulmuştur (Savranskaya, 9 Ekim 2001c). Zira Sovyetler Birliği'nin karar alıcılarının Afganistan'da karşılaşacakları şeye dair tasavvurları çok farklı idi. SSCB'nin askeri ve siyasi liderleri kendilerinin kurtarıcı, ilerici ve anti-empyrist bir güç olarak karşılanacaklarını düşünürken; işgalci ve kafirler ordusu olarak karşılanmaları şaşkınlık yaratmıştır. Halkın desteğini almayı beklerken, kitlesel bir direniş hareketi görmüş, kırsal alanın büyük oranda bu silahlı gruplar tarafından kontrol edildiğini fark etmiştir. Bu durum yönetim kadrosunun Afganistan'ın toplumsal ve siyasal yapısına dair az bilgiye sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Danışman ve akademik kadrolardaki İslam uzmanı sayısının düşük olması, Afganların hayatında İslam'ın yeri ve ne şekilde yaşandığına dair bilgiye sahip olmalarını engellemiştir. SSCB askeri ve siyasi ana kadrosunun bu gerçekle yüzleşmeleri, ancak sahadan gelen bilgiler ile zamanla mümkün olmuştur. Sadece komünist olmayan halk grupları hakkında değil,

aynı zamanda ADHP içindeki Halk, Bayrak ve diğer farklı hiziplerin neden böyle bir ayrılık yaşadıklarına dair de derinlemesine bilgi sahibi değillerdi. Bu bölünmelerin ana nedenlerinin etnik köken, aşiretler ve mezhepler gibi nedenlere dayandığı da daha sonra anlaşılmıştır (Kakar, 1995: 50).

Afganistan, SSCB İşgali ile tarihinde yeni bir döneme girmiştir. Kutsal bir savaş olarak görülen cihat anlayışı yükselmiş ve ülkenin dört bir yanında silahlı gruplar SSCB ordularına karşı savaşımaya başlamıştır. 27 Ocak 1980 tarihinde bu silahlı direniş grupları birleşerek, topyekûn bir mücadele yürütmeye başlamıştır (Adamec, 2012: 56). Bununla birlikte, Afgan Ordusu'nun Sovyet Orduları ile birlikte savaşta önemli bir güç olması planlanmasına rağmen, Afgan Ordusu'nun dağılmaya başlaması Sovyetler açısından büyük bir sürpriz olmuştur. Ordudan firar edenler Afgan Mücahitlere katılıyor, ordunun gücü gittikçe azalıyordu. İşgalin ilk yılında 90 bin ila 100 bin arasında olan askeri personel sayısı, sadece bir yıl içinde 25 bin civarına düşmüştür (Armaoğlu, 2018: 896). Afgan Ordusu'ndan faydalanamayacağını anlayan Sovyetler, durumu kontrol altına alıncaya kadar asker sayısını arttırma ve daha sonra bu sayıyı sabitleme kararını vermiştir. İşgalin ilk zamanlarında 85 bin civarında olan Sovyet ordu personeli, ilerleyen yıllarda 150 bine kadar çıkarılmıştır. Bununla birlikte, Afganistan sınırına 30 bin civarında asker konuşlandırarak, acil destek birlikleri oluşturulmuştur (Krakowski, 1987: 8).

SSCB'nin Afganistan'da karşı karşıya kaldığı beklenmedik büyük direniş başlı başına bir zorluk yaratmışken; düzenli ordunun karşısındaki gerilla tipi silahlı gruplara karşı savaşmak, yaşanan zorluğa farklı bir boyut getirmiştir. Afgan Mücahitler sarp ve dağlık arazilerde oldukça iyi mevzileniyor, düzenli ordunun baş etmekte zorlanacağı şekilde savaşıyordu. Sovyet Ordusu'nun alışkın olmadığı bir taktiksel durum söz konusu idi. Ayrıca ordu araziye tanımıyordu (Armaoğlu, 2018: 896). Başta planlanan, ana arterlerin ve şehirlerin kritik noktalarının kontrol edilmesinin yeterli olduğu düşüncesinin geçersizliği böylece kanıtlanmıştır (Southerland, 7 Temmuz 1983).

Sovyetlerin işgal planını ve taktiğini değiştiren bu etmenler, ana plan olan kısa süreli Afganistan'daki durumu çözüp çekilme konusundaki kararlılığı da değişikliğe uğratmıştır. Ülkede kalıcı olmaya yönelik hamleler görülmeye başlamıştır. SSCB, Afganistan'da yeni karayolları, hava üsleri ve diğer yatırımlar yapmaya girişmiştir. SSCB ana üs olarak Şindad Havaalanı seçerek Basra Körfezi'ne yakınlaşmıştır

(Girardet, 1984: 6). İşgal ile Hint Okyanusu'na çok yaklaşan SSCB, geleneksel devlet hedeflerinden güneydeki denizlere ulaşma hayaline yönelik bir hamle yapmıştır. ABD de bu durumu aynı şekilde yorumlamış ve eski Başkan Nixon tarafından işgal, “Basra Körfezi’ndeki petrolün kontrol edilmesine yönelik bir hamle” olarak açıklanmıştır (Nixon, 1980: 11). Bu jeopolitik ve neo-kolonyal perspektiften konuya bakıldığında, Afganistan’ın zengin yeraltı kaynaklarına sahip olduğu da göz ardı edilmemelidir. Özellikle doğalgaz, demir, bakır ve uranyum açısından zengin olan bu coğrafya, Sovyetler’in işgalinde etkili olan sebeplerden biri olmuştur. İşgal öncesinde de Sovyet uzmanlar, yeraltı kaynaklarının tespit edilip raporlanmasında rol almıştır (Nunan, 2016: 98). Nitekim uranyum konusu, 8 Aralık 1979 tarihinde, işgal öncesinde Politbüro toplantısında vurgulanan konulardan biri olmuştur (Lyakhovskiy, 2007: 17).

SSCB’nin Afganistan’daki sömürüsü sadece yeraltı kaynakları üzerinden değil, yer üstü kaynaklara yönelik de gerçekleşmiştir. Afganistan barajlarındaki su kaynakları, Sovyet su dağıtım sistemlerine bağlanarak Afganistan tarım alanlarındaki suyun kullanımını zaruri olarak azaltmıştır. Doğalgaz dünya piyasasının çok altında SSCB’ye satılmaya başlamış; pamuk ve kuruyemiş gibi tarımsal ürünler 3’te 1 fiyata alınarak Afganistan’ın borçlarından düşülmüştür (Girardet, 1984: 7).

Bu sırada Babrak Karmal yönetimi, tam bir işbirlikçi gibi davranarak Sovyet politikalarının ülkede uygulanmasına yardımcı olmuş, Sovyet ordusunun üzerinde herhangi bir etkinlik kuramamıştır. Karmal ülkede karar alıcı değil, adeta bir kukla haline gelmiştir. Ülkenin yönetimi Sovyet danışmanlar tarafından devralınmış, işgalin ilk ayında danışmanların sayısı iki katına çıkarak ADHP üyelerinden fazla olmuştur. İşgalden beş yıl sonra ise danışman sayısı 10 bini geçmiştir (Kakar, 1995: 58).

Sovyetler, işgalin beşinci yılına gelindiğinde umutsuzluğa kapılmaya başlamış ve taktiksel değişikliğe gitmiştir (Armaoğlu, 2018: 896). Zira Afgan Mücahitler Afganistan’ın birçok noktasını kontrol etmiştir. Bu durum oluşmasında ABD, İngiltere ve Çin’in Afgan Mücahitlere yönelik askeri yardımlarındaki gelişmiş silahların ve kışlık teçhizatların etkisi büyük olmuştur (Kakar, 1995). Özellikle 1986’da Stinger füzelerinin Pakistan üzerinden Mücahitlere verilmesi, SSCB açısından sonun başlangıcıdır. Kolay taşınabilen Stinger füzeleri, Sovyetlerin savaş uçaklarını ve helikopterlerini kolayca düşürebiliyordu (Oğuz, 2001: 213). Karada zaten üstünlüğü sağlayamayan Sovyetler, Stinger füzeleri karşısında havada da etkinliğini kaybetmiştir

(Kuperman, 1999: 219). SSCB'nin içinde bulunduğu durum, politika değiştirmesini zaruri hale getirmiştir.

3.2.3. Gorbaçov'un İktidarı ile Birlikte Afganistan İşgali'nin Seyri

1985 yılında SSCB'de yönetim değişikliği olmuş ve Mihail Gorbaçov SSCB Komünist Partisi Genel Sekreterliği devralmıştır. Gorbaçov'un SSCB'nin Afganistan politikasını değiştirerek, yeni bir dönem başlatmıştır. Yeni politikaya göre, geri çekilme üzerine yoğunlaşmış ancak aynı zamanda Mücahitler'in direnişine yönelik sert askeri yöntemler takip etmiştir. Özellikle 1985 ve 1986 yıllarında siviller dahil olmak üzere, direnişi kırmak için yıpratıcı bir yaklaşım sergilemiştir (Westad, 1997: 132).

Gorbaçov Afganistan üzerine görüşlerini açıkladığı 17 Ekim 1985'teki Politbüro toplantısında; Sovyet vatandaşların Afganistan'daki durumdan memnuniyetsizliklerini dile getirmiş ve bir karara varılması gerektiğini belirtmiştir. Aynı toplantıda Afganistan lideri Karmal ile yaptığı son toplantıdan bahsederek, konuşmalarının içeriğini açıklamıştır. Karmal'a, yardıma devam edeceklerini ancak bunu askeri birlikler göndererek değil, askeri teçhizat göndererek yapacaklarını ifade etmiştir (Savranskaya, 9 Ekim 2001d). Zira Afganistan'daki durum SSCB açısından özellikle 1984 sonrasında oldukça sıkıntılı hale gelmiştir. Afganistan'da bulunan 140 bin kişilik orduya rağmen, işgaldeki beş yılın ardından ülkede hala kontrol sağlanamamıştır. Üstelik 5 bin asker hayatını kaybetmiş ve on binlerce asker yaralanmıştır. Afganistan ordusu ise işlevsiz hale gelmiştir ve bir yardımı dokunmamaktır. Bununla birlikte, Afgan halkının kısıtlı desteği de kaybedilmiştir (Oğuz, 2001: 208).

Afganistan'daki bu tablo karşısında Gorbaçov'un üç seçeneği bulunmaktaydı. Birinci seçenek, Afganistan'daki savaşı tırmandırarak ülkeyi kontrol altına almak; ikinci seçenek, koşulsuz bir şekilde geri çekilmek; üçüncü seçenek ise, Afgan komünist rejimini güçlendirdikten sonra siyasi bir çözüm ile ülkeden geri çekilmektir (Oğuz, 2001: 208). Birinci seçenek Gorbaçov için kabul edilemezdi. Zira ülkede savaşa tepki gösteren vatandaşlar çoğalmaya başlamıştı ve o zamana kadar verilen kayıplar bu tepkiyi arttırıyordu. İşin ekonomik boyutu da vahametini koruyorken, savaşın yükseltilerek ekonominin daha kötü hale gelmesi göze alınamazdı. İkinci

seçenek de aynı şekilde Gorbaçov’un tercih etmeyeceği bir seçenektir. Afganistan’dan geri çekilmek yenilgiyi kabul etmek anlamına gelirdi. Bu durum büyük bir prestij kaybına yol açar ve SSCB’den ayrılmak isteyen ülkeler için cesaret verici olabilirdi. Bu nedenle Gorbaçov nc seçenek üzerinde karar kıldı (Oğuz, 2001: 209).

Gorbaçov’un Afganistan politikası, ülkede takip ettiği politika ile paralel nitelikte idi. SSCB’nin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıya çözüm üretmek ve dünyadaki prestijini tekrar kazanmak için Glasnost ve Perestroyka politikalarını uygulamaya koymuştu. Bu politikaların başarısı, Afganistan’daki başarı veya başarısızlıkla bir anlamda ilgiliydi.

SSCB’deki lider değişiminden bir yıl sonra 1986 yılında, Afganistan’da da bir lider değişimi olmuştur. Babrak Karmal görevinden istifa etmiş ve yerine Muhammed Necibullah gelmiştir (Adamec, 2012: 61). Karmal’ın istifasında, ADHP içindeki muhalefet etkili olmuştur. Karmal SSCB’nin desteğine rağmen ülkede kontrol kuramamış, Afgan Mücahitler gittikçe güçlenmiştir. İstifada asıl büyük etmen, SSCB’deki lider değişikliği olmuştur. Gorbaçov, Karmal’ı başarısız bir lider olarak görüyordu. Karmal’ın ülkedeki kontrolü elde tutma konusunda mahir olmadığı, SSCB olmasa tüm kontrolü kaybedeceği dşnlyordu (Kakar, 1995: 74). Ayrıca Gorbaçov’un ülkeden çekilmek istemesine karşılık, Karmal SSCB’nin kalmasından yana görüş bildirmişti. ADHP içindeki önemli isimlerden olan Necibullah ise, SSCB’nin çekilmesinde bir sakınca olmadığını ifade ederek Moskova’nın planları ile uyumlu bir aday profili sergilemiştir. Nitekim yeni lider Necibullah seçilmiştir (Yegin, 2015: 25). Necibullah’ın SSCB ile kurmuş olduğu olumlu ilişki ve ADHP içindeki faaliyetleri, Gorbaçov’un Necibullah’ı desteklemesinde etkili olmuştur (Mitrokhin, 2002: 12).

Necibullah iktidara geldikten sonra, SSCB’nin hazırladığı planlar doğrultusunda ülkede reformlar yapmaya başlamıştır. İyi bir hatip olan Necibullah hem Darice hem de Peştuca konuşuyordu. Nutuklarında Kuran’dan alıntılar yapıyor, İşlami referanslarla ülkedeki muhalif gruplara sesleniyordu. Ülkedeki sert yönetimi yumuşatarak; geceleri sokağa çıkma yasağını kaldırmış ve bazı mahkumların serbest bırakılmasını sağlamıştır (Kakar, 1995). En önemlisi 1986 yılında Ulusal Uzlaşma Komisyonu kurulmuştu. Bu komisyonun amacı “devrimin tamamlanması için karşı devrimcilerle temas kurmak” olarak açıklanmıştı (Amstutz, 1994: 152). Komisyon

kapsamında Mücahitlerle bir araya gelinmesi ve direnişin sona erdirilmesi hedeflenmişti. Bu çalışmalar kapsamında Necibullah altı aylık bir ateşkes teklif etti ve Mücahitlerle görüşmeler yapmak istediğini açıkladı. Görüşmelerin olumlu sonuç vermesi halinde Mücahitler'in de parçası olduğu bir koalisyon hükümeti kurulacaktı. Ancak Ulusal Uzlaşma politikası başarısız oldu. Yine de Mücahitler içinde savaşılan bazı gerillaların orduda işe alınması sağlandı. Ulusal Uzlaşma politikasının en büyük karı, şehirli halkın yönetimi desteklemeye başlaması ve ordunun nispeten kuvvetlenmesi olmuştur (Amstutz, 1994: 153).

3.2.4. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan Çekilme Süreci ve Çekilmesi Sonrası Afganistan'daki Durum

Gorbaçov Afganistan'dan geri çekilme konusundaki politikasını, aşamalı olarak uygulamak istiyordu. Öncelikle Afgan Komünist Rejimini güçlendirecek ve siyasi çözümler sonrasında Sovyet askerlerini çekecekti. 28 Temmuz 1986 tarihinde bu gerekli şartların oluşması durumunda, yıl sonuna kadar askerleri geri çekebileceklerini söylemişti (Adamec, 2012: 61). Nitekim bu söylem doğrultusunda aynı yılın ekim ayında 8 bin Sovyet askerini ülkeden çekmiştir (Rubinstein, 1988: 334). Tamamen çekilme 1986 yılı sonunda bu gerçekleşmemiş olsa da, bu konuyu 23-26 Şubat 1987 tarihindeki Politbüro toplantılarında kesin bir dille ifade ederek çekilmenin artık bir zaruret olduğunu öne sürmüştür (Savranskaya, 9 Ekim 2001e). Zira SSCB'nin tüm çabalarına rağmen, Afganistan'daki durum daha da kötüye gidiyor, büyük şehirlerde de kontrol kaybediliyordu (Urban, 1990: 219). Toplam askeri personel kaybı 14 bin 453 sayılarına varmış (Encyclopaedia Britannica, 18 Ağustos 2021), buradaki harcamalar ekonomik bunalımı perçinlemişti. 1987 yılındaki bir CIA raporuna göre, SSCB sadece Afganistan'daki savaş için 1979-1986 yılları arasında 50 milyar dolar harcama yapmıştır (Directorate of Intelligence, Şubat 1987: 4). 1980'den 1989'a kadar Afganistan ordusuna yapılan askeri yardım ise 25 milyar dolardan fazla olarak hesaplanmıştır (Minkov ve Smolynec, 2007: 4). Tüm bu durumlar, Afganistan'dan çekilmenin SSCB için şart olduğunu gösteriyordu.

Nihayet çekilme ile ilgili takvimin belirlenmesi, Afganistan ile SSCB arasındaki 8 Şubat 1988 tarihindeki görüşmeler sonrasında netleştirilmiştir. Bu takvime göre çekilme 15 Mayıs 1988'de başlayacak ve on ay sürecekti (Wilson Center

Digital Archive, 9 Aralık 1987). Bu esnada Pakistan ile Afganistan arasında BM gözetiminde görüşmeler yürütülüyordu. Bu görüşmeler sonucunda, BM arabulucusu iki ülke arasında bir anlaşma imzalanacağını ilan etmiştir. Anlaşma 14 Nisan 1988’de imzalanmış ve SSCB ile Afganistan’ın üzerinde anlaştığı geri çekilme takvimi bu anlaşmada korunmuştur. Cenevre Anlaşması olarak bilinen asıl adı “Afganistan Cumhuriyeti ile Pakistan İslam Cumhuriyeti Arasında Karşılıklı İlişkilerin Usulü Özellikle de Müdahalesizlik Hakkında Çift Taraflı Anlaşma” olan dört farklı anlaşmanın birleştirildiği bu metnin imzacıları arasında Afganistan ve Pakistan’ın yanı sıra garantör olarak ABD ve SSCB’de bulunuyordu (The Geneva Accords, 14 Nisan 1988). Anlaşmayı oluşturan metinler arasında, Pakistan İslam Cumhuriyeti ile Afganistan Cumhuriyeti arasında karşılıklı ilişkilerin ilkeleri üzerine ikili bir anlaşma; Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından imzalanan uluslararası garantiler üzerine bir deklarasyon; Pakistan ve Afganistan arasında Afgan mültecilerin gönüllü geri dönüşü üzerine ikili bir anlaşma; Pakistan ve Afganistan tarafından imzalanan ve Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri tarafından tanıklık edilen Afganistan ile ilgili durumun çözümü için karşılıklı ilişkiler üzerine bir anlaşma bulunuyordu (Shahi, 1988: 23).

Anlaşma esasen Sovyet Ordusu’nun geri çekilmesinden başka bir işleve sahip olmamış, diğer her şey eskisi gibi kalmıştır. Zira Afganistan’daki savaşan taraflar arasında herhangi bir ateşkes uygulanmamış ve Anlaşma’da bulunmasına rağmen, önemli bir sorun olan Pakistan’daki Afgan mültecilere yönelik bir çözüm geliştirilmemişti (Shahi, 1988: 31).

Cenevre Anlaşmaları Afgan Mücahitler tarafından tanınmayarak, SSCB’nin geri çekilmesi fiilen bitinceye kadar direnişe devam edecekleri açıklanmıştır (Shahi, 1988: 43). Mücahitler görüşmelere dahil edilmediği ve bir tarafı olarak kabul edilmedikleri için bu kararı almıştır. Bununla birlikte Cenevre Anlaşması’ndan önce Mücahitler, 23 Şubat 1988 tarihinde Pakistan’ın Peşaver şehrinde geçici bir hükümet kurduklarını ilan etmiştir (Adamec, 2012: 63).

Gorbaçov, ülke içindeki çekilme karşıtı muhalefete ve ABD yönetiminin siyasi oyunlarına rağmen, geri çekilme takvimine uygun olarak Afganistan’dan çekilmeyi hayata geçirmiştir. Çekilme esnasında, Reagan Hükümeti Mücahitlere yardımını SSCB’nin Afganistan’daki komünist rejime olan yardımını kesmedikçe devam

ettireceğini bildirmesine rağmen (Adamec, 2012: 63), SSCB Necibullah hükümetine askeri teçhizat sağlamayı sürdürmüştür (Westad, 1994: 132). ABD de aynı şekilde Cenevre Anlaşması sonrasında da Mücahitler'e olan yardımını sürdürmüştür (Karacasulu, 2011: 40). Anlaşma sonrasında her iki ülkenin Afganistan'da destekledikleri taraflara bir süre daha yardımı sürdürmeleri, savaşın durmasının önüne geçmiştir. Komünist Necibullah Hükümeti ile İslamcı Mücahitler arasındaki savaş devam etmiştir.

SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesi ABD açısından zafer olarak değerlendirilmiştir. Zira CIA'ın tarihinde yapmış olduğu en maliyetli ve en büyük operasyon başarıya ulaşmıştı (Kakar, 1995). ABD, 1979'dan 1992 yılına kadar Mücahitler'e en az 3 milyar dolar para aktarmıştır. Ancak Mücahitler'e yardımı yapan tek ülke ABD değildi. Suudi Arabistan da ABD kadar para harcamış; Çin, İran, çeşitli İslami kuruluşlar, özel kurumlar ve Arap milyonerlerden yardım sağlanmıştır. Afganistan'a giren neredeyse tüm silah, eğitim, para, bilgi ve uyuşturucuyu, Pakistan'ın istihbarat teşkilatı olan Servisler Arası İstihbarat (ISI) yönetiyordu. ISI, Afganistan'daki savaş esnasında iki kat büyümüş ve politik açıdan çok güçlenmiştir (Raşid, 2001a).

SSCB geri çekildikten sonra Afganistan'daki sorunlar yerli yerinde kalmaya devam etmiştir. Afganistan lideri Necibullah bu sorunlarla baş başa kalmıştır. ABD'nin beklentisi, Necibullah'ın SSCB'den sonra iktidarda kalamayacağı yönündeydi. Ancak bu beklenti gerçekleşmemiştir. Zira Necibullah iyi bir siyasi hatip olarak, Afgan halkının milliyetçi ve dini duygularını iyi kullanmış ve çatışmalardan sıkılmış halkın duygularını nispeten kendi lehine çevirmiştir. Anayasada'daki komünizm atıfları kaldırılmış, Afganistan “üniter ve İslami bir devlet” olarak tanımlanmıştır (Goodman ve Razi, 2016: 173). Parti içindeki muhalifler de tasviye edilmiştir (Braithwaite, 2011: 299). Bununla birlikte, Mücahitlerin bir türlü bir araya gelememesi ve kendi arasındaki politik mücadelesi de Necibullah Hükümeti için avantaj yaratmıştır (Şeyhanlıoğlu, 2008: 29). Bu sırada Necibullah SSCB'den yardım almaya devam etmiş, Sovyet sivil ve askeri danışmanlar Afganistan'da görev almayı sürdürmüştür (Braithwaite, 2011: 296).

Ülkede Necibullah'ın kısmi kontrolü sağlansa da, iç savaş devam ederek farklı bir boyut kazanmıştır. Mücahitler, SSCB'nin çekilmesi sonrasında kendi aralarında

mücadeleye başlamıştır. Farklı fraksiyonlardan oluşan ve yeknesak olmayan bu gruplar, dini ve aşiret kaynaklı ayrılık noktalarını yeniden ön plana çıkarmıştır. Hükümetin kontrol ettiği yerler dışında, Afganistan'ın farklı bölgeleri farklı Mücahit gruplar tarafından yönetilmeye devam etmiştir. SSCB sonrasını iyi planlayamayan ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan, Mücahitler arasındaki iktidar mücadelesini çok fazla müdahale etmeden izlemiştir (Şeyhanlıoğlu, 2008: 36). Afganistan artık dünya gündeminin önemli bir kısmını işgal etmiyordu ve büyük güçler arasında popülaritesini kaybetmeye başlamıştı. Özellikle ABD, Körfez Krizi'ne yoğunlaşarak ilgisini Irak'a kaydırmıştır (Gözen, 2014: 21). SSCB ise iç sorunlarına yönelmiştir.

SSCB Afganistan'dan 1989 yılında çekildikten sonra, Gorbaçov'un planladığı Glasnost ve Perestroyka politikalarını uygulamaya devam etmiştir. Ancak yine de SSCB'nin içinde bulunduğu ağır ekonomik bunalım nedeniyle bu politikalar istenen sonuçları vermiyordu. Afganistan'daki savaşın maliyeti ve psikolojisi, SSCB'nin dağılmaya giden yolunda bir katalizör görevi görerek, süreci hızlandırmıştır. Savaş nedeniyle, ülkedeki siyasi erk ile askeri erk arasında bir bölünme ve anlaşmazlık meydana gelmiştir. Afganistan'daki yenilgi, SSCB içerisindeki ayrılıkçı hareketleri cesaretlendirmiştir. Glasnost politikası ile kısmi olarak kalkan sansür, basın ve sivil toplumun savaşın ülkeye verdiği zararları eleştirmeye başlamasına neden olmuştur (Reuveny ve Prakash, 1999). Nitekim 1991 yılında SSCB dağılmıştır. Halefi olan ülke Rusya ise, 1992 yılında Necibullah Hükümetine yardımı kesmiştir. Yardımın kesilmesinin ardından Afganistan'da durum hızla değişmiş, Hava Kuvvetleri yakıt bulayacak hale gelmiş ve devre dışı kalmıştır. Mücahitler büyük şehirleri ele geçirmiştir (Braithwaite, 2011: 299).

3.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönem

Bu alt bölümde Afganistan'ın Soğuk Savaş sonrasındaki durumu Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin yıkılışı, Afganistan İslam Devleti'nin kurulması ve Taliban'ın iktidara ele geçirmesi bağlamında incelenmiştir.

3.3.1. Necibullah Hükümeti'nin Devrilmesi ve Afganistan İslam Devleti'nin Kurulması

Afganistan'da SSCB'nin çekilmesinden sonra direnmeye devam eden Necibullah, SSCB'nin dağılmasından sonra yardım alamadığı için aynı direnci gösteremedi. Parti içi sorunlar ve komünist rejimin yanında savaşan militer grupların merkezi hükümetten ayrılması durumu kötüye götürmüştü. Celalabad gibi önemli bir şehrin, Necibullah'ın tarafında savaşan ve liderliklerini Aburraşid Dostum ile Mansur Nadiri'nin yaptığı militer gruplar tarafından Mücahitler'den alınması, bu grupların kendine olan güvenini arttırmıştı. Bu nedenle 1992 yılında, Dostum ve Nadiri'nin liderliğini yürüttüğü Kuzey İttifakı olarak adlandırılan grup, merkezi hükümetten ayrılarak Afganistan'ın kuzeyinde kendi otonomilerini kurmuştur. Necibullah hükümetinin en kuvvetli militer grubu artık ayrı hareket ederek, ülkenin kuzeyinde farklı bir otorite yaratmıştır. Dostum ve Nadiri'nin yanına Hizb-i Vahdet'in de eklenmesi ile Kuzey İttifakı üçlü bir grup olarak sahneye çıkmıştır (Yegin, 2015: 28).

Necibullah artık iki ana gruba karşı savaş yürütmek zorundaydı. Bir taraftan Kuzey İttifakı yeni bir güç olarak saldırıyor, diğer taraftan Mücahitler saldırılarına devam ediyordu. Necibullah bu gelişmeler ve Kabil'e ilerleyen Mücahitler karşısında çaresiz kalıp istifa ederek BM binasına sığınmıştır. Vekaleten Cumhurbaşkanı olan Abdurrahim Hatıf, 21 Nisan 1992'de yönetimi Mücahitler'e devredeceğini açıklamıştır. Bu gelişme üzerine 1988 yılında Peşaver'de kurulan ve cumhurbaşkanlığını Sibgatullah Müceddidi'nin yürüttüğü Mücahit Hükümeti, Kabil'e taşınmıştır (Yegin, 2015: 28). Bu sırada Kabil Ahmed Şah Mesud'un paramiliter güçleri tarafından teslim alınmıştır. İlk olarak geçici bir hükümet kurulmuş ve devlet başkanlığına Müceddidi getirilmiştir (Gladstone, 2001: 8). Daha sonra 28 Haziran 1992'de devlet başkanlığına Burhaneddin Rabbani seçilerek Kabil'de yeni Mücahit Hükümeti kurulmuştur (The Editors of Europa Publications, 2003: 94). Yeni yönetim İslami bir yapıda kurgulanmış ve Afganistan İslam Devleti ülkenin yeni adı olarak ilan edilmiştir (PBS, 30 Ağustos 2021). Böylece Mücahitler'in hakimiyet dönemi 1992 itibarıyla başlamış ve Afganistan Demokratik Cumhuriyeti tarihi karışmıştır. Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nde görev alan hükümet yetkilileri ise etnik yakınlıkları ve politik görüşlerine göre bir Mücahit gruba katılmıştır. Örneğin

Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin önemli bir hizbi olan ve ağırlıklı olarak Peştunlardan oluşan Halk fraksiyonunun üyeleri Hikmetyar'ın tarafına geçmişti (Maley, 2002: 193).

Mücahitler'in Kabil'i hakimiyet altına alması, aralarındaki iktidar mücadelesini tetiklemiştir. Hikmetyar, Cumhurbaşkanı seçilen Rabbani'nin kurduğu hükümeti tanımadığını duyurmuştur (Human Rights Watch, 2001: 14). Bu anlaşmazlık sonucunda Gulbeddin Hikmetyar'ın liderliğinde Hizb-i İslami, Kabil'deki Mücahit Hükümetine yönelik saldırı başlatmıştır (Bose ve Maley, 2018: 2). Bu durum Afganistan'da yeni bir iç savaşın çıkmasının başlangıç fişeği olmuştur. Afganistan'da etnik grup, aşiret ve mezhep aidiyetine göre her grup farklı bir bölgeyi parselleyerek kendi hâkimiyetini kurmaya çalışmıştır (Davutoğlu, 2001: 114). Mücahitleri daha önce destekleyen ABD gibi ülkelerin, bu gruplara yönelik Sovyet geri çekilmesinden sonra bir planının olmaması, kendi başına kalmış bu grupların iktidar mücadelesi içine girmesinde etkili olmuştur (Kocaoğlu, 2002: 312). ABD Eylül 1990 itibarıyla ve ardından Suudi Arabistan, Mücahitler'e yapılan her türlü yardımı durdurmuştur (Uslubaş, 2010: 136). Büyük güçlerin denetlemediği Afganistan, bölgesel güçlerin oyun sahasına dönüşmüştür. Pakistan, İran, Suudi Arabistan, Hindistan, Çin ve Fransa gibi güçler, kendi çıkarları doğrultusunda farklı Afgan güçlerini desteklemeye başlamıştır. Böylece 1992 yılında başlayan iç savaşın yangınına benzin eksik olmamıştır ve savaş 1996 yılına kadar sürmüştür. Bu süreçte Afganistan'daki var olan kısıtlı altyapı da ciddi zarar görmüştür (Sifton, 6 Temmuz 2005).

Afganistan'da Mücahitler arasındaki iç savaş devam ederken, yeni bir güç olarak Taliban 1994 yılında Pakistan ordusu ve istihbaratı destekli olarak ortaya çıkmıştır (Uslubaş, 2010: 136). Yeni dönemin önemli bir belirleyicisi olacak bu güç, bir sonraki başlıkta tarihsel süreçlerdeki konumu ile birlikte ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3.3.2. Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve Afganistan'da Hakimiyetini Kurması

Afganistan'da 1992'de başlayan iç savaş Mücahit gruplar arasında devam ediyordu. Bu savaşın başlamasında önemli rolü olan Pakistan destekli Gulbeddin Hikmetyar liderliğindeki Hizb-i İslami, Kabil'i 1995'e kadar bombalamış ve halkın

tepkisini almıştır. Bu süreçte ele geçirdiği bölgeleri tutma ve yönetme konusundaki yetersizliği de sponsoru Pakistan'ın hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Hizb-i İslami'nin bu başarısızlığı, Pakistan'ı başka bir vekaleten güç arayışına itmiştir. Bu nedenle 1994 yılında Pakistan İçişleri Bakanı Nasirullah Babar, Taliban adlı örgütün güçlendirilmesine yardımcı olmuştur. Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri de Taliban'a destek vermeye başlamıştır (Taşdemir, 2002: 287). Pakistan'daki Diobendi medreselerinde askeri ve dini eğitim alan öğrencilerden oluşan Taliban, Afganistan İç Savaşı'na yeni bir vekaleten aktör olarak girmiştir (Saikal vd., 2006: 352).

Taliban, Mücahit gruplara karşı girdiği mücadelelerden hızlı ve etkili zaferlerle ayrılmıştır. 1994 yılında Kandahar'ı ele geçiren Taliban, ardından sadece üç ay içinde Afganistan'daki otuz iki şehirden on ikisini ele geçirmiştir (Raşid, 2001a: 48). Bu sırada Mücahit gruplar arasındaki mücadele devam etmekteydi. Cemiyet-i İslami'nin askeri lideri Ahmed Şah Mesud Kabil'i kontrol etmek için, Şiiler'i yenilgiye uğratmış ve Kabil dışına sürmüştür. Kabil'in güneyini kontrol altına alan Taliban'ın önüne çıkan bu Şii grup, Taliban tarafından esir alınmıştır. Ardından bu grubun lideri Ali Mezari öldürülmüştür. Şiiler açısından önemli bir figür olan Mezari'nin öldürülmesi Afgan Şiiler'in ve İran'ın Taliban'a karşı düşmanlığın başlangıcı olmuştur (Raşid, 2001a: 54).

Taliban 1995'te Herat'ı, 1996 yılında Kabil'i ele geçirmiştir (Bose ve Maley, 2018: 3). Kabil'i ele geçirdiklerinde ilk olarak Necibullah'ı öldürmüştür (Raşid, 2001a: 282). Mücahit Hükümeti üyeleri bir kuzey şehri olan Mezar-ı Şerif'e kaçırmıştır (Encyclopedia Britannica, 16 Ocak 2023). Mücahitler birleşmek zorunda kalmış ve Kuzey İttifakı şemsiyesi altında Dostum, Hikmetyar, Rabbani, Şah Mesud ve Şiiler'in lideri Turan İsmail Han bir araya gelmiştir (Taşdemir, 2002: 282). Kuzey İttifakı Rusya, İran ve Hindistan tarafından desteklenmiştir (Idrees ve Anwar, 2017: 2). Bu ittifak kısa süreliğine de olsa Taliban'ı durdurmuştur (Yegin, 2015: 30).

Taliban, Afganistan İslam Emirliği'nin kurulduğunu ve Molla Ömer'in devlet başkanı olduğunu ilan etmiştir (Mapping Militant Organizations, Haziran 2018). Taliban rejimini ilk ve tek tanıyan ülkeler Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri olmuştur (Idrees ve Anwar, 2017: 2). Yeni yönetim ile çok katı bir İslami rejimi uygulamaya koyulmuş ve kadınların çalışmasını yasaklamıştır (Raşid, 2001a:

79). Bu gelişmeler üzerine 10 Nisan 1996'da ABD ve Rusya'nın teklifiyle, BM Güvenlik Konseyi'nde Afganistan'a yönelik silah ambargosu kararı alınmıştır. Pakistan bu ambargo kararına rağmen Taliban'a yardım etmeye devam etmiştir (Uslubaş, 2010: 136).

Taliban 1996'da iktidara geldiği andan itibaren, uluslararası tanınma şanslarını ortadan kaldıracak tüm hamleleri yapmıştır. Kadınların kamusal alandan silinmesi ve katı yasakların getirilmesi gibi uygulamaları hayata geçirmiştir. Bununla birlikte büyük katliamlar yapmaktan geri durmamış, 1998 yılında Mezar-ı Şerif kentinde 2 bin Hazara'yı öldürmüşlerdir (Bose ve Maley, 2018: 3). Şiddetini arttıran Taliban, aynı yıl Afganistan'ın çok büyük bir kısmını ele geçirmiştir (Yegin, 2015: 30). Sadece kuzeydoğuda yer alan Penşir Vadisi'ni kontrol altına alamamıştır (Encyclopedia Britannica, 16 Ocak 2023).

Afganistan'da bu gelişmeler yaşanırken, 1998 yılında ABD kamuoyunu sarsan saldırılar gerçekleşmiştir. ABD'nin Tanzanya ve Kenya'daki Büyükelçilikleri'ne yönelik 224 kişinin öldüğü ve 4 bin 500 kişinin yaralandığı bu saldırıların (Blinken, 2022) failinin tespit edilmesi için soruşturma başlatılmıştır. Soruşturma sonucunda failin Suudi Arabistan vatandaşı Usame Bin Ladin olduğu tespit edilmiştir. Bin Ladin bu saldırılarla bir ilgisinin olmadığını öne sürmüştü ama saldırıları desteklediğini ifade etmiştir (Raşid, 2001a: 258).

ABD, saldırıları yapan Ladin'in liderliğini yaptığı El-Kaide terör örgütünün Taliban ile bağının olduğunu öne sürerek, Taliban'a karşı cephe almıştır ("Mullah Omar - Collection Finding Aid"; "Afghanistan - Collection Finding Aid"). Bu olay üzerine Suudiler Taliban'a yardımı durdurmuştur (Bilgrami, 6 Ocak 2022). Aynı yıl BM Güvenlik Konseyi, Afganistan'ın uluslararası terörist ağlarının merkezi haline geldiği ve insan haklarını ihlal ettiği konusunda tespitler yaparak belirli kararlar almıştır (UN, 8 Aralık 1998). ABD Başkanı Bill Clinton, Afganistan'daki bazı kamplara seyir füzeleriyle saldırı emri vermiştir. Ancak El-Kaide lideri Bin Ladin bu saldırılardan kurtulmayı başarmıştır (PBS, 30 Ağustos 2021).

Afganistan'ın anlamı artık ABD için farklılaşmıştır. Bu ülkeyi terör kamplarının olduğu, uluslararası barışa tehdit yaratan bir bölge olarak görmeye başlamıştır. Nitekim uluslararası terörist ilan ettiği Bin Ladin'in Afganistan'da

olduğunu iddia eden ABD, Taliban'dan Bin Ladin'i teslim etmesini ister. Ancak bu çağrı Taliban tarafından reddedilmiştir (PBS, 30 Ağustos 2021). Dünya kamuoyunun dikkatini iyice çeken Taliban'ın baskıcı politikaları, daha da görünür hale gelmiştir. Mart 2001'de Afganistan'ın Bamiyan şehrinde bulunan ve ilk Buda heykellerinden kabul edilen yapıları bombalayarak yıkması, büyük tepki çekmiştir (D'Souza, 2016: 3). ABD açısından bardağı taşıran son damla ise 11 Eylül 2001 saldırıları olmuştur.

3.4. ABD İşgali ve Sonrası

Bu alt bölümde Afganistan'ın ABD tarafından işgal edilmesi ile başlayan ve 2021 yılında çekilmesi ile sona eren işgal sürecine kadar geçen yirmi yıllık dönem ele alınmıştır. Bu dönemde neo-kolonyalist güçler tarafından gerçekleştirilen devlet/ulus inşası faaliyetleri kapsamında neo-patrimonyalist düzenin araçsallaştırılması ve uluslararası yardımlar da eleştirel zeminde incelenmiştir.

3.4.1. 11 Eylül Saldırısı ve Afganistan'ın İşgali

11 Eylül 2001 tarihinde Amerikan ve dünya tarihi açısından önemli bir olay meydana gelmiştir. 1812 tarihinden bu yana ABD ilk kez kendi topraklarına yönelik bir saldırı ile karşı karşıya kalmıştır (Mockaitis, 9 Kasım 2021). Saldırıları teröristler tarafından dört ticari uçağa el koyularak; New York'ta bulunan İkiz Kuleler olarak bilinen Dünya Ticaret Merkezi Kuleleri'ne, ABD Askeri Karargâhı olan Pentagon'a ve Washington'daki boş bir araziye uçakların çarptırılması yoluyla yapılmıştır. Olaylar sonucunda binlerce kişi ölmüştür. ABD yetkilileri bu saldırıların Usame Bin Ladin tarafından planlandığı ve yapıldığını açıklamıştır. Bin Ladin'in Taliban ile olan bağının Celalabad'ta iken, El-Kaide örgütü üyesi bir terörist aracılığıyla Taliban lideri Molla Ömer'e gönderdiği mesaj ile başladığı ifade edilmektedir (Burke, 2004: 254). İki örgütün ideolojik temeldeki ortaklıkları nedeniyle Afganistan'da ağırlandığı ve görüşmeler yaptığı öne sürülmektedir (Primakov, 2004: 21). Hatta Bin Ladin'in Molla Ömer'e bağlılık yemini ettiği iddia edilmektedir (BBC, 2001).

ABD Afganistan'da olduğunu tespit ettiği Bin Ladin'in iade edilmesini Taliban'dan talep etmiştir. Bununla birlikte Taliban Hükümetine gönderilen ultimatomda; tüm El-Kaide liderlerinin ABD'ye teslim edilmesi, Taliban tarafından

esir tutulan tüm yabancı mahkumların serbest bırakılması, tüm terörist eğitim kamplarının kapatılması ve denetim için ABD erişimine açılması, tüm terörist ve sponsorlarının tespit edilip ABD'ye teslim edilmesi de talep edilmiştir (Institute for Political and International Studies, 1 Temmuz 2020).

ABD tarafından Bin Ladin'in teslim edilmesi yönündeki talep Taliban tarafından reddedilmiştir (PBS, 30 Ağustos 2021). Taliban, Ladin'in teslim edilmesi için kendilerine suçlu olduğuna dair bir kanıt sunulmadığını, bu şartlar altında Ladin'i teslim etmeyeceklerini ancak bu konuyu görüşmek istediklerini belirtmiştir (Hürriyet, 4 Ekim 2001). Bu teklif Taliban Hükümeti'nin Pakistan Büyükelçisi olan Abdul Salim Zaif tarafından yapılmış ve ABD tarafından kanıt sunulması halinde Bin Ladin'i tutuklayıp yargılayacaklarını açıklamıştır. Ancak Taliban'ın bu konudaki açıklaması ve teklifi ABD tarafından cevapsız bırakılmıştır (CNN, 7 Ekim 2001).

ABD, Bin Ladin'in Taliban tarafından teslim edilmemesi üzerine, Afganistan'a bir askerî harekât planlamaya başlamıştır. Afganistan'da El-Kaide'nin konuşlandığını ve yok edilmesi gerektiği için bu hareketin düzenleneceğini ifade etmiştir (Woodward, 2005: 234). Harekâtın meşruiyeti ise, ABD tarafından BM Şartı'nın 51. maddesindeki "meşru müdafaa hakkı" ile açıklanmış ve saldırının bir savaş sebebi olduğu belirtilmiştir (Halatçı, 2006: 82). Ayrıca yayımlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde ("The National Security Strategy of the United States of America", 2002) El-Kaide ve diğer terör örgütlerine yardım eden ülke ve grupların da düşman olarak görüleceği belirtilmiştir. Terör örgütlerinin finansal kaynaklarına el koyulacağı ve tüm hücrelerinin yok edileceği hedefi açıklanmıştır. Afganistan bu kapsamda El-Kaide terörist organizasyonuna yardım ve yataklık yapan bir ülke olarak görülmüş ve savaş ilan edilmiştir.

ABD, Afganistan'da herkes için tehdit olan uluslararası terörizmle mücadele edeceğini açıklamış, dünyada iş birliği arayışına girmiştir. İngiltere, Pakistan ve NATO üyeleri bu konuda destek olacağını açıklamıştır. NATO Genel Sekreteri, ABD tarafından sunulan kanıtlarda, 11 Eylül Saldırıları'nın Usame Bin Ladin tarafından gerçekleştiğine dair açık deliller olduğunu ifade etmiştir. NATO üyeleri de ABD'nin bu mücadelesine destek olmak adına; hava sahalarını ve limanlarını açmıştır (Robertson, 2 Ekim 2001). İngiltere ise, ABD ile birlikte Afganistan'a yapılacak

müdahaleye katılacağını açıklamıştır. Böylece ABD, Afganistan harekâtı öncesinde beklediği uluslararası desteği almıştır. Ancak ABD'nin yalnızca uluslararası değil Afganistan'da da müttefiklere ihtiyacı bulunmaktaydı. Bunun için Kuzey İttifakı olarak bilinen Afganistan'ın Kurtuluşu için Birleşik İslami Cephe ile anlaşmıştır (D'Souza, 2016: 24). Raşid Dostum ve 2001 yılında Taliban tarafından öldürülen Şah Mesud'un yerine geçen General Fehim bu paramiliter grubun komutanlığını üstlenmekteydi (Milliyet, 1 Ekim 2001).

ABD ve İngiltere, "Sonsuz Özgürlük Operasyonu" adı verilen Afganistan İşgali'ne, hava saldırıları ile başlamıştır. Taliban müdahale sonrasında cihada hazır olduğunu ilan etmiştir. İki ülke, Taliban'a ve El-Kaide'ye ait olduğu bildirilen hedeflere yönelik bombardıman yaparken; karadan Kuzey İttifakı, Taliban'a saldırıya geçmiştir. Yoğun çatışmalar sonrası, Kuzey İttifakı 13 Kasım'da Kabil'e girmiştir (The Guardian, 13 Kasım 2001). Taliban ise bu saldırılardan güneydeki Kandahar'a doğru kaçmıştır. Ancak bir süre sonra Kandahar'ı da kaybeden Taliban, Zabul şehrine sıkışmıştır. Bu şehrin de ABD ve müttefikleri tarafından teslim alınmasıyla, Taliban Aralık 2001'de Afganistan'daki egemenliğini tamamen kaybetmiştir (PBS, 30 Ağustos 2021). 7 Ekim 2001 tarihinde başlayan ABD müdahalesi, sadece iki ay içerisinde ABD ve müttefiklerinin zaferi ile sonuçlanmıştır. Kara harekâtında önemli rol oynayan Kuzey İttifakı, bu başarı sonrasında misyonunu tamamlamıştır (Özcan, 2002: 383).

ABD'nin Afganistan'daki işgalinin en temel amaçlarından olan Bin Ladin'in bulunması, operasyon tamamlanmasına rağmen gerçekleştirilemeyen bir hedef olmuştur. Ayrıca diğer hedef olan Taliban tamamen yok edilmesi de tam olarak sağlanamamıştır (Primakov, 2004: 116). Taliban üyelerinin bir kısmı Afganistan'da kalarak savaşa devam etmiş, bir kısmı ise Pakistan'a kaçmıştır (Clark, 2004: 163). Özellikle Taliban'ın lideri Molla Ömer ve ana kadrosu, Pakistan'ın Ketta kentine gitmiştir. Burada Ketta Şurası'nı kuran Taliban, en önemli karar alma organını Pakistan'a nakletmiş oldu (D'Souza, 2016: 3).

Taliban sonrasında Afganistan'da yeniden Rabbani Hükümeti kurulmuştur (Yegin, 2015: 31). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, kurulan yeni hükümete yönelik destek olunması için 13 Kasım 2001 tarihinde 1378 Sayılı kararı almıştır. BM,

üyesi olan devletlerden acil ve hayati olan projelerin gerçekleştirilmesi için yeni Afgan Hükümetine destek istemiş; acil insani yardım için çağrı yapmış, ekonomik ve sosyal yapının yenilenmesi konusunda yardımlara ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.

3.4.2. Bonn Anlaşması ve Afganistan'ın Yeniden Yapılandırılması

ABD ve müttefiklerinin Afganistan'a müdahalesi başarıya ulaştıktan sonra, ülkenin bundan sonraki süreçte nasıl yönetileceğine karar vermek için Almanya'nın Bonn kentinde BM Güvenlik Konseyi'nin 1378 sayılı kararı üzerine ve BM Genel Sekreterinin Afganistan Özel Temsilcisi Lahdar İbrahimi'nin liderliğinde 27 Kasım-5 Aralık 2001 tarihleri arasında bir konferans düzenlenmiştir ("Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the Re-establishment of Permanent Government Institutions", 5 Aralık 2001). Toplantıya Afganistan'ı temsilen Kuzey İttifakı, son Kral Zahir Şah'ın içinde bulunduğu Roma Grubu, Pakistan tarafından desteklenen Peştunlardan oluşan Peşaver grubu, Afgan mülteciler ve farklı kesimlerin bir araya geldiği Kıbrıs Grubu katılmıştır (Akkurt, 2005: 287). Bu haliyle bakıldığında, birbirine düşman veya zıt birçok grubun bir araya geldiği bir konferans olduğu görülmektedir. Yenildiği varsayılan Taliban hariç neredeyse tüm unsurlar, Bonn Konferansı'nda bir araya gelmiştir. Birleştikleri nokta ise Taliban'ın karşı cephesi ve iktidar paylaşımı olmuştur (Malkasian, 2021: 79).

Bonn Konferansı sonucunda 5 Aralık tarihinde, Afganistan'daki harekâtı destekleyen ülkelerin de katılımı ile bir anlaşma metni üzerinde mutabık kalınmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022). Anlaşma metni temel olarak dört ana konudan oluşuyordu. Bunlar; bir geçici hükümetin kurulması ve desteklenmesi, Loya Jirga'nın Haziran 2002 tarihinde toplanması, Afganistan'ın güçlü bir yönetime sahip olması ve kalkınmasının sağlanması, Afgan milli askeri kuvvetlerinin oluşturulmasına kadar geçen sürede Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (ISAF)'ın ülkedeki güvenlik için görevlendirilmesi olarak sıralanabilir ("Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the Re-establishment of Permanent Government Institutions", 5 Aralık 2001). Kısacası Afganistan'da kalıcı güvenlik ve demokrasinin sağlanması için gerekli görülen aşamalar imza altına alınmıştır.

ISAF'ın kurulması hem Afganistan hem de NATO açısından büyük önem arz etmektedir. Başlangıçta ABD ile birlikte sadece İngiltere'nin dahil olduğu müdahale, daha sonra NATO üyesi on sekiz ülkenin katılımı ile devam ettirilmiştir (Önal, 2010: 44). NATO tarihinde ilk kez Washington Anlaşması'nın 5. maddesi olan ve tüm üye devletlerin diğer bir üye devlete saldırı olması halinde hep birlikte harekete geçmesini öngören, “toplular müdafaanın” devreye sokulmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (ISAF) üye devletlerden oluşan askeri bir güç olarak 20 Aralık 2001 tarihinde BM'nin 1386 sayılı Güvenlik Konseyi kararı ile kurulmuştur (UN, 20 Aralık 2001). Afgan Hükümeti'nin talebi üzerine başlangıçta sadece Kabil ve çevresinde olmak üzere güvenliğin sağlanmasında Afgan hükümetine yardımcı olmakla görevlendirilmiştir (NATO, 30 Mayıs 2022). 2003 yılından itibaren ise Afganistan'ın güvenliğini üstlenmeye başlamıştır. Bu NATO'nun Avrupa dışındaki ilk görevlendirmesi olarak tarihe geçmiştir (PBS, 30 Ağustos 2021). 2012'deki Chicago Zirvesi'nde ise 2014 yılını ülkeden ayrılma yılı olarak açıklamıştır (NATO, 31 Ağustos 2022).

Bonn Konferansı sonucundan imzalanan anlaşma gereği atılan bir diğer önemli adım, BM tarafından düzenlenen bir konferans ile geçici hükümetin kurulması olmuştur. 22 Aralık 2001 tarihinde bir Peştun olan Hamid Karzai geçici hükümet başkanı olarak ABD'nin desteğiyle altı aylığına seçilmiştir. Geçici Hükümeti aslında bir koalisyon hükümeti şeklinde kurulmuştur. Hükümet, Mücahitler ve teknokratlardan oluşuyordu (Yegin, 2015: 31) ve Hamid Karzai dahil otuz kişiyi bulunuyordu. Hükümetteki bakanlıklar Afganistan'daki etnik gruplar gözetilerek dağıtılmıştı. Buna göre bakanlar; 11 Peştun, 8 Tacik, 5 Hazara, 3 Özbek ve kalanı diğer etnik gruplar arasında paylaştırılmak üzere planlanmıştı (Siddique, 2016: 246). Bu paylaşım, Afganistan'daki etnik grupların nüfus ve nüfuzları oranında yapılmıştır (Yegin, 2015: 39).

Hamid Karzai, 2002 yılında ise Bonn Anlaşması'nda ön görüldüğü üzere toplanan ve aşiretler arası bir meclis görevi gören Loya Jirga tarafından (“Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the Re-establishment of Permanent Government Institutions”, 5 Aralık 2001) geçici lider olarak seçilmiştir (PBS, 30 Ağustos 2021). Hamid Karzai 2004 yılındaki başkanlık seçimlerine kadar yine Bonn Anlaşması'nda (“Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan

Pending the Re-establishment of Permanent Government Institutions”, 5 Aralık 2001) öngörüldüğü üzere iki yıl Geçici Devlet Başkanı olarak görev yapmıştır. Seçimler öncesinde Afganistan’da yeni bir anayasa oluşturulmuş ve Afgan Yüksek Mahkemesi kurulmuştur. 2004 seçimlerinde ise on sekiz kişi devlet başkanlığı için aday olmuş ve bu kişilerin arasından Karzai yüzde 55 oy alarak Devlet Başkanı olarak seçilmiştir (PBS, 30 Ağustos 2021). Karzai başkanlığındaki hükümet beş yıllığına kalıcı olarak kurulmuştur (Yegin, 2015: 31). Kısaca ifade etmek gerekirse, Afganistan’da hükümet kurma çabaları üç aşamadan oluşmuştu. İlk olarak 2001’de altı aylığına Geçici Hükümet, daha sonra yaklaşık iki yıllığına Geçiş Hükümeti ve son olarak seçilmiş bir kalıcı hükümet 2004 yılında kurulmuştur.

Seçilen Kalıcı Hükümetin ve ABD önderliğindeki müttefik uluslararası kuvvetlerin ilk hedeflerinden biri ülkede güvenliğin sağlanması olmuştur. Taliban’ın yenilgiye uğratılmasından sonra ülkedeki güvenlik yerel komutanlar tarafından sağlanıyordu. Ancak merkezi hükümetin bu gruplar üzerinde bir kontrolü yoktu. Hükümet, uluslararası güçlerin yardımı ile bu bölgelerde yavaş yavaş kısmi bir hakimiyet kurmaya başladı. Bu esnada Taliban tekrar bir araya gelmeye başlamış ve hükümet ile ABD liderliğindeki güçlere karşı savaşını yükseltmiştir. Çabalara rağmen Taliban tam olarak etkisiz hale getirilememiş ve ülke genelinde güvenlik sağlanamamıştır (Yegin, 2015: 31).

ABD ve uluslararası kuvvetlerin Afganistan’da güvenliği sağlama konusunda yaşadıkları zorluklar, esasen SSCB’nin işgal sırasında Mücahitlere karşı yaşadığı zorluklarla aynı nitelikteydi. Gerilla savaşı yürüten ve gayri nizami harp tekniklerini uygulayan Taliban karşısında, alışkın olmadıkları bir durum ile karşı karşıya kaldılar. Ayrıca Taliban’ın arazi bilgisi, düzenli militer gruplardan çok daha fazla idi. Bu nedenle Taliban’ın yeniden güçlenmeye başlaması şaşırtıcı olmamıştır (Burget, 2013: 97). İşe Taliban’ın motivasyonu açısından bakıldığında da Mücahitler’in SSCB işgaline karşı direnişi esnasındaki motivasyonu ile benzer niteliktedir. İki ülke de paramiliter gruplar tarafından işgalci ve kafir gruplar olarak görülerek (D’Souza, 2016: 24), kendilerini bu “kutsal” savaşın neferleri olarak kabul ediyorlardı. Bu nedenle karşılaşılan zorluklar benziyordu ve ABD’nin liderliğinde uluslararası kuvvetlerin yeni bir adım atması kaçınılmaz hale gelmiştir.

3.4.3. ABD'nin Yeni Afganistan Politikası ve ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi

2004 itibariyle Afganistan'daki durum politik anlamda stabilize olmaya başlamış ancak güvenlik sorunu 2005 yılında yeniden baş gündem konularından biri haline gelmiştir (Encyclopedia Britannica, 19 Nisan 2023). Taliban yeniden güçlenerek, belirli bölgelerde hakimiyet kurmaya başlamış ve ülke güvenliği yeniden bir sorun olmuştur. Taliban yeraltında olduğu süreçte kendisini ve taktiklerini yenilemiş, daha merkezîyetçi bir yapıya kavuşmuştur. Ayrıca Irak'ta ABD'ye karşı direnişçiler tarafından kullanılan, intihar saldırıları ve el yapımı bombalar yoluyla Afganistan'daki Amerikan ve uluslararası güçlere karşı saldırılar gerçekleştirmeye başlamıştır. Ülkedeki durumun kötüye gitmesi, özellikle hükümet yolsuzlukları Taliban'a katılımı arttırmıştır. Bununla birlikte ABD ve NATO askeri operasyonlarının getirdiği yıkım ve kayıplar, bu katılımın artışında pay sahibi olmuştur (Encyclopedia Britannica, 19 Nisan 2023). ABD ise bu konuya yönelik çözüm geliştirmeye çalışsa da, temel politik değişikliklerin ortaya çıkması 2009 yılındaki başkan değişikliği ile mümkün olmuştur.

2009 yılında yapılan seçimlerde ABD Başkanı değişmiş ve Barack Obama ABD'nin yeni başkanı olmuştur. Afganistan'a yönelik farklı bir politika takip edileceği konusunda taahhütleri olan Obama'nın ilk icraatlarından biri, Richard Holbrooke'u Afganistan ve Pakistan özel temsilcisi olarak atamak olmuştur. Ayrıca Afganistan'daki en üst düzey komutan olarak görev yapan General Stanley McChrystal'ın yerine, ABD Merkez Komutanı General David Petraeus'u göreve getirmiştir (PBS, 30 Ağustos 2021). Obama, daha önce gönderilmesini emrettiği 17 bin muharip birliğin yanında, yeni stratejinin bir parçası olarak 4 bin askeri eğitim uzmanı sevk edileceğini açıklamıştır. Zira El-Kaide ve Taliban ile baş etmenin sadece ABD askerleri ile mümkün olmayacağını, Afgan askeri güçlerinin de kapasitesinin artırılması gerektiğine yönelik düşüncesi bu hamlede rol oynamıştır (Cornwell ve Colvin, 27 Mart 2009). Bu strateji doğrultusunda Amerikan Dışişleri Bakanı olan Hillary Clinton 2012 yılında, Afgan askeri güçlerine savaşta üstünlük sağlayabilmesi için ihtiyacı olan hava gücü ve gözetleme kabiliyetlerine sahip Amerikan askeri

unsurları ülkede tutmayı planladıklarını ifade etmiştir (Bowley ve Rosenberg, 7 Temmuz 2012).

Amerikan Başkanlığı seçimleri ile aynı yıl, Afganistan'da da bir seçim yapılmıştır. Seçimde bir önceki dönemde başkanlık yapan Hamid Karzai de aday olmuştur. Karzai'nin seçimdeki en büyük rakibi ise eski Dışişleri Bakanı Abdullah Abdullah olmuştur. Sayımlar sonucunda yüzde 55 ile Karzai'nin seçimleri kazandığı ilan edilmiştir. Ancak yapılan seçimlerde çok fazla hile ihbarı gelmiş, Birleşmiş Milletler destekli Seçim Şikayetleri Komisyonu seçim hileleri konusunda bir soruşturma başlatmıştır. Nitekim, hile iddiaları doğru çıkmış ve Karzai'nin oyu yeniden hesaplandığında yüzde 49.7 olarak açıklanmıştır. Bu durumda seçimin ikinci tura kaldığı tespit edilmiştir. Buna karşılık seçimin ikinci turuna, diğer aday olan Abdullah Abdullah katılmamış ve yarıştan çekilmiştir. Böylece Karzai ikinci kez cumhurbaşkanı seçilmiştir (Encyclopedia Britannica, 6 Nisan 2023).

Karzai seçildiği ikinci dönemde, Taliban ile uzlaşma yönünde bir politika izlemeye başlamıştır. Taliban direnişi konusunda 2009 yılında bir Loya Jirga toplantısı düzenleyeceğini, bu toplantıya Taliban temsilcilerini davet edeceğini ilan etmiştir (Salahuddin, 6 Aralık 2009). Aslında bu çağrı bir mecburiyetten kaynaklanıyordu. Taliban 2009 yılı itibariyle gittikçe güç kazanmış (BBC, 29 Eylül 2015), bu gücü ulusal sınırları geçerek uluslararası tanınırlık noktasına gelmişti. Öyle ki ABD'nin isteği üzerine, Taliban Katar'da bir temsilcilik ofisi açmıştır (Burget, 2013: 98).

Karzai ülke içindeki problemlerle ilgili adım atmanın yanında, uluslararası destek sağlanması adına da ABD ile birlikte çalışmalar yapıyordu. Bu kapsamda 2011 yılında İkinci Bonn Konferansı düzenlenmiş ve Konferans'ta 2015-2024 yıllarını kapsayan bir dönemde Afganistan'ın desteklenmesi 85 ülke ve 15 uluslararası organizasyon tarafından kabul edilmiştir. Afganistan'daki istikrarın 2024 yılına dek sağlanması hedef olarak belirlenmiştir. ("The International Afghanistan Conference in Bonn", 5 Aralık 2011).

ABD'nin Afganistan İşgali'ndeki en temel amaçlardan biri olan 11 Eylül Saldırıları'nın faali Usume Bin Ladin'in öldürülmesi, Obama'nın başkanlığının ikinci yılında gerçekleşmiştir. 2011 yılı Mayıs ayında Pakistan'ın Abbottabad kentinde Ladin öldürülmüştür (PBS, 30 Ağustos 2021). 2012'de yenilenecek başkanlık

seçimleri ncesi, Obama önemli bir propaganda aracı kazanmıştır Nitekim 2012 yılında ikinci kez başkanlık seçimlerini kazanmıştır.

2013 yılına gelindiğinde, 2001’de kısıtlı olarak başlayıp 2003’te yetkileri genişleyen NATO ise ülkeden çıkış hazırlıklarına başlamıştır. Bu nedenle askeri ve güvenlik operasyonlarını ABD’ye devretme hazırlıklarına girişmiştir. Obama da Afganistan’da aynı doğrultuda ilerleyeceğini aklamış, çıkış stratejisini gündeme getirmiştir. 2014 yılında yapılan aklamaya göre, ABD 2016 yılına kadar Afganistan’daki birliklerini önemli ölçüde azaltacağını duyurmuştur. Açıklamanın yapıldığı sene, NATO Afganistan’daki askeri misyonunu sona erdirerek, ülkeden çıkış yapmıştır. Kalan NATO birlikleri sadece Afgan askeri güçlerini eğitmek amacıyla varlığını sürdürmüştür (PBS, 30 Ağustos 2021).

NATO’nun Afganistan’dan ayrıldığı sene, Afganistan’da siyasi seçimler olmuş ve Eşref Gani, Hamid Karzai’den sonra seçilen yeni başkan olmuştur. Başkanlık yarışında Abdullah Abdullah’a karşı yarışmış ve ikinci turda seçimi kazanmıştır (Encyclopedia Britannica, 25 Nisan 2023). Gani iktidarı devraldıktan sonra 2014 yılında ABD ile, Amerikan askerinin 2014 sonrasında da Afganistan’da kalmasını öngören anlaşmayı imzalamıştır. Bu anlaşma ile, ABD ve NATO yeleri Afganistan’da s açabilecek ve ülkede 9 bin 800 Amerikan askeri bulunduracaktı. Afgan askeri gleri kalan askerler tarafından eğitilecekti. Anlaşmaya göre, 2015 yılının sonunda Afganistan’daki Amerikan askerlerinin sayısı yarıya inecek ve 2016 bittiğinde sadece diplomatik merkezlerin korunması için bin asker kalması öngörülmüştü. Bunun yanında, eğer Afganistan’a bir dış g tarafından bir müdahale olursa, ABD askerleri Afgan askerlerine destek olacaktı (AA, 30 Eylül 2014).

Obama Afganistan’dan çekilme konusundaki yaptığı 2014 yılındaki açıklamanın aksine 2015 yılında, başkanlığının sona ereceğı yıla kadar çekilme planından vazgeçtiğini duyurmuştur. Nitekim 2017 yılında başkanlığı sona erdiğinde Afganistan’da 5 bin 500 Amerikan askeri bulunmaya devam ediyordu. Yeni başkan seçilen Donald Trump ise, askeri varlıklarını sürdüreceklerini ilan etmiştir (PBS, 30 Ağustos 2021).

2017 yılında seçilen ABD Başkanı Donald Trump, Afganistan konusunda genel olarak, Obama’nın çekilme üzerine kurulu politikasını daha kararlı şekilde takip

etmiştir. İlk kez 2009 yılında başlayan Taliban ile yakınlaşma süreci, bu dönemde de devam etmiştir. Aslında ilişkilerin geliştirilmesi bir politikadan çok mecburiyet halini almıştır. Zira 2017 yılında tüm uluslararası desteğe rağmen Afganistan'ın sadece yüzde 60'ı hükümet kontrolündeydi (SIGAR, 2017: 87). Taliban'ın 2015 yılında yaşamış olduğu krizlere rağmen tablo buydu. 2015 yılında Taliban'ın kurucusu ve lideri Molla Ömer'in öldüğü açıklanmış ve yerine Muhammed Mansur geçmişti (Qazi, 2015). Bu kadar güçlü bir liderin ölümünün ardından iç karışıklıklar yaşaması ve etkisizleşmesi beklenen Taliban'da iktidar mücadelesi olmasına rağmen çok büyük sıkıntılar yaşanmamıştır (Byrne, Krzyzaniak ve Khan, 2015: 1). Hatta aksine Muhammed Aktar'ın liderliğinde Kabil ve Kunduz şehirlerine saldırılarını arttırmıştır (D'Souza, 2016: 3). Bu gerçekler göz önüne alınarak, 2019 yılında Taliban ile ABD arasında 2021'deki muhtemel geri çekilmenin ön şartlarını belirleyecek bir barış anlaşması imzalanması planlanmıştır. Ancak görüşmeler sürerken, bir Amerikan askeri Taliban saldırısında öldürülmüştür. Trump ise tepki olarak tüm görüşmelerin iptal edilmesi talimatını vermiştir (PBS, 30 Ağustos 2021). Ancak görüşmeler daha sonra yeniden başlamış ve 2020 yılında Doha Anlaşması adı altında Taliban ile ABD'nin Afganistan'dan çekilmesine dair detayları ihtiva eden metni imzalanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022).

2021 yılında ABD'deki başkanlık seçimleri sonucunda iktidar değişmiş ve Trump yerini Joe Biden'a bırakmıştır. Biden, Afganistan'dan çekilme sürecini devam ettirmiş ve 11 Eylül 2021 gibi sembolik bir tarihte sürecin tamamen bitirileceğini açıklamıştır. ABD'de yönetimi çekilme sonrasında ne olacağına dair öngörülerini açıklarken, Taliban'ın Afganistan'da yönetimi ele geçirmesinin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Nitekim ABD'nin çekilmeyi tamamlamasına yakın bir tarih olan 15 Ağustos 2021'de Taliban Kabil'i ele geçirmiştir. Kabil'in düşmesiyle, Eşref Gani'nin başında olduğu hükümet çökmüştür. Bu olay üzerine Afganistan'dan bir dış göç dalgası başlamıştır. ABD ise son askeri birliğini 30 Ağustos tarihinde çekerek, 20 yıllık işgal sürecini sonlandırmıştır (PBS, 30 Ağustos 2021).

3.4.4. Devlet/Ulus İnşası Faaliyetleri ve Neo-patrimonyalist Düzenin Neo-kolonyal Güçler Tarafından Araçsallaştırması

Bu alt bölümde devlet/ulus inşası faaliyetleri, Bonn Anlaşması'nın neo-patrimonyal düzene katkıları ve Vestfalyan başarısız devlet tanımlaması bağlamında tetkik edilmiştir.

3.4.4.1. Bonn Anlaşmasının Neo-patrimonyal Düzene Katkıları

2001 yılında Afganistan'ın ABD tarafından işgali sonrası Taliban iktidardan indirilmiştir. Ardından, Taliban sonrası yeni bir siyasi düzen kurmak amacıyla Afganistan'daki farklı siyasi ve askeri örgütlerin temsilcileri BM'nin himayesinde Bonn'da bir araya gelmiştir. Burada gerçekleştirilen görüşmeler sonrasında 5 Aralık 2001 tarihinde, Afganistan'ın yeni siyasi düzeninin nasıl olacağını belirleyen Bonn Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, Afganistan'da aşama aşama demokratik bir hükümet kurulacak, uluslararası toplum Afganistan'ın yeniden inşasını destekleyecek, Afgan güvenlik güçleri oluşturulacak, bazı adli ve yasal reformlar yapılacak, insan hakları komisyonu ve bağımsız bir merkez bankası kurulacaktır. Ancak Bonn Anlaşması'nda belirlenen bu hedefler için bir zaman çizelgesi ortaya koyulmamıştır. Ayrıca Anlaşma, planlı bir devlet ekonomisi yerine piyasa ekonomisine geçiş ve ülkenin İslami ve geleneksel değerlerinin korunmasına yönelik vurgular içermekteydi (Bizhan, 2018: 82).

Bonn Anlaşması masada bulunan ulusal ve uluslararası grupların çıkarlarını, her birine devlet kurumlarından payeler vererek birleştiriyordu. 29 bakanlık kuruluşu, bu bakanlıklar birbirine rakip siyasi ve etnik gruplar arasında dağıtılmıştır. Bu durum birbirine hiç benzemeyen ve farklı ajandalara sahip grupların devlet kurumları üzerinde etkiye sahip olmasına neden olmuştur. Ayrıca etnik gruplar arasındaki ayrımı daha görünür kılarak, etnik siyaseti açık bir şekilde meşru zemine taşımıştır. Dünya'da Kıbrıs ve Lübnan gibi farklı ülkelerde denenen ve başarısız olan, etnik grupların dağılımına dayanan siyasi yapının izleri görülmeye başlamıştır. Bu durum neo-kolonyal çerçevede incelendiğinde, ideal olanın batı medeniyeti tarafından tasarlanan ve uygulanan olduğu anlayışı görülmektedir. Adil bir dağılımla ulus inşası faaliyetleri yürütülmesi ve etnik kimlik temelinde bir yapı oluşturulması hedeflenirken, bölünmelerin derinleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Böylece Afganistan'ın toplumsal

yapısındaki fay hatları hareketlendirilmiş ve meşrulaştırılmıştır. Bu konuyla ilgili itirazlar da gecikmemiş, Peştunlar geçici hükümet yapısındaki yerlerinin sayıca adil olmadığını ve nüfus konusunda doğru bir oranlama yapılmadığı için Taciklere fazla pozisyon verildiğini öne sürmüştür (Balcı, 2004: 262).

Bu şekilde kısa vadeli olarak istikrarın sağlanmasına yardım eden Anlaşma, uzun vadede devletin kurumsal yapısına ve ülkedeki istikrara ciddi zarar vermiştir (Bizhan, 2018: 82). Devlet kurumları şişirilmiş, Afganistan'ın ihtiyacına yönelik değil, farklı grupları bir arada tutmaya yönelik adımlar atılmıştır. Bu gruplar daha sonra ortak politika geliştirememiş ve kurumlar kendi arasında rekabet etmeye başlamıştır. Devlet birimleri farklı siyasi grupların patronaj ağları halini almıştır (Bizhan, 2018: 83).

Bonn Anlaşması ile birlikte Afganistan'da batı tipine yakın bir demokrasi inşa edilmesi hedeflenmiş, bu nedenle gerekli olan demokratik kurumsal inşa süreci başlatılmıştır. Devlet yapısının sofistike bir kurumsal yapıya sahip olması için merkez bankası, insan hakları kurumları, alanlarında özelleştirilmiş bakanlıklar kurulmuştur. Ancak tüm bu reform süreçleri tek taraflı planlanmış, toplumsal ve tarihsel yapı gözetilmeden yürütülmeye çalışılmıştır. Amerikan neo-kolonyal anlayışın en bariz özelliklerinden olan, batı tipi liberal demokratik yönetim biçiminin idealize edildiği ve uyarlanmaya çalışıldığı bir sistem kurma çabası içine girilmiştir. ABD'nin insanlığın vardığı son ve en yüksek merteye olarak gördüğü sistemin tüm dünyada uygulanması gerektiğine dair inancı, Afganistan'da da kendisini göstermiştir. Klasik kolonyalizm döneminden devralınan “beyaz adamın yükü” metaforu burada da ortaya çıkmıştır. Kendisini medeniyetin taşıyıcısı ve sorumlusu olarak gören ABD, Afganistan halkının “kendi kendine başaramayacağını” ön gördüğü bir ideale ulaştırmak için çabaladığını dünyaya gösterme uğraşına girmiştir. Sonuç olarak, kaçınılmaz yeni bir kötü taklit ortaya çıkmıştır.

ABD'nin Afganistan için ön gördüğü devlet modeli yalnızca Afganistan'ı demokratikleştirmek ve “beyaz adamın yükünü” hafifletmek üzerine geliştirilmemiştir. Aynı zamanda temel bir neo-kolonyal amaca hizmet etmesi de amaçlanmıştır. Afganistan'da kurulacak demokratik düzenin belirlendiği Bonn'da masaya davet edilen Afganistan'daki farklı siyasi gruplar, ABD'nin Afganistan'da kurmak istediği sistemin işbirlikçi ve garantörleri olma adayı idiler. Kurulacak sistem

ile, Amerikan neo-kolonyalizmi kendisine alan açarak bölgesel ve küresel amaçlarına uygun olarak hareket edilmesini sağlayacaktı. Özellikle Afganistan'da kurulmak istenen piyasa ekonomisi, ABD'nin neo-kolonyal hedeflerini gerçekleştirebilmesi için önemliydi.

ABD ve müttefikleri, Bonn Anlaşması'nın imzalanması ve uygulamaya konması sürecinde oldukça aceleci bir yaklaşım sergilemiştir. Bu durum iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birincisi Afganistan'daki ajandalarının hızlı bir şekilde hayata geçirilmesi; ikincisi ise, Afganistan'ın işgal maliyetinin düşürülmek istenmesinden kaynaklanmaktadır. ABD yaptığı "yatırımın" karşılığını daha hızlı almak için, Bonn sürecinde belirlenen hedefleri hızlıca hayata geçirmeye çalışmıştır. 2004 yılında yeni bir anayasa hazırlanmış, bu anayasa ile iki meclisli bir yasama organı, karma bir başkanlık ve parlamenter sistem kurulmuştur (Bose ve Ibrahimi, 2018: 125). Yeni hükümetin kimin başkanlığında kurulacağı da Bonn'da belirlenmiştir (UN News, 3 Aralık 2001). Bu doğrultuda, 22 Aralık 2002'de Afganistan Geçici Otoritesi kurulmuştur. Geçici yönetim, Afganistan Yüksek Mahkemesi ve Loya Jirga'nın toplanmasını sağlayacaktı ("Afganistan'da Kalıcı Devlet Kurumlarının Yeniden Kurulmasını Bekleyen Geçici Düzenlemelere İlişkin Anlaşma", 5 Aralık 2001). Bonn Anlaşması ile, Afganistan tarihinde önemli bir yere sahip olan ve aşiret reislerinin bir araya geldiği Loya Jirga, bir tür geleneksel meclis olarak yeniden canlandırılmıştır. Loya Jirga toplanana kadar ise geçici hükümetin başına ABD'nin desteklediği Peştun kökenli Hamid Karzai getirilmiştir. Karzai'nin başkanlığındaki hükümetin kabine üyeleri olan 29 bakan ise, farklı etnik gruplar arasında dağıtılmıştır (Balcı, 2004: 262). Hükümet geçiş planında, Bonn'da olduğu gibi İslam'ın tüm kurallarına uyulması konusunda hükümlere yer verilmiştir (Akkurt, 2005: 188).

Bonn ile belirlenen geçiş süreci ve Afganistan'da bir demokratik sistemin inşası, ABD'nin ajandası doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Hamid Karzai, ABD tarafından desteklenmiş ve geçici hükümetin başına geçirilmiştir. Ayrıca Afganistan'da geçişin toplumsal ve tarihsel gerçeklere uygun olması amacı ile Loya Jirga diriltilmiş ve İslami anlayış da ön plana çıkarılmıştır. Loya Jirga gibi, sembolikleşmiş ve işlevini yitirmiş bir yapının (Buchholz, 19 Kasım 2013) yeniden kurgulanması, ilerici bir adım olmaktan uzaktır. Son 40 yılda Komünist Hükümetin, Taliban'ın ve Mücahitler'in elinde zayıflamıştır. Loya Jirga, Peştun geleneğinin bir

ürünü olarak çok kapsayıcı bir yapı özelliğine de sahip değildir. Ancak ABD'nin kurmayı hedeflediği sistemin meşrulaştırılması için işlev görmüştür. Loya Jirga fikri özellikle eski kral Zahir Şah tarafından güçlü bir şekilde desteklenmiştir. Bonn'da kendisine yer bulan eski kral, bazı siyasi grupların muhalefetiyle devlet başkanı olarak aday gösterilememiştir. Afganistan'da kurulan başkanlık sistemi güç dağılımının kısıtlı ve başkanın yetkilerinin geniş olduğu bir sistemdir. 2004 Anayasası Karzai'nin atadığı ve İslamcı gruplara bağlı seçilmemişlerden oluşan bir grup tarafından ABD'nin desteği ile kaleme alınmıştır. (Vendrell, 2008: 30). Bu durum neo-patrimonyal bir düzenin kurulmasına hizmet etmiştir.

Neo-patrimonyalizm, patrimonyalizmden türemiş bir kavramdır. İktidara sahip olan kişinin geniş hakimiyetinin olduğu ve genellikle mutlak güce sahip olduğu yönetimleri ifade eden patrimonyalizm, özel ve kamusal alan arasında ayrımın net olmadığı bir yönetim tarzıdır. Kavram ilk kez Max Weber tarafından ortaya koyulmuştur. Neo-patrimonyalizm ise, Erdmann ve Engel (2007) tarafından ataerkil tahakküm ile yasal bürokratik hakimiyetin karışımı olarak tanımlanır. Askeri ve idari yapıyı kapsayan bürokrasi, sadece hükümdara karşı sorumludur (Erdmann ve Engel, Şubat 2006). İlk kez Eisenstadt'ın Geleneksel Patrimonyalizm ve Modern Neo-patrimonyalizm (1973) eserinde ifade bulmuştur. Neo-patrimonyalizmde yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkinin kişisel güç ağları yoluyla uygulanması söz konusudur. Hükümdar gayri resmi siyaset ile kamusal alanda ve devletin kaynakları üzerinde söz sahibidir. Araçsal ve kişiye göre dizayn edilmiş geleneksel siyasetin karakteristiği, genellikle sömürge öncesi dönemde sömürge ülkelerde görülür (Chabal ve Daloz, 1999).

Afganistan'da Bonn anlaşması sonrasında kurulan sistem de neo-patrimonyal özellikler taşımaktadır. Güçlü bir başkan profiline sahip yönetsel yapıda, bürokratik unsurlar da yer alır. Ancak bu bürokratik unsurlar demokratik bir yapıdan ziyade, sadece hükümdara ve politik elit zümreye karşı sorumludur. Hatta onların bir parçasıdır. Bürokratik unsurların var olması, demokratik bir yapının oluşması için yeterli değildir. Zira bu unsurlar büyük oranda belirli ilişkiler ağıyla hükümdara ve güçlü kişilere bağlıdır. Bonn Anlaşması ile yaratılan neo-patrimonyalizm, ABD'nin desteklediği kişinin devletin başına geçmesi ile neo-kolonyal bir boyut kazanmıştır.

Dolayısıyla ülkede alınan kararlarda gözetilen çıkar unsurları, ABD ve müttefiklerinin yararına işlemiştir.

ABD'nin desteği ile geçici hükümetin başkanı olan Hamid Karzai, daha sonra iki kez devlet başkanı seçilmiş ve ülkeyi 2001-2014 yılları arasında yönetmiştir. Bu süreçte kurulan neo-patrimonyal düzeni perçinlenmiş, aşiret liderlerini, komutanları, köy yönetim düzeyine kadar uzanan güç odaklarını kendisine bağlamıştır. Karmaşık ilişkiler ağı ve çıkar ilişkileri sayesinde yönetici elit grupla birlikte ülke genelinde kısmi bir hakimiyet sağlamıştır. Bu sayede yasalar sadece yazı üzerinde kalmış, yolsuzluklar had safhaya çıkmıştır. Zira denetim mekanizmaları doğrudan Karzai'ye hizmet etmiştir (Isby, 2010: 57).

Afganistan'da kurulan neo-patrimonyal sistem yalnızca Karzai'nin lider kültürü ile sınırlı kalmamıştır. Zaten neo-patrimonyalizmin kurumsallaşması söz konusu olduğu için, sistem devlet kültürünün bir parçası haline gelmiştir. 2009 başkanlık seçimlerinde Karzai'nin karşısında aday olan Abdullah Abdullah da seçimde Karzai gibi güçlü etnik ve güç gruplarının desteğini alma girişiminde bulunmuştur. Ancak bu neo-patrimonyal ağ gücü savaşını Karzai kazanarak yeniden başkan seçilmiştir. Bu ağ gücünü betimlemek için destek alınan kişiler incelendiğinde tablo görünür kılınmaktadır. Karzai, Hazaraların desteğini almak için Muhammed Muhakik ve Kerim Halili'nin; Özbeklerin desteği için Raşid Dostum'un; Taciklerin desteği için İsmail Han ve Muhammed Fahim'in; Peştunların desteği için Muhammed Akhundzade ve Gul Aga Şerzai'nin müttefikliğine başvurmuştur (Van Bijlert, 2009: 9). Bu kişilerin desteğini sağlamak için onlara bakanlık pozisyonları, iş lisansları, devlet sözleşmeleri ve fonlar vermiştir. Karzai'nin seçimleri kazanmasında bu karşılıklı alışveriş oldukça önemli rol oynamıştır. Aynı pazarlıklar 2014 seçimlerinde de yapılmış ve seçimin kaderinin belirlenmesinde önemli bir etmen olmuştur. Banerjee (2008: 113) tarafından vurgulandığı gibi, demokrasi seçimlerden fazlasıdır. Bağımsız mahkemeler, partizan olmayan memurlar, sağlam kurumlar ve üniversiteler; hukukun üstünlüğü ve mülkiyet hakları, özgür bir basın; anayasal kontrol gerektirir. Ancak uluslararası toplum Afganistan'da bunu kurgularken patnatist bir anlayıştan uzak kalamamıştır (Banerjee, 2008: 113).

Afganistan’da neo-patrimonyal düzenin yansımaları neredeyse tüm siyasi partilerde de görülüyordu. Daha önceki bölümlerde açıklandığı üzere, Bonn sonrası kurulan siyasi sistemde, silahlı örgütlerin birçoğu partileşmiştir. Ancak bu partileşme örgütsel yapının ve kültürün değişmesini ve silahsızlanmayı beraberinde getirmemiştir. Aksine bu gruplar partileşerek meşruiyet kazanmıştır. Parti liderleri kısmi demokratik ortamın tüm avantajlarını kullanırken, parti içinde herhangi bir güç paylaşımında bulunmuyordu. Örgütsel yapıları eski haliyle büyük oranda korunuyordu. Parti liderlikleri genellikle kurucuların ömür boyu kaldıkları bir yapıda idi ve parti kongreleri sadece liderlerin statüsünü pekiştiren bir anlam taşıyordu.

Sonuç olarak, Bonn’da kurulan sistem, Afganistan için kısa vadede olumlu görünen ancak uzun vadede olumsuz sonuçlara yol açan neo-patrimonyal bir düzen yaratmıştır. Bu düzen neo-kolonyal güçlerin ajandası ile uyumlu bir ortam yaratarak, modern sömürünün kapılarını aralamıştır.

3.4.4.2. *Vestfalyan Başarısız Devlet Tanımlaması Üzerinden Afganistan*

Afganistan 1979’dan itibaren, işgaller ve dış müdahaleler yoluyla yeniden yaratılma çabasının öznesi olmuştur. Farklı ideolojik arka planlar ve yöntemlerle iki kutup arasında yıpratılmıştır. İşgal kuvvetleri yaratılacak yeni Afganistan’ın daha “medeni” ve daha “özgür” olacağı, “geri kalmışlıktan” kurtulacağı düşüncesini taşıyordu. ABD’nin Afganistan’da bulunduğu süreçte savunduğu ve ortaya koyduğu ajandasında da, Avrupa Aydınlanma düşüncesinin ürünü olan bu niyetleri taşıyordu (Crews, 2008: 75). Afganistan, ABD’ye göre “medenileştirilmesi” gereken bir yerdi ve ABD omuzlarında böyle bir sorumluluk taşıyordu.

ABD’nin Afganistan’da yaratmak istediği yeni devlet; batının Vestfalyan anlayışına göre inşa edilmiş, sofistike kurumlara sahip, kendi toprakları üzerinde münhasır egemenliğini kurmuş ve meşru şiddet tekeli elinde tutan bir yapıya sahip olmalıydı. Bu perspektiften bakıldığında, Afganistan’daki devlet yapısı Vestfalyan bir özellik taşıyor ve idealize edilmiş devlet yapısına dair emareler göstermiyordu. Dolayısıyla Vestfalyan idealde ortaya koyulan kriterlere göre, “başarısız” bir devlet olarak kabul edildi. Ancak buradaki başarısız tanımlaması subjektif bir değer taşıyan ve batı tarafından belirlenen idealler bütününe yansıtmaktadır. Afganistan’ın doğal

tarihsel süreçteki gerçeklikleri ile örtüşmemektedir. Dolayısıyla bu yönde yapılan tüm müdahaleler işleri daha da karmaşıklştırmaktadır.

İstikrarsızlık kaynağı olarak görülen “başarısız” devletler, Afganistan özelinde de görüldüğü gibi tarihinde sistematik olarak sömürüye maruz kalmış bölgelerdir. Afganistan’ın hem materyal hem de insani öz kaynakları, geçmişte refah transferi yoluyla batıya akıtılmıştır. Refahın düşük olduğu bölgelerde ise, kaçınılmaz olarak kaos ve düzensizlik görülmüştür. Afganistan’da da bu düzensizlik kendisini göstermiş ve hatta düzensizliğin dünyadaki kaynaklarından biri olarak görülmüştür. Yapılan “başarısız” devlet tanımlaması, ouroboros mitine dönüşmüştür. Afganistan’a yönelik her müdahale ve sömürü eylemleri, bölge ülkelerine ve sömüren ülkelere yönelik tehdit olarak geri dönmüştür.

Aynı anlayış temelinde ABD ve müttefiklerinin işgal sonrasında Afganistan’da kurmayı planladığı Vestfalyan devlet için girişimleri, öncelikle sofistike bir devlet yapısı kurma idealinin hayata geçirilme çabası ile kendisini göstermiştir. Bonn’da alınan kararlar ve ilkeler, tam bu yönde özellikler taşımaktaydı. Afganistan’da merkezi otorite kurmaya yönelik girişimlerin mihenk taşı, merkezi otoriteye bağlı güçlü bir askeri ve kolluk kuvvetleri yaratmak idi. Zira Afganistan’da birbirinden farklı amaçlara sahip ve farklı bölgelere egemen birçok silahlı güç bulunmaktaydı. Devlet meşru şiddet tekeline elinde bulundurmuyor, ülkede daha güçlü olan silahlı örgütlerin hükmü geçiyordu. Vestfalyan perspektifte Afganistan’a kendi toprakları üzerinde egemen bir devlet tanımlı yapmak mümkün değildi. ABD, kendi topraklarında egemen bir Afganistan kurma amacıyla yola çıkarak, merkezi otoritenin tüm Afganistan’da hâkim unsur olmasını sağlamaya çalıştı. Ancak ABD, uzun işgal dönemindeki çabalarına rağmen merkezi otoriteyi Kabil’in ötesine uzanan meşru bir güce kavuşturamamıştır (Crews, 2008: 77).

ABD’nin ve uluslararası toplumun bu konuda yeterli çabayı gösterdiği konusunda şüpheler bulunmaktadır. Örneğin; Silahsızlanma, Seferberliğin Kaldırılması ve Yeniden Entegrasyon süreci kapsamında 60.000 Kuzey İttifakı milisi, silahlarını Afganistan Savunma Bakanlığı’na teslim etmiştir. Ancak bu silahlar en eski teknolojiye sahip ve yıpranmış silahlardan oluşmaktaydı. Dolayısıyla program formaliteye dönüşmüştü. Bu programdan sonra gelen Yasadışı Silahlı Grupların

Dağıtılması süreci de benzer şekilde işlevsiz kalmıştır. Üstelik Hamid Karzai oluşturmuş olduğu kabinede en güçlü savaş ağalarına kritik pozisyonlarda görevler vermiş, yardımcılığını üstlenmesine izin vermiştir. Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (ISAF) de bu süreçlerde aktif olmaya ilgi göstermemiştir (Vendrell, 2008: 30). Meşru şiddet tekeli kurma konusundaki başarısızlıklar bunlarla sınırlı kalmamıştır. Afgan kolluk kuvvetlerinin eğitilmesi konusundaki ihtiyaca çok az dikkat edilmiş ve bu konuda çok geç inisiyatif alınmıştır. Yine merkezi otoriteyi güçlendirecek bir hamle olan ülkenin ekonomik yapılandırılması, tarımsal kalkınma için teşvik çalışmalarının yapılması, istihdam olanaklarının artırılmasına yönelik çalışmalar zayıf kalmıştır. Bunun yerine neo-kolonyal adımlar atılarak, Amerikan şirketlerinin ülkeye rahat girişi sağlanmış, Afganistan ekonomisine sınırlı katkısı olan bir ekonomi yaratılarak ülke daha çok pazar olarak kullanılmıştır (Vendrell, 2008: 31).

Ülkede kurulmak istenen Vestfalyan tipteki devlete yönelik meşru şiddet tekeli oluşturma çabaları, 2005'te Taliban'ın yeniden güçlenmeye başlaması ile birlikte, gündemdeki ilk sıralarda yerine almaya başlamıştır (Kamel, 2015: 74). Bu durumun en temel nedenleri; ABD'nin ülkeden çekilmeden önce merkezi otoritenin güçlü bir askeri kuvvete sahip olmasını istemesi ve Taliban'ın ülkenin büyük bir kısmı üzerinde kontrolü eline alması olmuştur (Maley, 2016: 62).

Nitekim meşru şiddet tekeline sahip ve Vestfalyan yapıda bir devlet kurma çabaları sonuçsuz kalmıştır. ABD'nin işgal döneminde Hamid Karzai ve ardından Eşref Gani'ye verdiği destek, hedeflenen güçte bir devlet yaratılmasını sağlayamamıştır. Bu dönemde Afganistan'daki merkezi otoritenin egemenlik alanı, Kabil'in dışında sınırlı şekilde etkiye sahip olmuştur. Taliban işgal öncesi dönemde olduğu gibi yeniden güçlenmeye başlamış, halkın bir kısmının gözünde işgalci güçlere karşı savaştan bir milis grup olarak görülmeye; merkezi otorite ise, ABD'nin koruduğu ve kolladığı işbirlikçiler olarak algılanmaya başlamıştır. Dolayısıyla Taliban'ın halk nezdinde kazandığı meşruiyet artmıştır. ABD, Afganistan'dan çekildikten sonra ülkede Taliban hakimiyeti tamamıyla sağlanmıştır (PBS, 30 Ağustos 2021). Aslında meşru şiddet tekeli bu yolla, ABD'nin hedeflediği araçlarla olmasa da kurulmuştur.

2001'de Taliban ve El-Kaide'ye karşı savaşmak ve ülkedeki iktidarı yeniden kurmak amacıyla yola çıkan ABD, yirmi yıl sonra 2021 yılında Taliban'a iktidarı

teslim edip işgali bitirmiştir. Bir yönüyle, bu hedefler açısından Afganistan'da başlangıç noktasına geri dönmüştür. Afganistan halkı daha büyük savaşlar yaşamış ve acılar çekmiş, ardından yine kaderlerine terk edilmiştir. ABD'nin ülkeden silmeyi hedeflediği Taliban'a iktidarı bırakıp gitmesi, işgalin neo-kolonyal hedeflerle yapıldığını doğrulayan en temel göstergelerden biri olarak değerlendirilebilir. Bu sava göre, ABD ülkeyi modern yollarla sömürmüş, bölgedeki jeopolitik hedeflerini hayata geçirmiş ve yerine yine jeopolitik hedeflerine uygun bir güç bırakıp çekilmiştir.

3.4.5. Afganistan'a Yapılan Uluslararası Yardımlar ve Devlet Dışı Aktörlerin Faaliyetleri

Bu alt bölümde Afganistan'a yapılan uluslararası yardımlar ve devlet dışı aktörlerin Afganistan'daki faaliyetleri; yardımların yarattığı finansal bağımlılık ve bu aktörlerin neo-kolonyal yardımları bağlamında incelenmiştir.

3.4.5.1. Yardımların Yarattığı Finansal Bağımlılık

Uluslararası yardımlar, iki farklı aktör olan devletler ve devlet dışı kuruluşlar tarafından yapılmaktadır. Daha önceki bölümlerde devletlerin yardımları ve bunun neo-kolonyal etkileri hem teorik hem de Afganistan özelinde açıklanmıştır. Bu bölümde ise Afganistan'a yönelik devlet dışı kuruluşların yardımları neo-kolonyal teorik çerçevede ele alınacaktır.

Afganistan tarihsel olarak dış finansal kaynakların devlet bütçesinde önemli yerde olduğu bir çizgiye sahiptir. Bu gerçek, devletin kuruluşundan itibaren kendisini göstermektedir. Durrani İmparatorluğu, fetih ekonomisi ile idare edilen ve gelirlerinin yüzde 80'ini bu yolla elde eden bir yapıya sahipti. Devlet ekonomisinin büyük bölümünü bu ganimet ve haraçlara bağımlı idi. Ancak imparatorluk bölgede İngilizlerin ve Sihlerin güçlenmesi ile bu gelirlere erişimini kaybetti ve çöküşe geçti. Durrani İmparatorluğu'nun yerine kurulan Afganistan Emirliği ise, ganimetlere dayanan fetih ekonomisi ile geçinebilecek kadar güçlü bir devlet değildi. Bununla birlikte bu devletin devamlılığı İngilizler açısından jeopolitik bir önem arz ediyordu. Afganistan Emirliği'nin kuruluşunda, İngilizlerin bölge çıkarlarını koruma arzusu doğrudan etkili olan unsurlardan biri idi. Afganistan'ın Ruslar ile kendileri arasında bir tampon devlet olarak var olabilmesi önemliydi. Bu nedenle İngilizler, Afganistan

Emirliği'ne yardım sağlıyor ve ayakta kalmasını temin ediyordu. Buna karşılık Afganistan'ın politika yapım süreçlerine etki ediyordu (Bizhan, 2018: 80). 1919 Ravalpindi Anlaşması'na kadar devam eden bu durum, Afganistan'ın özgürlüğünü kazanmasından sonra kesintiye uğramıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise kolonyal süreç dünyada büyük oranda kapanmış, yerini yavaş yavaş neo-kolonyal döneme bırakmıştır. Afganistan da bu neo-kolonyal etkilerin görüldüğü hedef ülkelerden biri olmuştur. Özellikle 1950'li yıllardan itibaren dış yardım, devlet ekonomisinde ve iç siyasetin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Hatta bu dış gelirler, devletin istikrarı ve devlet-toplum ilişkilerini doğrudan etkileyen bir güce sahipti (Rubin, 1995: 149). Aynı etki neredeyse hiç kesintiye uğramadan bugüne kadar devam etmiştir. Hatta yardımlar finansal yardımların ötesine geçip, yeni neo-kolonyal araçların kullandığı bir boyuta evrilmiştir. Özellikle 2010'lu yıllarda bakanlıklarda ve diğer devlet kurumlarında teknik yardım adı altında yabancı danışmanlar faaliyet göstermeye başlamıştır. Planlama, bütçeleme, satın alma ve uygulama gibi kritik konularda bu danışmanlar doğrudan görev almıştır. Ayrıca yeni mevzuatların yazılmasına yardımcı olmuşlar, bunların Darice ve Peştucaya çevrilmesini sağlayarak ithal politika metinleri hazırlamışlardır (Bizhan, 2018: 83). Dolayısıyla ülkenin politika geliştirme süreçlerinde ve yeniden inşasında görevlendirilen kişilerin ve görevlendirenlerin etkisi büyük olmuştur.

Bu yönüyle ABD'nin takip ettiği neo-kolonyal yöntem Sovyetler Birliği'nin takip ettiği yönetime benzemektedir. SSCB de komünist hükümete yönelik teknik yardımlarda bulunmuş, etkili devlet kurumlarının neredeyse tamamında Sovyet danışmanlar bulundurmuştur. İki ülke de neo-kolonyal bir strateji izleyerek, ülkenin devlet yapısını kendi lehine değiştirmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Devlet yapısının işgalci ideoloji tarafından inşası ve bu konudaki rıza eksikliği, bu hamleleri neo-kolonyal çerçeve içine sokmaktadır.

Afganistan'ın dış gelirler ve teknik yardımlara olan bağımlılığı, gelir kaynağı olan kurum ve devletlerin patronize bir politika benimsemesi nedeni ile, hükümetlerin bağımsız bir politika belirlemesi önünde engel oluşturmuştur. Finansmanı sağlayan kurum veya devlet, kendi yararına politikalar belirlenmesini sağlamış; işbirlikçi

hükümetler de sadece bu finansman kaynak sahiplerinin ve kısıtlı bir elit zümrenin refahını gözetmiştir (Bizhan, 2018: 86). Böylece neo-kolonyal koşullar yaratılmıştır.

Afganistan'a yönelik bu patronaj siyaseti ve yardım bağımlılığı, ülkedeki kurumsal yapılanmayı da zayıflatmıştır. Gelen yardımlar kurumsal yapının kuvvetlendirilmesi için kullanılmak yerine, devlet başkanları tarafından ülke içinde güçlü kişi ve yapıların desteğini almak için dağıtılmıştır. Daha önce bahsedildiği gibi; patrimoniyal yapının beslenmesi, dış finansal yardımlar aracılığıyla sağlanmıştır. Kurumların başında bulunan ülkedeki güçlü siyasi zümre mensupları, yardımları kamu yararına kullanmamıştır. Bu yaklaşımlar uzun vadeli kurumsal yapılanma ve istikrar beklentilerini boşa düşürmüştür (Bizhan, 2018: 86). Patrimoniyal ağlar, hükümet düzeyi ile sınırlı kalmadığı için yerel düzeyde de sorunlar kendisini göstermiştir. Gücünü hükümette bağlı olduğu kişi ve gruplardan alan yerel yapılanmalar; halka yönelik şiddet ve baskı yayan araçlar haline gelmiş, gücü kontrolsüz kullanabilmenin imkanlarından yararlanmıştır (Isby, 2010: 59).

Bununla birlikte devletin bu yardım gelirlerine olan bağımlılığı, vergilendirme temelinde bir ekonominin kurulmasının önünde engel olmuştur. Devlet ile halk arasında kurulması gereken mali sözleşme yapılamamış; devlet-toplum arasındaki bağ zayıflamıştır. Zira vergilendirme sisteminin işlememesi; devletin halka hesap verilebilirliğini azaltmış, halkın devletle olan bağını inceltmiştir (Rubin, 1995: 151).

Sonuç olarak; yardımların Afganistan'da yarattığı ortam, uzun vadeli zarara neden olmuştur. Rantçi bir devlet yapılanması kurulmuş, dış yardımlara bağımlı bir yapı oluşmasına ortam sağlamıştır. Yardımların büyük kısmı, diğer dönemlerden farklı olarak devlet dışı aktörlerin etkin olduğu özerk projelerle kurgulanmıştır (Bizhan, 2018: 80).

3.4.5.2. *USAID ve Devlet Dışı Aktörlerin Afganistan'daki Neo-Kolonyal Yardım Faaliyetleri*

SSCB'nin çöküşünden sonraki yıllarda, Afganistan'a gelen yardımların büyük çoğunluğu ABD kaynaklı idi. Taliban iktidarda iken, yardımlar hükümete yönelik yapılmıyordu ve yardım kuruluşları aracılığıyla sağlanıyordu. Özellikle sivil dış yardım ve kalkınma yardımını yönetmekten sorumlu Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) üzerinden sağlanan yardımlar, 2001 yılında

ABD Büyükelçiliği yeniden açılana kadar bu şekilde devam etti (Katzman, 2010: 69). USAID, ABD'nin yurtdışında neo-kolonyal aktivitelerini yürüten bir kurumu olarak faaliyet gösterdiği ileri sürülebilmektedir.

2001'den sonra ABD kaynaklı yardımlar hem devlet kanalı ile hem de devlet dışı kuruluşlar yoluyla daha rahat aktarılmaya başlamıştır. Daha önce Pakistan üzerinden Afganistan'a gönderilen yardımlar, artık doğrudan ülke içinde faaliyet göstermeye başlayan kurumlar aracılığıyla yapılmıştır. Yardım fonları büyük oranda uluslararası kurumların himayesinde proje bazlı olarak planlanmıştır. Bu nedenle tüm fonların sadece %20'lik kısmı Afganistan hükümeti vasıtasıyla yardıma dönüştürülmekteydi. Ancak daha önce bahsedildiği gibi, hükümet kurumlarının bu yardımları idare şekli şeffaflıktan uzak ve sonuçları konusunda şüpheliydi (Katzman, 2010: 70).

Yardımların yöneldiği sektörler incelendiğinde, neo-kolonyal hedefler daha görünür hale gelmektedir. Başlıca alanlar; yol yapımı, köprü inşası, enerji ve hidrokarbon sektörleri olarak sıralanabilir. Yol yapım çalışmaları bu yardım kalemlerinin en önemlilerinden birini oluşturmaktadır. USAID tarafından yapılan yardımların %25'i yol yapım harcamaları olmuştur. Afganistan'ın pazar haline getirilmesi ve piyasalara entegrasyonu için oldukça önemlidir. Özellikle tarım ürünlerinin pazara getirilmesinin kolaylaştırılması için yollar kritik öneme sahip olmuştur (Katzman, 2010: 74). SSCB'nin işgal döneminde ve öncesinde benimsediği bu yöntem, ABD tarafından da uygulanmıştır. Hatta SSCB'nin işgal öncesi yatırımlarının büyük bir kısmını yol inşası oluşturmaktaydı. İşgal esnasında ise, tüm bu yollar işgal sürecini kolaylaştıran yapılar olmuştur. Bu perspektiften bakıldığında, yolların ülkedeki kontrolü sağlamak amacıyla ve askeri temelde ABD tarafından kullanıldığı görülmektedir. Hatta dönemin Afganistan'da görevli üst düzey askeri görevlisi Karl Eikenberry: "Yolların bittiği yerde Taliban başlar" ifadesini kullanmıştır (Katzman, 2010: 74).

Yol yapımları ile benzer nitelikte olan köprü ve demiryolu inşası yardımları da Afganistan'a yönelik olarak projelendirilmiştir. Ancak demiryolu inşası yerine karayolları konusunda açık ara daha çok adım atılmıştır. Bunun en önemli sebebi ABD'nin neo-kolonyal hedefleri olarak değerlendirilebilir. Zira karayollarının inşası,

sadece yolların yapılması ile sonuçlanmamaktadır. Yeni bir ekonomik gelir kapısı aralamaktadır. Yolların yapımı ile birlikte taşıt sektörü için bir pazar açılarak, Afganistan'a daha çok taşıt satılabilmesi sağlanacaktır. En çok taşıt ihraç eden ülkelerden biri olan ABD, bu yardımlar yoluyla bir yatırım yapmıştır. (Katzman, 2010: 74).

USAID'in yardımlarını yönlendirdiği ve Afganistan'daki harcamalarının %10'unu oluşturan alanlardan biri enerji sektörü idi. Afganistan'ın yeniden yapılandırılması amacıyla 2006 yılında Londra Konferansı'nda imzalanan Afganistan Sözleşmesi (Afghanistan Compact) kapsamında elektrik üretiminin artırılması konusunda hedefler belirlenmiştir. Zira Afganistan'ın elektrik konusundaki ihtiyacı komşularından sağlanmakta ve yakıt tedarikini Rusya, Kazakistan ve Özbekistan'dan yapmaktaydı (Katzman, 2010: 74). Böylece Rusya ve bölgedeki diğer ülkelere olan bağımlılık azaltılarak, Afganistan'ın üzerinde etkili olmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. ABD, ülke üzerinde yarattığı hegemonyayı paylaşmamak için çeşitli stratejiler geliştirmiştir.

Uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan yardımların yapılış şekli incelendiğinde, neo-kolonyal amaçlar tespit edilebilmektedir. Yardımların Afganistan'da en çok yöneltildiği ulaşım ve enerji sektörü aslında karlılık içeren yatırımlardır. Bu karlılık daha önceki bölümlerde bahsedilen jeopolitik hedeflere ulaşmanın yanında, ekonomik anlamda dolaylı getiriye de sahiptir. Yardımlar projelendirilerek belirli bir alanda yapılacak harcamalar için ihalelere çıkılır. Bu ihaleler genellikle yardımların geldiği kaynak ülke orijinli firmalara verilir. Yani finansal kaynak geldiği yere geri döner. Ancak bu esnada ilgili firma neo-kolonyal sömürü unsuru olan ülkeye giriş yapar. Yalnızca proje bazlı çalışmaları değil, ülkede yürütülecek harici çalışmalar için de karlı bir alan açılmış olur. Ülke, kısa vadede bir kazanım elde etmiş ve bayındırlaşmış gibi gözükse de yerli üretim unsurlarının rekabet şansı sıfırlanır. Dışarıdan gelen firmanın tekel gücüne bağımlı kalarak, orta-uzun vadede zarara uğrar. Aslında rotatif krediye benzeyen rotatif bir yardım mekanizması kurulmuş olur.

Afganistan'a yönelik yardımlarda da rotatif yardım söz konusudur. Bu tip yardımlar yalnızca ülkedeki yerel ekonominin gelişmesini önlemekle kalmaz; aynı

zamanda devletin kurumsal yapısına da zarar verir. Yardımda bulunan kuruluşların ve kaynak ülkenin, yardım yapılan ülkeye yönelik himaye siyaseti geliştirmesine neden olur (Bizhan, 2018: 80). Hükümet, yardımda bulunan kuruluşların taleplerini geri çevirmek istemez; finansal kaynağa yönelik bir “evet siyaseti” geliştirir. Toplum ile devlet arasındaki bağ da zayıflar. Zira artık toplumun taleplerinin önünde bağışçı talepleri bulunmaktadır. Proje bazlı olarak geliştirilen yardım faaliyetleri, Afganistan’da ikili bir yapının doğmasına neden olmuştur. Zira kamu hizmetleri hem devlet hem de yardım kuruluşları tarafından sağlanıyordu. Bu durum devletin kamu hizmetleri konusunda kapasitesinin gelişmesinin önünde engel yaratmıştır. Kapasite konusundaki sorunların en temelinde kalifiye eleman bulma güçlüğü olmuştur. Afganistan’ın öz kalifiye insan gücü, açık ara daha iyi şartların sunulduğu projelerde çalışmaya başlamıştır. Bir nevi ülke içi beyin göçü gerçekleşmiştir. Devlet kurumları teknik bilgi açısından kurumsal gelişimlerini sağlayamamıştır. Yine kısa vadeli gelişimler yaşansa da projeler bitip yardım sermayesi çekildiğinde, yani uzun vadede, kurumsal kapasitesi olduğu yerde duran bir Afganistan kalmıştır (Bizhan, 2018: 84).

Bununla birlikte, bağışçılar Afganistan’ın kurumsal kapasitesine yönelik çalışmalar da yapmıştır. Ancak bu çalışmalar da farklı tipte bir bağımlılık gelişmesine neden olmuştur. Yardım kuruluşlarında çalışan yabancı danışmanlar, hükümet ile birlikte projelerde çalışıp; teknik bilgi ve becerilerini kullanıyordu. Afganistan hükümeti ile yardım kuruluşları arasında aracılık yapan ve üst düzey Afgan yetkililerle ilişki kuran danışmanlar, zamanla hükümetin teknik bilgisine bağımlı olduğu kişilere dönüştüler. Projeler yoluyla kamu hizmetleri üzerinde de nüfuz sahibi oldular. Bağışçılar, danışmanlar üzerinden bütçe dışı yardımların nereye ve nasıl harcanacağına karar vermiş, neo-kolonyal karar mekanizmaları oluşturulmuştur. ABD’nin Afgan Ulusal Ordusu’na yönelik ödemelerin nasıl yapılacağına karar vermesi, bu konuda iyi bir örnektir (Bizhan, 2018: 85).

Bütçe dışı yardımlarla yerel komutan ve savaş ağalarının sadakatini kazanmak için, nakit dağıtımlar ABD tarafından yapılmaktaydı. Hatta Taliban da “koruma ücreti” olarak adlandırılan bu yardımlardan yararlanmıştı. Bu durum hem devletin kurumsallaşmasına yönelik hem de geleceğe dönük tehlikeler yaratmıştır (Bizhan, 2018: 85). Aynı strateji doğrultusunda, ABD kaynaklı yardım faaliyetlerinin yöneldiği bölgeler, Afganistan’da çatışmalı ve muhalif grupların olduğu bölgelerdi.

Sadakatlerini satın almak ve susturmak amacıyla girişilen bu yöntem, daha sakin ve az sorunlu bölgelerin yardımlardan mahrum kalmasına neden olmuştur. Özellikle Bamiyan ve Belh şehirleri önemli örnekleri teşkil etmektedir. Daha istikrarlı olan bu iki şehir, yardımların çok az geldiği yerlerden olmuştur (Katzman, 2010: 69).

Taliban'ın güçlenmesi ile başlayan yeni süreçte, ABD ülkeye olan yardım politikalarını yeniden gözden geçirmiştir. Özellikle Obama'nın 2009 yılında başkan seçilmesi ile birlikte, yeni politika metinleri hazırlanmıştır. Bu politika metinlerinden biri eski CIA çalışanı Bruce Riedel tarafından hazırlanan ve "Riedel Raporu" (The White House, 27 Mart 2009: 1) olarak anılan rapordur. Raporda Afganistan'da ulaşılması hedeflenen beş temel amaç belirlenmiştir. Bu amaçlar arasında; Afganistan ve Pakistan'daki terör örgütlerinin eylem kapasitesinin ortadan kaldırılması, Afganistan'ın iç güvenliğini sağlayabilme ve terörizm ile mücadele kapasitesinin artırılması gibi hedefler de bulunmaktaydı. 2011'de açıklanan ve nihai hedef olarak belirlenen ABD'nin Afganistan'dan tamamen çekilmesi ise 2014 yılında hayat geçirilmek üzere planlanmıştır. Çekilirken ülke güvenliği Afganistan'a teslim edilecekti (Obama, 2011). Bu nedenle Riedel Raporu'nda belirtilen Afganistan'ın askeri ve kolluk kuvvetlerinin güçlendirilmesi konusunda bir strateji belirlenmiştir.

Bu strateji daha önce belirtilen yardım stratejisi ile çelişmekteydi. Zira Taliban da dahil olmak üzere, çeşitli yerel silahlı gruplara para dağıtılarak yardım edilmiş ve Afganistan'daki güvenlik bu şekilde sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak Riedel raporundaki stratejide, Afganistan'ın merkezi askeri gücünün geliştirilmesi hedefi koyulmuştur. Aslında meşru şiddet tekeli kurulması konusunda bir adım atılmıştır.

Obama hükümetinin yeni stratejisine göre Taliban'ın tüm unsurlarının yok edilmesi hedefi yerine; El-Kaide'nin tümünden ortadan kaldırılması hedeflenmiştir (Demirtepe ve Erdoğan, 2013: 70). ABD, Taliban'a bakış açısını yavaş yavaş yumuşatmaya başlamış ve ilerleyen yıllarda masaya oturmaya kadar gidilecek bir sürecin ilk adımlarını atmıştır. Bir yandan 2001'den 2021'e kadar merkezi otoriteyi destekleyen ABD; diğer yandan Taliban ile görüşerek ikili bir strateji izlemiştir. İşgalin başında belirlenen Taliban'ın yok edilmesi hedefi terk edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NEO-KOLONYAL TEORİ ÇERÇEVESİNDE

AFGANİSTAN'DAKİ GÖÇ HAREKETLERİ

Tezin son bölümü olan dördüncü bölümde Afganistan'daki göç olgusu, daha önceki bölümde ifade edilen neo-kolonyal tarihsel süreçlerle birlikte incelenerek, aralarındaki korelasyon ortaya koyulacaktır. Ancak öncelikle, Afganistan'daki göç türleri ele alınarak kavramsal bir çerçeve ve genel bir bakış açısı geliştirilecektir. Bununla birlikte, Afganistan kaynaklı göçlerin görünen genel sebepleri ifade edilerek, bu sebeplerin neo-kolonyal girişimlerin bir sonucu olduğu ve asıl kaynakların neo-kolonyal sömürde aranması gerektiği ortaya koyulacaktır.

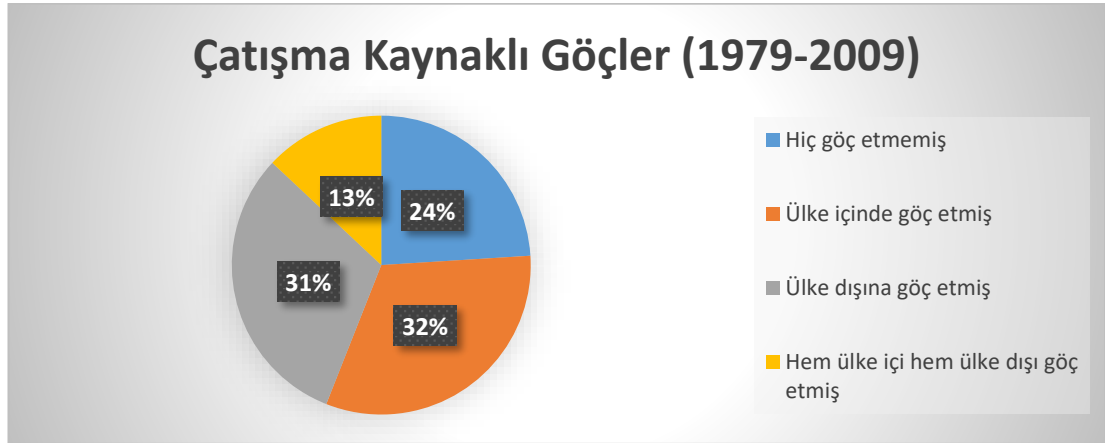
1. AFGANİSTAN'DAKİ GÖÇ TÜRLERİ

Göç; bireylerin, ailelerin veya daha büyük toplulukların, kültürel, siyasal, sosyal ve ekonomik gerekçelerle, yaşadıkları yeri değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır (Sağlam, 2006: 34). Göç her zaman bireyin veya topluluğun kendi isteği dahilinde yapılmaz. Zaman zaman insan veya doğadan kaynaklı nedenlerle, bireylerin veya toplulukların hayatına ve refahına yönelik tehditlerden kaynaklanabilir. Bu durum ise, zorunlu göç olarak ifade edilir (IOM, 2009: 69). Zorunlu göç ülke içinde veya ülke sınırları dışına gerçekleşebilir (UNHCR, 16 Mart 2016). Eğer insanlar ülke içinden yerlerinden edilirse, “ülke içinde yerinden edilmiş kişiler (ÜİYEK)”; ülke dışına göç ederlerse “mülteci veya sığınmacılar” olarak adlandırılır.

Afganistan'da yaşayan topluluklar, tarihsel olarak hareketli ve çeşitli türlerdeki göçlere yabancı olmayan bir kültürel yapıya sahiptir. Kültürel norm yerinde kalmak yerine, hareket etmektir (Schmeidl, 2018: 173). Bu durumun böyle olmasında, devlet yapısının klasik batı tipi Vestfalyan bir yapıda olmamasının da etkisi bulunmaktadır.

Konar-göçer yaşam tarzını benimsemiş hayvancılık ile geçinen toplulukların mevsimsel hareketi, iş bulmak için şehirlere veya kasabalara giden kişiler ve mülteci gruplarında (Monsutti, 2008: 60) olduğu gibi; göçün hayatta kalmak (Monsutti, 2008: 70) veya sosyal, ekonomik ve politik sigorta olarak kullanılması (Donini v.d., 2016: 9) Afganistan göç tarihinin bir parçasıdır. Genellikle bu göç hareketleri ülke içinde veya dışarıya doğru İran ve Pakistan coğrafyalarına gerçekleşmiştir (IOM, 2014: 22). Hazaraların 1800'lü yıllarda İran'a göçü (Abbasi-Shavazi ve diğerleri, 2005: 16) ve Britanya'nın Peştunları iki ayrı devlette nüfusları bulunacak şekilde bölmesinin ardından Peştunların iki ülke arasındaki sürekli göçü, bu konuda iyi örneklerdir. Bununla birlikte, 19. yüzyıla kadar ticaret hareketliliğinin önemli bir güzergâhı olan İpek Yolu'nun üzerinde bulunan Afganistan, göç yollarının kesişiminde bulunuyordu (Schetter, 3 Ocak 2012: 2). Haliyle Afganlar, göçü hem yaşayan hem de göçe tanık olan bir toplumdur.

Ancak 1979 sonrası dönemde görülen göç hareketleri, bu kültürel hareketlilikten farklılıklar arz etmektedir. Göçün zaten bir norm olduğu Afganistan'da, kültürel hareketliliğin ötesinde göç dalgaları görülmüştür. Öyle ki, bu durum İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana görülmemiş büyüklükte göç dalgalarını içermekteydi. Çatışma kaynaklı göçleri inceleyen bir araştırma (Jackson, 2009), Afganistan'daki bu durumu ifade etmek için gerekli veriyi sunmaktadır.

Grafik 1: Afganistan'daki Çatışma Kaynaklı Göçler (1979-2009) (Jackson, 2009)

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere, Afganistan nüfusunun %76'sı 1979 ila 2009 yılları arasında, en az bir kere yaşadığı yeri çatışmalardan kaynaklı olarak terk etmek zorunda kalmıştır. Göçe zorlanan bu %76'lık grubun %32'si ülke içinde, %31'i

ülke dışına ve %13'ü hem ülke içi hem ülke dışı göçün konusu olmuştur. Bu veriler tarihsel süreçler ile birlikte okunduğunda; Sovyetler Birliği İşgali ile başlayan neo-kolonyal çatışmaların, Afganistan'daki geleneksel hareketliliğin ötesinde olduğu tespit edilmektedir.

2023 yılının Ekim ayında elde edilen UNHCR verilerine göre; 6,110,219 mülteci, 324,529 sığınmacı ve 3,252,741 ÜİYEK statüsünde Afgan bulunmaktadır. Bu nüfusun genellikle en yoksul kesimi ÜİYEK statüsündeyken; dış göçün öznesi olan kişilerin gittiği ülkeler arasında da sosyo-ekonomik bir farklılık söz konusudur. Görece daha eğitilmiş ve kentli nüfus sanayileşmiş ülkelere göç etmişken, daha kırsal ve görece az eğitilmiş nüfus ekonomik olarak daha az avantajlı ülkelere göç etmiştir (Lopez-Lucia 2015: 2). 6,110,219'luk mülteci nüfusunun 3,431,680'i İran'da, 2,079,989'u Pakistan'da kayıtlı statüde yaşamaktadır. İran ve Pakistan, en yüksek Afgan mülteci nüfusuna sahip ülkelerdir (UNHCR, 2023). Bu sayıların kayıtlı nüfusu içerdiği göz önüne alındığında, büyük bir göç fenomeninin olduğu bir kez daha görülmektedir.

Afganistan'daki bu göç hareketlerini anlayabilmek için, göç türlerine göre tasnif edilmesi önem taşımaktadır. Bu tez kapsamında göç türleri incelenirken, göç yönüne göre sınıflandırılma esas alınmıştır. Bu nedenle Afganistan'daki göçler, öncelikle tarihsel bir perspektif gütmekten iç göç, dış göç ve geriye göç olarak aşağıdaki alt bölümlerde incelenmiştir.

1.1. İç Göç

Bir ülkenin sınırları içindeki nüfusun yer değiştirmesi iç göç olarak tanımlanmaktadır. Ülke içindeki farklı yerleşim birimleri arasında gerçekleşen bu yer değiştirme, bazen süreklilik gösterirken bazen kısa ve uzun vadeli de olabilmektedir. İç göç hareketleri sonucunda ise, ülkenin farklı yerleşim bölgelerindeki nüfus yoğunluğunda değişiklikler meydana gelir (Terzi ve Koçak, 2012: 169).

Afganistan'daki iç göçün çeşitliliğini ve boyutlarını anlamak oldukça zordur. Afganlar güçlü bir göçebe kültürüne sahip, tarihsel olarak çok hareketli bir toplum olmuştur. Özellikle mevsimlik göçler, kırsalda hayatın ve geçim kaynağının önemli unsurlarından biridir. Daha verimli meralara göçen Kuchi göçebelere, iş ve eğitim amacıyla kırdan şehre gidenler hem tarihsel hem de güncel olarak Afganistan'daki

hareketliliğini sürdürmektedir (Monsutti, 2006). Bu durum Afganistan'daki iç göçü anlamayı zorlaştırmaktadır. Zira ülke içinde sürekli hareket halinde olan bir toplumun kayıt altına alınması oldukça güçtür. Aynı zamanda veri konusundaki eksiklikler ve veri tutmanın zorlukları da söz konusudur. Bu zorluklara rağmen, bu konuda yapılan araştırmalar arasında, Schmeidl'in (2018: 171) çalışması ön plana çıkmaktadır.

Schmeidl, Afganistan'daki iç göçü anlatabilmek için buzdağı metaforunu kullanarak; yaşanan iç göçü farklı tarihsel dönemlerdeki göçmenleri de içine alacak şekilde açıklamıştır. Buna göre buzdağının görünen kesimini oluşturan kısım; Afganistan'a 2015 yılından sonra geri dönenler ve çatışma kaynaklı olarak ÜİYEK statüsünde olan kişilerden oluşmaktadır. Bu kişiler Afganistan'daki iç göçün görünen boyutu olduğu için bu şekilde adlandırılmıştır. Aşağıdaki tabloda bu gruplara ait veriler ortaya koyulmuştur.¹

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Toplam Geri dönüşler (Kayıtlı ve kayıtsız)	1,000,000	610,000	820,000	530.766	870,000	1,170,501	232,306
Toplam ÜİYEK (çatışma kaynaklı)	1,553,000	1,286,000	2,598,000	2,993,000	3,547,000	4,314,000	4,394,000

Tablo 3: 2016-2022 Arasındaki Toplam Geri Dönerler ve Çatışma Kaynaklı ÜİYEK Sayıları (UNHCR ve IOM; Schmeidl (2018: 171))

Ancak bununla birlikte, buzdağının görünmeyen kısmı olarak ifade edilen; 2016 yılı öncesinde 1 milyon 600 bin kişi geri dönmüş, 2011 sonrasında 800 bin kişi ve 2002-2011 yılları arasında 1 milyon kişi çeşitli sebeplerle iç göç hareketlerine katılmış; 1 milyon 600 bin kişi de şu an ikamet ettikleri yerler dışında doğmuştur. Bu

¹ Çalışma (Schmeidl, 2018) geçmiş tarihli olduğu için, veriler 2016 yılı sonrası için güncellenerek yeniden ele alınmıştır. Güncellemelerde UNHCR ve IOM kaynaklarından yararlanılmıştır.

verilere mevsimlik işçi göçleri, doğal afetler sebebiyle yerinden edilenler ve nüfusları yaklaşık 1 milyonu bulan Kuchi göçebelerinin dahil edilmediği düşünüldüğünde, iç göç fenomeninin Afganistan için ne kadar ciddi olduğu görülmektedir (Schmeidl, 2018: 171).

Afganistan'daki iç göçler genellikle küçük yerleşim bölgelerinden büyük yerleşim bölgelerine doğru gerçekleşmektedir. Bu durum Kabil başta olmak üzere, Celalabad, Kandahar, Herat ve Mezar-ı Şerif (Schmeidl, 2018: 175) gibi şehirlerde gettolaşma eğilimine yol açmış, resmi olmayan yerleşim bölgelerinin artmasına neden olmuştur. 2005 verilerine göre, kentlerde yaşayan Afganlar'ın yaklaşık %70'i bu şehirlerde yaşamaktaydı (Beall ve Esser, Mart 2005: 7). Öyle ki, Afganistan'daki kentsel patlama %4 ile dünyada en tepelerdeki yerini almıştır. Hatta Kabil nüfusunun %70'inin gecekondü mahallelerinde yaşadığı tespit edilmiştir (Government of the Islamic Republic of Afghanistan, 2015: 10). Dünya Bankası ve UNHCR (2011: 7) tarafından 2011'de yapılan araştırmaya göre; iç göç sonucunda kentlere gelmiş ailelerin %70'i iki yıldan fazla zamandır bu kentlerde ikamet etmektedir. Dolayısıyla bu kitlenin kalıcı olduğu düşünülmektedir. Zaten bu ailelerin %90'ını geçkin kısmı, kentlere kalıcı olarak yerleşme niyetlerini; %80'i geldikleri yerlerdeki ekonomik yetersizlikler nedeniyle geriye dönmeyi düşünmediklerini ifade etmiştir (World Bank ve UNHCR, 2011: 7). Opel'in (2005: 11) çalışmasında da kırsal alandaki istihdam eksikliğinin köyden kente göçün en önemli sebebi olduğu ifade edilmiştir. Bu çalışmada, göç etmede etkili olan istihdam faktörünü besleyen en önemli noktalardan birinin, şehirdeki istihdam fırsatları algısı olduğu vurgulanmıştır. Yapılan ankette kırsaldaki istihdam problemlerinin katılımcılar tarafından zikredilmesinin yanında, şehirdeki fırsatlar algısının iç göç üzerinde daha etkili olduğu tespit edilmiştir.

Dünya Bankası ve UNHCR'in çalışmasında (2011: 6), Kabil'in gayri resmi yerleşimlerinde ikamet eden ÜİYEK statüsündeki kişiler de konu alınmıştır. Araştırma sonucunda yerleşimcilerin %90'ından fazlasının Afganistan'ın kırsal kesiminden geldiği tespit edilmiştir. Ayrıca araştırma yapılan ÜİYEK nüfusun; çatışmalar, gıdaya erişimde zorluk, ekonomik koşullar, doğal afetler, alt yapı eksiklikleri ve büyük yıkımlardan kaynaklanan nedenlerle göç ettikleri ortaya koyulmuştur. Bu nedenler arasında ön plana çıkan temel unsur ise, ekonomik sorunlar olmuştur. Aynı örüntü ülkeye geri dönüş yapan göçmenler için de geçerli olmuştur.

Afganistan dışına göç edip geriye dönen göçmenler farklı bir göç tipinin konusu olsa da ülkeye geri döndükten sonra ülke içinde hareket etmeye devam ettikleri için, iç göçün de öznesi haline gelmişlerdir. Aslında bu kişiler hayatlarının farklı dönemlerinde dış göç, geriye göç ve iç göçü deneyimlemiştir. Geriye döndükten sonra yerleştikleri bölgelerden de göç etmeye zorlandıkları için ÜİYEK statüsü altında da değerlendirilmişlerdir. Zira yerel savaş ağaları, geride kalan akrabaları veya başkaları, bu kişilerin toprak ve mülklerine el koymuşlardır. Bu durum onların başka yerleşim bölgelerine göç etmek zorunda kalması ile sonuçlanmıştır. 2009'dan sonra geriye dönenlerin, beş yıl içinde %20 ila %30'unun ikinci kez ülke içinde göç etmek zorunda kaldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Taliban'ın ABD işgali sonrasındaki faaliyetleri ve bu faaliyetlere karşı yürütülen uluslararası güçlerin operasyonları özellikle ülkenin güney ve doğusunda yerinde edilen insan sayısında artışa neden olmuştur (IOM, 2014: 131).

Afganistan'daki iç göç hareketlerinin yönünü belirleyen bir diğer etmen ise, göç edilen yerleşim bölgelerinde yaşayan kişiler ile göç edenler arasındaki dostluk, akrabalık ve etnik köken ilişkisidir. Göç edenler, kendilerine yakın buldukları toplulukların olduğu yerleşim bölgelerine gitme eğilimindedir. Böylece daha önce gelen yakınlarının veya aynı etnik kökene sahip kişilerin deneyimlerinden faydalanmaktadır. Ayrıca göç eden kişilerin göçü özendiren bir yaklaşım içinde olmaları, iç göçün artmasında etkili olan bir etmendir (Obayd ve Karataş, 2021: 80). Bu durum göç teorileri içinde ağ teorisi ile açıklanmaktadır. Bu teori göçü kolaylaştıran araçların, göçün ilgili bölgelerdeki artışında etkili olduğunu savunmaktadır (VandenBelt, 2020; 132).Güvenlik sorunları, evlilik ve eğitim gibi konular da iç göç üzerinde etkilidir (IOM, 2014: 129). Bu etmenlerden açık ara ön plana çıkan ise güvenlik sorunlarından kaynaklanan iç göçlerdir. IOM'in (2014: 239) çalışmasına göre, silahlı çatışmalar ülke içinde yerinden edilmenin ana nedenlerinden biridir.

Yerinden edilen Afganların ne kadar olduğu konusunda çalışmalarda farklılıklar söz konusudur. Hatta büyük çoğunlukla tahminler üzerinden belirlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Bunun en büyük nedenleri; iç göçün ölçülmesindeki zorluklar, kısa mesafede yapılan göçlerin yer değiştirme olarak bildirilmemesi (Schmeidl ve Maley, 2008), en büyük nüfus hareketlerinden biri olan 1979 SSCB İşgalinin hemen

öncesinde resmi nüfus/konut sayımının yapılması ve ülkedeki iç hareketlere ilişkin verilerin güvenilir olmamasıdır (Hogg vd., 2013: ii). Ancak yine de bu konudaki önemli kaynaklardan biri olan Jackson'ın (2009: 4) çalışması; iç, dış veya iki nedenden de kaynaklanan yerinden edilme tecrübesini yaşamış nüfusun %42 olduğunu ifade etmektedir. 2022 yılı itibarıyla Afganistan'daki ÜİYEK statüsünde 4,394,000 kişi bulunmaktadır (UNHCR).

1.2. Dış Göç

Dış göç basitçe, ülkeler arasında gerçekleşen göç tipine verilen isimdir. Dış göçler zorunlu veya gönüllü şekilde gerçekleşebilir. Göç edenlerin zorunlu olmadan daha iyi hayat koşulları için gerçekleştirdiği göçler gönüllü dış göçler iken; savaşlar, terör ve doğal afetler gibi sebeplerle yapılan göçler, zorunlu dış göçler olarak adlandırılmaktadır (Şahin, 2010: 57).

Dış göç gerçekleştirilme amacına göre sınıflandırılmakla birlikte, aynı zamanda yapılış şekline göre de sınıflandırılmaktadır. Yapılış şekline göre ise düzenli ve düzensiz göç olarak ikiye ayrılmaktadır. Düzenli göç, insanların ikamet yerlerinden yeni bir ikamet yerine giderken; menşei ülkeden çıkışı, göç edilen ülkeye gidişi, transit geçişi ve girişi düzenleyen kanun ve yönetmeliklere uygun olarak göç etmesi olayıdır (IOM, 2009: 14). Düzensiz göç ise düzenli göçün aksine, insanların ikamet yerlerinden yeni bir ikamet yerine giderken düzenleyici kanun ve yönetmeliklere aykırı olarak gerçekleşen göç tipidir. Kısacası bir ülkeye yasadışı yollarla giriş yapmak ve yasadışı olarak kalmak anlamına gelir. Düzensiz yollarla göç eden bir kişi; ülkeye giriş yapmak, o ülkede kalmak ve çalışmak için gerekli olan izin ve dokümanlara sahip değildir (IOM, 2009: 15). Afganistan kaynaklı dış göçler genellikle bu tip düzensiz göçlerdir.

2011 yılındaki verilere göre, mevcut Afgan göçmenlerin yalnızca %14'ü yasal belgelerle seyahat etmiştir. Bu durum göçlerin %86'sının düzensiz şekilde gerçekleştiğini ve gittikleri ülkede büyük oranda yasadışı olarak ikamet ettiklerini ortaya koymaktadır (IOM, 2014: 107). 2023 UNHCR verilerine göre, 6,110,219 kişiyle Afganlar, dünyadaki mülteci nüfusunda Suriyeliler'den sonra ikinci sırada gelmekte ve toplam mülteci nüfusunun %20'sini oluşturmaktadır. Bu mültecilerin birçoğu uzun süredir işgal ve sömürü kaynaklı siyasi istikrarsızlık yaşayan

Afganistan'ın çatışma bölgelerinden gelmektedir. Afgan mülteciler düzensiz yollarla birçok ülkeye göç etse de 2023 yılı verilerine göre (UNHCR), Afgan mültecilerin %90.2'si Pakistan ve İran İslam Cumhuriyeti'nde bulunmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti'nde toplam 3,431,680; Pakistan'da 2,079,989 kayıtlı Afgan mülteci ikamet etmektedir.

Afgan mültecilerin İran'ı ve Pakistan'ı hedef ülke olarak seçmesinin en önemli nedenleri coğrafi, dilsel ve kültürel yakınlıklarıdır. Bu nedenle Pakistan'da bulunan Afganların %81'den fazlasının Peştun olması; İran'daki Afgan nüfusunun Hazaralar (%40,5), Tacikler (%22,1), Peştunlar (%8,8), Beluclar (%3,1) ve Özbekler'den (%2,5) oluşması tesadüf değildir (IOM, 2014: 74). Ancak iki ülkenin de Afgan göçmenlere karşı tutumu zamanla katılaşmıştır. Bu nedenle yeni hedef, Arap Yarımadası'ndaki ülkeler (Icon-Institute, 2009: 20) ve Türkiye olmuştur.

Afganistan'daki dış göçlerin sebepleri, iç göçler ile örtüşmektedir. Dış göçler de ekonomik, güvenlik, eğitim ve doğal afetler gibi sebeplerle gerçekleştirilmektedir. Afganistan bu sebeple hem eğitilmiş hem de düşük eğitilmiş nüfusunu kaybetmiştir. Ancak özellikle eğitilmiş kesimin dış göçün öznesi olması, beyin göçüne sebep olmuştur. Ülkenin insan kaynağının oldukça kısıtlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, üniversite diplomasına sahip ve profesyonel yeterliliği olan kişilerin gitmesi Afganistan için önemli bir sorun olmuştur. 2000'li yılların başında nisbi güvenlik ortamından faydalanarak geri gelen eğitilmiş Afganlar, tekrar eden çatışma ve güvenlik problemleri nedeniyle tekrar göç etmiştir. Bu durum Afganistan kaynaklı dış göç kapsamındaki en önemli konuların başında gelmektedir (Eqbal, 2018: 158).

Bu bölümde Afganistan kaynaklı dış göç üzerinde genel olarak durulmuştur. Dış göç üzerine daha ayrıntılı bir inceleme ve verilerin ortaya koyulması, tarihsel dönemler kapsamında ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

1.3. Geriye Göç

Geriye göç kavramı, dış göç ile ikamet ettiği ülkenin dışına giden göçmenlerin menşe ülkelerine geri dönmesi olarak tanımlanabilir. Bu göçler; ilk göçün sebebine, yurt dışında geçirilen süreye, göç edilen ülkedeki tecrübeler, geri dönüş şekline ve

koşullarına bağlı olarak farklı şekillerde gerçekleşir. Geri dönüş şekli gönüllü veya zorunlu olabilir (IOM, 2014: 116). Afganistan'a geri dönüşlerin büyük çoğunluğu zorunlu şekilde sınır dışı edilmelerle gerçekleşmiştir (IOM, 2014: 124).

Afganistan, geriye göç tarihinde en önde gelen ev sahibi ülkelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Schmeidl ve Maley, 2008: 131). 2002 yılından sonraki yirmi yıllık süreçte toplamda 6,2 milyon mülteci Afganistan'a geri dönmüştür (UNHCR). Bu dönüşlerin birçoğu, Afgan mültecilerin en çok bulunduğu Pakistan ve İran'dan olmuştur ve gayri resmi sayılar bu verinin çok daha ötesindedir. Özellikle İran ve Pakistan'dan gayri resmi olarak sık sık Afganistan'a gelen ve giden bir nüfus, bu gayri resmi geçişleri teşkil etmekte ve geri dönüşlerin hesaplanmasını zorlaştırmaktadır. Bu göçmenlerin çoğunun geçici göçmenler olduğu tespit edilmiştir (IOM, 2014: 117). Geçici göçmenlerin dışında da bazı Afganlar birden fazla kez gitmiş ve geri dönmüştür. 2019'a kadar geçen süreçteki, gayri resmi geri dönüşler dahil tüm bu veriler birlikte değerlendirildiğinde, 10 milyon kişiye yakın geri dönüş olduğu tahmin edilmektedir (Schmeidl, 23 Ocak 2019).

Afganistan'a geri dönüşlerin birçoğu, 2002 ila 2005 yılları arasında gerçekleşmiştir. Geri dönenlerin %80'i yirmi yıldan fazladır İran ve Pakistan'da yaşayan Afganlardır (Natta, Mayıs 2014: 12). Kitleli geri dönüşler, Batı tarafından Afganistan'ın yeniden inşa sürecinin başarı ölçütü olarak görülmüştür (Turton ve Marsden, 2002: 1). Daha sonra geriye dönüş sayılarında düşüş olmuş; 2015'te Pakistan'ın Afgan mülteciler üzerindeki baskısını arttırmasıyla geri dönüşler yeniden yükselmiştir (UNHCR, Aralık 2015: 1).

Afganistan'a 2002 ve 2003 yıllarında geri dönen mültecilerin %90'ı Kabil kökenlidir (Levron v. d., 2006). Aslında bu durumun iki farklı açıklaması muhtemeldir. Birincisi; Taliban'ın iktidar yıllarında Kabil'e diğer şehirlerden çok sayıda insan girişi olmuştur. İkicisi ise; Afganistan'a geri dönen mülteciler, kent imkanların yararlanarak daha rahat koşullarda yaşamak için, kendi menşе şehirlerinden ziyade Kabil'e gelmiştir. Ayrıca İran ve Pakistan'dan dönenlerin tarım sektöründen çok, hizmet ve inşaat sektörlerinde çalışan kişilerden mütevellit olması, bu tercihlerinde etkili olmuştur (Majidi, 25 Ocak 2011: 3).

Sıradaki bölümde Afganistan'daki göç hareketliliğinin literatürde sunulan nedenleri üzerinde durulacaktır. Ekonomik, eğitim ve güvenlik başlıkları altında değerlendirmeler aktarılacaktır.

2. AFGANİSTAN'DAKİ GÖÇ HAREKETLİLİĞİNİN GÖRÜNEN NEDENLERİ

Afganistan'ın dünyadaki göç hareketliliğinin önemli kaynaklarından biri olmasının sebepleri, çeşitli gerekçelerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu nedenler genellikle sorunun asıl kaynağını gölgede bırakarak kategorize edilmiştir. Zira sorunun asli kaynağı olan neo-kolonyalizmin Afganistan toplumu ve devleti üzerinde yarattığı etki, literatürde neden olarak sunulan bu unsurların gerçek kaynağını oluşturmaktadır. İfade edilenler neo-kolonyalizmin sonuçlarıdır. Bu sebeple, bu bölümün başlığı “görünen nedenler” olarak seçilmiştir ve birçoğu neo-kolonyalizmin yarattığı yıkımın etkisiyle ortaya çıkmıştır. Görünen nedenler işlenirken, literatürde Afganistan'ın göç hareketliliğinin nedenlerinin sunulma şekli temel alınmıştır. Bu teze konu olan asıl nedenler ise, neo-kolonyal unsurların tarihsel süreçte Afganistan üzerindeki etkinliği göz önüne alınarak bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

Afganistan kaynaklı göç incelenirken; “ekonomik göçmen”, “siyasi göçmen”, “gönüllü ve zorunlu göç” gibi kavramlar çerçevesinde indirgemeci bir bakış açısı kullanılmaktadır. Tüm bu sınıflandırmalar her bir grup için ayrı saiklere işaret etmektedir. Ancak gerçek saikler politik, kültürel, ekonomik ve ekolojik faktörlerin birleşik varlığıyla açıklanabilir (Monsutti, 2008: 59). Bu kesişim kümesi takip edildiğinde de neo-kolonyalizmin yarattığı sorunlara ulaşılmaktadır.

Neo-klasik göç teorisi gibi teoriler, indirgemeci yaklaşımını determinist bir bakış açısı arkasına gizleyerek göç etme motivasyonunu ele alırken; gelir maksimizasyonunu temel alır. Göçün rasyonel bir maliyet-fayda hesaplamasına dayandığını savunur (Harris ve Todaro, 1970). Göç, göç eden kişinin kendi profili doğrultusunda bir yatırım olarak gördüğü ve en üretken olduğu yere gitmeyi seçtiği düşüncesiyle ortaya çıkar (Massey v.d., 1993: 435). Neo-klasik yaklaşımın incelemesi, gerçek ve rasyonel nedenler üzerine inşa edilmiş gibi görünmesine rağmen; kaynaktan uzak bir yapıya sahiptir. Burada, var olan dünya sisteminin olduğu gibi kabullenilmesi

ve yarattığı sonuçlar üzerine yoğunlaşılması söz konusudur. Ortaya koyulan nedenlerin ve göç eden kişinin maliyet hesaplamasının öncesindeki durum ve nedenler üzerine bir eleştirel bir yaklaşım geliştirilmemiştir. Bu nedenle göçün neo-kolonyal perspektiften incelenmesi, gerçek nedenlerin anlaşılması için zaruridir. Zira neo-kolonyal perspektif göçe bakarken, öncelikle dünya üzerindeki yeni sömürünün yarattığı sorunları inceler. Neo-klasik yaklaşımın ifade ettiği göç saiklerinin anlamlı olabilmesi bu inceleme ile mümkündür.

2.1. Afganistan Ekonomisindeki Sorunlar ve Coğrafyası

Afganistan'da iç ve dış göçü etkileyen faktörler arasında en önde gelen ekonomik faktörlerdir. İç ve dış göç arasındaki göçmen tercihini belirleyen önemli etmenlerden biri ise, göçmenlerin sahip olduğu ekonomik profildir. Genellikle ekonomik gücü görece yüksek olan göçmen adayları, tercihlerini dış göçten yana kullanırlar. İç göç ise, ekonomik olarak dış göçü karşılayamayacak göçmen profilinin hareketlilik şeklidir (Van Hear, Bakewell ve Bessa, 2009: 25). Yani ekonomi kaynaklı göçü etkileyen faktörlerden biri, yine göçmenlerin sahip olduğu ekonomik profilidir.

Ekonomik faktörler iç göçün yönünün şehirlere doğru çekilmesine neden olur. Bunun temel nedeni istihdam ve hizmetlere erişim konusunda kırsaldan daha büyük avantajlar sağlamasıdır. Özellikle 15 ila 24 yaş arasındaki erkeklerin, Afganistan'da büyük şehirlere göç ettiği bilinmektedir (Central Statistics Organization, Government of the Islamic Republic of Afghanistan, 2016: 19). Göçün boyutlarını ifade etmenin en iyi yolu; Afganistan'daki nüfusun üçte ikisinin 25 yaş altındaki kişilerden oluştuğunu göz önünde bulundurmadır (Central Statistics Organization, Government of the Islamic Republic of Afghanistan, 2014: 9). Genel nüfusun içinde önemli bir orana sahip bir grubun ekonomik gerekçelerle hareketliliği, belirli sonuçlar doğurmaktadır. Büyük şehirlerde gayri resmi yerleşim bölgeleri ve gecekondulaşma ortaya çıkmaktadır. Göç edilen şehirlerin kapasitelerinin yetmemesi; zaten var olan temel hizmetler, barınma ve gıda sorunlarının derinleşmesine neden olmaktadır (Majidi, 25 Ocak 2011: 10).

Ekonomik faktörlerin olumsuz etkisi, dış göç için de itici unsurlardan biridir. Özellikle Afgan mülteci nüfusunun %90'ından fazlasının bulunduğu İran ve

Pakistan'daki istihdam olanaklarının ve maaşların görece daha yüksek olması, göçün bu ülkelere yönelmesine neden olmaktadır. Pakistan'daki ortalama günlük ücret 4 dolar iken; İran'da günlük ücret 9 dolara kadar yükselebilmektedir. Ancak yaşam maliyetlerinin Pakistan'da İran'a göre daha düşük olduğu da bir gerçektir (Obayd ve Karataş, 2021: 84). Pakistan ve İran'ın yanında; ABD, Kanada ve Hollanda gibi uzak ülkelerdeki ücretlerin ve istihdam olanaklarının Afganistan'dakilerin çok ötesinde olması, en önemli çekim alanları olmalarına neden olmaktadır (IOM, 2014: 232).

Afganların istihdam olanaklarından kaynaklı olarak yurtdışına göç etmesi yaygın bir fenomendir. Bu konuda yapılan çalışmalar (Jawad v.d., 2016; Baruah ve Wickramasekara, 2015), insanları göçe iten temel unsurların başında işsizliğin geldiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda 2007-2008 yıllarında yapılan bir araştırmaya göre, son beş yıl içinde aile üyelerinden biri eksik olan hanelerin %53'ünde, eksik olan hane üyesinin göçmen işçi olduğu tespit edilmiştir (IOM, 2014: 84). Bu durum aynı zamanda, ekonomik göçün kültürel boyutlarına da ışık tutmaktadır. Ailelerine para göndermek için genellikle genç erkeklerin göç ettiği görülmektedir (Monsutti, 2008).

Afganistan Hükümeti'nin kamu harcamaları ve diğer yatırımlarla istihdamı arttıracak kapasiteye sahip olmaması, bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ayrıca eşitsiz kalkınma politikası, yolsuzluk ve nepotizm ekonomik gelişimin önündeki engellerden biri olmuştur. Devletin hizmet ağı kırsala yayılmamış ve sektörler arasında dengesiz bir kalkınma ortamı yaratılmıştır (Central Statistics Organization, Government of the Islamic Republic of Afghanistan, 2016: 83). Ekonomik büyüme nüfus artış oranına yetişememiştir. Büyüme oranı 2002'den 2013'e %12,8 ila %0,4 dolaylarında iken; uluslararası güçlerin ülkeden çekileceğini duyurması sonrası, 2013 yılından itibaren (2019 hariç) bu oran sürekli düşüşe geçmiştir (World Bank). Bir nevi, dışarıdan kaynağını alan büyüme balonu patlamış, dışa bağımlılığın sonuçları ortaya çıkmıştır. Zenginleşenler küçük bir grubun ötesine geçememiş, nüfusun %59'unun çok boyutlu bir yoksulluk içinde olduğu tespit edilmiştir (Central Statistics Organization, Government of the Islamic Republic of Afghanistan, 2016: 79). Afganistan eski başkanı Eşref Gani, halkın %70'inin günde 1,75 dolardan daha az bir gelir elde ettiğini ifade etmiştir (SIGAR, 30 Ocak 2016: 3). Eski bir Kalkınma Bakanı ise, Afganistan'ın en az gelişmiş ülke statüsüne ulaşmasının

en az on yıl alabileceğini açıklamıştır (Ruttig, 30 Aralık, 2013). IMF verilerine göre, Afganistan'ın gayrisafi milli hasıla sıralamasında 192 ülke arasında 181. sırada bulunması, ülkenin ekonomik durumunu ortaya koymaktadır (IMF, 2021).

Afganistan'da ekonomik sıkıntı çeken sosyo-ekonomik grup yalnızca, düşük eğitim düzeyine sahip grup değildir. Eğitimli nüfus da, düşük maaşlara çalışarak hayatlarını sürdürmektedir. BM Kalkınma Programının (UNDP) çalışmasına göre 2009 yılında ülkedeki savcılar aylık 60 dolar; hakimler ise 100 dolar kazanmaktadır. Bu durum yolsuzluğa açılan kapıları aralamakta ve adalet sisteminin işlevsizleşmesine neden olmaktadır (UNDP, 2009: 35). Üniversite profesörleri ve doktorlar için de durum farksızdır. Değişiklik göstermekle birlikte, 2006 yılında bu meslek grupları ayda yaklaşık 100 dolar kazanmaktadır (Younossi, 6 Şubat 2006). Sonuç olarak, göç etmesi nispeten daha kolay olan eğitimli kesimin de, ekonomik gerekçelerle Afganistan dışına gitmesinin önü açılmaktadır.

Göçü tetikleyen ekonomik unsurlardan bir diğeri ise, gıdaya erişimde yaşanan zorluklardır (Lee, 7 Aralık 2020). Bu konudaki zorluklar güvenlik ve ekonomi ile ilgili etmenlerin kesişiminde yer almaktadır. Kırsal bölgedeki Afganların uluslararası güçler tarafından askeri üs yapılmak üzere topraklarına el koyulması (Amiri, Mayıs 2014); Taliban ile aralarındaki çatışmanın yarattığı güvensizlik ortamı ve tehditler; kırsaldan kente gıdanın taşınmasında yaşanan güvenlik kaynaklı lojistik problemler gibi negatif faktörler, gıda kıtlığının yaşanmasına neden olmuştur. Mülkleri ve tarım arazilerine el koyulan kırsal nüfus da çareyi göç etmekte bulmuştur (Jackson, 2009: 3). Bu bağlamda, ekonomi ve güvenlikle ilgili itici unsurların bir araya gelerek hem kırsalı hem de kenti iç ve dış göçe zorlaması söz konusu olmuştur.

Ekonominin etkilendiği alanlardan biri olan coğrafya ise, Afganistan özelinde daha da ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla göçü etkileyen unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Zira Afganistan'ın coğrafi yapısı ile ekonomik yapısı arasındaki ilişki, ülkedeki göçün itici unsurlarından bir kısmını yaratmaktadır.

Afganistan Hindikuş Dağları tarafından üç parçaya bölünmektedir. Bu bölgeler arasında doğal kaynaklar, yükseklik ve iklim farklılıkları bulunmaktadır. Hindikuş Dağları'nın ayırdığı ülkenin orta bölgesi dağlık ve yüksek; güney bölgesi platoluk, kuzey bölgesi ise ovalık yer şekline sahiptir. Ülkenin dağlık olan orta bölgesi oldukça

zor yaşam koşullarının olduğu bir coğrafi yapıdadır. Yazları oldukça sıcak, kışları ise çok soğuk ve yarı çöl iklimi yaşanmaktadır. Dolayısıyla tarıma elverişli bir bölge değildir. Ayrıca toprak kaymaları ve diğer mevsimsel felaketlerin sıklıkla yaşandığı bir coğrafyadan müteşekkildir. Tüm bu etmenler bir arada düşünüldüğünde, yaşam şartlarının çok güç olduğu fark edilmektedir. Bu şartlarda, ekonomik geçim kaynaklarının yaratılması ve kaynaklara erişim zorlaşmaktadır. Diğer bölgelerle karşılaştırıldığında Afganistan'ın orta bölgesi daha dezavantajlı durumdadır. Bu nedenle bölgede yaşayan halk başka yerleşim bölgeleri ve ülkelere göç etmektedir (Obayd ve Karataş, 2021: 78).

Afganistan coğrafyası; sel, deprem, kuraklık, heyelan ve çığ gibi doğal felaketlerin sık yaşandığı bir bölgede konumlanmaktadır (Afghanistan National Disaster Management, 2011: 25). Üstelik hükümetlerin bu konuda risk azaltıcı çalışmalar yapmaması, uzun süredir devam eden çatışmalar ve iklim krizi, Afganları felaketlere karşı daha savunmasız halde getirmiştir. Yılda ortalama 200,000 Afgan, doğal felaketlerden etkilenmektedir. 2012 ila 2020 yılları arasında 1,5 milyon kişi doğal afetlere maruz kalmış; 2,568 kişi vefat etmiş; 124,963 ev ise hasar almıştır (Lee, 20 Aralık 2020). Bu felaketler de göçün tetikleyici unsurlarından birini oluşturmaktadır.

2.2. Eğitim Sistemindeki Sorunlar

Afganistan'da eğitim sisteminde ciddi sorunlar bulunmaktadır. Sorunların çözülmesi için eğitim reformu çalışmaları yapılsa da iktidar mücadelesi ve ülke içindeki bölünmüşlük reformları başarısız kılmıştır. Ayrıca merkezi otoritenin tam anlamıyla kurulamaması, eğitim sisteminin merkezileşmesinin önüne geçmiştir. Bu nedenle, eğitim sisteminde bölünmüşlük oluşmuş ve aşiret zihniyeti hâkim olmuştur. Bunun en görünen örneği, Taliban iktidar olmadığı dönemde bile ülkenin özellikle güney bölgesindeki medreselerin birincil eğitim kurumu olmasıdır. Pakistan'dan kaynağını alan ve dini eğitim veren Diobendi medrese geleneğinin, Sovyetler Birliği İşgali döneminde Pakistan'a göç eden Peştunlar aracılığıyla Afganistan'a taşınması söz konusu olmuştur. Özellikle mülteci ailelerin erkek çocukları bu medreselerde eğitim görmüş ve bu aileler tarafından güvenli sığınaklar olarak görülmüştür. Bu

kurumlardan mezun olanlar, daha sonra diğ er medreselerde görev almış veya kendi yerleşim bölgelerinde yeni medreseler inşa etmiştir (Karaca, 2011: 50).

Uzun süreli bir çatışma ortamının getirdiğı güvenlik problemleri, eğitim sistemindeki sorunlu ve bölünmüş ortamı beslemektedir. Ülkedeki okullarda verilen eğitim, dünya standartlarının çok altında olsa da okulların varlığı bir umut olarak var olmaktaydı. Ancak sadece 2014 yılında 369 okul güvenlik problemleri nedeniyle kapatılmış; 65,057 erkek ve 73,991 kız çocuğu bu durumdan etkilenmiştir (UNAMA ve UNICEF, Nisan 2016: 6). Özellikle kız çocuklarının okullaşması, Afganistan için sorunlu konulardan birini teşkil etmektedir. Zira özellikle güneydeki şehirlerde Taliban, kız çocuklarının eğitim aldığı okullara yönelik saldırıda ve saldırı tehditlerinde bulunmuştur. Bu durum ailelerin kız çocuklarını okula gönderme konusunda çekinceli davranmalarına neden olmuştur (UNAMA ve UNICEF, Nisan 2016: 20). Zaten geleneksel Afgan toplumunda var olan, kız çocuklarının eğitim almasına yönelik negatif tutum, güvenlik gerekçeli sebeplerle perçinlenmiştir (Karaca, 2011: 50).

Tüm bu sorunlar göz önüne alındığında; çocuklarının daha iyi eğitim koşullarına erişmesini, kız çocuklarının rahatlıkla eğitim hayatına devam etmesini ve çocuklarının seküler eğitim kurumlarında yetişmesini isteyen aileler veya bunları kendisi için isteyen yetişkin öğrenciler için g   kuvvetli bir seçenek olarak ortaya çıkmaktadır. G   için tercih edilebilecek yollardan biri, yurtdışına burslar ve değişim programları ile gitmektir. Bu konuda Afgan Hükümeti'nin geçmişte bazı girişimleri olmuştur. Yetişmiş ve kalifiye eleman eksikliğinin giderilmesi adına, yurtdışındaki  niversiteler için burslar sağlamıştır. Bununla birlikte, yabancı ülkeler de Afgan  ğrenciler için burslar ve değişim programı olanakları yaratmıştır (Obayd ve Karataş, 2021: 82).

Eğitim kaynaklı g  ler her zaman burslar ve değişim programları yoluyla geri dönmek üzere gerçekleşmemektedir. Zaman zaman öğrencilerin eğitim aldıkları ülkeye kalıcı olarak yerleşmeleri söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte, eğitim sürecini tamamlamış ve mesleki olgunluğa erişmiş kişilerin de yurtdışına göç etmesi söz konusu olabilmektedir. Tüm bu durumlar beyin göçü kapsamında değerlendirilebilir. Bir ülkeden ekonomik veya eğitimsel olarak daha gelişmiş bir

ülkeye; kalifiye, yetenekli ya da iyi eğitilmiş kişilerin göç etmesi fenomeni, beyin göçü olarak ifade edilebilir.

Beyin göçü Afganistan’da eğitilmiş ve kalifiye nüfus içinde sıklıkla karşılaşılan bir göç kategorisidir. 1980’li ve 1990’lı yıllarda, üst/orta kentli sınıfına mensup kişiler Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya’ya göç etmiştir (Monsutti, 2008: 68). Ülkede eğitim ve istihdam imkanlarının zayıf olması, daha iyi ve güvenli bir yaşama ulaşmayı istemek, yapılan mesleğin maddi ve manevi karşılığını yeterli olarak alamamak gibi etmenler, beyin göçünü tetikleyen faktörler arasında bulunmaktadır. Sonuç olarak ülke beşerî sermayesini kaybeder ve gelişme hızı yavaşlar, hatta geriye gider. Bu nedenle, Afganistan’da özellikle yüksek öğretimin kalitesinin artırılması hedeflenmiştir (Younossi, 6 Şubat 2006). Ancak bu reform çalışmaları hedeflenen yapısal değişikliklerin yapılamaması ve Taliban’ın ikinci kez iktidara gelmesi ile başarısızlığa uğramıştır.

2.3. Güvenlik Problemi ve İç Karışıklıklar

Afganistan son kırk beş seneye yakın bir süredir iç karışıklıklar ve güvenlik problemleri yaşamaktadır. Bu zaman dilimi, yarım asra yakın bir sürece tekabül etmektedir. Dünya Barış Endeksine (2023) göre, karşılaştırılan 163 ülke arasında en az barış ortamına sahip ülkedir ve sıralamada sonuncu sırada bulunmaktadır. Öyle ki sadece 2008 ile 2015 yılları arasında kayıtlara geçen 21,323 sivilin öldüğü, 37,413’ünün yaralandığı yönündedir (UNAMA ve OHCHR, Şubat 2016: 1). BM Afganistan Yardım Misyonu (UNAMA, 2 Ekim 2017) raporunda, her yıl binlerce Afganistan vatandaşının yaşamının tehlike altında olduğu; ölüm ve yaralanma olaylarının yaygın olduğu belirtilmiştir. Üstelik bu çatışma ortamında sağlık hizmetlerine erişim konusunda da zorluklar bulunmaktaydı. Sınır Tanımayan Doktorlar özellikle Kabil’e uzak bölgelerde, sağlık hizmetlerine erişimde yaygın kesinti gözlemlemiştir (Médecins Sans Frontières, Şubat 2014: 7). Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi’ne (OCHA) göre, yarım milyon Afgan sağlık hizmetlerine hiç erişememektedir (UNAMA ve UNICEF, Nisan 2016: 7).

Bugün Afganistan’da yaşayan Afgan nüfusunun 40 milyondan biraz fazla olduğu (World Bank, 2022), toplam ÜİYEK ve mülteci statüsüne sahip kayıtlı kişi

sayısının 10 milyon civarında (UNCHR, 2023) olduğu birlikte göz önüne alındığında; Afganistan'daki nüfusun dörtte biri kadar Afgan'ın güvenlik ve çeşitli gerekçelerle yerini değiştirdiği tespit edilmektedir. Bu oranın her üç Afgan'dan biri olduğu yönünde hesaplamalar da bulunmaktadır (International Crisis Group, 31 Ağustos 2009: 1). Avrupa İltica Destek Ofisi (EASO, Ocak 2016: 29), Afganların savaş ve güvensizlik kaynaklı olarak dünyanın en hareketli milletlerinden biri haline geldiğini belirtmiştir. Bu kurumun verilerine göre, en az 10 milyon Afgan ülkeden göç etmiş ve kırsaldaki nüfusun %75'i yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Oxfam'ın araştırmasına göre bu oran %76 olarak tespit edilmiştir. %76'lık bu grubun içindekilerin %41'i ÜİYEK, %42'si ülke dışına göçenler ve %17'si hem ülke içinde hem de ülke dışına göç edenlerden oluşmaktadır. Göç Afganlar için bir hayatta kalma stratejisi olmuştur (Jackson, 2009: 4).

Ülkedeki çatışma ortamının kesintisiz olarak devam etmesi, savaş ağaları için oldukça verimli bir ortamın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Sovyetler Birliği işgali döneminde etkin olan savaş ağaları, ABD işgali döneminde de etkin rol oynayan gruplardan olmuştur. ABD'nin savaş ağalarıyla olan iş birliği, onların daha güçlü şekilde Kabil'e dönmesiyle sonuçlanmıştır (Karaca, 2011: 49). ABD destekli uluslararası askeri güçler ve çokuluslu şirketler yalnızca savaş ağalarını değil, aynı zamanda dolaylı olarak Taliban'ı da güçlendirmiştir. Örneğin askeri konvoy veya inşaa faaliyetinde bulunacak bir şirket, bir yerleşim bölgesinden güvenli geçmek için ve iş yaptığı bölgeyi güvenli hale getirebilmek için Taliban'a para ödemiştir. Uluslararası örgütler ve sivil toplum, belirli bir mülkü kiralamak için halk arasında bir meşruiyeti olmayan bölgenin güçlü kişileriyle iş birliği yapmıştır. Hatta altyapı projelerinin korunması için milisler silahlandırılarak, şiddetli çatışmaların ve buna katılan kişilerin artmasına neden olunmuştur (Mielke ve Grawert, 2016: 5).

2001 yılında bitirildiği düşünülen Taliban, özellikle 2007 ve 2008 yılları ile birlikte yeniden yükselişe geçerek, ülkedeki güvenlik endişelerini arttırmıştır (UNAMA, Ocak 2009: 1). Bu durum istikrarsızlığın artmasına, ülke içinde farklı güçlerin bölgesel hakimiyet kurmasına ve sivil Afganlar için güvensiz bir ortamında oluşmasına neden olmuştur. Etkin bir merkezi hükümetin eksikliği, şiddet tekelinin oluşmasını engellemiştir. Etnik gruplara göre bölünmüş aşiretler, savaş ağaları ve uyuşturucu baronları ülkede kendi hakimiyet bölgelerini kurmuştur. Taliban,

hakimiyeti altında bulunan bölgelerdeki gençleri silah altına almıştır (Linke, 8 Mayıs 2016: 8). Afgan Ulusal Güvenlik Güçleri ve uluslararası askeri güçler Taliban'a karşı savaşı yoğunlaştırdığında, yerel halk üzerindeki baskı artmıştır. Güvenlik güçleri, evlere yönelik operasyonları çoğaltarak sivillere yönelik tacizlerde bulunmaya başlamıştır (Amiri, 2014: 7). Afgan Ulusal Güçleri'nin halk nezdindeki prestiji bu operasyonlarla daha da sarsılmış ve halk bu güçleri devletin meşru bir kolluk kuvveti olarak kabul etmemiştir. Halkın %92'si Taliban'ın saldırılarına yönelik korku duyarken; %79.5'i uluslararası askeri güçler ve Afgan merkezi güçlerine yönelik korku duymaktadır (The Asia Foundation, 2015). Aradaki bu az fark, halkın güvenliğe dair perspektifini gözler önüne sermektedir. Afgan Ulusal Güçleri Afganları koruyan bir güç unsuru olmaktan ziyade, kendilerinin karşısında duran zorlayıcı bir kurum olarak görülmeye başlamıştır. Bu kolluk kuvvetlerinin insan hakları ihlalleri tespit edilmiştir (UNAMA, Şubat 2014: 9). Böylece Taliban ile Amerika destekli güçler arasında kalan halk, ya yaşadıkları bölgedeki devlet dışı güç unsurlarına meyletmış ya da yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmıştır (International Crisis Group, 31 Ağustos 2009: 12).

Afganlar ülkede oluşan güvensiz ortamdan kurtulmak, daha güvenli yaşam koşullarına erişmek ve en önemlisi canını kurtarmak için göç etmeyi bir tercih olarak görmüştür. Göç eden kişilerle yapılan anketlerde; göçün temel nedeninin ekonomi ve eğitim olduğu ifade edildiği durumlarda bile, güvenlik konusundaki çekincelere dair doğrudan veya dolaylı olarak atıflar yapılmıştır (Linke, 8 Mayıs 2016: 4). Çalışacakları yere gitmek isteyen bazı Afganların gidiş ve dönüş yolunda karşılaştıkları güvenlik sıkıntısı, onları işlerine gitmekten alıkoyan bir durum haline gelmiştir. Bu durum aslında ilk ifade ediliş haliyle, istihdam kaynaklı bir göç nedeni olarak görünse de özünde güvenlik endişesi taşımaktadır (Linke, 8 Mayıs 2016: 8). Göçün temel itici gücünün, çatışma ve güvenlik problemleri olduğu görülmektedir (Monsutti, 2006).

3. 1979'DAN GÜNÜMÜZE AFGANİSTAN KAYNAKLI GÖÇ DALGALARI VE GÖÇLERİ TETİKLEYEN NEO-KOLONYAL UNSURLAR

Bu bölümde Afganistan kaynaklı göç dalgaları ve bu göç dalgalarını etkileyen neo-kolonyal unsurlar ele alınacaktır. Bir önceki bölümden farklı olarak, göç

kaynaklarının nedenleri konusunda ifade edilen genel geçer açıklamalardan ziyade; göçün asıl sebepleri üzerinde durulacaktır. Zira güvenlik, eğitim ve ekonomi gerekçeli göçlerin asıl kaynağına inildiğinde karşımıza neo-kolonyal sömürünün yarattığı tahribat çıkmaktadır. Neden gibi görünenler, neo-kolonyalizmin sonuçlarıdır. Ekonomi nedeni olarak ifade edilen göçler, öz kaynakların neo-kolonyal ülkeler tarafından sömürülmesi veya ülkedeki küçük bir işbirlikçi grubun zenginleşmesinden kaynaklanmaktadır. Güvenlik meselesi zaten neo-kolonyal güçlerin ülkeye doğrudan veya dolaylı olarak müdahalesi ile gerçekleşmektedir. Başka bir ihtimal ise ülkedeki sömürü kaynaklı adaletsizliğin tezahürü sonucunda, devlet-toplum ilişkisinin bozulması ve zayıflamasıdır. Böylece farklı güç odakları kendi hakimiyetlerini şiddet yoluyla kurmaya çalışır. Eğitim ise, devletin kalkınma gücüyle paralel olarak ilerlediği için, kalite seviyesini ekonomik ve güvenlik odaklı sebeplerden almaktadır.

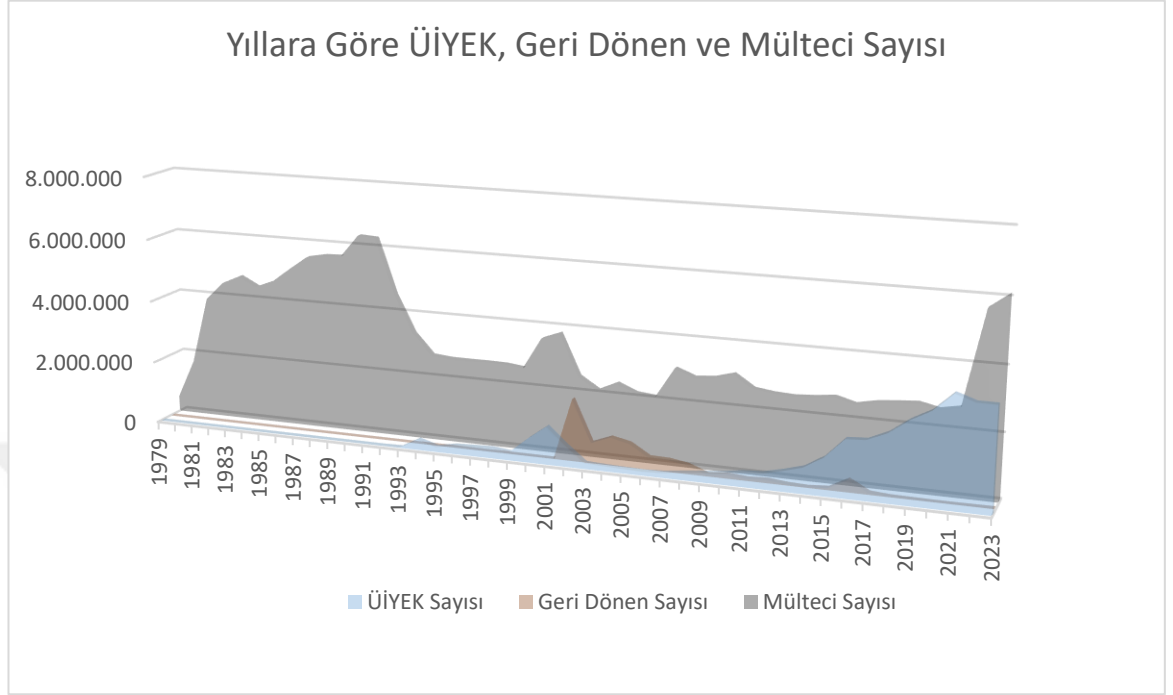
Neo-kolonyal sömürü kaynaklı göçün sebepleri anlatılırken, Afganistan'ın 1979'dan bugüne neo-kolonyal perspektifteki tarihsel kırılma anları göz önüne alınmıştır. Bu kırılma anları, daha önce ifade edilen tarihi dönüm noktaları ile aynıdır. Ancak bu bölümde göç perspektifinden ele alınmış ve göç dalgaları ile neo-kolonyal aktivitelerin ardılığı ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda dönemsel göç verileri kanıt temelli bir yaklaşım geliştirilmesini sağlamıştır. Aşağıdaki tabloda ifade edildiği şekilde bu dönemler ve göç hareketleri birlikte incelenmiştir.

Tarihsel Dönem	Ana Tarihsel Olay	Tarihsel Alt Dönemler
1979-1989	Sovyetler Birliği Afganistan'ı İşgali	İşgalin İlk Dönemi (1979-1985)
		İşgalin İkinci Dönemi (1985-1989)
1989-1996	Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan Çekilmesinden Sonraki Süreç	Çekilme Sonrası Necibullah Hükümeti (1989-1992)
		Mücahitlerin İktidarı ve İç Savaş (1992-1996)
1996-2001	Taliban'ın İktidarı Ele Geçirmesi	-
2001-2014	ABD'nin Afganistan'ı İşgali	Taliban'ın İktidardan İndirilmesi ve Yeni Düzen İnşa Çalışmaları (2001-2008)
		Taliban'ın Yeniden Güçlenmesi (2008-2014)
2014-2023	ABD'nin Çekileceğini Açıklaması ve Taliban'ın Yeniden İktidarı	NATO'nun Çekilmesi (2014-2018)
		ABD-Taliban Görüşmelerinin Başlaması ve ABD'nin Ülkeden Çekilerek İktidarı Taliban'a Bırakması (2018-2023)

Tablo 4: Tarihsel Dönemler ve Olaylar

Yukarıdaki dönemlerin başlangıç ve bitiş tarihleri ile Afganistan'daki göç hareketleri arasında pozitif bir korelasyon tespit edilmiştir. Bu kapsamda, 1979'dan bugüne kadar gerçekleşen iç ve dış göç hareketleri aşağıdaki grafikte

görselleştirilmiştir. Yıllara göre ayrıntılı analiz, bu bölümün alt başlıklarında yapılmıştır.

Grafik 2: 1979-2023 Yılları Arasında ÜİYEK, Geri Döner ve Mülteci Sayısı (UNHCR, 2023)²

Afganların yer değiştirme tarihinin birçok aşamasında, dış göç iç göçten daha büyük bir hacme sahiptir. Ancak bu durum özellikle 2015 sonrasında, Afganların sığınma hakkı elde etme şanslarının azalmasıyla (Schmeidl, 23 Ocak 2019) değişikliğe uğramaya başlamıştır. İç göç ve dış göç sayıları birbirine yaklaşmıştır. Bununla birlikte, geri dönüşler de gerçekleşmiştir. Tüm bu nüfus hareketleri birlikte değerlendirildiğinde toplam nüfusta sürekli dalgalı bir seyir olmuştur. Göçün genel nüfus değişim düzeyine katkısını gösteren net göç oranı (CIA, 2023), önemli bir göstergedir. Sovyet İşgali sonrasında 1980 ila 1985 arasında -56.7/1000 oranında negatif göç oranı; Sovyetler çekildikten sonra 1990 ila 1995 arasında durum tersine dönerek 44.4/1000 pozitif göç oranı; Taliban'ın güçlenmesi ve iktidara gelmesi 1995-2000 yıllarında -6.5/1000 oranına düşüş olmuştur. 2001 ABD İşgali'nden sonra ise, nisbi güvenlik ortamında UNHCR gönüllü geri dönüş programını uygulamaya koymuş ve çok sayıda Afgan'ın Afganistan'a dönüşü sağlanmıştır (IOM, 2014: 139). Ancak

² 2023 yılı mülteci ve ÜİYEK sayısı yılın ortasına kadar elde edilen verileri kapsamaktadır. ÜİYEK verileri 1993'ten itibaren UNHCR tarafından tutulmuştur.

bu güvenlik ortamının sürdürülememesi ve Taliban'ın yeniden güçlenmesiyle geri dönüşlerde düşüşler başlamıştır. ABD'nin çekilme kararı ve Taliban'ın iktidarı devralmasıyla dış göç sayılarında büyük bir artış meydana gelmiştir.

3.1. Sovyetler Birliği İşgali ve Geri Çekilmesi

Bu alt bölümde SSCB'nin Afganistan'ı işgali ettiği dönemden, 1989'da geri çekildiği döneme kadar gerçekleşen göç hareketleri iki alt dönemde ele alınarak incelenmiştir.

3.1.1. 1979-1985 Yılları Arasındaki Göç Hareketleri

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı 1979 yılındaki işgali ile birlikte ilk neo-kolonyal kaynaklı göç dalgası başlamıştır. On yıl süren işgalin ilk beş yıllık dönemi farklı bir seyir izlemiş, ikinci beş yılı ise Sovyetler Birliği'nin ülkeden çıkışına kadar önceki dönemden farklılaşmıştır. Zira Sovyetler Birliği'nin Afganistan politikası değişikliğe uğramıştır.

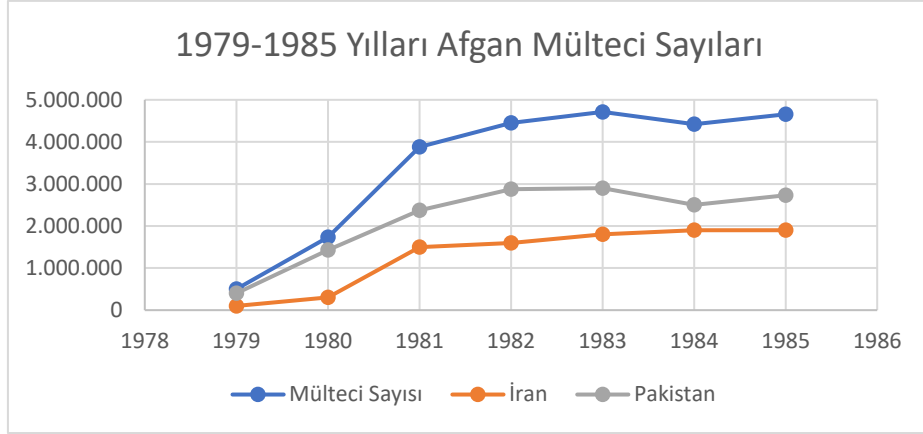
1979 öncesindeki dönemde de ülke içindeki çatışmalar, neo-kolonyal dış müdahaleler sonucunda ortaya çıkmaktaydı. Göç hareketlilikleri de 1970'lerle birlikte başlamıştır. Bu hareketlilik büyük boyutlarda olmasa da, göç eden bir nüfusun varlığından söz edilebilir (Schmeidl, 2018: 173). Daha da geriye gidildiğinde, 1890'ların ilk yıllarında Abdurrahman Han tarafından katliama uğrayan Hazaralar'ın Afganistan'dan kitlesel olarak kaçması olayı kayıtlara geçmiştir (Yegin, 2015: 42). Ancak hem kitlesel hem de neo-kolonyal kaynaklı göç hareketleri Sovyet İşgali ile kendisini göstermiştir

Sovyetler Birliği, Afganistan'ı işgal etmeden önce de ülkeye neo-kolonyal müdahalelerde bulunmuştur. Bu müdahalelerini öncelikle 1978 Komünist Darbe'nin yapılmasına verdiği büyük destek ile, daha sonra işgal ile taçlandırmıştır. Devlet Başkanı olarak Taraki yönetime getirilmiş, ülkede çeşitli reform hareketleri başlatılmıştır. Ülkedeki reformlar ilerici bir temelde gerçekleşse de toplumun politikalarla sosyolojik uyumsuzluğu, ülkede tepkilere ve çatışmalara neden olmuştur. Kadın hakları konusundaki geliştirici hamleler, yeni bir bayrak tasarlanarak İslami sembollerin çıkarılması ve komünizm çağrışımı bir bayrak kabul edilmesi gibi

olaylar; Paktiya, Laghman ve Kunar eyaletlerinde ayaklanmaların ve çatışmaların başlamasını tetiklemiştir. Sovyet destekli hükümetin karşısına, ABD destekli Mücahitler çıkmış ve ilk çatışmalarda 100 Afgan ordusu mensubu ile 4 Sovyet danışmanı öldürülmüştür. Daha sonra çatışmalar sıklaşmış ve Pakistan’a doğru yoğun bir kitlesel göç başlamıştır (Urban, 1990: 23). Hükümet tarafından hedef alınan aşiret liderleri bu göçe öncülük ederek, hareketi “hicret” veya “muhalefetin göçü” olarak duyurmuşlardır (International Crisis Group, 31 Ağustos 2009: 3). Bu göç, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra görülen o döneme kadarki en büyük göç hareketi olmuştur (Gigarde, 1984: 35).

Bu yıllarda ülke dışına göç eden nüfusun büyük çoğunluğu İran ve Pakistan’a gitmiştir. UNHCR verilerine göre, 1979’da toplam mülteci sayısı 500,000 olarak ifade edilse de 400,000’i Pakistan’da, 200,000’i İran’da olmak üzere toplam 600,000 kişi olduğunu öne süren kaynaklar da bulunmaktadır (Colville, 1 Haziran 1997). İran’a göç edenlerin büyük çoğunluğu Sistan, Belucistan ve Horasan Eyaletlerine yerleşmiştir. Pakistan, bu göç hareketlerinden sonra o dönem dünyanın en çok mülteci nüfusuna ev sahipliği yapan ülkesi olmuştur (UNHCR, 13 Eylül 1985).

Pakistan’a göç edenlerin büyük bir bölümü Afganistan’ın güneyinde yaşayan Peştunlar idi. Pakistan’da bulunan Peştun nüfus, bu göçmenlerin oraya yönelmesinde etkili olmuştur. Bu gruplar arasındaki aşiret bağı da mevcuttur. Şii olan Hazaralar ise, daha çok Pakistan’ın Şii nüfusunun ağırlıklı olduğu yerleşim bölgelerine yönelmiştir (International Crisis Group, 31 Ağustos 2009: 17). Pakistan’da hükümet politikası gereği mülteciler istedikleri yerlerde yaşayamıyorlardı. İran’da ise tersine, mülteciler gidecekleri yeri seçmekte özgürdü (IOM, 2014: 61). Ancak her iki ülke de Afgan mültecileri kucaklamış, kabul konusunda zorluk çıkarmamıştır. Bunu yaparken de “Müslüman kardeşliği” vurgusu yapılmıştır (Monsutti, 2006: 3).

Grafik 3: 1979-1985 Yılları Afgan Mülteci Sayıları (UNHCR, 2023)

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere, ilk kitlesel hareketler 1979 yılı itibarıyla başlamıştır. İlk yıl 500,000 mülteci nüfusu kaydedilmiş; çatışmalar yoğunlaştıkça toplam mülteci sayısında sürekli artışlar meydana gelmiştir. Özellikle 1981 yılında, yani Sovyet işgalinden iki yıl sonra gerçekleşen artış, bir önceki yıla göre iki kat fark etmiştir. 1980’de 1,734,921 olan mülteci sayısı; 1981’de 3,879,984’e çıkmıştır. 1983 yılına kadar artış devam etmiş ve 1984’e ufak bir düşüş ile 4,417,651 kişi olmuştur. 1985 yılında ise hafif bir yükseliş kaydedilmiştir.

1981 yılında savaşın yoğunlaşması, göç hareketlerinin daha büyük kitleler halinde gerçekleşmesinde etkili olmuştur (IOM, 2014: 31). Hizb-i İslami Gulbeddin (İslam Partisi Gulbeddin Grubu), Hizb-i İslami Halis (İslam Partisi Halis Grubu), Cemiyet-i İslami (İslam Cemiyeti), Afganistan İslami Kurtuluş Birliği, Afganistan Milli İslam Cephesi, Afganistan Ulusal Kurtuluş Cephesi ve İslami Devrim Hareketi’nden oluşan Peşaver Yedilisinin aynı yıl kurulmasıyla (Kakar, 1995), Sovyet karşıtı cephe güçlenmiştir.

1981 yılında, Mücahitler büyük gruplar halinde Kabil’e girmeye başlamıştır. Çatışmalar yalnızca başkentin çeperindeki bölgelerde değil, aynı zamanda merkezi mahallelerde de hızlanmıştır (Kakar, 1995). Çatışmaların yoğunlaşmasında ABD’nin desteğini alan Mücahitlerin birleşmesi etkili olmuştur. Buna karşılık Afgan hükümeti ve Sovyetler Birliği’nin de karşı hamlelerini sertleştirmesi ve ülkedeki asker sayısını arttırması söz konusu olmuştur. Sovyetler Birliği’nin dış istihbarat şefi Vladimir Kryuchkov’un “1981’in ilkbahar ve yazının Mücahitlerin yenilgisi açısından belirleyici olduğu” söylemi (Dobbs, 16 Kasım 1992), saldırı ve savunma stratejisinin

son derece sert olacağına kanıt niteliğindedir. Nitekim Sovyet zırhlı birlikleri 14 Mayıs 1981 tarihinde Logar'daki birçok köye girerek büyük bir sivil katliamı yapmıştır ve yerleşim bölgelerinin ekonomik geçim kaynakları yok edilmiştir. Benzer saldırıları Pervan, Nengrehar, Penşir, Kapisa, Bagram ve Çarikar'da da düzenlemiştir (Kakar, 1995). Hatta belirli bölgelerde kimyasal silah kullanıldığına dair bulgulara ulaşılmıştır (Shultz, 1982). Ancak yıl sonuna gelindiğinde, Mücahitler Afganistan'ın kırsal kesiminin büyük kısmını kontrol etmiştir (Wafadar, 1982: 147). Sonuç olarak, neo-kolonyal iki güç, vekalet savaşlarını başlatmış ve büyük bir göç dalgasına yol açmıştır.

Çatışmalar yalnızca kırsalda değil, başkent Kabil'de de gerçekleşmekteydi. 1981 yılında, askerlik görevini tamamlayan elli yaşın altındaki erkeklerin de yeniden orduya alınması yönünde kanun çıkarılmıştır. Ayrıca lise ve üniversite öğrencilerinin askerlik hizmetini tamamlamadan diploma alamamasını sağlayan bir kanun da çıkarılmıştır. Aynı yıl, ilgili yaştaki erkeklerin yarısı Kabil'i terk etmiş (Wafadar, 1982: 150) ve zorla askere alınmak istenen bir grup genç kaçarken Sovyet destekli Afgan Hükümeti tarafından halkın gözü önünde katledilmiştir. Bu durum öğrencilerin derslere girmeyerek protesto etmesi ile devam etmiştir (Kakar, 1995). Ülkede eğitim alanındaki sıkıntılar bundan ibaret olmamıştır. Binlerce öğretmen ve öğrenci rejim karşıtı olduğu için hapse atılmış, ülkede eğitmen ve öğrenci nüfusu %30 oranında azalmıştır. Afganistan'daki tek üniversite olan Kabil Üniversitesi; eğitim kadrosunun %50'sini, öğrencilerinin %30'unu göç veya çeşitli sebeplerle kaybetmiştir. Eğitim hakkı konusunda sıkıntı yaşayan gençler için daha iyi eğitim koşullarına erişim kaynaklı göçler tetiklenmiştir. Akademisyen ve öğretmenler de ülkeden kaçmıştır. Aynı durum sağlık sektörü için de geçerli olmuş, itibarsızlaştırılan doktor ve sağlık çalışanları göç etmiştir. Hastaneler halkın talebine yetişemez olmuş, çünkü ağırlıklı olarak Sovyet ve Afgan ordusuna tahsis edilmiştir (Wafadar, 1982: 152). Nitelikli ve yetişmiş nüfus ülkeden kaçmış ve büyük bir beyin göçü meydana gelmiştir.

1981'deki göç hareketlerini ateşleyen yalnızca çatışma kaynaklı olarak ortaya çıkan güvenlik problemleri olmamıştır. Aynı zamanda, devletin vatandaşını koruduğu varsayımına yönelik anlayış da ciddi şekilde zarar görmüştür. Sovyet işbirlikçisi Afgan Hükümeti'nin istihbarat servisinin bir grup elemanı, sokağa çıkma yasağından yararlanarak Kabil'deki Peştun Pazarı'na girmiş ve işletmelerin kasalarındaki 1 milyon doların üzerindeki parayı çalmıştır. Aynı tipte soygunları Sovyet askerleri de

yapmıştır. Güvenlik gerekçesiyle ev aramaları yapılırken de bu hırsızlıklar devam etmiştir (Kakar, 1995). Bu girişimler nedeniyle; Afgan halkının sadece canı değil, mal güvenliği de tehlikeye girmiştir. Dolayısıyla, ülkeden göç etmeleri için başka bir itici unsur daha ortaya çıkmıştır. Neo-kolonyal unsurlar, ülkedeki mülkiyet güvenliğini de tehlikeye atmıştır.

Ülke gittikçe fakirleşiyor ve kaynakları Sovyetler tarafından neo-kolonyal yöntemlerle sömürülüyordu. 1981 yılında üretim ve ihracat rakamları önceki yıla kıyasla %50 oranında düştü. Afganistan'ın en büyük ticari ortağı olarak görünen Sovyetler, Afgan doğalgazını ve diğer yeraltı kaynaklarını piyasanın çok altında bir fiyatla satın alıyordu. Ülke işgal edildiğinde Sovyetler tarafından hazırlanan Beş Yıllık Kalkınma Planı başarısız olmuş ve milli hasıla planlananın %70'i oranında düşük gelmiştir. Ülkedeki ekin tarlaları çatışmalarda zarar görmüştür. Kabil'de yakacak odun, et ve sabun gibi temel tüketim malzemeleri çok zor bulunuyordu. İşsizlik ciddi bir artış göstermişti. (Wafadar, 1982: 152). Sonuç olarak Afganistan'daki ekonomik refah düşüşe geçmiş ve ekonomik kaynaklı göçler başlamıştır.

Ülke işgal sonrasında, Sovyet danışmanların hakimiyetine girmiş ve bunlar sömürge valileri gibi hareket etmiştir. 1984'te yılında toplam danışman sayısının on bini bulduğu tahmin edilmekteydi (Girardet, 1984: 136). Bakanlar ve üst düzey devlet görevlileri danışmanlara sormadan karar alamıyordu. Bu durum devlet başkanı Babrak Karmal için de geçerliydi (Girardet, 1984: 138). Haliyle alınan kararlar Afgan halkının yararından ziyade, Sovyet çıkarları üzerine inşa edilmiş oluyordu. Bu durum Afganistan her yönden daha geriye gitmesine ve kitlesel göç hareketlerinin artmasına neden olmuştur.

1982 ila 1984 arasında ülkede temel politik değişiklikler olmamıştır. Sovyetler daha az iddialı siyasi kampanyalar yürütmeye başlamış ve askeri stratejilerini değiştirmiştir. Sadece askeri üsleri, ana yolları, iletişim merkezlerini ve kritik yerleşim bölgelerini savunmuştur (Kakar, 1995). Dolayısıyla çatışmalarda nispi bir azalma meydana gelmiştir. Bununla birlikte, Pakistan sınırına mayın döşeyerek sınır ötesinden gelen Mücahitlerin geçişini engellemek istemiştir. Ancak bu durum aynı zamanda göçmenlerin de geçişini engellemiş veya onların ölüm yolculuğuna çıkmasına neden

olmuştur. Hatta bu olaya “göç soykırımı” adı verilmiştir (Khan, 1991: 86). Haliyle göç verilerinde de bu yıllar arasında stabil bir durum gözlemlenmiştir.

1984 yılına gelindiğinde ülke dışına göç edenlerde bir düşüş yaşanmıştır. Bu durumun sebeplerinden biri, Sovyet ve hükümet ordusunun reaktif bir askeri strateji izlemesidir. Özellikle Kandahar ve Herat şehirlerinde kontrolü sağlamanın zorluğu fark edilmiş, bu şehirlere kısıtlı operasyonlar düzenlenmiştir (Coldren, 1985: 176). Böylece bu şehirlere göç edenlerin sayısında azalma meydana gelmiştir. Diğer sebep ise önemli bir göç rotası olan Pakistan’a gitmek, sınırındaki mayınlar nedeniyle artık eskisi kadar kolay değildir. Ancak ülke içindeki yer değiştirme hareketleri bu gelişmelerden etkilenmemiştir. İç göç tüm hızıyla devam etmiştir. Kabil’in savaş öncesi nüfusu 750,000 iken, savaş sonrasında dört yıl içinde 2 milyon olmuştur (Coldren, 1985: 170). Nüfusun artışı nedeniyle, daha önce var olan gıda probleminin üstüne, yakıt ve enerji probleminin de yaşanmasına neden olmuştur (Coldren, 1985: 172).

1984 yılı itibariyle, göç hareketlerinin güzergahında değişiklik olmuştur. Kırsaldan büyük şehirlere kaçan nüfusun artık Kabil dışındaki büyük şehirlere gitme eğilimi düşmüştür. Kabil dışındaki büyük şehirlerden de Kabil’e doğru göç akınları başlamıştır. Celalabad ve Mezar-ı Şerif, bu durumun istisnası olarak göç almaya devam eden büyük şehirlerden olmuştur. Zira iki şehirdeki nisbi güvenlik ortamı korunmuş; Türkmen ve Özbek nüfus Kabil’e göç etmemeyi tercih etmiştir (Coldren, 1985: 170).

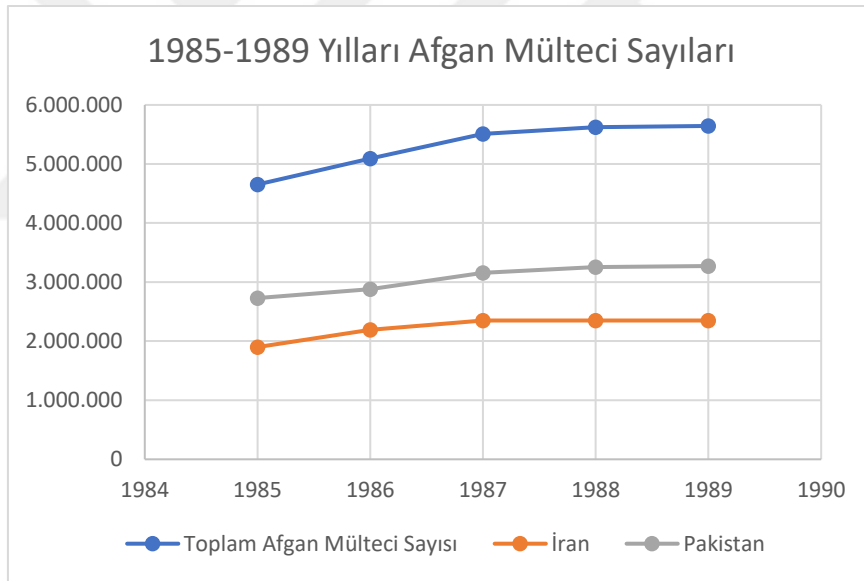
İç göç hareketlerinin hızlanmasında ve şekil değiştirmesinde, Sovyetler Birliği’nin sivil nüfusa yönelik baskısının artması etkili olmuştur. Kabil’e göç eden nüfusun büyük çoğunluğu Sovyetler’in hava bombardımanına tuttuğu ve kara operasyonu yaptığı bölgelerde ikamet eden vatandaşlardı. Bu operasyonların ikincil amacının kırsaldaki halkın endoktrine edilmeye daha elverişli olması ve Kabil’in rejimin merkezi olarak doktrinizasyon açısından doğru bir yer olması olduğu da öne sürülmektedir. Sonuç olarak Kabil’in demografik görünümü hem gelen nüfus ile hem de giden nüfus ile değişmiştir. Özellikle erkek nüfusta, orduya gidenler veya ordudan kaçanlar nedeniyle ciddi bir düşüş yaşamıştır. Orta-üst sınıfa mensup eğitilmiş nüfus ülkeyi terk etmiştir (Coldren, 1985: 170). Bu dönemde ve sonrasındaki on yıllık

süreçte, nitelikli nüfusun göçü gerçekleşmiştir. Bu beyin göçü özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika'ya yönelmiştir (IOM, 2014: 171).

1979-1985 yılları arasında meydana gelen göç hareketlerinin neo-kolonyal sömürüden kaynaklı olarak gerçekleştiği; eğitim, ekonomi ve güvenlik kaynaklı göçlerin asıl kaynağını neo-kolonyalizmden aldığı görülmektedir.

3.1.2. 1985-1989 Yılları Arasındaki Göç Hareketleri

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı İşgalinin ikinci yarısı, birinci yarısından işgalci güç adına daha zorlu geçmiştir. Politika değişikliğine giden Sovyetler, Afganistan'da işgalin farklı bir dönemine girmiştir. Bu değişiklik neo-kolonyal politikalar açısından da farklılık yaratmış ve göç akımlarında da değişikliğe neden olmuştur.

Grafik 4: 1985-1989 Yılları Afgan Mülteci Sayıları (UNHCR, 2023)

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere; işgalin ilk yıllarındaki büyük mülteci akımları, 1985 yılından sonra görülmemiştir. Dış göç devam etmektedir fakat, Afganlar daha ufak gruplar halinde göç etmektedir. 1985 yılında 4,653,193 olan toplam Afgan mülteci sayısı; 1986 yılında 5,094,283'e çıkmış; 1987'de ise 5,511,740 olarak kaydedilmiştir. Bu üç yıl birbirine yakın artışların gerçekleştiği dönemler olmuştur. 1988 ve 1989 yılları ise daha stabil geçerek sırasıyla 5,622,982 ve 5,643,989 olarak raporlanmıştır.

O yıllarda Afgan mülteci nüfusunun yaklaşık %95'ini barındıran İran ve Pakistan'daki mülteci nüfusu da grafikte görselleştirildiği üzere, genel toplam ile uyumlu bir oranda artış göstermiştir. Bu iki ülke Afganların en çok göç ettikleri rotalar olmayı sürdürmüştür. İran'da 1985 yılında 1,900,000 olan Afgan mülteciler; 1986'da 2,190,000'e çıkmıştır. Geriye kalan üç yılda sabit kalarak 2,350,000 olarak kaydedilmiştir. 1989 sonunda bu sayının 2,9 milyon civarında olduğunu belirten kaynaklar da bulunmaktadır. Bu nüfus ağırlıklı olarak Hazara ve Tacikler'den oluşmaktadır (International Crisis Group, 31 Ağustos 2009: 3).

İran'daki Afgan mülteci nüfusunun 1986'dan 1989 yılına kadar sabit kalmasının nedenlerinden biri; Irak-İran Savaşı'nın yoğunluğunun artması ve İran'ın bu yıllarda savaşı kaybeden taraf olmaya yakın olmasıdır (Wright, 2006). Afgan mülteciler, savaşın olduğu başka bir ülkeye göç etmeye çekinmiştir. Bu savaş da Afgan halkının dolaylı bir neo-kolonyal girişimden etkilenmesi ile sonuçlanmıştır. Zira Irak ve İran arasındaki savaş; Suudi Arabistan, ABD ve SSCB'nin Irak'ı desteklemesiyle sekiz yıl boyunca devam etmiştir (Encyclopedia Britannica, 7 Kasım 2023).

Pakistan'da ise, Afgan mülteci sayısında genel toplamda olduğu gibi sürekli bir artış gerçekleşmiştir. 1985 yılında 2,729,910 olan Afgan mülteci sayısı; 1986'da 2,878,100; 1987'de 3,156,000 sayısına ulaşmıştır. 1988 ve 1989 yıllarında daha ufak artışlar yaşanarak sırasıyla; 3,254,393 ve 3,272,290 mülteci nüfusu kaydedilmiştir. Bu mülteci nüfusunun büyük çoğunluğu Peştunlardan oluşmakta ve bugün hala Pakistan'da bulunan mülteci nüfusun asıl kaynağını oluşturmaktadır (International Crisis Group, 31 Ağustos 2009: 17).

1985 ile 1989 yılları arasında yaklaşık 1 milyon mülteci daha, başta İran ve Pakistan olmak üzere çeşitli ülkelere göç etmiştir. Bu bir önceki döneme göre, çok daha az yoğunluklu bir göç hareketidir. Ancak 1985 itibariyle iç göçte ciddi bir artış meydana gelmiştir (Schmeidl, 23 Ocak 2019). İç göçün artışıdaki etmenlerden biri, Afganların eskisi kadar kolay dış göç yolculuğuna çıkamamasıdır. Ülkeler, Afgan mültecilere karşı eskisi kadar esnek olmamıştır. Afganlar ise, kurtuluşu ülke içinde yer değiştirmekte bulmuş veya buna zorlanmıştır. Sonuç olarak, bu yıllarda 2-3 milyon civarında kişinin ÜİYEK statüsüne geçtiği tahmin edilmektedir (Noor, 2006: 70).

Özellikle 1985 yılından sonra kırsaldaki nüfus, savaşın bu bölgelerde sertleşmesi ile yerinden edilmiştir (IOM, 2014: 60).

1985 yılında SSCB’de meydana gelen parti genel sekreteri değişikliği, ülkedeki köklü değişikliklerin bir başlangıcı olmuştur. Dolayısıyla neo-kolonyal gücün işgali altındaki Afganistan da bu değişikliklerden etkilenmiştir. Konstantin Çernenko’nun yerine gelen Mihail Gorbaçov, ülkede perestroyka (yeniden yapılanma) ve glasnost (açıklık) gibi reformist politikalar uygulamaya başlamıştır. Ayrıca Afganistan’ın işgal edilmesinin hata olduğunu ve bu hatadan dönülmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bu iktidar sahibi değişikliği Afganistan’ın kaderini doğrudan etkilemiştir.

1987 yılında Afgan Hükümeti’nin Sovyetler Birliği tarafından atanan yeni lideri Necibullah tarafından ilan edilen Ulusal Uzlaşma planı, 1988 yılında sınırlı da olsa etkilerini göstermeye başlamıştır. Savaşın bitmesi için Mücahitlerle masaya oturmak istediğini açıklayan Necibullah, yeni bir anayasa ilan ederek İslam’ı ülkenin resmi dini olarak ilan etmiş ve siyasi parti kurma yasağını kaldırmıştır. Yeni oluşturulan Ulusal Meclis üyelerinin seçilmesi için on dokuz yıl sonra ülkede ilk kez seçim yapılmıştır (Kakar, 1995). Ortaya çıkan bu göreceli yumuşama ortamı da, göçlerin azalmasında etkili olmuştur.

1988 yılı ise, Sovyetler Birliği’nin Afganistan’dan çekilme anlaşması niteliğinde olan Cenevre Anlaşmasını, ABD ile birlikte garantör devletler olarak imzalaması nedeniyle kritik bir dönemeç olmuştur. ABD bu çekilme anlaşması ile birlikte, Mücahitleri desteklemeyi büyük oranda bırakmıştır (Saito, 2009: 3). Dolayısıyla ülkedeki silahlı hareketlerin neo-kolonyal finansmanı sekteye uğramış, çarpışmaların şiddetinde düşüş meydana gelmiştir. Mücahitler, savaşta belirleyici olan Stinger füzelerini de kullanılmayı bırakmıştır (Kuperman, 2002). Ayrıca SSCB’nin çekilmesi Mücahitler tarafından bir zafer olarak nitelendirilmiştir. Yalnız kalan Komünist Hükümetin kolay lokma olacağı düşüncesi ağır basmıştır. Çatışma yoğunluğundaki bu düşüş, Mücahitler’in erken zafer ilanı ve Sovyetler’in çekilmesi 1988 ve 1989 yıllarındaki mülteci sayısının stabil kalmasında etkili olmuştur. Cenevre Anlaşması’nın asıl imzacıları olan Pakistan ve Afganistan, birbirlerinin iç işlerini

karişmama söz vermiş, Pakistan'daki mültecilerin güvenli ve gönüllü bir şekilde geri dönmeleri için anlaşmaya varmıştır (The Geneva Accords, 14 Nisan 1988).

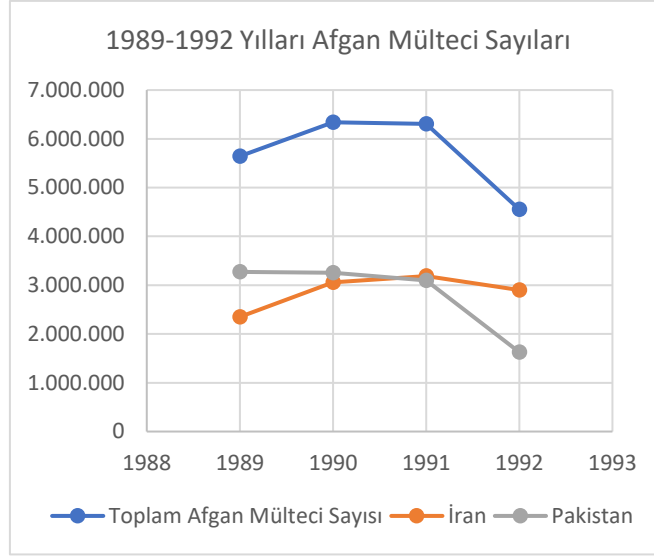
İşgalin son beş yıllık döneminde göç hareketinin izlediği seyir, ilerleyen dönemler için yanıltıcı bir tablo verebilir. Zira Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki işgal dönemi boyunca ve öncesinde izlediği neo-kolonyal politikanın sonuçları, Afganistan'ın politik geleceği açısından büyük bir yıkım getirmiştir. Özellikle *molozlaştırma (rubblization) politikası* olarak ifade edilen ve ülkede var olan her şeyin yıkılarak komünist ideolojiye göre yeniden dizayn edilmesini hedefleyen yaklaşımın sonuçları ağır olmuştur. Ülkedeki radikalleşmenin önünün açılmasına (Totten ve Bartrop, 2007: 4) ve Afganistan kaynaklı göç hareketlerinin yeni kitlesel dalgalarının başlamasına neden olmuştur.

3.2. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan Çekilmesinden Sonraki Süreç

Bu alt bölümde SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesiyle başlayan ve Taliban'ın ülkede hakimiyet kurmasına kadar geçen süreçteki göç hareketleri ele alınmıştır.

3.2.1. 1989'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan Çekilmesinden 1992 Necibullah Hükümetinin Devrilmesine Kadar Geçen Dönemde Göçler

Afganistan'da Sovyetler Birliği ülkeden çekildikten sonra on yıllık işgal dönemi sona ermiş ve yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemde Mücahitler ile Necibullah Hükümeti arasında, beklenenden fazla rekabetçi bir çatışma ortamı oluşmuştur. Tüm bu politik değişiklikler ve neo-kolonyal belirleyiciler, kitlesel göç hareketlerine de yansımıştır.

Grafik 5: 1989-1992 Yılları Afgan Mülteci Sayıları (UNHCR, 2023)

1989-1992 yıllarındaki dış göç hareketleri, yukarıdaki grafikte ifade edildiği üzere, değişken bir seyir izlemiştir. 1989'dan 1992'ye kadar kaydedilen tek yükseliş 1990 yılında meydana gelmiştir. 1989'da 5,643,989 olan Afgan mülteci sayısı, 1990 yılında 6,339,095 çıkmıştır. Böylece Afganlar artık dünyadaki toplam mülteci nüfusunun üçte birinden fazlasını oluşturmuştur. Daha sonra ise, 1992 yılına kadar sürekli bir düşüş meydana gelmiştir. 1991 yılında 6,306,301 olan mülteci sayısı; 1992 yılında 4,552,153 olarak kaydedilmiştir. Bu dönem, ilk kitlesel geriye göçlerin yaşanması açısından önemlidir.

Afganistan'daki göç hareketleri, ele alınan bu yıllarda da SSCB'nin neo-kolonyal bir güç olarak hamlelerinin sonuçlarından etkilenmeye devam etmiştir. SSCB'nin 1989 yılında ülkeden çıkması, ülkesine geri dönmek isteyen mülteci Afganların yeni kurulacak düzen için umutlanmalarına neden olmuştur. 1990 yılında Afgan mültecilerin sayısındaki genel düşüşün en büyük sebebi bu durum olmuştur. Ancak daha sonra, SSCB tarafından desteklenmeye devam eden Necibullah hükümeti ile ABD tarafından desteklenen Mücahitler arasındaki çatışma ve Mücahitlerin kendi arasındaki iktidar rekabeti sertleşmiş, aranan barış ortamına tam olarak ulaşamamıştır. Bu nedenle, 1991 itibarıyla Afganlar dış göç hareketlerine düşük seyrirde devam etmiştir. 1992 yılında ise Mücahitlerin kesin zaferi ile kitlesel geriye dönüşler başlamıştır.

Bu dönemde İran’da mevcut olan Afgan mülteci nüfusu incelendiğinde; genel yükseliş ile uyumlu olarak 1990 yılında ciddi bir artış görülmektedir ve toplam Afgan mülteci sayısı 3,061,110’a çıkmıştır. 1991 ise, genel sayıdaki düşüşe rağmen İran’ın aldığı göçte bir artış meydana gelerek 3,186,616 mülteci kayda geçmiştir. 1992 yılında genel düşüşün yansıması 2,900,666 Afgan’ın ülkede kalmasıyla sonuçlanmıştır.

Pakistan’da ise 1990’daki genel sayıda bir yükseliş olmasına rağmen; bir önceki yıla göre düşüş yaşanarak, Afgan mülteci nüfusu 3,253,000 olarak hesaplanmıştır. İlerleyen yıllarda toplam nüfustaki düşüş eğrisi, Pakistan’daki Afgan nüfusuna yansımıştır. Böylece 1991’de 3,098,000; 1992 ise 1,627,000 mülteci nüfusu ülkede kalmıştır.

1990 yılında İran’a yönelik dış göçteki ciddi artış, toplam Afgan mülteci nüfusunu etkileyen bir akım olmuştur. Genellikle en yüksek Afgan mülteci nüfusuna sahip Pakistan’ın o güne kadarki genel toplama daha fazla etki ettiği görülmesine rağmen, bu yıl İran’a yönelen göçün belirleyici olduğu tespit edilmektedir. Pakistan’da ise aksine bir düşüş görülmüş ama yine de toplam Afgan mülteci sayısında önemli bir artış kaydedilmiştir. Bu durumun en temel sebebi, mezhepsel nedenlerde aranabilir. ABD’nin destek verdiği Mücahitlerin içinde bulunan farklı silahlı örgütler, büyük oranda Sünni radikal gruplardan oluşmaktadır. Bu grupların yükselişe geçerek, Afganistan’da hakimiyet kurmaya başlaması Şii grupları endişelendirmiştir. İran’a göç eden grupların da ağırlıklı olarak Şii Hazaralar ve Tacikler’den oluştuğu göz önüne alındığında; 1990 yılındaki bu büyük kitlesel göçün nedeninin, mezhepsel nedenlerden kaynaklanan halihazırdaki ve ortaya çıkabilecek potansiyel problemler olduğu tespit edilmektedir. Aynı sebepten kaynaklı olarak da; ağırlıklı Peştun nüfusun göç ettiği Pakistan’daki mülteci topluluğunda düşüş meydana gelmiştir. Zira bu grup Sünni ağırlıklı ve çoğunlukla Mücahitleri destekleyenlerden oluşmaktadır. 1991 yılında da iki ülkedeki nüfus açısından aynı eğilim devam etmiştir.

1990 yılındaki bu dış göç dalgasının bir diğer sebebi ise, Necibullah Hükümetine darbe girişiminde bulunan ordu içindeki Halkçılar’ın başarısız olması neticesinde ülkeden kaçmaları olmuştur. Bu grup Perçem grubunun bir parçası olan Necibullah’ın reformlardan rahatsız olarak, onu devirme girişiminde bulunmuştur.

Darbe başarısız olunca, Afganistan'ı terk etmişlerdir (The New York Times, 8 Mart 1990).

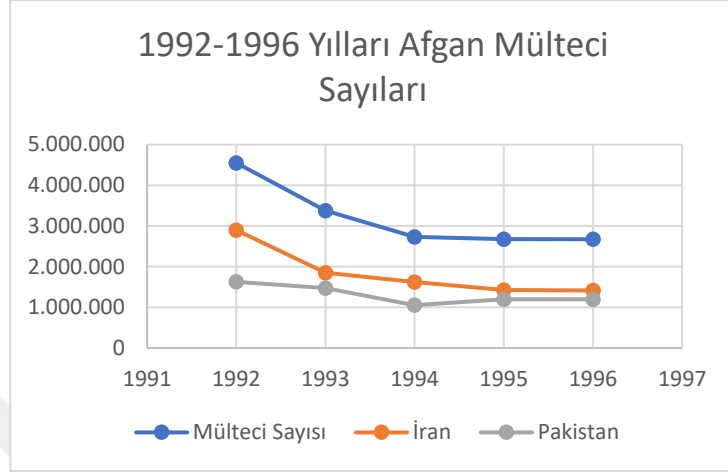
1992 yılı, Afganistan'daki göç hareketleri açısından en önemli dönemeçlerden birini oluşturmaktadır. Bir yılda yaklaşık 1,8 milyon Afgan mülteci ülkesine geri dönmüştür. Dönüşlerin büyük bir kısmı Pakistan kaynaklı iken; İran'dan da ülkeye dönüş yapanlar olmuştur. Dönüşlerin asıl sebebi 1992 yılında Komünist Hükümetin devrilmesi ve Mücahit Hükümeti'nin kurulmasıdır. Pakistan'daki mülteci nüfusu büyük bir umutla geri dönerek, neredeyse yarı yarıya düşmüştür. Ülkeye geri dönenlerin yanında, Mücahitlerin iktidarı ele geçirmesi nedeniyle endişe duyan ve ülke dışına göç eden ağırlıklı orta-üst sınıfa mensup eğitilmiş bir kesim de olmuştur (Stigter, 2006: 113). Bununla birlikte, ülke içinde yerinden edilenlerin bir kısmı da eski ikamet bölgelerine geri dönmüştür. Ancak ÜİYEK statüsündeki kişiler o dönemde düzenli olarak kayıt altına alınmadığı için, sayısal değişiminin tespit edilmesi oldukça zordur.

Sonuç olarak bu dönemde, Amerikan neo-kolonyalizmi, Sovyet neo-kolonyalizmine galip gelmiştir. Amerikan Dışişleri Müsteşarı Robert Kimmitt'in Nisan 1990 yılında yaptığı konuşmasında belirttiği temel hedefe büyük ölçüde ulaşılmıştır. Bu çerçevede bir Afgan hükümetinin kurulması hayata geçirilmiş ve mülteciler için nispeten güvenli bir dönüş gerçekleşmiştir (Eliot, 1991: 132). Bununla birlikte, ABD ile aynı safta bulunan ve Afganistan'da katı bir İslami rejim kurulmasını hedefleyen (Eliot, 1991: 131) Pakistan için de ikili bir kazanım elde edilmiştir. Hem Afgan mültecilerin bir kısmı evlerine dönmüş, hem de Mücahitler iktidarı ele geçirmiştir. Yine aynı safta bulunan Suudi Arabistan da Mücahitlerin içindeki Vehhabiler grubuna destek vererek, Afganistan'da güç elde etmeye çalışmıştır.

3.2.2. Mücahitlerin İktidarı Ele Geçirmesinden Taliban'ın İktidarına Kadar Geçen Süreçte Göçler

1992 yılında Afganistan tarihindeki dönüm noktalarından biri gerçekleşmiş ve 1978'den beri süren komünist rejim yıkılmıştır. İktidarı ABD destekli Mücahitler devralmıştır. Mücahitler çok fazla siyasi fraksiyonun bir arada olduğu, hepsinin de iktidarı hedeflediği geçici bir koalisyon oluşturmuştur. Ancak bu birliktelik çok sürmemiş ve kısa sürede kendi aralarında ihtilafa düşmüşlerdir. Bu durum 1996 yılına

kadar sürececek bir iç savaşı başlatmıştır. 1994 yılında Taliban adlı silahlı örgütün kurulması da bu dönemde yeni bir etkili faktörün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla göç hareketleri de tüm bu gelişmelerden etkilenmiş ve son incelenen dönemden farklı bir seyir izlemiştir.

Grafik 6: 1992-1996 Yılları Afgan Mülteci Sayıları (UNHCR, 2023)

1992-1996 yılları arasında toplam Afgan mülteci sayısı yukarıdaki grafikte görselleştirildiği üzere, sürekli azalan bir eğriye sahip olmuştur. 1992 yılında 4,552,153 olan Afgan mülteci sayısı, büyük bir düşüş kaydederek, 1993 yılında 3,374,575'e gerilemiştir. 1994 ve 1995'te devam eden azalma sırasıyla; 2,731,166 ve 2,679,132 olarak gerçekleşmiştir. 1996 yılına gelindiğinde, diğer yıllara oranla daha ufak bir gerileme ile 2,674,234 olmuştur. Mülteci sayısında sürekli bir azalma yaşanmasına rağmen, azalma hızında zamanla bir yavaşlama tespit edilmiştir. Mülteci nüfusunun azalmasından da anlaşılacağı gibi, bu yıl aralığı Afganistan'ın istikrarlı bir şekilde geriye göç aldığı bir dönem olmuştur.

İran'daki Afgan mülteci nüfusu da genel toplam ile uyumlu bir seyir izlemiştir. 1992 yılında 2,900,666 olan Afgan mülteci sayısı; 1993'te 1,850,000'e düşmüş; 1994 yılında 1,623,331 olarak gerçekleşmiştir. 1995 ve 1996 yılı itibariyle düşüş devam etse de azalma hızı yavaşlayarak sırasıyla; 1,429,038 ve 1,414,659 sayılarına gerilemiştir (UNHCR, 2023).

Pakistan'da ise İran'dan biraz farklı bir durum görülmüştür. 1992 yılında 1,627,000 Afgan mülteciye ev sahipliği yaparken; 1993 yılında 1,476,876'e düşen mülteci sayısı; 1994 yılında 1,053,000'e kadar gerilemiştir. 1995 itibariyle tekrar artışa

geçen Afgan mülteci nüfusu, 1,200,000'e ulaşmıştır. Bir sonraki yıl ise sayı sabit kalarak mülteci sayısı stabil bir eğri izlemiştir (UNHCR, 2023).

1993 yılı, bir önceki yılda gerçekleşen gelişmelerin etkilerinin sürdüğü bir yıl olmuştur. ABD destekli Mücahitlerin iktidarı devralması ile Afgan mülteciler kitleler halinde evlerine dönmeye devam etmiştir. 7 Mart 1993 yılında Suudi Arabistan ve Pakistan'ın destekleriyle imzalanan İslamabad Anlaşmaları, kısa da olsa iyimser bir barış havası yaratmıştır. Pakistan ve Suudi Arabistan, kendi destekledikleri güçlerin yönetimde olması için çabalamıştır. Ancak Ahmed Şah Mesud ve Gulbeddin Hikmetyar arasındaki güç paylaşımı anlaşmazlığı, savaşın tekrar alevlenmesine neden olmuştur (Rubin, 1994: 187).

Afganistan'da 1993 yılında yaygın iç savaşın istisnası Herat olmuştur. İsmail Han'ın komutanlığından alınan Herat, Cemiyet-i İslami kontrolüne geçerek; ülkedeki en güvenli yerlerden biri haline getirilmiştir. Dolayısıyla kitlesel göç hareketlerinin çekim merkezi haline gelerek; İran'dan Şii olmalarına karşın, Sünni örgüt hakimiyetindeki bu bölgeye gelen Afganlar olmuştur. Bununla birlikte, İran'ın zorla gönderdiği göçmenlerin de merkezi olmuştur (Rubin, 1994: 189). Ülke genelindeki tabloya mezhepsel grupların politik güçleri açısından bakıldığında; 1993 yılında Şiiilerin hiç olmadığı kadar söz sahibi ve özerk olduğu görülmektedir. Özellikle Hazaralar'ın İran'dan aldıkları destekle bunu sağladığı görülmektedir (Rubin, 1994: 189). Bu bölgelere yönelik Şii mezhebe mensup Afganların göçü, kazanılan bu politik güçle açıklanabilir.

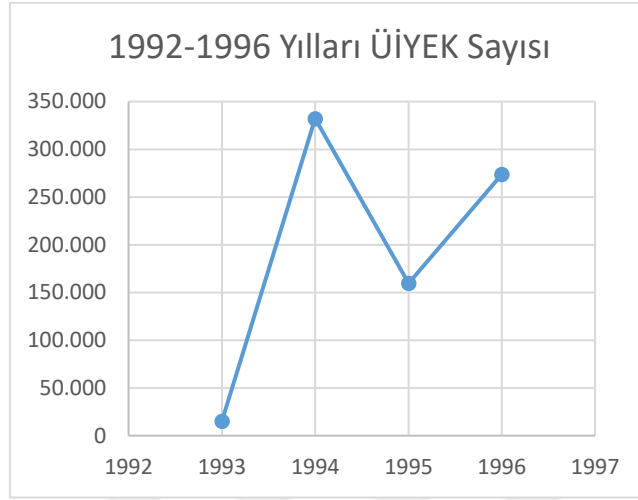
1994 yılında da aynı saiklerle hareket eden Afgan göçmenler; başta Pakistan ve İran olmak üzere ülkeye geri gelmiştir. Geriye göçün başlamasında etkili olan diğer bir etmen ise, İran ve Pakistan'ın Afgan mültecilere karşı eskisi kadar hoşgörülü bir politika takip etmemesi olmuştur. 1990 yılında Pakistan'da ve 1992 yılında İran'da başlatılan UNHCR destekli ilk gönüllü geri dönüş programı da, etkilerini bu yıl göstermeye başlamıştır (Turton ve Marsden, 2002: 1). Bir gönüllü dönüş programı da Tacikistan'da başlatılarak; Afganların ülkelerine geri dönüşü sağlanmıştır (Rubin, 1994: 190).

1995 ve 1996 yılları ise, geriye dönüşler devam etse de, ülkedeki iç savaş ortamı daha yıkıcı ve belirgin etkilerini göstermeye başlamıştır. Bu durum mültecilerin

geriye dönüşlerinde gözle görülür bir azalma olmasına neden olmuştur. Zira 1994'te Pakistan desteği ile kurulan Taliban, hızla ülkedeki kontrolü ele geçirmeye başlamıştır (Schmeidl, 23 Ocak 2019). İdeolojik olarak diğer tüm ana akım örgütlere göre daha radikal bir konumda bulunan Taliban, ülkelerine dönmeyi düşünen Afganların gelecekları konusunda endişelenmelerine neden olmuştur; geriye göçün yavaşlamasının ana sebebi olmuştur (Loschmann v.d., 2017: 80). Özellikle 1996 yılında ülkenin başkenti Kabil de Taliban'ın kontrolüne geçince, Afganistan'ın yönetimi büyük oranda bu radikal grubun elinde toplanmıştır. Taliban, İslami hukuk yorumuna göre mahkemeler kurmuş; halka açık infazlar ve vücut bütünlüğüne zarar veren cezalar uygulamıştır. Kadınlar ve kız çocuklarına toplumsal alanda yer bırakılmamıştır. Sağlık gerekçesi dışında, evden çıkmaları ve çalışmaları yasaklanmıştır. Kırsal alandaki durum daha da kötüydü; tecavüz, zorla evlilik ve kaçırma olayları yaygınlaşmıştı. Şii nüfus zorla Sünnileştirilmeye çalışılıyordu (United States Department of State Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 1997). Üstelik ülke yıllardır büyük bir savaş ve çatışma altında, ekonomik olarak geriye gitmişti. Sulama sistemleri, yollar, meyve bahçeleri ciddi zarar görmüştü. Mayınlı alanlar tarımsal sahaları kısıtlamıştı ve ülkeye geri dönmeye çalışanlar için engel oluşturuyordu (United States Department of State Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 1997). Dolayısıyla, insanlar ülkeye geriye göçle döndüklerinde ekonomik geçim kaynaklarına ulaşmaları daha da zorlaşmıştı.

1995 yılında Pakistan'daki mülteci sayısındaki artış yine Taliban'ın ülkenin büyük kısmında hakimiyet kurmasından kaynaklıdır. Zira Mücahitler ve destekçilerinin bir kısmı Taliban'a yenilmiş ve Pakistan'a göç etmiştir. Bu göç özellikle Ocak 1995'te Kandahar'ın Taliban'ın eline geçmesi (Mapping Militant Organizations, Haziran 2018), Kabil'de 60 bin sivilin öldürölmesi (Dorronsoro, 2007) ve aynı yılın Kasım ayında saldırıların yoğunlaşması ile kitleselleşmiştir. Taliban, Kabil bombardımanını durdurmasının ön şartı olarak hükümet güçlerinin şehri terk etmesini sunmuştur. Nitekim Rabbani Hükümeti ve destekçileri, bu ultiatom sonucunda çekilmiştir (Amnesty International, 1995b). Pakistan, en yakın sınır kaçış bölgesi olması nedeniyle, göçler bu ülkeye doğru gerçekleşmiştir. Ayrıca İran bu yıl Afganistan sınırını kapatarak, mülteci akınını durdurmayı hedeflemiştir (Government

of Pakistan ve UNHCR, 5 Eylül 2005: 18). Bu nedenle, dış göç İran yerine Pakistan'a yönelmiştir.

Grafik 7: 1992-1996 Yılları ÜİYEK Sayısı (UNHCR, 2023)

Afganistan'da bu dönemde gerçekleşen göç hareketlerinin büyük bir bölümünü geriye göçler oluştursa da iç göçler de önemli yer tutmaktadır. Özellikle 1993 itibarıyla UNHCR verilerinin ÜİYEK sayılarını da içermeye başlaması, iç göçler hakkında veri temelli fikir sahibi olmamızı sağlamıştır. Ancak bu sayılar da gerçek hareketlerin eksik bir yansımasıdır (Schmeidl, 23 Ocak 2019). Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere; 1993 yılında oldukça düşük olarak 15,000 tespit edilen ÜİYEK'ler, 1994 yılında büyük bir sıçrama ile 332,200 sayısına ulaşmıştır. Bir sonraki yılda bir düşüş görülerek 159,600 olan bu statüdeki kişiler; 1996 yılında tekrar artarak 273,840 olmuştur.

1994'te ekonomik ve insani koşullar özellikle Kabil'de yaşayan Afganlar için oldukça kötüleşmiştir (Khalilzad, 1995: 147). Başkentin nüfusu yoğun bombardıman nedeniyle göç edenlerden kaynaklı, 600 bin kişi kadar düşmüştür. Bir çoğu Celalabad ve kuzeydeki şehirlere doğru göç etmek zorunda kalmıştır (Khalilzad, 1995: 149). Bu yıl ülkede kitlesel iç göç akınlarında ciddi bir ivme kaydedilmiş ve bunun en temel sebebi Mücahitler arasındaki çatışmaların (International Crisis Group, 31 Ağustos 2009: 4) belirli bölgelere de yayılması olmuştur. Pakistan sınırı kapatıldığı için ülkeden kaçamayan nüfusun bir bölümü, ülkedeki diğer şehirlere göre nispeten daha güvenli olan Celalabad'a göç etmiştir. 1994'te kayıt altında alınan 332,200 kişinin 250,000'inin Celalabad'a gidenler olduğu tahmin edilmektedir (Amnesty International, 1995a). Mezar-ı Şerif ve Kunduz ise, 1994 yılında çatışmaların yeni

başladığı şehirlerdendir (Mapping Militant Organizations, Haziran 2018). Bu yılın sadece ilk yarısında sivillerin yaşadığı bölgelere, Raşid Dostum tarafından yapılan saldırılarda 25 bin sivil öldürülmüştür. Dostum Sovyetler Birliği'nin mirasçı devleti Rusya tarafından, Özbekistan lideri İslam Kermimov üzerinden desteklenmiştir. Rusya, Hikmetyar veya Rabbani'nin iktidara gelerek radikal grupların Afganistan'da yönetimi ele almasını bu yolla engellemeye çalışmıştır. “Yakın çevre” olarak nitelendirdiği Orta Asya devletlerine sığraması muhtemel, tehlikeli bir politik yapıyı uzak tutma isteğinde olmuştur. Böylece neo-kolonyal müdahalesini farklı bir temelde devam ettirmiştir (Khalilzad, 1995: 151).

İran, Pakistan, Özbekistan, Hindistan ve Suudi Arabistan diğer bölgesel güçler olarak, ülkedeki farklı grupları desteklemeyi ve vekalet savaşlarını sürdürmüştür (Khalilzad, 1995: 152). 1995 yılında bu kadar fazla uluslararası ve neo-kolonyal gücün etkin olduğu Afganistan, Zalmay Khalilzad (1996) tarafından Büyük Oyun'a referans verilerek “Mini Büyük Oyun” alanı olarak adlandırılmıştır. Rusya, İran ve Özbekistan; Dostum, Ahmet Şah ve Hikmetyar'a açık bir şekilde askeri ve manevi destek verdiğini ifade etmiştir. Bu destek Taliban'ın karşısındaki güçleri kuvvetlendirmek için yapılmıştır (Magnus, 1997: 115). Suudi Arabistan ve Pakistan ise, Taliban'ı doğrudan; ABD ise dolaylı olarak desteklemiştir. Taliban kontrolündeki Afganistan üzerinden, Türkmen petrol ve gazını Pakistan'a taşımak adına gerekli olan boru hatlarının inşası için, Amerikan Unocal ve Suudi Delta şirketleri 2 milyar dolarlık bir anlaşma sağlamıştı. Unocal şirketi açık bir şekilde, Kabil ellerine geçmeden önce Taliban'a nakdi olmayan ikramiye ödemeleri yaptığını ifade etmiştir (Magnus, 1997: 117). Dolayısıyla bu neo-kolonyal savaşın kazananı 1996 itibariyle ikinci grup olmuştur.

Ülkedeki yer değiştirmelerin aynı zamanda etno-politik bir tarafı da bulunmaktadır. Afgan devletinin eski dönemlerinden beri süregelen devlet inşası kapsamındaki Peştunlaştırma politikası da, ülke içinde zorla yer değiştirmenin sebeplerindendir. Yönetici aşiretlerin coğrafi erişim alanı genişletilerek, Peştunların ülkenin birçok yerinde söz sahibi olması hedeflenmiştir (Dupree, 1980). Özellikle ülkenin kuzeyinde zayıf olan Peştun nüfusu zenginleştirilmeye çalışılmış; Türkmen, Tacik ve Özbekler yerinden edilmiştir (Schmeidl v.d., Mayıs 2010: 9). Bu politika Mücahitler tarafından da takip edilerek, ÜİYEK statüsündeki kişilerin artmasına sebep olmuştur.

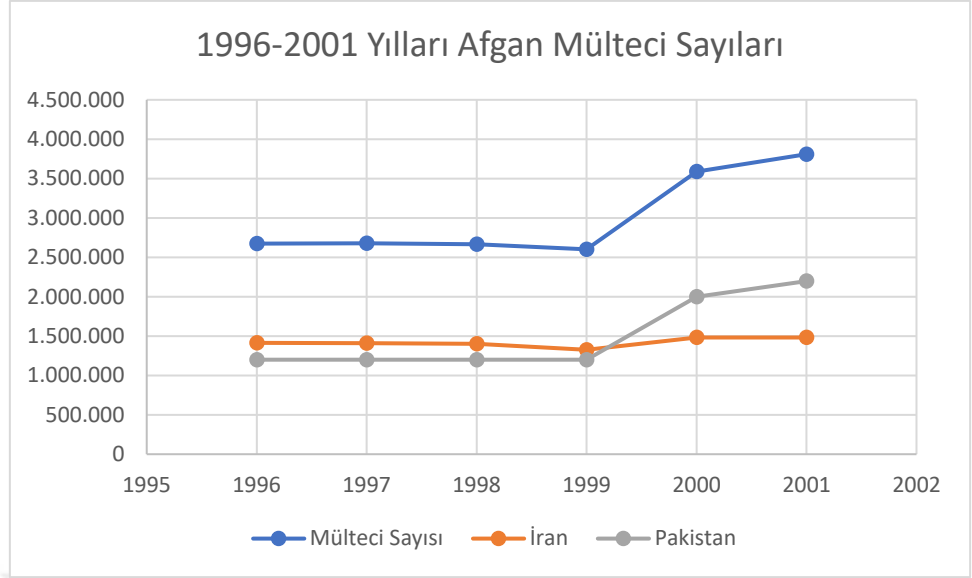
1995'te ise, çatışmalar kırsal alandan başkente doğru kaymaya başlamıştır. Üstelik Taliban ülkedeki güçlü aktörlerden biri haline gelmiştir ve ülkenin taşra kesiminin neredeyse tamamını ele geçirmiştir. Ele geçirilen bölgelerde güvenlik sağlanmıştır. Yeni hedef; Kabil ve çevre şehirlerinin ele geçirilmesi olarak belirlenmiştir (Bose ve Maley, 2018: 3). Dolayısıyla ülke içinde yer değiştirme eğiliminde kısmi bir azalma meydana gelmiştir.

1996 yılında, Taliban Kabil'i zapt ederek ülkenin kontrolünü ele almıştır. Mücahit gruplar ve Taliban'ın rakibi olan diğer grupların destekçileri, bu gelişme üzerine belirli bölgelerde konuşlanmaya devam etmiştir. Bu nedenle ülke içinde yer değiştiren kitlesel gruplar, kendilerini güvende gördüklere yerlere doğru ilerlemiş ve ülkenin kuzeyine doğru iç göçler artmıştır. Özellikle Dostum ve Mesud tarafından kontrol edilen üç kuzey şehrinde yoğunlaşma olmuştur (United States Department of State Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 1997).

ABD'nin neo-kolonyal politikaları kapsamında desteklediği Taliban, ülkedeki yeni vekaleten güç olarak bu dönemde ortaya çıkmıştır. ABD uzun süre destek verdiği Mücahitler yerine; daha yekpare görünen, sert bir militer ve hiyerarşik yapıya sahip Taliban'ı desteklemiştir. Taliban iç savaş döneminde, ülkedeki göç akınlarının önemli belirleyicilerinden biri olmuştur. Rusya ise Taliban karşısında, Hikmetyar ve Dostum'u desteklemiştir (Magnus, 1997: 115).

3.3. Taliban'ın Afganistan'da Hakimiyet Kurması

Taliban 1996 yılında Afganistan'ın büyük bir kısmında hakimiyeti ele geçirmiş ve başkent Kabil'i kontrol altına almıştı. 2000 yılına gelindiğinde ülkenin %90 Taliban'ın kontrolü altına girmişti (International Crisis Group, 31 Ağustos 2009: 4). Radikal dini ideoloji üzerine inşa edilen Taliban, ülkede zaten kısıtlı olan özgürlük alanını iyice daraltmıştır. Ancak ülkedeki iç savaş ve çatışma yerini nisbi güvenlik ortamına bırakmıştır. Beş yıla yakın iktidarda kalan Taliban, 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD işgali ile 2001 yılında yönetimden indirilmiştir. Bu dönemdeki kitlesel göç akımları da Taliban'ın Afganistan'daki politikalarından ve neo-kolonyal dış güçlerin müdahalelerinden etkilenmiştir.

Grafik 8: 1996-2001 Yılları Afgan Mülteci Sayıları (UNHCR, 2023)

1996-2001 yılları arasındaki mülteci sayılarında yukarıdaki grafikte ifade edildiği üzere, 2000 yılına kadar ciddi değişikliklerin yaşanmadığı tespit edilmektedir. Dolayısıyla 21. yüzyılın başına kadar Afganistan kaynaklı dış göçlerin ve Afganistan'a yönelik geriye göçlerin oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. 1996 yılında 2,674,234 olan mülteci sayısı; 1997, 1998 ve 1999 yıllarında sırasıyla, 2,676,675; 2,667,118 ve 2,601,690 olarak kayıt altına alınmıştır. 2000 yılı ise, Afgan mülteci sayısında önemli bir sıçrama gerçekleşerek 3,587,327'e çıkmıştır. Bu yıl itibarıyla, Afganlar dünyadaki en büyük mülteci nüfus olma özelliklerini muhafaza etmiştir (Castles ve Miller, 2008: 247). Aynı artış 2001 yılında bir önceki yıl kadar olmasa da devam ederek, mülteci sayısı 3,809,763'e ulaşmıştır.

Afgan mülteci nüfusunun %95'ine yakını barındıran Pakistan ve İran'daki durum ayrı ayrı incelendiğinde; iki ülkenin de 2000 yılına kadar toplam mülteci sayısı ile uyumlu bir eğriye sahip olduğu tespit edilmektedir. İran'da 1996, 1997, 1998 ve 1999 yıllarında sırasıyla, 1,414,659; 1,411,759; 1,400,722 ve 1,325,724 Afgan mülteci kayıt altına alınmıştır. 2000 ve 2001 yıllarında İran'da yaşayan mülteci sayısı sabit kalarak 1,482,000 olarak raporlanmıştır (UNHCR, 2023). 2000 yılında bir önceki yıla göre bir yükseliş tespit edilse de oransal olarak genele göre daha düşük bir artış olmuştur.

İran’da 1996 yılından itibaren görülen ve 1999 yılına kadar gerçekleşen Afgan mülteci nüfusundaki tedrici düşüş; ülkede artan işsizlik ve halkın Afganlara karşı tepkisinin yükselmesinden kaynaklı bir politika değişikliğinin sonucudur (Nakanishi, 2008: 17). 1997 yılında İran’ın tüm Afganların ülkeyi terk etmek zorunda olduğunu ilan etmesi (Castles ve Miller, 2008: 193), Afganların ülkelerine dönüşünü zorunlu kılmıştır. İran, Aralık 1998 tarihinde başlayarak bir sonraki yılın ocak ayına kadar 10,000 civarında Hazara ve Tacik’i Afganistan’a zorla göndermiştir. 1999 yılı içinde ise yaklaşık 75,000 Afgan daha zorla ülkelerine yollanmıştır (United States Department of State Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2000). Bu nedenle bu yıl ülkeye geri gelen Afganların büyük çoğunluğu İran’dan zorla gönderilenlerden oluşmaktadır (UNHCR, 2023)

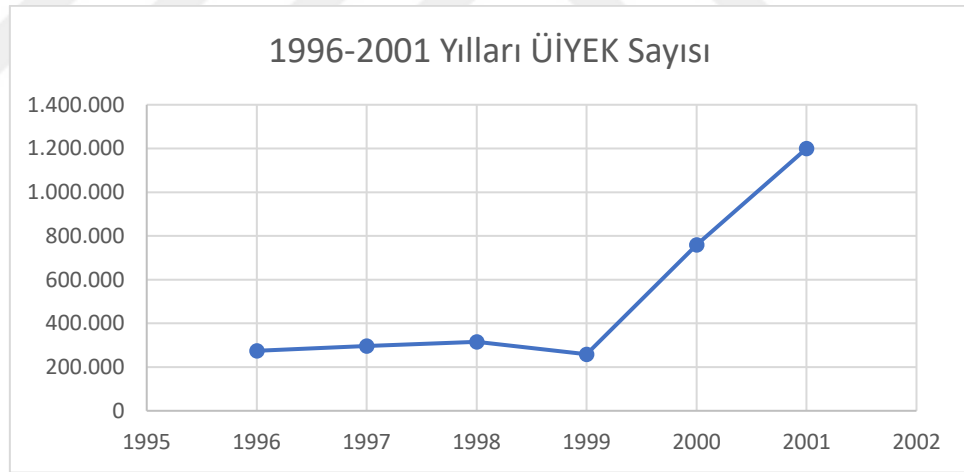
Pakistan’ın ise, 1996 yılından 1999 yılına kadar 1,200,000 Afgan mülteciye ev sahipliği yaptığı UNHCR tarafından kaydedilmiştir. Ancak 2000 yılında, toplam mülteci sayısındaki artışın Pakistan’a gelen Afgan mültecilerden kaynaklı olduğu saptanmıştır ve ülkedeki mülteci sayısı 2,000,000’a yükselmiştir. 2001 yılında mülteci sayısındaki yükseliş, hızı yavaşlayarak devam etmiş ve 2,197,821 olmuştur (UNHCR, 2023)

Bu dönemde Taliban’ın ülke genelinde zor kullanarak ve insan hakları ihlalleri yaparak, göreceli bir asayiş ortamı yarattığı görülmektedir. Bu nedenle 1996 ila 1999 yılları arasında, ciddi bir dış göç akımı görülmemektedir. 1996 yılında Pakistan, Özbekistan ve Tacikistan’ın sınırlarını Afganistan’a kapatması da bu durum üzerinde etkili olmuştur (Obayd ve Karataş, 2021: 80). Ancak 2000 yılında büyük bir sıçrama ile başlayan ve 2001 yılında devam eden dış göç akımlarının Pakistan’a yöneldiği, ev sahibi ülkedeki mülteci sayılarından tespit edilmektedir. Bu dönemde göç edenlerin önemli bir kısmının eğitilmiş ve kentli nüfus olduğu kayda alınmıştır. Üniversite eğitimi görmüş nüfusun göç oranı %23.2; doktorların göç oranı ise %9.1’dir (World Bank, 2011a).

2000 yılı Taliban ile ülkenin %10’unu kontrol eden Kuzey İttifakı arasında şiddetli çatışmaların olduğu bir yıldır. Kuzey İttifakı’nın kontrol ettiği alan sınırlı olsa da nüfus yoğunluğu yüksekti. Bu çatışmalar esnasında, ülkeden Pakistan’a bir dış göç hareketi başlamış ve bir yıl gibi bir sürede 1 milyona yakın kişi göç etmiştir (Garrote-

Sanchez, 2017: 5). Göç edenlerin arasında önemli bir Kuchi nüfusu olduğu saptanmıştır (Schmeidl, 23 Ocak 2019). Bununla birlikte, 1998 yılında ABD'nin Nairobi ve Darüsselam'daki Büyükelçiliklerine yönelik gerçekleşen terör saldırılarının faili El-Kaide lideri Usame Bin Ladin olarak tespit edilmiş; El-Kaide üyesi teröristlerin ve Bin Ladin'in Afganistan'da saklandığı öne sürülerek, Taliban'ın suçluları ABD'ye teslim etmesi talep edilmiştir. Ancak ABD talepleri karşılanmadığı için, Afganistan'a yönelik ticari ve ekonomik ambargo uygulamıştır (PBS, 30 Ağustos 2021). Bu ambargo ülkedeki ekonomik koşulları etkilemiş; göçü tetikleyen neo-kolonyal unsurlardan biri olmuştur.

2001 yılında gerçekleşen 11 Eylül Terör Saldırıları sonrasında, ABD'nin Taliban'ı bu saldırıyı gerçekleştiren El-Kaide ile ortaklık kurma ve liderlerini saklama suçlamasıyla giriştiği Ekim ayındaki işgal; yeni bir kitlesel göçün başlamasına neden olmuştur. ABD'nin başını çektiği uluslararası askeri kuvvetler, Taliban'ın iktidardan indirilmesi için savaş başlatmış; sivil Afganlar kendi güvenliklerini sağlamak için hem ülke içinde yer değiştirmiş hem de ülke dışına doğru kaçmıştır.

Grafik 9: 1996-2001 Yılları ÜİYEK Sayısı (UNHCR, 2023)

1996-2001 yılları arasında, ülkede iç göç önemli bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde ülke içindeki yer değiştirme eğilimi ile dış göç eğilimi arasında benzer bir desen bulunmaktadır. 1996-1999 yılları arasında ÜİYEK sayısı daha stabil bir seyir izleyerek sırasıyla, 273,840; 296,795; 315,800 ve 258,625 olarak kayda geçmiştir. 2000 yılında ani bir yükselişle 758,625 olan ÜİYEK sayısı; 2001 yılında artışa devam ederek 1,200,000'e ulaşmıştır.

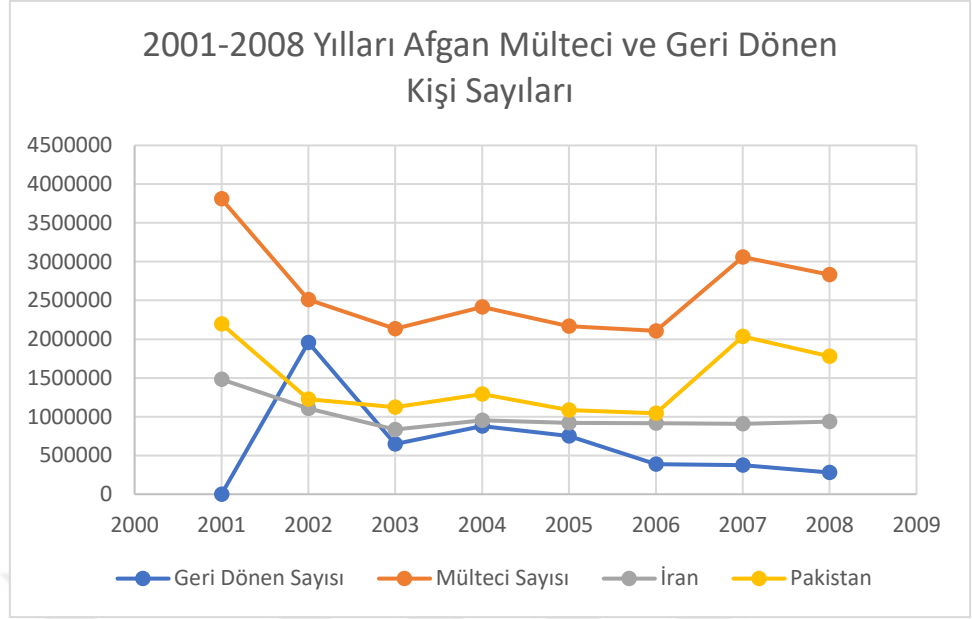
2000 yılındaki yükseliş, dış göç verilerinde ifade edildiği üzere Taliban ile Kuzey İttifakı arasındaki çatışmaların şiddetlenmesinden kaynaklanmaktadır. 2001 yılında ise, şiddetli çatışmalar devam etmiş ve ABD'nin ülkeyi neo-kolonyal temelli işgali gerçekleşmiştir. İşgal ile birlikte 1 milyon kişinin ülke içinde yerinden edildiği tespit edilmiştir (International Crisis Group, 31 Ağustos 2009: 1). Bu durum iç göç verilerinde ciddi bir artışa sebep olmuştur. Bundan sonraki süreç ABD'nin Afganistan'da 20 yıl kalması ile şekillenmiştir.

3.4. ABD'nin Afganistan'ı İşgal Etmesi

Bu alt bölümde ABD'nin Afganistan'ı işgaliden, 2014 yılında NATO'nun çekilmesine kadar geçen süreçte göç akımları kapsamında ele alınmıştır.

3.4.1. ABD İşgali ile Taliban'ın Devrilmesi ve Yeni Bir Düzen İnşası Esnasındaki Göç Hareketleri

2001 yılı Afganistan için etkileri uzun sürecek bir dönüm noktası olarak tarihe geçmiştir. ABD'nin 11 Eylül Saldırıları neticesinde, faillerin Afganistan'da olduğu ve Taliban tarafından korunup desteklendiği gerekçesiyle, ülkeyi Ekim ayında Birleşik Krallık'ın müttefikliğinde işgal etmiştir. Bu neo-kolonyal amaçlı işgal ile birlikte, ülkede büyük bir çatışma ortamı doğmuş; Taliban ile ABD öncülüğündeki kuvvetler arasında bir savaş yaşanmıştır. Yaklaşık üç ay süren savaşın sonunda, Taliban iktidardan indirilerek yeni hükümet kurma çabaları başlatılmıştır. Savaş süresince, Afganlar ülkeyi terk etmiş veya ülke içinde kitlesel olarak yer değiştirmiştir. Yeni kurulan ABD ve uluslararası güç destekli hükümet ile birlikte, ülke yeniden yapılanma dönemine girmiş ve yeni Afganistan'ın yarattığı umut ile birlikte ülkeye geri dönüşler başlamıştır. Geri dönüşler UNHCR tarafından ilk kez düzenli olarak bu dönemde kayıt altında alınmaya başlamıştır.

Grafik 10: 2001-2008 Yılları Afgan Mülteci ve Geri Dönen Kişi Sayıları (UNHCR, 2023)

Dış göç rakamları konusunda önemli fikirler veren Afgan mülteci verileri görselleştirildiği şekilde incelendiğinde; 2001 yılından 2003 yılına kadar mülteci sayısında sürekli bir azalma kaydedilmiştir. Yıllara göre sırasıyla, 3,809,763; 2,510,294 ve 2,136,039 Afgan mülteci bulunmaktaydı. 2004 yılındaki ufak artıştan sonra 2,414,460 sayısına ulaşılmıştır. Daha sonra yine sürekli düşüş gerçekleşmiş ve 2007 yılında önemli bir artış tespit edilmiştir. 2005 yılında 2,166,139 olan Afgan mülteci sayısı; 2006 yılında 2,107,510 ve 2007 yılında 3,057,655 sayısına ulaşmıştır. 2008’de ise, 2,833,116 ile toplam mülteci sayısında küçük bir düşüş meydana gelmiştir.

İran ve Pakistan, diğer yıllarda olduğu gibi Afgan mülteci nüfusuna en çok ev sahipliği yapan ülkeler konumunda olmaya devam etmiştir. İran 2001-2008 yılları arasında, toplam Afgan mülteci sayısı değişimi ile genel olarak uyumlu bir seyir izlemiştir. 2001 yılında 1,482,000 olan mülteci nüfusu, bir sonraki yıl geri dönüşlerle 1,104,909’e düşmüştür. 2003 ila 2006 yılları arasında sırasıyla, 834,699; 952,802; 920,248 ve 914,260 olarak değişiklik gösteren Afgan mülteci nüfusu; 2007 yılında genel seyirden oldukça farklı bir eğriye sahiptir. Toplam Afgan mülteci nüfusunda o yıl gerçekleşen büyük artış; İran’da bir önceki seneye göre ufak da olsa düşüş

kaydederek 906,071 olarak hesaplanmıştır. 2008 yılında bir önceki yıl ile benzerlik göstererek 935,595'e ulaşmıştır (UNHCR, 2023)

İncelenen dönemde, Pakistan'daki mülteci nüfusunun dünyadaki Afgan mülteci nüfusu hareketlerine yön veren kaynak olduğu görülmektedir. Zira gerçekleşen dış göç ve geriye göç hareketlerindeki değişim, Afganistan'a yapılan geri dönüşlerden ve Afganistan kaynaklı dış göçlerden doğrudan etkilenmiştir. 2001 yılındaki Afgan mülteci nüfusu büyük geri dönüş hareketinden etkilenerek; bir yılda 2,197,821'den, 1,226,569'a gerilemiştir. 2003 yılında 1,123,647 olarak kaydedilen mülteci nüfusu; 2004'te 1,290,408'e yükselmiştir. 2005 ve 2006 yıllarında sırasıyla, 1,084,208 ve 1,043,984 ile küçük değişiklikler yaşayan Pakistan'daki Afgan nüfusu; 2007'de neredeyse iki katına çıkarak yeniden 2,034,416 sayısına ulaşmıştır. 2008'de ise bir düşüş kaydederek 1,780,150'ye gerilemiştir (UNHCR, 2023)

2001-2008 yılları arası, geriye göçler açısından önemli gelişmelerin olduğu bir dönemdir. Bu geri dönüşlerin bir kısmı UNHCR'ın gönüllü dönüş programı çerçevesinde gerçekleşirken; bir kısmı kayıtsız geri dönüşler olmuştur. Bu çalışmada ele alınan resmi gönüllü geri dönüş verileri olmuştur. 2002 yılı Afgan mültecilerin büyük bir nüfus hareketi ile ülkelerine geri dönüşleri açısından kritik bir yıldır. 1,957,955 kişinin geri döndüğü bu yılın sonrasında geriye göçler gerçekleşmeye devam etse de, bu sayıya yeniden ulaşılammıştır. Bu sayının 2,153,382 kişi olduğunu ifade eden kaynaklar da mevcuttur (Kronenfeld, 2008: 48). 2003, 2004 ve 2005 yıllarında sırasıyla, 645,862; 879,780 ve 752,086 kişi Afganistan'a dönmüştür. 2006 yılı itibariyle geriye dönüşlerde düşüş yaşanmış; 387,912 Afgan mülteci ülkesine dönmüştür. 2007 ve 2008 yıllarında hafif düşüşlerle aynı trend devam etmiş; önce 373,855 kişi, sonra 278,483 kişi ülkesine geriye göçün konusu olmuştur (UNHCR, 2023)

2001 yılında ABD işgali ile birlikte Taliban'ın iktidardan indirilmesi, ülkeden Taliban korkusu ile kaçmış olanları ülkeye dönüş için motive etmiştir. Bonn Anlaşması ile ABD destekli Hamid Karzai liderliğinde geçici bir hükümet kurulmuştur. ABD, 2001'den 2009'a kadar 38 milyar doların üzerinde (Council on Foreign Relations, 2022) neo-kolonyal yardım yapılacağı taahhüdünde bulunmuştur. UNHCR tarihinin en büyük geri dönüş programını başlatmış ve geriye göçü teşvik etmiştir (Monsutti,

2008: 60). Amerikan Savunma Bakanı, 2002 ortalarında savaşın bittiği açıklamasını yapmıştır (Coll, 2019: 134). Ülkede asayişin sağlanması, can ve mal güvenliğini sağlamak için göç edenler açısından geriye dönüş temelinde pozitif bir ortam yaratmıştır. Ancak geriye dönüşlerin tek sebebi ortaya çıkan pozitif koşullar değil; aynı zamanda mültecilerin bulunduğu ülkelerde kötüleşen durumdan da kaynaklanmaktaydı (Monsutti, 2006: 6). İran ve Pakistan, ülkelerinde yaşayan Afganları sınır dışı ederek mülteci nüfusunu azaltma çabası içine girmiştir (Stigter, 2006: 51). Hatta Pakistan ülkede sınır bölgesinde bulunan mülteci kamplarını kapatmıştır (IOM, 2014: 33). Bu nedenle Pakistan'dan dönen mülteci sayısı İran'dan dönenlere göre daha yüksek sayıda olmuş ve İran'dan dönüşler %10-15 aralığında kalmıştır (Nakanishi, 2008: 14). Dönerlerin etnik dağılımı da bunu doğrulamaktadır. 2002-2009 yılları arasında dönerlerin %58'i Peştun, %24'ü Tacik, %8'i Hazara, %4'ü Özbek, %2'si Türkmen, geriye kalan %4'ün ise diğer etnik gruplardan oluştuğu tespit edilmiştir (IOM, 2014: 124). Tüm bu veriler göz önünde bulundurulduğunda, 2002 yılı Afganistan'a doğru geriye göçlerin kitlesel şekilde gerçekleştiği bir yıl olmuştur. Dünyadaki Afgan mülteci sayısı da aynı doğrultuda önemli bir düşüş kaydetmiştir.

Bu dönemde Afganistan'a yapılan geriye göçler, genellikle büyük şehirlere doğru gerçekleşmiştir. Mülteciler menşei yerleşim bölgeleri yerine, başta Kabil olmak üzere büyük şehirlere yerleşmiştir. Geri dönerlerin %30'u başkente gelmiştir (Stigter, 2006: 114). Bunun sonucu olarak Kabil, 2001'den 2007'ye üç kat büyüyerek 4.5 milyonluk bir nüfusa ulaşmıştır (Beall ve Esser, Mart 2005: 11). Diğer büyük şehirlerde de benzer nüfus artışları yaşanmış; Kandahar'ın nüfusu 1.5 milyona, Celalabad ve Nangarhar'ın nüfusu 1 milyona yaklaşmıştır (Giovacchini, Mart 2013: 7). Bu sayılar gayri resmi yerleşim bölgeleri olan gecekondu dahil edilerek oluşturulmuş tahmini verilerdir. Ancak bu yerleşimlerin Kabil ve diğer şehirlerde %70'lik bir oranı temsil ettiği göz önünde bulundurulduğunda; şehirlerdeki kayıtsız nüfusun büyüklüğü ortaya çıkmaktadır (Koser, Ocak 2014: 10). Bu durum Kabil'in altyapısının ve kaynaklarının yetersiz kalmasına neden olmuştur (The New Humanitarian, 26 Kasım 2007).

2002 yılı ile başlayan geriye göçlerin sürdürülebilirliği konusunda şüpheler de bulunmaktadır. Aslında neo-kolonyal işgalin geçici olumlu sonuçlarının yansıtılması ve Afganistan'ın yeniden inşa sürecinin gerçekten faydalı olduğunun pazarlanması

için geriye göçler önemli istatistiksel ürünlerdir. Turton ve Marsden de (2002) bu konuya eleştirel bir yaklaşım geliştirerek; geriye dönenlerin bir kısmının yardım paketlerini aldıktan sonra tekrar Pakistan ve İran'a döndüklerini ileri sürmüştür. Bazılarının da mevsimsel göçmenler olabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca Afganistan'daki ekonomik, eğitimsel, güvenlik ve sağlık ile ilgili sorunların tam olarak çözülmemiş olması da geriye göçlerin kalıcılığı konusundaki soru işaretlerini beraberinde getirmiştir. Nitekim 2006 yılı ile birlikte pozitif hava dağılmış, durum geriye göçler aleyhinde değişmiştir (IOM, 2014: 34).

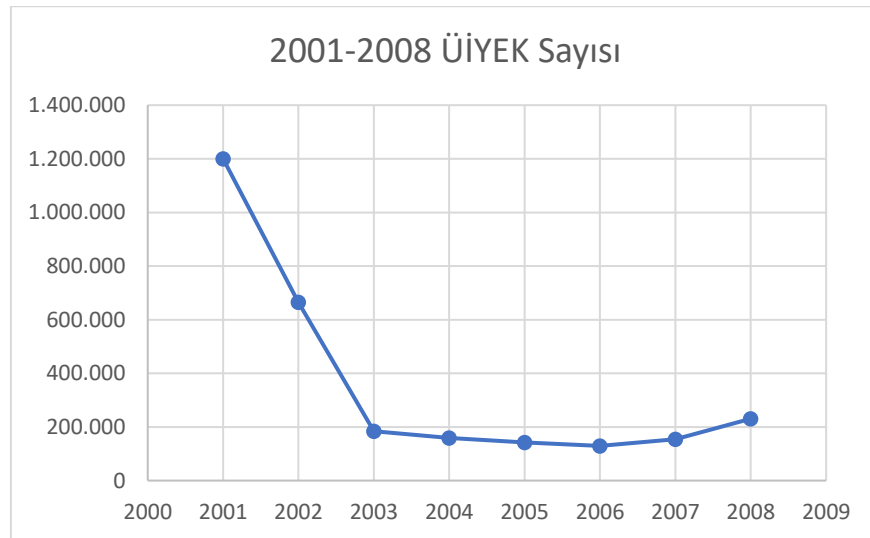
2004 yılı, Afganistan'da hem dış göçün hem de geriye göçün aynı anda artış gösterdiği hibrit bir yıl olmuştur. Hamid Karzai bu yıl demokratik seçimler sonucunda iktidara gelen ilk devlet başkanı olmuş ve bir anayasa kabul edilmiştir. Bu durum olumlu havayı perçinleyip geri dönüşleri arttırsa da; Taliban ile uluslararası askeri güçler arasındaki çatışma ortamı, dış göçleri tetikleyerek arttırmıştır. Özellikle Kandahar, Zabul, Gazni, Helmand, Kunar, Uruzgan, Host ve Nengrehar'daki yoğun çatışma ortamı ile Kabil'deki bombalı saldırılar artmıştır. Bununla birlikte ABD'nin insan hakları ihlali yaptığı, İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch, 2004) tarafından raporlanmıştır.

2006 yılı, Afganistan'da 2002 yılı birlikte sağlanan asayiş ortamının bozulmaya başladığı bir yıl olmuştur (Geyik Yıldırım, 2018: 141). Düzenli ve merkezi hükümete bağlı güçlü bir ordu kurulması konusunda başarısız olan neo-kolonyal güçler, savaş ağalarını güçlendirerek kullanışlı işbirlikçiler yaratmış ve gücü yanlış bir yolla devretmiştir. Taliban'ın tamamen yenilgiye uğratıldığı yanılgısı, bir Afgan ordusunun kurulmasına yeterince önem atfedilmemesine neden olmuştur (Malkasian, 2021: 89). Hatta Taliban, Karzai Hükümeti ile 2002-2004 yılları arasında müzakerelerde bulunmak istemiş, ancak ABD kesin olarak bu teklifi reddederek görüşmeleri yaptırmamıştır (Malkasian, 2021: 106). Sonrasında Taliban yeniden toparlanmaya başlamış, büyük bölgesel hakimiyet alanları kuramasa bile ülkede güvenlik problemleri yaşanmasına neden olmuştur. 2006 yılında toplam 139 intihar saldırısı kaydedilmiştir (Council on Foreign Relations, 2022). Uluslararası askeri güçler ise, Taliban'ın etkin olduğu bölgelerde halk üzerinde baskı yaratmaya başlamış ve sivillerin öldürüldüğü operasyonlar yapmıştır. Karşı tepki olarak Taliban saflarına katılanlar olmuştur (Malkasian, 2021: 119). Ülkede neo-kolonyal askeri güçlerin

varlığı, Taliban'ın propagandalarını bu yönde belirlemesine neden olmuş ve kendisine yönelik desteği arttırmıştır (Karaca, 2011: 51). Bu güvenlik zafiyetleri ve güneydeki çatışmalar, geriye dönen mülteci sayısında azalmayı beraberinde getirmiştir.

2007 yılında ile birlikte, Taliban belirli şehirlerde hakimiyet alanları oluşturmaya başlayarak, ülkenin yeniden dış göç vermesine yol açmıştır. Özellikle işgal sonrası çekildiği ülkenin güney ve güneydoğu kesiminde, Taliban'ın hakimiyet kurmaya başladığı tespit edilmektedir (Center for Preventive Action, 17 Ağustos 2023). 2007 yılındaki dış göç akımları, Pakistan'a sınır komşusu olan bu bölgelerdeki Taliban hakimiyeti ve Taliban'ın uluslararası askeri güçler ile girdiği çatışmalardan kaynaklı olarak gerçekleşmiştir. Bu göçler Pakistan'daki Afgan mülteci sayısındaki hızlı artışın nedenidir.

Pakistan dünyada en fazla mülteci nüfusuna sahip ülke konumunda olmaya devam etmiştir. İran ise ikinci sıradadır. 2006 sonu itibariyle, dünyadaki mülteci nüfusunun %20'si bu ülkelerde bulunuyordu (UNHCR, 1 Haziran 2007: 6). 2007 yılında İran sınırındaki Afganistan şehirlerinde ise, Hamid Karzai Hükümeti ve uluslararası askeri güçlerin hakimiyetinin sürmesi nedeniyle dış göç İran'a doğru gerçekleşmemiştir. Ayrıca İran, Afganistan sınırında mülteci girişini önlemek için, ülkeye gelmeye çalışanları vurmak dahil olmak üzere çok sert önlemler almıştır (Radio Free Europe/Radio Liberty, 13 Ağustos 2007). İran'daki mülteci sayısının stabil kalması bu sebeplerden kaynaklanmaktadır.

Grafik 11: 2001-2008 ÜİYEK Sayısı (UNHCR, 2023)

Amerikan işgali ve devamındaki gelişmeler yalnızca dış göç ve geriye göç akımlarını değil; aynı zamanda iç göç akımlarını da tetiklemiştir. Yukarıdaki grafikte ifade edildiği üzere; ÜİYEK sayısının takip ettiği eğilim, dış göçün konusu olmuş göçmen sayısının takip ettiği eğilim ile aynıdır. 2001 yılında 1,200,000 olan ÜİYEK sayısı, 2007 yılına kadar sürekli düşüş göstermiştir. 2002 yılında 1 milyonun altına düşerek 665,156 olan ÜİYEK statüsündeki kişi sayısı, 2003 yılında da büyük düşüşüne devam ederek 184,269 olmuştur. 2004, 2005 ve 2006 yıllarında stabil bir eğri izleyerek, 159,549; 142,505 ve 129,310 olarak kaydedilmiştir. 2007 ve 2008 yıllarında ise ÜİYEK statüsündeki kişi sayısında artış görülerek sırasıyla, 153,718 ve 230,670 sayılarına ulaşılmıştır.

ÜİYEK sayısında 2001 yılından itibaren 2006 yılına kadar gerçekleşen sürekli düşüş, ülkede oluşturulan kısmi güvenlik ortamından kaynaklanmaktadır. Ancak genel düşüşe rağmen, 2001 yılında Taliban'ın ABD ve Kuzey İttifakı iş birliği ile iktidardan indirilmesi sürecinde 20,000 kadar Peştun'un, intikam saldırıları kapsamında yerinden edilmesi söz konusu olmuştur (Dimitriadi, 2013: 7). Bu yerinden etme çabaları, geleneksel Peştunlaştırma politikasına karşı tepki olarak gerçekleştirilmiş saldırılardır. Aynı zamanda, 2001 yılındaki işgal ile birlikte 2 aydan biraz fazla süren savaş sonucunda, toplam 1,2 milyon kişi ÜİYEK statüsüne geçmiştir. Taliban ve ABD öncülüğündeki kuvvetlerin savaşının kısa sürmesinin etkisiyle, yerinden edilen kişiler bir sonraki yılda terk ettikleri yerlere geri dönmeye başlamıştır (Internal Displacement Monitoring Centre, 15 Nisan 2010: 5).

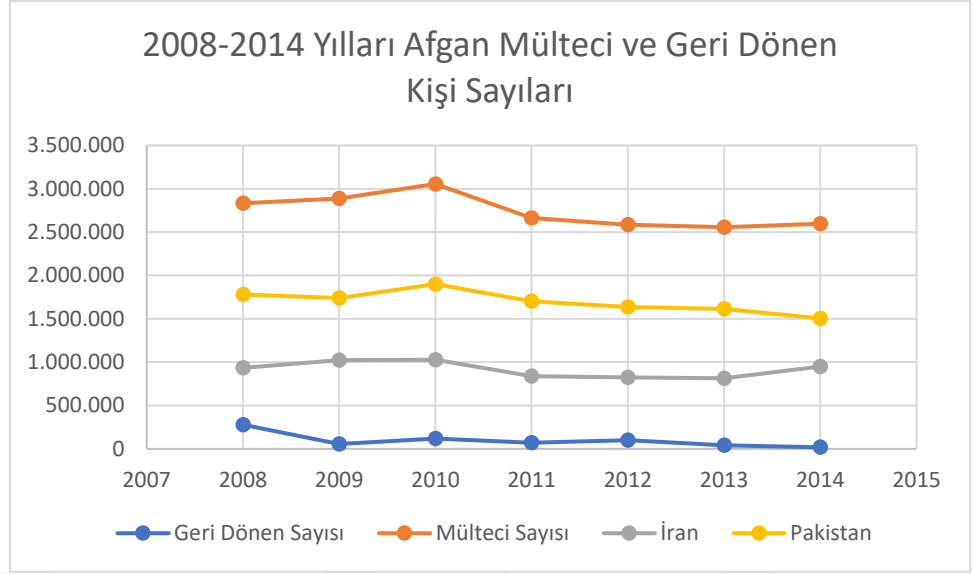
2007 yılında ise Taliban'ın yeniden güçlenmesi hem iç hem de dış göç akımlarını tetikleyerek artışa geçmelerine neden olmuştur. Taliban ile uluslararası askeri kuvvetlerin girdiği çatışmalar, ÜİYEK statüsündeki kişilerin artışına neden olmuştur. Siviller Afganistan'ın güney şehirlerindeki farklı bölgelere doğru göç etmiştir. Taliban'ın sistematik ve yaygın olarak sivilleri hedef alması (BBC, 19 Nisan 2007) ve uluslararası askeri güçlerin sivillerin öldürüldüğü saldırılara karışması (Reuters, 1 Haziran 2011), göçü perçinlemiştir. 2007 yılında ortaya çıkan göç tablosunu iyi ifade eden, BBC (19 Haziran 2007) tarafından Afganlarla yapılmış bir görüşmede; Asad Khyl adlı yerleşim bölgesinde güvenliğin biraz iyileştiği ancak yaşam koşullarında bir değişiklik olmadığı belirtilmiştir. ABD destekli Karzai Hükümetinden kaynaklı; yolsuzluk, yoksulluk ve enflasyon temel problemler olarak

öne sürülmüştür. Neo-kolonyal işbirlikçi hükümetin halka faydalı olmaktan çok, hükümet ortakları ve yakınlarını beslediği görülmektedir. Bu durum kaynaklara erişim nedenli göçü kaçınılmaz kılmaktadır.

Bu dönemde ülke içinde yerinden edilenler arasında, 2002 yılından sonra ülkeye geri dönen kişiler de bulunmaktadır. Bu kişiler Pakistan, İran veya diğer ülkelerden geri döndükten sonra, menşei bölgelerine yerleşememiş veya yerleşmeyi tercih etmemiştir. Geçim kaynaklarına erişimin zor olması; üzerinden uzun zaman geçtiği için kökenlerinin bulunduğu yerleşim bölgelerinin savaş etkisiyle tanınmayacak halde olması; mülklerinin yıkılması veya mülklerine el koyulması, altyapının bozulması gibi sebeplerle, geri dönenlerin birçoğu başkent ve diğer büyük şehirlere yerleşmiştir. Bu nedenle bu kişiler, biri dış diğeri iç olmak üzere iki kere yerinden edilmiştir (UNHCR, 11 Mayıs 2011: 15).

3.4.2. Afganistan’da Ortaya Çıkan Güvenlik Problemleri, Taliban’ın Ülkede Güçlenmesi ve Göç Hareketleri

2008 ila 2014 yılları arasındaki dönemin incelendiği bu alt bölümde; Taliban’ın bölgesel hakimiyetler kuracak kadar güçlenmesi ve ABD öncülüğündeki uluslararası kuvvetlerin stratejilerinin değişmesi söz konusu olmuştur. ABD Başkanı George Bush’un yerine 2009 yılında seçilen Obama’nın Afganistan neo-kolonyal politikasındaki değişikliği, ülkedeki Amerikan faaliyetlerini etkilemiştir. Afganistan’daki güvenlik ortamı Taliban’ın daha da güçlenmesiyle, uluslararası askeri kuvvetler ve Afgan merkezi ordusuyla olan çatışmaları şiddetlendirmiştir (Schmeidl, 23 Ocak 2019). Uluslararası askeri kuvvetler ve Afgan ordusu daha sert stratejiler izleyerek, ülkedeki sivillerin etkilendiği bir baskı ortamı kurmuştur. Ortaya çıkan bu durum; iç, dış ve geriye göçleri etkilemiştir.

Grafik 12: 2008-2014 Yılları Afgan Mülteci ve Geri Döner Kişi Sayıları (UNHCR, 2023)

Bu dönemde gerçekleşen dış göçler, yukarıdaki grafikte ifade edildiği üzere büyük dalgalanmalara sahip değildir. 2008 yılında 2,833,116 olan mülteci sayısı; 2009 yılında 2,887,114; 2010 yılında 3,054,699'a ulaşmıştır. 2011 yılında ise, bir önceki seneye göre Afgan mülteci sayısında düşüş görülerek 2,664,423'e gerilemiştir. 2012, 2013 ve 2014 yıllarında sabit bir gidişata sahip olarak sırasıyla, 2,586,132; 2,556,483 ve 2,596,259 olarak kaydedilmiştir.

Afgan mülteci nüfusuna ev sahipliği yapan ülkelerde ikinci sıraya sahip olan İran'da; genel mülteci nüfusu ile uyumlu bir eğilim tespit edilmiştir. 2008 yılında 935,595 olan Afgan mülteci sayısı; 2009 yılında 1,022,494'e; 2010 yılında 1,027,577'ye yükselmiştir. 2011'de ise mülteci nüfusunda bir gerileme yaşanarak 840,451'e düşmüştür. 2012 yılında 814,015 olan Afganlar; 2013 yılında 814,015 olarak kaydedilmiştir. 2014 yılında ise, hafif bir yükseliş görülerek 950,000'e ulaşmıştır.

Afgan mülteci nüfusunun en çok yoğunlaştığı ülke olan Pakistan'da ise, mülteci sayısında büyük yükseliş ve düşüşler görülmemiştir. 2010 yılında ülkedeki Afgan mülteci sayısı 1,780,150 iken; 2009 yılında 1,739,935 olarak tespit edilmiştir. 2010 yılında mülteci sayısında hafif bir yükseliş kaydedilerek 1,899,842 olan mülteci sayısı; 2011 yılında düşüş göstererek 1,701,945'e gerilemiştir. 2012, 2013 ve 2014

yıllarında gerilemeye devam ederek sırasıyla, 1,637,740; 1,615,876 ve 1,504,912 olarak raporlanmıştır.

2008-2014 döneminde Afganistan'a geri dönen mülteciler ise, genellikle dalgalı bir seyir izlemiştir. Ancak dönüş sayıları bir önceki dönemdeki gibi yüksek olmamış, gözle görülür bir azalma kaydedilmiştir. 2008 yılında 278,483 kişi Afganistan'a geriye göçle dönerken; 2009 yılında bu sayı önemli bir düşüş ile 57,577 olmuştur. 2010 yılında yeniden yükselen dönüş sayıları 118,031'e ulaşmış; 2011 yılında 71,145'e düşmüştür. 2012 yılında ise, 98,611 kişi geriye dönerken; 2013 ve 2014'te sürekli düşüş ile 39,665 ve 17,815 olarak kayıtlara geçmiştir.

2009 yılında Taliban ile uluslararası askeri güçler ve Afgan ordusunun arasındaki yoğun çatışmalar, geriye göç eden kişilerin sayısında düşüşlere neden olmuştur. Aynı yıl, Barack Obama'nın ABD'nin yeni başkanı olarak seçilmesinden sonra; Afganistan'daki Amerikan askeri varlığının arttırılması kararlaştırılmıştır. Bu karar ile kontrgerilla doktrinine dönülmüş, deniz piyadeleri Afganistan'a gönderilmiş ve çatışmalar yoğunlaşmıştır (Encyclopedia Britannica, 4 Aralık 2023). ABD, operasyonlarını Afganistan'ın güneyinden Pakistan'a doğru genişletmiş (Council on Foreign Relations, 2022) ve Afgan mültecilerin geri dönüş yolları daha tehlikeli hale gelerek geri dönüşleri düşürmüştür. Pakistan'a sınırı bulunan Helmand ve Nuristan'da büyük askeri operasyonlar yapılmıştır (Chandrasekaran, 12 Temmuz 2009). Pakistan ile Afganistan arasındaki önemli yollardan biri Çaman'ın kapatılması da geriye göçü azaltmıştır. Geriye dönüşlerde 2010 yılında olduğu gibi kaydedilen ufak artışlar ise, zorla sınır dışı edilen Afganlardan veya İran gibi göç edilen ülkelerdeki istihdam olanaklarının kısıtlanmasından etkilenen kişilerden oluşmaktadır (Kuschminder v.d., Mayıs 2014: 28). 2012 sonrasında ise, Afgan ordusu ve uluslararası güçler, Afganistan'ın güney ve doğu bölgelerindeki kırsalda kontrolü iyiden iyiye kaybetmiş, kuzeyde de çatışmalar yoğunlaşmış (IOM, 2014: 134) ve güvenlik endişelerinin had safhaya çıkmasıyla geriye dönüşlerde sürekli bir azalma meydana gelmiştir. ABD'nin sivillere karşı sert tutumu ve ordu mensuplarının işlediği suçlar, ülkede huzuru kaçırmıştır. Bu esnada Taliban ile yapılan ön görüşmeler çerçevesinde, mahkûm takasında ABD'nin sözünü tutmadığını ileri sürerek Taliban görüşmeleri askıya almıştır (Council on Foreign Relations, 2022). Diğer yandan Afganistan Ulusal Dini Konseyi'nin kadınların katı davranış kurallarına uyması gerektiği konusundaki fetvası,

Karzai tarafından onaylanarak kadın hakları konusunda yeniden geriye gidiş başlamıştır (The Guardian, 6 Mart 2012) Değişen koşullar Afganların geri dönüş isteğini köreltmış, geçim kaynakları ve temel hizmetlere erişimde yaşanan zorlukların sürmesi, artan yolsuzluk ile nepotizm; “bekle ve gör” yaklaşımını benimsemelerine neden olmuştur (Natta, Mayıs 2014: 12). Üstelik NATO ve ABD kuvvetlerinin çekilerek, Afgan ordusuna devir teslim yapması konusunda hazırlıklar başlamıştır. Bu durum belirsizliği iyice arttırmış ve Afgan ordusunun görevi teslim alma konusunda hazır olup olmadığı tartışma konusu olmuştur (Bertelsmann Stiftung, 2012).

2010 yılında Afganistan’dan kitlesel dış göçler yeniden başlamıştır. Taliban tarafından yeni bölgelerin ele geçirilmesi; Kandahar ve Marjah’da ABD ordusunun büyük bir operasyon yapması; insani durumun kötüye gitmesi ve uluslararası askeri kuvvetlerin sivil halkın üzerindeki baskıyı arttırması, bu kitlesel göç hareketlerine yansımıştır. Çatışmalar o kadar sertleşmişti ki; NATO gücü ISAF ve ABD, işgalden bu yana en büyük kayıplarını bu yıl vermiştir. ABD ordusu 2010’un baharına kadar 1000, Britanya 300, Kanada 150 askerini kaybetmiştir. ABD’nin bölgede asker sayısını arttırması, kayıpların azalması yerine artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler üzerine, Afgan hükümeti üzerindeki neo-kolonyal baskısını arttıran ABD’ye, Karzai hükümetinden Amerikan askeri varlığının çoğaltılmasına ve politik baskısına yönelik ilk kez sert bir tepki gelmiştir. Karzai, ABD’nin işlerine karışmaya devam etmesi halinde Taliban’a katılacağını ifade etmiştir (Encyclopedia Britannica, 4 Aralık 2023). ABD’nin Afganistan’a yaklaşımı egemen bir devlete yönelik yaklaşımdan ziyade; sömürgesine yaklaşımı gibiydi. Öyle ki; Obama 2010’un Aralık ayındaki Afganistan ziyaretini yalnızca Amerikan askeri birliğine gerçekleştirmiştir. Obama, Karzai ile görüşme yapmadan ABD’ye geri dönmüştür (Associated Press, 3 Aralık 2010). Bununla birlikte, 2010 yılında uluslararası askeri güçlerin saldırıları sivillere ciddi zarar vermiş; özellikle Amerikan ordusu mensubu Robert Stevens’in sivillere yönelik katliamları (Farmer, 19 Eylül 2010), Kataba Köyü hava saldırısı ve Uruzgan helikopter saldırısı yüksek sivil kayıpların verildiği saldırılar olmuştur. Hava saldırılarının %172 oranında çoğalması ve sivil kayıplarda iki kattan fazla artış görülmesi (Ehsas, 13 Ekim 2010); General David Petraeus'un General Stanley McChrystal'in yerine gelmesiyle meydana gelen stratejik değişiklikle açıklanabilir (ABC News Radio, 13 Ekim 2010). 2010 yılının ilk yarısında 1,271 sivilin öldüğü

açıklanmıştır (UNAMA, Ağustos 2010). Bu nedenle, siviller için yaşadıkları yerleri terk etmekten başka çare kalmamıştır. Üstelik Afganistan'da gıda kaynaklarına erişimde ciddi problemler ortaya çıkmış; 7,4 milyon kişinin açlık içinde yaşadığı ve her beş çocuktan birinin beş yaşına gelmeden öldüğü raporlanmıştır (Kelly, 11 Aralık 2010).

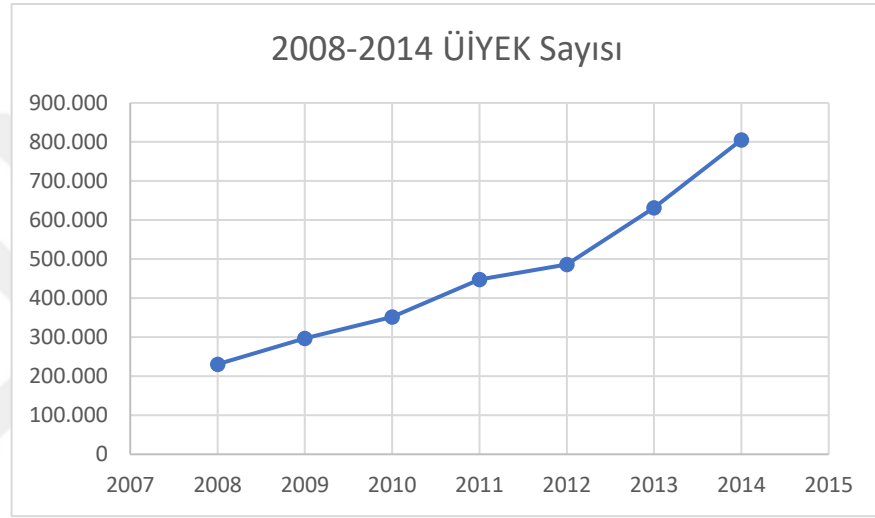
2010 yılında bu güvenlik problemlerinin arttığı sarmalda, Afganlar ile gerçekleştirilen bir ankette; katılımcı grubun %53'ü saldırılara karşı kendini güvende hissetmediğini ifade etmiştir (ABC News/BBC/ARD/Washington Post, 30 Kasım 2010). 2013 yılındaki başka bir ankette ise, katılımcıların %59'u kendisinin ve ailesinin güvenliğinden endişe duyduğunu dile getirmiştir (The Asia Foundation, 2013: 10). Güvenlik endişelerinin dile getirildiği bu anketin gerçekleştiği yıl, Afgan ordusu ve uluslararası askeri güçler operasyonlarını Farah, Badgis, Faryab ve Bedahşan'a kadar genişletmiştir. Taliban ise etkinliğini ülkenin güneyi ve güney doğusunun yanı sıra, kuzey ve batıya doğru arttırmıştır (Koser, Ocak 2014: 13).

2011 yılı dış göçün göreceli olarak azaldığı bir yıl olmuştur. Bu yıl, Usame Bin Ladin, Mayıs ayında ABD güçleri tarafından Pakistan'da öldürülmüş ve sınır ötesi operasyon belki de en önemli meyvesini vermiştir. Pakistan'daki bu askeri operasyonlar, en önemli göç rotası olan bu ülkeyi Afganlar için güvensiz hale getirmiş; dış göç akımlarını yavaşlatmıştır. Bu esnada ABD, askeri güçlerinin bir kısmını çekeceğini ve Taliban ile ön görüşmelerin başladığını duyurmuştur (Council on Foreign Relations, 2022).

Afganistan'da 2002 yılında başlatılan ülkeyi yeniden inşa projelerinin başarısızlığı da, Afganların büyük ümit ile geldikleri ülkelerinden yeniden göç etmelerine neden olmuştur. Enerji santralleri ve sanayi bölgeleri oluşturmak gibi altyapı projeleri gerçekleştirilmediği için, geçim kaynakları ve yaşam kalitesinde gözle görünür bir yükseliş olmamıştır (Hakimi, 2016: 9). İşgalin açıklanan amaçları uygulanmamış, neo-kolonyal kazanımlara odaklanılmıştır.

Bu dönemdeki göçmen profili, yüksek eğitimli kesime mensup kişilerden oluşmamaktadır. Dolayısıyla bir beyin göçünden bahsetmek mümkün değildir. Ülkede yerleşik nüfus ile dış göçün öznesi olan nüfus arasında eğitim düzeyi açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir (Icon-Institute, 2009: 20). Ayrıca dış göçlerin

Pakistan'dan daha çok İran'a yöneldiği görülmektedir. Bu durum, İran sınırındaki şehirlerde merkezi hükümet tarafından kontrolün kaybedilmesiyle, bu şehirlerde yaşayanların İran'a göç etmesinden kaynaklıdır. Yine de İran'a yönelik göçler İran Hükümetinin politikaları nedeniyle 2007'den beri baskılanmıştır. Dolayısıyla eskisi kadar büyük kitlesel göç akınları görülmemiştir (Kuschminder v.d., Mayıs 2014: 28). Aynı zamanda Pakistan sınırındaki şehirlerde kontrolün Taliban'a geçmesi ve göç yollarının tehlikeli bir hal alması da (IOM, 2014: 134) göç hareketlerinin güzergahları üzerinde etkili olmuştur.

Grafik 13: 2008-2014 ÜİYEK Sayısı (UNHCR, 2023)

2008-2014 yılları arasındaki dönem, dış göçlerden çok iç göç hareketlerinin yoğun olduğu bir dönem olmuştur. Ülke içindeki hareketlilik sürekli artış göstermiş ve grafikte ifade edildiği üzere resmi kayıtlı ÜİYEK sayısı UNHCR'a göre 2008 yılında 230,670 iken 2014 yılında 805,409'a ulaşmıştır. 2009 yılında ise 297,129 olan ÜİYEK sayısı; 2010 yılında 351,907; 2011 yılında 447,547; 2012 yılında 486,298 ve 2013 yılında 631,286 olarak kaydedilmiştir.

2008 yılından 2014 yılına kadar ÜİYEK sayısındaki sürekli artış, ülkedeki çatışma ortamının gittikçe farklı bölgelere yayılmaya başlamasındandır. Önce sadece ülkenin güneyinde yaygın çatışmalar görülürken; daha sonra kuzey ve batıya doğru da çatışmalar sıçramıştır. Buradaki siviller İran ve Pakistan başta olmak üzere, Afganistan'ın sınır komşusu olan ülkelerin mülteci girişini önleyen sert uygulamaları nedeniyle; ülke dışına göç edememiştir. Bu nedenle güvenliklerini sağlamak için

Afganlar ülke içinde yer değiştirmiştir. Ülke içinde yerinden edilen bu kişilerin %40'ı kentsel bölgelere yerleşmiştir (O'Leary, Mayıs 2014: 4). Ayrıca geriye göçle gelen kişilerin yerleştikleri bölgelerdeki entegrasyonunun başarısız olması da ÜİYEK sayısında artışlara neden olmuştur (Schmeidl, 23 Ocak 2019).

ÜİYEK statüsündeki kişilerin artışındaki diğer etmenlerden biri 2009 yılındaki askeri stratejinin ve kolluk stratejisinin yeni ABD başkanı Obama ile birlikte değişmesi olmuştur. Kontrgerilla stratejisinin benimsenmesinin yanında; ev aramalarının taciz boyutunda artması, tutuklamaların yaygınlaşması, günlük hayatın sürdürülebilirliğinin azalması, anti-personel mayınların döşenmesi, sivillerin mülklerine askeri üs yapma gerekçesiyle el koyulması ve tarım arazilerinin güvenlik gerekçesiyle işlenmesine izin verilmemesi gibi uygulamalar söz konusu olmuştur (Amiri, Mayıs 2014: 7). Ayrıca birçok aile misilleme saldırılarından korktukları için, yerleşim bölgelerini terk etmiştir. Misilleme saldırıları, bir yerleşim bölgesinde eğer bir Taliban milisi öldürüldüyse; orada yaşayan halkın Taliban tarafından Afgan ordusu ve uluslararası askeri güçlerle iş birliği ile suçlanarak yerleşimcilerin öldürülmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Afgan ordusu ve uluslararası askeri güçler de aynı yöntemi takip etmiştir (Amiri, Mayıs 2014: 8).

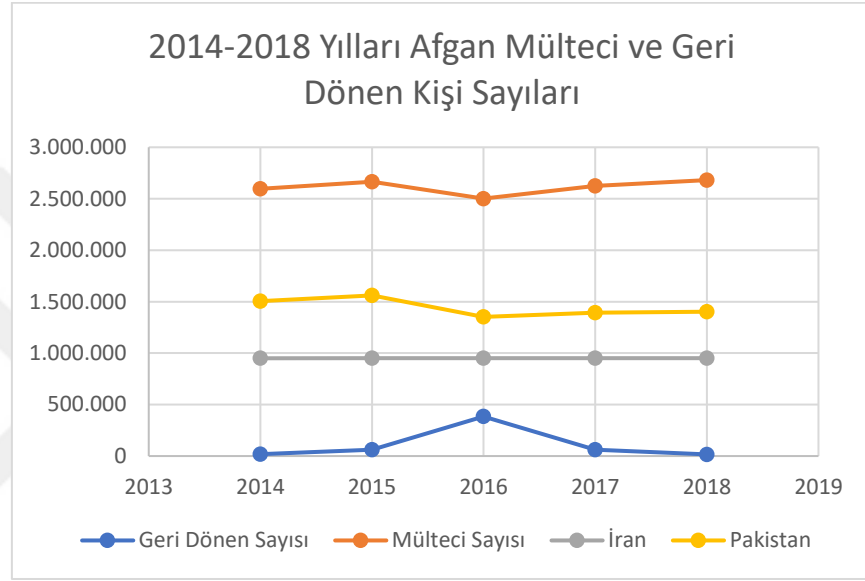
3.5. ABD'nin Çekilme Süreci ve Taliban'ın Yeniden İktidara Gelişi

Bu alt bölümde ABD'nin Afganistan'dan çekileceğini açıklaması ve NATO'nun çekilmesi ile başlayan süreçten, Taliban'ın yeniden iktidara geldiği döneme kadar geçen süreç göç akımları kapsamında ele alınmıştır. Ayrıca 2021'den 2023 ortasına kadar gerçekleşen göç hareketleri de tetkik edilmiştir.

3.5.1. NATO'nun Afganistan'dan Çekilmesi ve ABD'nin Çekileceğini Açıklamasından Sonra Ortaya Çıkan Göç Hareketleri

2014-2018 yılları Afganistan'da değişimin ayak seslerinin duyulduğu bir dönem olmuştur. NATO'nun 2014'te ülkedeki operasyonel askeri sorumluluklarını sona erdirmesi, Afgan ulusal ordusunun yükünün artmasına neden olmuştur. Ardından ABD, Afganistan'dan çekilmek için takvimini belirlemiş ve bir yandan Taliban ile görüşmelere devam etmiştir. ABD'nin ve uluslararası toplumun çekilme gündemi hem

güvenlik hem de yardım ekonomisinin belirsizliğe sürüklenmesine neden olmuştur. Bu belirsizlik ortamında hem ABD hem de Afganistan’da siyasi seçimler yapılmıştır. Karzai koltuğunu Eşref Gani’ye bırakmış; Obama ise ikinci dönemde de başkan olarak seçilmiştir. Taliban tüm karşı çabalara rağmen ülke içindeki yayılmasına devam etmiş; Afganistan Hükümeti başkent ve birkaç büyük şehre sıkışmıştır (SIGAR, 2017: 87). Bu durum ülke içindeki göç hareketlerine yansyarak, yerinden edilen kişi sayısını arttırmıştır.

Grafik 14: 2014-2018 Yılları Afgan Mülteci ve Geri Döner Kişi Sayıları (UNHCR, 2023)

Yukardaki grafikte görüldüğü gibi, bu dönemde Afgan mülteci sayısında büyük değişimler ve kitlesel göç hareketleri geçtiğimiz dönemlerde olduğu gibi yaygın olmamıştır. 2014 yılında 2,596,259 olan Afgan mülteci sayısı; 2015 yılında 2,666,294 kaydedilerek küçük bir artış göstermiştir. 2016 yılında ise düşerek 2,501,447 olan mülteciler; 2017 ve 2018 yıllarında sırasıyla 2,624,265 ve 2,681,267 olarak raporlanmıştır.

İran ve Pakistan, Afgan mültecilerin en yoğun olarak bulunduğu iki ülke olmaya bu dönemde de devam etmiştir. İran’da 2014 yılında 950,000 olarak açıklanan Afgan sayısı; 2018 yılına kadar 951,142 olarak sabit kalmıştır. Pakistan ise, toplam Afgan mülteci sayısındaki değişimin kaynağını oluşturarak yıllar içinde ufak dalgalanmalar göstermiştir. 2014 yılında 1,504,912 Afgan mülteciye ev sahipliği

yaparken; 2015 yılında 1,560,592; 2016 yılında 1,352,160; 2017 yılında 1,392,610 ve 2018 yılında 1,403,521 olarak kaydedilmiştir.

2014-2018 yılları arasında Afganistan'a geri göçle gelenlerin sayısı, bir önceki dönemde olduğu gibi düşük olmuştur. Yalnızca 2016 yılında yüksek sayıda geri dönüş gerçekleşerek; 383,950 kişinin geldiği kaydedilmiştir. 2014 yılında 17,815; 2015 yılında 61,381; 2017 ile 2018 yıllarında sırasıyla 60,541 ve 16,218 kişinin Afganistan'a geri göçle dönüşü söz konusu olmuştur.

Bu dönem geri dönüşlerin az olmasının sebebi, ABD'nin ülkeden çekileceğini açıklaması ve NATO'nun ülkeden çekilmesi olmuştur. Halkta, Taliban'ın ülkeyi ele geçirme korkusu büyümüştür. El Kaide gibi terör örgütlerinin yanında, Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)'nin Horasan kolu gibi terör örgütleri de 2015 itibariyle ülkede faaliyet göstermeye başlamıştır. Ayrıca, uluslararası toplum da yardım programlarında Afganistan'a aktardığı kaynakları düşürmeye başlamıştır.

Ülke ekonomisinin büyümesi büyük oranda, neo-kolonyal teori kapsamında rotatif kredi olarak ifade edilen gelen yardım ve kredilere bağımlıdır. Bu ekonomik kaynaklarda 2012 yılından sonra ciddi bir düşüş yaşanmıştır (Eqbal, 2018: 162). Söz konusu düşüş, 2016 yılında yayımlanan bir raporla neo-kolonyal ekonominin ne kadar büyük olduğunu doğrular nitelikte olmuştur. Raporda, Eşref Gani'nin ulaştırma sektöründeki 100.000 iş kaybını gayri safi yurt içi hasılanın neredeyse %22'sini oluşturan yabancı varlığın azalmasına bağladığına yer verilmiştir. Bununla birlikte Gani, yabancı orduyla bağlantılı hizmet sektörünün gayri safi yurt içi hasılanın %40'ını oluşturduğunu öne sürmüştür (SIGAR, 30 Ocak 2016: 3). 2007 ile 2012 arasında %11,5 olan gayri safi yurt içi hasılanın büyümesi; 2013-2015 yılları arasında %0,8'e düşmüştür (IMF, 20 Temmuz 2016). 2015'te devlet bütçesinin %71'inin dış kaynaklara bağlı olduğu tespit edilmiştir (Mielke ve Grawert, 2016: 3). Bu belirsizlik ortamında yatırımcılar da yatırım yapmak istememiştir. Gani hükümeti, hukuki sistemdeki bozuklukları, mülkiyet sorunlarını, yolsuzluğu, adam kayırmayı, organize suç ve azınlıklara yönelik ayrımcılığı gidermekte Karzai hükümeti kadar başarısız olmuştur (Gauster, 2017: 1). Üstelik İçişleri Bakanlığı'na destek sağlamakla görevlendirilen Afganistan'daki Avrupa Birliği Polis Misyonu (EUPOL), 2016'da güvenlik gerekçesi ile ülkeden çekilmiştir (Gauster, 2017: 3). Tüm bu etmenler

Afganların hem güvenlik hem de ekonomik endişelerinin artmasını beraberinde getirmiştir (Eqbal, 2018: 161). Ekonomik ve güvenlik ile ilgili belirsizlik ortamı, geri dönüş motivasyonunu azaltmıştır. Yalnızca 2016 yılı bu dönemde istisnai bir yıl olmuştur. Zira çevre ülkelerdeki güvenli yerler azalmaya başlamış, İran ve Pakistan “mülteci yorgunu” ülkeler haline gelmiştir (Schmeidl, 23 Ocak 2019). Bu iki ülke, Afganlara ülkelerine geri dönmeleri için baskı yapmaya başlamıştır. Ayrıca Pakistan’dan geri dönenler artan taciz ve gasp olaylarından kaynaklı olarak; ülkede güvenli bir şekilde kalmaya ve çalışma hayatlarını sürdürmeye dair inançlarını kaybettiklerini ifade etmiştir. Yasal statüleri konusundaki belirsizlik de geriye dönüşü teşvik etmiştir (United States Department of State Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2017).

UNHCR tarafından 2016 yılında 383,950 kişinin döndüğü ifade edilse de, kayıtlı olmayan mülteciler ile birlikte Pakistan’dan geri dönenlerin sayısı 1 milyonu bulmuştur (IOM ve UNHCR, 28 Şubat 2018: 4). Aile üyeleri arasında kayıtlı ve kayıtsız kişilerin aynı anda bulunması da, aile bütünlüğünü sağlamak adına topluca dönüşe neden olmuştur (United States Department of State Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2017). Pakistan’ın bu geri gönderme hamlesinde Afganistan ile kötüleşen ilişkileri de etkili olmuştur (Simpson, 13 Şubat 2017). İran’da ise, kayıtlı mülteciler arasından geri göndermeler önemli bir sayıda olmasa da 391,000 kayıtsız Afgan’ın 2016 yılında İran’dan sınır dışı edildiği raporlanmıştır (United States Department of State Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2017). Afganların üzerindeki baskı yalnızca Pakistan ve İran’da değil; sayıca az oldukları Avrupa’da da artmıştır. Artan mülteci karşıtı yaklaşımlar, özellikle bazı ülkelerde sert tutumların benimsenmesine neden olmuştur (ECRE, 2017: 4).

Grafik 15: 2014-2018 ÜİYEK Sayısı (UNHCR, 2023)

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, 2014-2018 yılları iç göçün sürekli artış gösterdiği ve katlandığı bir dönem olmuştur. 2014 yılında 805,409 olan ÜİYEK sayısı hızla 1 milyon sınırını geçerek; 2015 yılında 1,174,306; 2016 yılında 1,797,551 ve 2017 yılında 1,837,079'a ulaşmıştır. 2018 yılında ise, 2,106,893 olarak raporlanmıştır.

Bu dönem iç göçlerin artışındaki temel sebep, can ve mal güvenliğinin tehlikeye girmesidir. 2014 yılında NATO'nun askeri birliklerini ülkeden çekmesiyle Taliban hızla ülkedeki hâkim unsur olmaya başlamış; Amerikan ordusu ve Afgan hükümetine bağlı ordu, birçok bölgedeki hakimiyetini kaybetmeye başlamıştır. Bu durum, insanların ülke içinde güvenli yerlere doğru göçmesini zorunlu hale getirmiştir. Özellikle kırsal bölgelerde merkezi ordu ve Amerikan ordusu ile Taliban arasında çatışmalar sıklaşmıştır. Yalnızca bu unsurlar arasında değil, Hakkani Ağı ve IŞİD gibi başka silahlı grupların da Afgan Hükümetine karşı savaşıması söz konusu olmuştur. Sivil ölümleri 2009'dan sonra sürekli olarak artış göstermiş; 2016 ortasına kadar 22,941 sivilin öldüğü, 40,993 sivilin yaralandığını tespit edilmiştir (Mielke ve Grawert, 2016: 2).

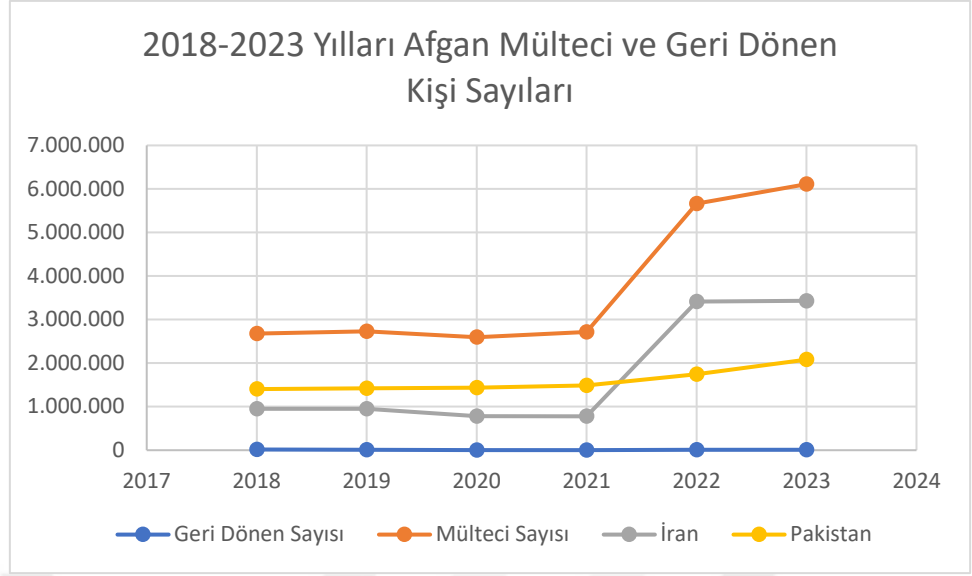
Ülkede güvenliğin tahminlerden fazla sıkıntıya girmesiyle, NATO savaş dışı destek misyonunu 2020 yılına kadar uzatma kararı almıştır (Torbatı ve Emmott, 9 Temmuz 2016). Özellikle 2015 ve 2016 yıllarında çatışmanın yayılması, bu kararın alınmasında etkili olmuştur. Ülkenin en az beşte birinin bu çatışmadan etkilendiği; Taliban'ın 39 ilçeyi kontrol ettiği ve 34 vilayetten 31'inde savaşıarak hakimiyet kurmaya çalıştığı raporlanmıştır (OCHA, Kasım 2016). Savaş kırsaldan şehirlere taşmaya başlamış, Taliban ana yolları bir kısmını ele geçirmiştir (UNAMA ve OHCHR, Aralık 2015). 2018'de Taliban üstünlüğü kısa sürede ele alarak ülkenin %70'inde faaliyet göstermeye başlamıştır (Lee, 20 Aralık 2020). Aynı yıl, Amerikan işgalinin başladığı zamandan bu yana en büyük sivil kayıpların raporlandığı yıl olarak tarihe geçmiştir (The Asia Foundation, 2017). İç göçteki artış bu nedenlerden kaynaklı olarak kaçınılmaz olmuştur.

Ülkede iç göçün öznesi olan grup homojen değildir. Belirli çatışma bölgelerinde yaşayan nüfusun ülke içi hareketliliği bazı gruplar için ilk kez olsa da, bazı grupların kısa sürede ikinci kez zorunlu göçün unsuru olmasından kaynaklanmıştır. İkinci kez göç etmek zorunda kalanlar, geriye göçle Afganistan'a

yeniden yerleşenler olmuştur. Geriye göç ile gelenlerin, ülke içinde yer değiştirmek zorunda kaldığı, Ocak 2018’de yayımlanan bir raporda ortaya koyulmuştur (Samuel Hall v.d., 2018). Özellikle 2016 yılında Afganistan’a geriye göçle gelenlerin çatışma bölgelerine yerleştirilmesi, bu kişilerin ülke içinde yeniden yer değiştirmesi ile sonuçlanmış ve ÜİYEK sayısının artmasında etkili olmuştur. Geri dönen nüfusun yerleşik nüfusla aralarındaki mülkiyet gerilimi de yerleştikleri yerleri değiştirmelerine sebep olmuştur (Ahmadi ve Lakhani, 2017: 2).

3.5.2. ABD’nin Taliban ile Resmi Görüşmelere Başlaması ve 2021 Yılında Ülkeden Çekilmesi Sonucundaki Göç Hareketleri

2018 yılı itibariyle Taliban ülkenin %70’inde aktif olarak faaliyet gösteren, kırsala hâkim bir yapı halini almıştır. Savaşın kaybedildiğini anlayan ABD ve Afgan Hükümeti, Taliban ile resmi barış görüşmelerine başlamıştır. Taliban yeniden Afganistan’a hâkim unsur haline gelecekti. ABD uzun zamandır işgal ettiği Afganistan’a Taliban Hükümetini devirmek ve terör odaklarını yok etmek için girmiş; fakat ülkeden çıkarken iktidarı yeniden Taliban’a teslim etmiştir. 2021 Ağustos ayı, yirmi yıllık işgal döneminin ardından Amerikan ordusunun tamamen Afganistan’dan ayrıldığı bir tarih olarak kaydedilmiştir. Beklenen gelişme, çekilmenin ardından gerçekleşmiş; Taliban, Kabil’i kısa sürede ele geçirmiştir. ABD ise, neo-kolonyal ajandasını hayata geçirmiş fakat; işgalin kamuoyuna açıklanan amaçlarını büyük oranda gerçekleştirilmemiştir. 2001’den bu yana Afganistan; ekonomik ve sosyal anlamda gerilemiş, yetişmiş insan kaynağını dış göçlerle kaybetmiştir.

Grafik 16: 2018-2023 Yılları Afgan Mülteci ve Geri Döner Kişi Sayıları (UNHCR, 2023)³

2018-2021 yılları arasında dış göç hareketleri sabit bir seyir izlemiştir. 2018 yılında 2,681,267 olan Afgan mülteci sayısı; 2019 yılında 2,727,556; 2020 yılında 2,594,827 ve 2021 yılında 2,712,869 olarak kaydedilmiştir. 2022 yılı ise mülteci sayısında iki kata yakın bir artış gözlemlenerek 5,661,717 sayısına ulaşılmıştır. 2023 yılında aynı yükseliş devam ederek, yıl ortasına kadar 6,110,219 Afgan mülteci raporlanmıştır.

İran'daki Afgan mülteci sayısı 2018 ve 2019 yıllarında 951,142 olarak sabit kalmış; 2020 ve 2021 yıllarında düşüş kaydederek 780,000 ve 778,054'e gerilemiştir. 2022 yılında ise ABD'nin ülkeden çekilmesiyle dört kattan fazla artış göstererek 3,413,249'a kadar çıkmıştır. Son olarak, 2023 yılında 3,431,680 olarak raporlanmıştır.

Pakistan'da ise, İran kadar büyük iniş ve çıkışlar olmamıştır. 2018 yılında 1,403,521 Afgan mülteciye ev sahipliği yapan Pakistan; 2019 yılında 1,419,084; 2020 yılında 1,438,432 ve 2021 yılında 1,490,562 kişiyi kayıtlı olarak barındırmıştır. 2022 konjonktürel etki altında kalarak 1,743,278'e ulaşan Afgan mülteciler; 2023 yılında artışını sürdürerek 2,079,989'a ulaşmıştır.

Bu dönem geriye göçler ise, genellikle on bin sayısının altında seyrederken, kayıt altında tutulduğundan bu yana en düşük seviyelere gerilemiştir. 2018 yılında

³ 2023 yılı mülteci sayısı yılın ortasına kadar elde edilen verileri kapsamaktadır.

16,218 olan geri dönen Afgan sayısı, 2021 yılına kadar düşüşüne devam etmiştir. 2019 yılında 8,404; 2020’de 2,311; 2021’de 1,429 olarak kaydedilmiştir. 2022 yılında ise 6,505 ve 2023’te 11,331’e ulaşmıştır.

Bu dönem ABD’nin ülkeden çekileceği kesinleşmiş ve sonrası için planlamalar yapılmaya başlamıştır. Çekilme öncesi, ülkedeki en güçlü unsur olan Taliban ile görüşmeler yapılarak ABD sonrası Afganistan şekillendirilmeye çalışılmıştır. Daha önceki belirsizlik ortamı yerini, Taliban’ın muhtemel iktidarına giden yola bırakmıştır. Bu durum, ülkede Taliban iktidarında yaşama korkusundan kaynaklı olarak geriye göçleri en düşük seviyelere indirmiştir. Bir yandan ülkede savaş devam etmekte, 2019 yılı Küresel Barış Endeksine göre Afganistan en az barışçıl ülke olarak birinci sırada yer almaktaydı (Global Peace Index, 2019). Afganistan merkezi hükümet ordusu ve Amerikan ordusu, Taliban ile barış görüşmelerine rağmen şiddetli çatışmalara devam etmiştir. Terör örgütü IŞİD’in Horasan Kolu da, bu çatışmalarda rol oynamaya devam etmiştir. Sadece 2019 yılında 5,117 sivilin hayatını kaybettiği raporlanmıştır (United States Department of State Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2020: 3).

2020 yılına gelindiğinde, genel eğilimin aksine, İran’daki mülteci sayısında azalma meydana gelmiştir. İran baskı ve zorlama ile Afgan mültecileri ülkelerine geri göndermiştir. Gönderilenlerin birçoğu kayıtsız olarak İran’da ikamet eden Afganlar olmuştur. Uluslararası Göç Örgütü’ne (IOM, 31 Aralık 2020) göre, 859,000 kişi Afganistan’a sınır dışı edilmiştir.

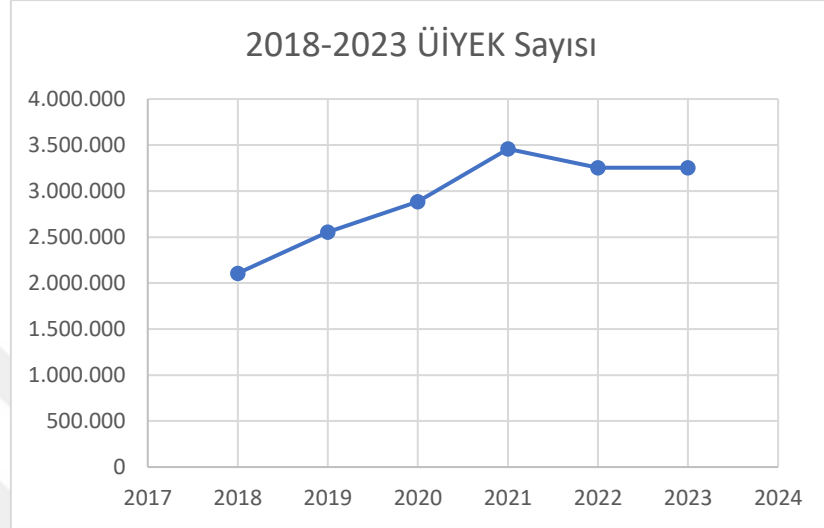
2021 yılının ağustos sonunda ABD’nin ülkeden çekilmesi, dış göç akımlarının artışa geçmesine neden olmuştur. Taliban ülkenin yönetimini tamamen ele geçirerek iktidarı ele almasıyla, kaçışlar artmıştır. 14 Ağustos’ta ABD öncülüğünde büyük bir tahliye operasyonu yapılarak iki hafta içinde 387 askeri ve 391 askeri olmayan uçuşla 124,000’den fazla kişi tahliye edilmiştir (Kessler, 2 Eylül 2021). 2022 ve 2023 yıllarında rekor düzeyde mülteci sayısına ulaşılmıştır. Bu dönemde göçlerin yönü çok büyük ağırlıkla İran’a doğru olmuştur. Zira Pakistan ile Afganistan arasındaki sınır çatışmaları (BBC, 12 Aralık 2022), Durand Hattı’nın Taliban tarafından kabul edilmemesi nedeniyle yeniden alevlenmiştir (Boni, 2022). Bu durum iki ülke arasındaki ilişkileri bozarak hem Afgan mültecilerin göç yolunu kapatmış hem de Pakistan’ın politik olarak Afgan mültecileri kabul etmesini zorlaştırmıştır. Pakistan

içinde artan intihar saldırıları da ülkeye yabancı girişinin kısıtlanmasına neden olmuştur (South Asia Terrorism Portal, 2023). Bununla birlikte, Taliban hükümetinin radikal Sünni ideolojiye sahip olması, Hanefi içtiihadını ülkenin hukuk sisteminin temeline yerleştirmesi ve diğer dini/mezhepsel bayramlarının kutlanmasına izin verilmemesi; Şiiilerin kendilerini tehdit altında hissederek kaçmalarına neden olmuştur. İran'ın Şii mezhebine mensup bir nüfustan oluşması; Şii Afganların bu ülkeye göç kararı almasında etkili olmuştur. Şiiilerin ağırlıklı yaşadığı Afgan şehirlerinin İran'a yakın konumlanması da göçlerin güzergâhını bu yönde belirlemiştir.

Taliban iktidarı sonrasında, hayat yalnızca Şiiiler için değil; kadınlar, kız çocukları, farklı din mensupları, Hazaralar gibi farklı etnik gruplar ve seküler hayat tarzına yakın kişiler için de zorlaşmıştı. 2004 ve 1964 anayasaları uygulanmıyor, şeriat ile çelişen hükümlerin tanınmadığı belirtiliyordu. 2004 Anayasası'nın en önemli hükümlerinden biri olan "tüm dini inanç mensuplarının istediği gibi ibadet edebilme konusunda özgür oldukları" maddesi, Taliban tarafından reddedilmiştir. Kız çocuklarının orta öğretime devamı yasaklanmış; kadınların yalnız başlarına bir yere gitmeleri ve kamusal alanda görünürlüğü kısıtlanmış; keyfi tutuklamalar ve işkence yaygınlaşmış, halka açık infaz, taşlama, kırbaçlama ve uzuvların kesilmesi gibi kısas cezaları uygulanmaya başlamıştır (U.S. Department of State Office of International Religious Freedom, 2022). Yüzde 80 Peştun ağırlıklı bir hükümet kabinesi oluşturan Taliban, diğer etnik grupların varlığını neredeyse yok saymıştır (Bahiss, 28 Eylül 2021). Özellikle Hazaralar sistematik baskı ve katliamlara maruz kalmıştır (U.S. Department of State Office of International Religious Freedom, 2022). Bu katliamların büyük bir kısmı, IŞİD'in Horasan kolu tarafından gerçekleştirilmiştir (Human Rights Watch, 2023). El-Kaide terör örgütü ile iş birliği yapan Taliban, örgüt lideri Eymen el-Zevahiri'yi Taliban'ın İç İşleri Bakanı'nın evinde misafir ediyordu (Hakimi ve Price, 15 Ağustos 2022). Sonuç olarak bu radikalleşmenin yarattığı baskı ile, söz konusu gruplar ülkeden göç etmeye en istekli toplumlar olmuştur.

Afganistan'daki negatif ekonomik koşullar da Taliban sonrası iktidar döneminde göçün itici unsurları arasında olmaya devam etmiştir. Nüfusun %90'ı hala gıdaya ulaşma konusunda zorluklar yaşamaktadır. Yetersiz beslenme, çocukların kalıcı sağlık sorunlarına ve ölümlerine neden olmaktadır. Sağlık sistemi neredeyse

çökmüştür. Yakıt ve gübre fiyatları da gıda fiyatları gibi artış göstermiş; tarımsal üretim buna bağlı olarak düşmüştür (Human Rights Watch, 2023). İnsan ve organ ticareti ekonomik gidişata bağlı olarak artış göstermiştir (United Nations Afghanistan, Nisan 2023).

Grafik 17: 2018-2023 ÜİYEK Sayısı (UNHCR, 2023)⁴

Ülkedeki çatışma ortamının şiddetlenmesi, yalnızca dış göç akımlarını değil aynı zamanda iç göç akımlarını da alevlendirmiştir. Özellikle 2018-2021 arasında ÜİYEK sayısında yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere sürekli artış kaydedilmiştir. 2018 yılında 2,106,893 olan ÜİYEK sayısı; 2019 yılında 2,553,390; 2020’de 2,886,317 ve 2021’de 3,457,744’e ulaşmıştır. 2022 ve 2023 yıllarında hafif düşüş kaydederek; 3,254,002 ve 3,252,741 olarak raporlanmıştır.

İç göçün Afganistan’da 2018 yılından itibaren yükselişe geçmesi, çatışmaların artmasından kaynaklıdır. Güvenlik problemleri nedeniyle ülke içinde yer değiştirenler, daha güvenli bölgelere doğru göç etmiştir. Ayrıca Taliban’ın güçlenerek çoğu bölgede hakimiyet kurmaya başlaması; kaçışları tetiklemiş ve sert yönetimden kurtulma çabalarını arttırmıştır. Bu durumun kanıtı olarak; ÜİYEK’lerin çıkış yaptığı yerleşim bölgeleri ile Taliban’ın işgal ettiği bölgelerin örtüştüğü görülmektedir (Lee, 20 Aralık 2020). 2022 yılı birlikte iç göç akımları yavaşlayarak yer değiştirenlerin sayısında azalma meydana gelmiştir. Zira artık ülke içinde yer değiştirmenin çare olmadığı,

⁴ ÜİYEK verileri 2023 yılı ortasına kadar elde edilen verileri kapsamaktadır.

Taliban'ın ülkenin tamamına hâkim olduğu kesin bir tablo olarak ortaya çıkmıştır. Dış göç akımlarının da bu dönemde paralel olarak artışı, bu önermeyi doğrulamaktadır. Ayrıca ülkede 2021 yılı kadar çalkantılı bir dönem geçmemiş, daha az çatışmalı bir ortam görülmüştür (United Nations Afghanistan, Nisan 2023).

Bu dönemde göç akımlarında erkeklerin diğer göç akımlarında olduğu gibi ön planda olduğu görülmektedir. Kadınların kültürel olarak geri planda kalması ve erkek refakatçileri olmadan kamusal alanda yer alamamaları; göçlerin erkek ağırlıklı olmasına sebep olmuştur. Ancak Taliban'ın modern kadın haklarını tanımama konusundaki radikal tutumu; bu kez kadınların da göç etmesine neden olmuştur. Taliban'ın kırsal alanı ele geçirmeye başlamasıyla; özellikle eğitim ve istihdam haklarını kaybetmek istemeyen kadınların büyük şehirlere göçü 2018-2021 yılları arasında gerçekleşmiştir (Schmeidl, 2018: 176). Böylece göç hareketlerine, kadın göçü de kuvvetli bir hareket olarak eklenmiştir.

SONUÇ

Göç, insanlık tarihini şekillendiren ve tarihin seyrini değiştiren bir fenomendir. Farklı dönemlerdeki kitlesel göç akımları, bugün bildiğimiz dünyanın oluşmasında dolaylı veya doğrudan etkili olmuştur. Bu nedenle Afganistan kaynaklı 1979'dan bugüne kadar gerçekleşen kitlesel göç akımları, ciddiyle tahlil edilmelidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana gerçekleşen ikinci büyük kitlesel göç akımı olduğu göz önüne alınarak, bu göçün asıl nedenleri üzerine yoğunlaşılmalıdır.

Bu çalışmada Afganistan kaynaklı göçlerin literatürde ifade edilen genel nedenlerinden ziyade, asıl kaynağa ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu göçlerin asıl kaynağı olarak neo-kolonyalizm üzerinde durulmuştur. Yeni sömürücülük olarak da ifade edilen neo-kolonyalizm kavramı, Kwame Nkrumah tarafından teorileştirilmiş ve kolonyalizmin yenilenmiş hali olarak sunulmuştur. Kolonyalizmin sömürü yol ve yöntemlerini değiştirerek neo-kolonyalizm haline dönüşmüştür. Birçok ülkede kendisini gösteren bu yeni sömürü biçimi, Afganistan'da hem 20. Yüzyıla hem de 21. yüzyıla damgasını vurmuştur. Öncelikle SSCB tarafından işgal ve yeni sömürünün öznese olan Afganistan; ardından ABD tarafından daha derinlikli bir neo-kolonyal sömürüye maruz kalmıştır. Bu süreçte beşerî ve ekonomik sermayesi sürekli sömürülen Afganistan, çok boyutlu olarak fakirleşmiş ve göç vermeye başlamıştır. Zaman zaman bu göç hareketleri tersine gerçekleşse de sonunda dış göç hareketlerine dönüşmüştür.

1979 sonrası Afganistan kaynaklı dış göç hareketlerinin neo-kolonyal teori çerçevesinde analiz edildiği bu tez çalışması, dört ana bölüm üzerine inşa edilmiştir. Öncelikle birinci bölümde, teorik çerçeve olan neo-kolonyalizm anlatılarak; kavramın kökenleri ve tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Tezde temel alınan neo-kolonyalizm fikirlerini ortaya koyan Kwame Nkrumah'ın konuya yaklaşımı bu bölümde incelenmiştir. Neo-kolonyalizmin öncül kavramları olan kolonyalizm,

dekolonizasyon, emperyalizm gibi kavramlar semantik bir bakış açısıyla karşılaştırılmıştır. Neo-kolonyalizmin kullandığı müdahale araçlarının neler olduğu açıklanarak ilk bölüm sona erdirilmiştir.

İkinci bölümde, birinci bölümün teorik yaklaşımı kullanılarak Afganistan'a yönelik neo-kolonyal çıkarlar ifade edilmiş; bu çıkarların kaynağını oluşturan Afganistan'ın jeo-stratejik önemi ortaya koyulmuştur. Bu bölümdeki neo-kolonyal çıkarlar, daha önce ülkeyi işgal eden ABD ve SSCB'nin perspektifinden siyasi ve ekonomik temelli olarak ele alınmıştır. Böylece işgallerin açıklanan sebeplerinden farklı olarak, asıl amaç olan iktisadi sömürünün nasıl yapıldığı ve hangi araçların kullandığı tetkik edilmiştir. Buradaki temel bulgulardan biri, Afganistan'ın jeo-stratejik öneminin her iki ülke için de çekici unsurlar barındırması olmuştur. Bu stratejik önem, iki ülkenin hem birbirlerine hem de bölgesel güçlere meydan okuyarak, bölgeyi şekillendirme ve iktisadi hegemonya kurma isteğine dayanmaktadır. Tarihteki en önemli örnek olan Büyük Oyun döneminde görülen Afganistan'ın pivot rolü, yeniden canlanmıştır. Soğuk Savaş sırasında ve sonrasında bu jeo-stratejik önem devam ederek, neo-kolonyal güçler açısından rekabet sahası olan bir ülke olmuştur. Ancak ülkelerin Afganistan üzerindeki çıkarları yeniden tanımlanmış, bu kez neo-kolonyal temelde rekabetçi bir ortam yaratılmıştır. Bu nedenle Afganistan ve parçası olduğu coğrafya, Soğuk Savaş sonrasındaki dönemde Yeni Büyük Oyun olarak adlandırılan jeo-staratejik çıkarların çatıştığı rekabetin merkez üssü olmuştur. Bu dönemde temel çatışma noktası enerji kaynakları ve enerji iletim yollarıdır. Afganistan kendi yeraltı zenginliklerinin yanında, enerji zengini bir coğrafyanın ortasında kritik bir konumda bulunmaktadır. Orta Doğu, Orta Asya, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'na yakın konumda bulunması ile birlikte; Çin, İran, Pakistan ve Hindistan gibi ülkelerin kesişim noktasındadır. Bu nedenle Afganistan'ın çok boyutlu jeo-stratejik önemi tanımlanarak, çok boyutlu sömürünün kaynakları ortaya koyulmuştur.

Neo-kolonyalizm ile, sömürü biçimi şekil değiştirmiş, kullanılan araçlar eskisinden farklılaşarak ekonomik, hukuki ve siyasi temelli şekillenmiştir. Ekonomik sömürü kredi ve yardımlar aracılığıyla yapılırken; Afganistan'ın yeraltı zenginlikleri sömürünün merkezine oturmuştur. Kwame Nkrumah tarafından rotatif kredi olarak ifade edilen; kredi ve yardımların Afganistan'a verildiği tespit edilmiştir. Bu yolla

ülkenin borçlu hale getirilmesi ve borçlarına karşılık yeraltı/yerüstü kaynaklarının çok ucuza satın alınarak sömürülmesi söz konusu olmuştur. Ayrıca ülkeye doğrudan getirisi çok kısıtlı olan ve tek taraflı kar eden yabancı sermayenin işgali sağlanmıştır. Ülkedeki siyasi unsurlardan neo-kolonyal işbirlikçi veya vekaleten güçler olarak yararlanılarak, neo-kolonyalizmin iktisadi sömürüsü için kullanışlı araçlar haline getirilmiştir. SSCB, ülkedeki komünist unsurlar ile; ABD ise dini temelli organizasyonlarla bu amaca yönelik çalışmalar yapmıştır. Bu gruplar arasındaki sürekli çatışmalar ile silah endüstrisi de canlı tutulmuştur. İki ülkenin de neo-kolonyal sömürüde kullandığı araçlarda ortaklaştığı noktalar da çalışmada keşfedilmiştir. Özellikle ülkelerin kendilerini dünya ülkeler hiyerarşisinde konumlandığı yerler, benzerliklerin kaynağını oluşturmaktadır. SSCB tarafından komünist ideolojinin dünyada yaygınlaştırılarak, “eşitlikçi ve insani temelde bir yaşamın benimsenmesi” yaklaşımı ile ABD’nin “dünyayı demokratikleştirme ve medenileştirme” misyonunu üstlenerek daha barışçıl ve özgür bir dünya yaratma yaklaşımı; temelde aynı düşünsel yapının izlerini taşımaktadır. İki ülkenin de kendisini “medeniyetin kurtarıcısı” ve “insanlığın en iyi versiyonu” olarak görme eğilimi; neo-kolonyal sömürünün kendi içindeki ahlaki meşruiyetini oluşturmuştur. Bu ahlaki meşruiyeti sağlamlaştırmak için özellikle ABD tarafından uluslararası hukuk kullanılmıştır. Bu yönüyle klasik kolonyal dönemin zihniyeti ile, ahlaki meşruiyet temelinde benzerlikler gösterdiği çalışmada ifade edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, Afganistan’daki neo-kolonyal düzeni daha iyi anlayabilmek için ülkedeki politik durum ve aktörlere yer verilmiştir. Toplumsal yapı, politik aktörler, politik aktörlerin üzerindeki neo-kolonyal etkiler incelenmiş; 1979 SSCB İşgali, Soğuk Savaş sonrası dönem ve ABD İşgali tarihsel olarak ele alınmıştır. Üçüncü bölüm yazılırken neo-kolonyal tarihsel yaklaşım, teorik mercek olarak kullanılmıştır. Bu sayede, neo-kolonyalizmin kolonyalizmden farklılaşan bir yönü olarak; fiili işgal olmadan gerçekleşen bir sömürü biçimi de olduğu, işgalin gerçekleşmediği dönemler anlatılarak ortaya koyulmuştur. Bununla birlikte, Afganistan’ın işgal edildiği dönemlerin, klasik kolonyal yaklaşımın izlerini taşıdığı tespit edilmiştir.

Sonuncu bölüm, tez çalışmasının asıl sonuçlarının tetkik edildiği bir bölüm olmuştur. Neo-kolonyal teorik çerçevede göç hareketleri ele alınarak; Afganistan kaynaklı göçlerin asıl sebebi neo-kolonyal dış müdahaleler olarak gösterilmiştir. Tez çalışmasının başında sorulan: “1979’dan bugüne kadar çeşitli periyotlarda gerçekleşen Afganistan kaynaklı göç dalgalarının nedenleri ile dış müdahaleler arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?” ve “Neo-kolonyal sömürü biçimi, Afganistan kaynaklı dış göçler üzerinde neden ve nasıl etkili olmuştur?”, araştırma sorularına cevap bulunmuştur. Buna göre, 1979’dan 2021 yılına kadar geçen süreçteki beş ana dalgadan oluşan göç akımlarının nedenleri ile dış müdahaleler arasında pozitif bir korelasyon olduğu ve neo-kolonyal sömürünün Afganistan’ın ekonomik ve beşerî kaynaklarını kullanarak göç dalgalarını tetiklediği ortaya koyulmuştur. En yalın haliyle; neo-kolonyal sömürünün Afganistan kaynaklı göç akımlarının asıl sebebi olduğu tespit edilmiştir. Bu konuya dair kanıtlar sunulurken; başta Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin göç verileri olmak üzere, Birleşmiş Milletler Uluslararası Göç Örgütü’nün ve göç üzerine faaliyet gösteren çeşitli sivil toplum örgütlerinin verilerinden faydalanılmıştır. Bu veriler görselleştirilerek sunulmuş, böylece daha anlaşılır olması hedeflenmiştir. Veri temelli göç hareketleri ile ABD ve SSCB’nin neo-kolonyal müdahaleleri, üçüncü bölümdeki tarihsel çerçeve ve ikinci bölümdeki neo-kolonyal çıkar kaynakları birleştirilerek pozitif korelasyon savı kuvvetlendirilmiştir. Böylece betimsel analiz ve sayısal veriler birlikte kullanılmıştır. Bu veriler birlikte kullanılarak, neo-kolonyal müdahalelerin göçün yalnızca katalizörü değil; aynı zamanda kısa vadeli durdurucu rolü olduğuna dair bulgulara rastlanmıştır. Ancak neo-kolonyalizmin Afganistan üzerindeki uzun vadeli etkisi; dış göç hareketlerinin artması olmuştur.

Literatürde yer alan Afgan göçüne yönelik çalışmalar eleştirel bir yaklaşımla ele alınarak, tez çalışmasında bu perspektif ile kendisine yer bulmuştur. Özellikle Afganistan kaynaklı göçlerin nedenleri konusunda, dördüncü bölümde eleştirel literatür analizi yapılarak; asıl sebebin neo-kolonyalist hareketler olduğu ifade edilmiştir. Zira incelenen Türkçe, Fransızca ve İngilizce literatürde bu konu; ekonomik, coğrafi, eğitimsel ve güvenlik nedenlerine odaklı olarak işlenmiş ve sunulan tüm bu nedenlerin neo-kolonyalist müdahalelerden kaynaklı olduğu

açıklanmamıştır. Literatürde Afganistan kaynaklı göçün sebepleri olarak sunulan unsurların, neo-kolonyalizmin yarattığı sömürünün sonuçları olduğu ortaya konulmuştur. Sömürünün yarattığı ekonomik yıkımın getirdiği beşerî sermaye ve devlet yapısı üzerindeki etkilerin, göçün asıl sebebi olduğu açıklanmıştır. Böylece ikinci araştırma sorusuna cevap bulunmuştur.

Literatürdeki çalışmalar genel olarak konunun batı-merkezli bir bakış açısıyla incelenerek, Afganistan'ın başarısız bir devlet olarak ele alındığı ve neo-kolonyal argümanlara göre üretilen bu nitelemenin temele alındığı araştırmalar olmuştur. Kullanılan teorik mercekler, Afganistan için idealize edilen devlet yapısına nasıl ulaşılacağına yoğunlaşmış; özne tetkik edilirken oryantalist bakış açısından kurtulamamıştır. Göç, ekonomik olarak gelişmiş devletlere yönelik bir güvelik tehdidi olarak ele alınmış; çözüm noktaları bu perspektiften ifade edilmiştir. Bu nedenle bu tez çalışmasının en büyük farklılıklarından biri; 1979'dan 2021'e kadar geçen süredeki Afganistan kaynaklı göçün kök nedeninin neo-kolonyal müdahaleler olduğunun ortaya konulması olmuştur. Bu sayede mağdur olan özneyi konu alarak, mağduriyet kaynaklarını içeride aramak yerine; mağduriyeti oluşturan faillere yönelik bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın diğer özgün tarafı ise; neo-kolonyal sömürü literatürünün yoğunlaştığı Afrika ve Güney Amerika'dan farklı bir coğrafyanın ele alınmasıdır. Afganistan'ın neo-kolonyal literatürde bir vaka olarak göç perspektifinden bir incelemesi bulunmamaktadır.

Bu tez çalışmasında karşılaşılan en büyük sınırlamalardan biri, Sovyet orijinal kaynaklarına erişimde karşılaşılan zorluklardır. Bu durum hem kişisel dil bariyerinden hem de kaynakların birçoğunun erişime açık olmamasından kaynaklanmıştır. Bu nedenle çeviri kaynaklar ve ikincil veriler kullanılmıştır. İkincil verilerin kaynak olarak kullanılmasının en büyük zorluğu, bilimsel tarafsızlık ilkesini korumaya çalışmak olmuştur. Zira bu dokümanların bir kısmı politik propaganda unsurları barındırmaktadır. Yine de dokümanlar bu bilinç ile ele alınarak, incelemeler çok yönlü olarak gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan gelecek araştırmalarda, Sovyet dokümanlarının birincil kaynak olarak incelenmesi faydalı olacaktır.

Karşılaşılan ikinci sınırlama, göç verilerinin kayıt altına alınma sürecinin geç dönemlere tekabül etmesinden kaynaklıdır. UNHCR tarafından mülteci verileri, tezin tarihsel kapsamının başlangıcı olan 1979’da kayıt altına alınmış olsa da ÜİYEK statüsündeki kişilerin verileri ancak 1993 itibariyle raporlanmaya başlamıştır. Geriye göçler ise, çok daha geç bir tarih olan 2002 yılıyla birlikte kayıt altına alınmaya başlamıştır. Ancak bu veriler tamamen UNHCR’in kayıt altına aldığı kişileri kapsamaktadır. Dolayısıyla kayıtsız Afganların sayıları tam olarak bilinemediği için, tezde kendisine temel savunu çerçevesinde yer bulamamıştır. Sunulan göç verilerinin çok üzerinde sayılar olduğu iddiasını savunanlar bulunmaktadır. Bu verilerin bir kısmına ulaşılabilsen de tutarlı sonuçlar elde etmek açısından, bu tez çalışmasında sadece UNHCR verilerine yer verilmiştir. Bu şekilde tutarlı bir veri setinin değerlendirilmesi sağlanırken; asıl amaç olan göç akımlarının dalgalanma şeklini ortaya koymak konusunda bir farklılık veya sapma yaratmamıştır.

KAYNAKÇA

Abbasi-Shavazi, Mohammad Jalal, Glazebrook, Diana, Jamshidiha, Gholamreza, Mahmoudian, Hossein ve Sadegh, Rasoul, *Return to Afghanistan? A Study of Afghans Living in Tehran*, Kabil: Afghanistan Research and Evaluation Unit, 2015.

Abou-Agag, Naglaa, "Homi Bhabha's Third Space and Neocolonialism", *Global Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*, 9 (3), (Nisan, 2021), s. 25-43.

ABC News/BBC/ARD/Washington Post, "Afghanistan Poll: Where Things Stand 2010", (30 Kasım 2010), <https://abcnews.go.com/Politics/Afghanistan/afghanistan-poll-things-stand-2010/story?id=12277743> (Erişim tarihi: 09.09.2010).

Adamec, Ludwig, *Historical Dictionary of Afghanistan*, Lanham: The Scarecrow Press, 2012.

Adıbelli, Barış, *Avrasya Jeopolitiğinde Büyük Oyun*, İstanbul: IQ Kùltür Sanat Yayıncılık, 2008.

"Afganistan'da Hangi Etnik Gruplar Yaşıyor?", *Sputnik*, (25 Ağustos 2021), <https://sputniknews.com.tr/20210825/afganistanda-hangi-etnik-gruplar-yasiyor-1048336322.html> (Erişim tarihi: 06.10.2022).

"Afganistan ile ABD İkili Güvenlik Anlaşması imzaladı", *AA*, (30 Eylül 2014), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganistan-ile-abd-ikili-guvenlik-anlasmasi-imzaladi/115235> (Erişim tarihi: 27.04.2023).

"Afghanistan Air Strikes Up 172 Percent", *ABC News Radio*, (13 Ekim 2010), <http://www.rawa.org/temp/runews/2010/10/13/afghanistan-air-strikes-up-172-percent.html> (Erişim tarihi: 15.12.2023).

"Afghan Villagers Answer Your Questions", *BBC*, (19 Haziran 2007), http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/6763865.stm (Erişim tarihi: 11.12.2023).

“Afghanistan-Collection Finding Aid”, *Clinton Digital Library*, <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/48952> (Erişim tarihi: 29.11.2022).

“Afghanistan: Glossary”, *British Library*, <https://web.archive.org/web/20100702122855/http://www.bl.uk/reshelp/findhelpregi on/asia/afghanistan/afghanistancollection/afghanglossary/afghanglossary.html> (Erişim tarihi: 12.02.2023).

Afghanistan National Disaster Management, *Afghanistan Strategic National Action Plan (Snap) For Disaster Risk Reduction: Towards Peace And Stable Development*, Kabil: Government of the Islamic Republic of Afghanistan, 2011.

“Afghanistan-Pakistan Border Shelling Kills Civilians”, *BBC*, (12 Aralık 2022), <https://www.bbc.com/news/world-asia-63941387> (Erişim tarihi: 24.12.2023).

Afisi, Oseni Taiwo, “Neocolonialism”, *Internet Encyclopedia of Philosophy*, (2017), <https://philpapers.org/rec/AFIN> (Erişim tarihi: 03.01.2022).

“Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the Re-establishment of Permanent Government Institutions”, UN Security Council, S/2001/1154, Bonn, (5 Aralık 2001).

Ahady, Anwar-ul-Haq, “The Decline of the Pashtuns in Afghanistan”, *Asian Survey*, 35 (7), (Temmuz, 1995), s. 621-634.

Ahmadi, Belquis ve Lakhani, Sadaf, “The Afghan Refugee Crisis in 2016”, *United States Institute of Peace*, Peace Brief 220, (2017), <https://www.usip.org/publications/2017/02/afghan-refugee-crisis-2016> (Erişim tarihi: 22.12.2023).

Albayrak, Recep, *Afganistan Türkleri*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2004.

“All-African People’s Conferences”, *International Organization*, 16(2), (1962), s. 429–434.

Allen, Robert, *Black Awakening in Capitalist America*, New York: Africa World Press, 1990.

Alvares, Claude, “Science”, ed. Sachs, Wolfgang, *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge As Power içinde*, s. 243-259, Londra: Zed Books, 1992.

Akkurt, Mehmet, *Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.

Aktaş, Altan, “Başarısız Devletler Söyleminde Uluslararası Hiyerarşi Algısı”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, 50, (2019), s. 141-179.

Amin, Samir, *Maldevelopment: Anatomy of a Global Failure*, Tokyo: United Nations University, 1990.

Amiri, Rahmatullah, “Continuing conflict, continuing displacement in southern Afghanistan”, *Forced Migration Review*, 46, (Mayıs 2014), s. 7-9.

Amnesty International, “Afghanistan: The human rights crisis and the refugees”, (1995a), <https://www.amnesty.org/fr/wp-content/uploads/2021/06/asa110021995en.pdf> (Erişim tarihi: 22.09.2023).

_____, “Afghanistan: Further information on fear for safety and new concern: deliberate and arbitrary killings: Civilians in Kabul”, (1995b), <https://www.amnesty.org/en/documents/asa11/015/1995/en/> (Erişim tarihi: 01.12.2023).

_____, “Afghanistan’s four million Internally Displaced People – a glance into their lives of poverty and displacement during the pandemic”, (19 Ağustos 2020), <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2020/08/afghanistan-and-its-internally-displaced-people/> (Erişim tarihi: 24.09.2023).

Amstutz, Bruce, *Afghanistan: The First Five Years of Soviet Occupation*, Collingdale: Diane Publishing, 1994.

Anghie Antony, “Time Present and Time Past: Globalization, International Financial Institutions, and the Third World”, *NYU Journal of International Law and Politics*, 32, (1999), s. 243–290.

Annan, Kofi, “Two concepts of sovereignty”, *UN General Assembly*, (18 Eylül 1999), <https://www.un.org/sg/en/content/sg/articles/1999-09-18/two-concepts-sovereignty> (Erişim tarihi: 29.01.2022).

Aparı, Saadet Firdevs, “ABD'nin en uzun savaşı: Afganistan'da 20 yıl”, AA, (31 Ağustos 2001), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-en-uzun-savasi-afganistanda-20-yil/2351523> (Erişim tarihi: 04.12.2022)

Arbabzadah, Nushin, “Remembering Afghanistan's first president”, *The Guardian*, (21 Mart 2009), <https://www.theguardian.com/commentisfree/2009/mar/21/afghanistan> (Erişim tarihi: 07.05.2023).

Ardant, Philippe, “Le Néo-colonialisme: Thème, Mythe et Realite”, *Revue Française de Science Politique*, 15 (5), (1965), s. 837–855.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.

Arnold, Anthony, *Afghanistan's Two-party Communism: Parcham and Khalq*, Stanford: Hoover Press, 1983.

Arnold, Anthony, *Afghanistan: The Soviet Invasion in Perspective*, Stanford: Hoover Press, 1985.

Arnoldy, Ben, “News of Afghanistan’s Mineral Wealth Deepens Suspicion of US Aims”, *The Christian Science Monitor*, (2010), <https://www.csmonitor.com/World/Global-News/2010/0615/News-of-Afghanistan-s-mineral-wealth-deepens-suspicion-of-US-aims> (Erişim tarihi: 28.08.2022).

Arnold, David, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, (Çev. O. Bahadır), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1995.

Ashcroft, Bill, “Colonialism”, ed. Ritzer, George, *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization* içinde, s. 1-5, MA : Wiley-Blackwell, 2012.

Ataöv, Türkkaya, *11 Eylül: Terörle Savaş mı Bahane mi?*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2004.

Atasoy, Fahri, *Küreselleşme ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.

Atay, Mehmet, “Avrasya’nın Balkanları, Afganistan’da İç Çatışma Dinamikleri”, *Avrasya Dosyası*, 4 (3-4), (1998-1999), s. 10-25.

Attah, Noah Echa, “The Historical Conjuncture of Neo-Colonialism and Underdevelopment in Nigeria”, *Journal of African Studies and Development*, 5 (5), (2013), s. 70-79.

Attwood, William, *The Reds and the Blacks: A Personal Adventure*, New York: Harper & Row, 1967.

Austin, Anthony, “Soviet Says Afghans Asked for Its Help”, *The New York Times*, (29 Aralık 1979), <https://www.nytimes.com/1979/12/29/archives/soviet-says-afghans-asked-for-its-help-charges-provocations-of.html> (Erişim tarihi: 21.02.2023).

Ayoob, Mohammed, “Humanitarian Intervention and International Society”, *Global Governance*, 7, (2001), s. 225–230.

_____, “Humanitarian Intervention and State Sovereignty”, *International Journal of Human Rights*, 6, (2002), s. 81–102.

Bahiss, Ibraheem, “Afghanistan’s Taliban Expand Their Interim Government”, *International Crisis Group*, (28 Eylül 2021), <https://www.crisisgroup.org/asia/south-asia/afghanistan/afghanistans-taliban-expand-their-interim-government> (Erişim tarihi: 25.12.2023).

Bal, İdris, “Avrasya’da Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Yükselişi: Yeni Büyük Oyunda Etkili Bir Araç mı?”, ed. Bal, İdris, *Türk Dış Politikası içinde*, s.605 – 640, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

Banting, Erinn, *Afghanistan: The People*, New York: Crabtree Publishing Company, 2003.

Balcı, Ali, “Afganistan: Ulus Devlet ve Kabilecilik Arasında”, ed. İnât, Kemal, Duran, Burhanettin ve Ataman, Muhittin, *Dünya Çatışma Bölgeleri içinde*, s.253-267, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

Banerjee, Nipa, “The International Community and Afghan Elections: Helping or Hobbiling Democratic Development?”, *The Middle East Institute, Viewpoints Special Edition*, Afghanistan, 1979-2009: In the Grip of Conflict, s. 111-113.

Barchevitcheva, Michaela ve Gieler, Wolfgang, “Özbekistan: Komünizmin Ardından İktidar Mücadelesi”, ed. Kemal İnât, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, *Dünya Çatışma Bölgeleri içinde*, Ankara:Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

Barfield, Thomas, “Problems in Establishing Legitimacy in Afghanistan”, *Iranian Studies*, 37 (2), (2004), s. 263-293.

_____, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, Princeton: Princeton University Press, 2010.

Barlett, Donald ve Steele, James, “The Oily Americans”, *The Time*, (13 Mayıs 2003), <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,450997,00.html> (Erişim tarihi: 26.11.2022).

“Barack Obama makes secret visit to Afghanistan”, *Associated Press*, (3 Aralık 2010), <https://www.theguardian.com/world/2010/dec/03/obama-afghan-visit-thank-troops> (Erişim tarihi: 15.12.2023).

Barratt Brown, Michael, *The Economics of Imperialism*, Harmondsworth: Penguin, 1974.

Baruah, Nilim ve Wickramasekara, Piyasiri, *Labour Migration for Decent Work in Afghanistan: Issues and Challenges*, Bangkok: ILO Regional Office for Asia and the Pacific, 2013.

Bayart, Jean-François ve Bertrand, Romain, “De quel « legs colonial » parle-t-on ?”, *Esprit*, 12, (2006), s. 134-160.

Beall, Jo ve Esser, Daniel, *Shaping Urban Futures: Challenges to Governing and Managing Afghan Cities*, Kabil: Afghanistan Research and Evaluation Unit, Mart 2005, https://eprints.lse.ac.uk/2916/1/Shaping_Urban_Futures.pdf (Erişim tarihi: 09.09.2023).

Beitz, Charles, *The Idea of Human Rights*, Oxford: Oxford University Press, 2009.

Benhabib, Seyla, *The Claim of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*, Princeton/NJ: Princeton University Press, 2002.

Berdal, Mats ve Malone, David, “Introduction”, ed. Berdal, Mats ve Malone, David, *Greed and Grievance: Economic Agendas in Civil Wars*, s. 1–18, London/Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000.

Bertelsmann Stiftung, *BTI 2012 — Afghanistan Country Report*, Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2012.

Bilgin, Mert, “Orta Asya ve Kafkasya’da Enerji Stratejileri: Rekabet, İşbirliği ve Bölgesel Sorunlar”, ed. Arı, Tayyar, *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine içinde*, s. 157- 191, Bursa: MKM Yayıncılık, 2010.

Bilgrami, Mohammad Pervez, “Pakistan in the middle of the Saudi-Iranian rivalry in Afghanistan”, *MENA Affairs*, (6 Ocak 2022),

<https://menaaffairs.com/pakistan-in-the-middle-of-the-saudi-iranian-rivalry-in-afghanistan/> (Erişim tarihi: 22.01.2023).

Birsel, Haktan, *Eski Dünyanın Karanlık Yüzü: Orta Asya Jeopolitiği*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.

Bizhan, Nematullah, “Revenue and State Building in Afghanistan”, ed. Bose, Srinjoy, Maley, William ve Nishank Motwani, *Afghanistan : challenges and prospects içinde*, s. 78-90, New York: Routledge, 2018.

Blanchard, William, *Neocolonialism American Style: 1960-2000*, Westport Conn. : Greenwood Press, 1996.

Blinken, Antony, “24th Anniversary of the 1998 Embassy Bombings”, *U.S. Department of State*, (7 Ağustos 2022), <https://www.state.gov/24th-anniversary-of-the-1998-embassy-bombings/> (Erişim tarihi: 21.01.2023).

Blood, Peter, *Afghanistan: A Country Study*, Washington: GPO for the Library of Congress, 2001, <https://countrystudies.us/afghanistan/26.htm> (Erişim tarihi: 07.05.2023).

Blum, William, *Rogue State: A Guide to World’s Only Super Power*, Londra: Common Courage Press, 2005.

Bodenheimer, Susanne, “Dependency and Imperialism: The Roots of Latin American Underdevelopment”, *Politics & Society*, 1(3), (1971), s. 327–357.

Boni, Filippo, “Afghanistan 2022: Life Under The Taliban”, *Asia Maior*, XXXIII (2022), s. 411-423.

Bose, Srinjoy ve Ibrahimi, Niamatullah, “Afghanistan’s Political Parties: A Tale of Incomplete Reform and Transformation”, ed. Bose, Srinjoy, William Maley ve Nishank Motwani, *Afghanistan : challenges and prospects içinde*, s. 122-140, New York: Routledge, 2018.

Bose, Srinjoy ve William Maley, “Contextualising Afghanistan’s transitions”, ed. Bose, Srinjoy, William Maley ve Nishank Motwani, *Afghanistan : challenges and prospects içinde*, s. 1-27, New York: Routledge, 2018.

Bourne, Mike, “Netwar Geopolitics: Security, Failed States and Illicit Flows”, *The British Journal of Politics and International Relations*, 13 (4), (Kasım 2011), s. 490-513.

Bowley, Graham ve Rosenberg, Matthew, “U.S. Grants Special Ally Status to Afghans, Easing Fears of Abandonment”, *The New York Times*, (7 Temmuz 2012), https://www.nytimes.com/2012/07/08/world/asia/us-grants-special-ally-status-to-afghanistan.html?_r=1 (Erişim tarihi: 26.04.2023).

Boyle, Joseph, “Traditional Just War Theory and Humanitarian Intervention”, ed. Nardin, Terry ve Williams Melissa S., *Humanitarian Intervention* içinde, s. 31-57, New York/London: New York University Press, 2006.

Braithwaite, Rodric, *Afgantsy: The Russians in Afghanistan, 1979–1989*, New York: Oxford University Press, 2011.

Bricmont, Jean, *Humanitarian Imperialism: Using Human Rights to Sell War*, New York: Monthly Review Press, 2006.

Brown, Derek, “Afghanistan: the land that forgot time”, *Guardian*, (26 Ekim 2001), <https://www.theguardian.com/world/2001/oct/26/afghanistan.terrorism11> (Erişim tarihi: 06.05.2023).

Brown, James, “Oil Fueled? The Soviet Invasion of Afghanistan”, *Post-Soviet Affairs*, 29 (1), (2013), s. 56-94.

Brown, William, “Restructuring North-South relations: ACP-EU Development Co-Operation in a Liberal International Order”, *Review of African Political Economy*, 27 (85), (2000), s. 367–383.

Brun, Ellen ve Jacques Hersh, “Faux Internationalism and Really Existing Imperialism”, *Monthly Review*, 63, (2012), s. 36–48.

Brzezinski, Zbigniew, “A Geostrategy for Eurasia”, *Foreign Affairs*, 76 (5) (Eylül-Ekim 1997), s. 50-64.

_____, “Les Révélations d'un Ancien Conseiller de Carter: ‘Oui, la CIA est Entrée en Afghanistan avant les Russes...’”, *Le Nouvel Observateur*, (15-21 Ocak 1998), <https://www.voltairenet.org/article165889.html> (Erişim tarihi: 17.06.2022).

_____, “A Plan for Political Warfare”, *The Wall Street Journal*, (25 Eylül 2001), <https://www.wsj.com/articles/SB1001379897905265560> (Erişim tarihi: 23.06.2022).

_____, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, (Çev. Y. Türedi), İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2005.

_____, *Kontrolden Çıkmış Dünya: Yirmibirinci Yüzyılın Arifesinde Dünya Çapında Karmaşa*, (Çev. H. Menemencioğlu), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Buchholz, Benjamin, "The Nation's Voice? Afghanistan's loya jirgas in the historical context", *Afghanistan Analysts Network*, (19 Kasım 2013), <https://www.afghanistan-analysts.org/en/reports/context-culture/the-nations-voice-afghanistans-loya-jirgas-in-the-historical-context/> (Erişim tarihi: 20.08.1992).

Burget, Fazıl, "Hayalden Gerçeğe Trans Afgan Boru Hattı Projesi", *Avrasya Dosyası*, Enerji Özel, 9 (1), (Bahar 2003), s. 192-213.

_____, "Afganistan'da 2014 Beklenirken: Taliban Örgütü ve Yeni Bir Siyasal Sürece Doğru Yeni Gruplaşmalar", *Orta Doğu Analiz*, 5 (52), (2013), s. 95-103.

_____, "“Durand Hattı”: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavga'nın Diğer Adı", *Orta Doğu Analiz*, 5 (56), (Ağustos 2013), s. 60-67.

Burke, Jason, *El Kaide Terörün Gölgesi*, (Çev. E. Kılıç), İstanbul: Everest Yayınları, 2004.

Bush, George W., "President Speaks on War Effort to Citadel Cadets", (11 Aralık 2001a), <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/12/20011211-6.html> (Erişim tarihi: 02.07.2022).

_____, "Address to a Joint Session of Congress and the American People", (20 Eylül 2001c), <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html> (Erişim tarihi: 02.07.2022).

_____, "State of the Union Address to the 107th Congress", (29 Ocak 2002a), https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf (Erişim tarihi: 02.07.2022).

_____, “President Bush Delivers Graduation Speech at West Point”, (1 Haziran 2002b), <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/06/20020601-3.html> (Erişim tarihi: 02.07.2022).

_____, “President Delivers "State of the Union"”, (28 Ocak 2003), <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/01/20030128-19.html> (Erişim tarihi: 02.07.2022).

Buzan, Barry, “Implications for the Study of International Relations”, ed. Buckley, Mary ve Fawn, Rick, *Global Responses to Terrorism: 9/11, Afghanistan and Beyond* içinde, s. 296-309, New York: Routledge, 2003.

Byrne, Hannah, Krzyzaniak, John, ve Khan, Qasim. “The Death of Mullah Omar and The Rise of ISIS in Afghanistan”, *Institute for the Study of War*, (17 Ağustos 2015), <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Mullah%20Omar%20Backgrounder.pdf> (Erişim tarihi: 15.01.2023).

Calluther, Nick, “Damming Afghanistan, Modernization in a Buffer State”, *The Journal of American History*, 89 (2), (Eylül 2002), s. 512-537.

Campaign Against Arms Trade, “US Arms Export”, <https://caat.org.uk/data/countries/united-states/us-arms-exports/> (Erişim tarihi: 21.12.2022)

Carter, Jimmy, *Public Papers of the Presidents of the United States*, Washington D.C.: Office of the Federal Register National Archives and Records Service, 1980-81, (1980-81).

Castles, Stephen ve Miller, Mark, Göçler Çağı, *Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, (Çev. B. U. Bal ve İ. Akbulut), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Center for Preventive Action, “Instability in Afghanistan”, *Council on Foreign Relations*, (17 Ağustos 2023), <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/war-afghanistan> (Erişim tarihi: 13.09.2023).

Centlivres-Demont, Micheline ve Centlivres, Pierre, “The Invention of the Afghan Nationalities, 1980-2004”, *The Middle East Institute*, Viewpoints Special Edition, Afghanistan, 1979-2009: In the Grip of Conflict, s. 37-39.

Central Statistics Organization, *Government of the Islamic Republic of Afghanistan, National Risk and Vulnerability Assessment 2011–12: Afghanistan Living Condition Survey*, Kabil: CSO, 2014.

Central Statistics Organization, Government of the Islamic Republic of Afghanistan, “Afghanistan Living Conditions Survey 2013–14, National Risk and Vulnerability”, (2016), <https://catalog.ihsn.org/index.php/catalog/6557> (Erişim tarihi: 03.09.2023)

Chabal, Patrick ve Daloz, Jean-Pascal, *Africa works: Disorder as Political Instrument*, Oxford: James Currey, 1999.

Chakravarty, Suhash, “The Taliban Phenomenon”, *India International Centre Quarterly*, 29 (1), (Yaz 2002), s. 65-74.

Chandrasekaran, Rajiv, “A Fight for Ordinary Peace”, *Washington Post*, (12 Temmuz 2009), <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/story/2009/07/11/ST2009071102862.html?sid=ST2009071102862> (Erişim tarihi: 15.12.2023).

Charbonneau, Bruno, “Dreams of empire: France, Europe, and the new interventionism in Africa”, *Modern & Contemporary France*, 16 (3), (2008), s. 279–295.

Chesterman, Simon, *Just War or Just Peace? Humanitarian Intervention and International Law*, Oxford: Oxford University Press, 2001.

Chomsky, Noam, “Imperial Presidency”, *Canadian Dimension*, 39 (1), (Ocak-Şubat 2005), s. 1-17.

CIA, “Vulnerability of the Soviet Bloc to Economic Warfare”, *CIA Freedom of Information Act Electronic Reading Room*, (19 Şubat 1951), <https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp64-00014a000100180001-2> (Erişim tarihi: 14.08.2022).

_____, “The Costs of Soviet Involvement in Afghanistan”, *Directorate of Intelligence*, (Şubat 1987),

https://web.archive.org/web/20170119060458/https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000499320.pdf (Erişim tarihi: 01.03.2023).

_____, “Afghanistan”, *The World Factbook*, (2013), <https://web.archive.org/web/20131012023403/https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html> (Erişim tarihi: 11.02.2023).

_____, “Net Migration Rate”, *The World Factbook*, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/net-migration-rate/> (Erişim tarihi: 16.09.2023).

Clark, Wesley, *Modern Savaşları Kazanmak Terörizm ve Amerikan İmparatorluğu*, (Çev. A. Berkeoğlu), İstanbul: Truva Yayınları, 2004.

CNN, “U.S. rejects Taliban offer to try bin Laden”, (7 Ekim 2001), <https://edition.cnn.com/2001/US/10/07/ret.us.taliban/> (Erişim tarihi: 23.04.2023).

_____, “US War in Afghanistan”, (5 Mayıs 2022), <http://edition.cnn.com/2013/10/28/world/operation-enduring-freedom-fast-facts/index.html> (Erişim tarihi: 02.04.2023).

Cohen, Ariel, “Yeni Büyük Oyun, Avrasya Boru Hattı Siyaseti”, *Avrasya Etüdleri*, 3 (1), (1996), s. 2-15.

Coldren, Lee, “Afghanistan in 1984: The Fifth Year of the Russo-Afghan War”, *Asian Survey*, 25 (2), (1985), s. 169-179.

Coll, Steve, *Directorate S: The C.I.A. and America's Secret Wars in Afghanistan and Pakistan*. New York: Penguin Group, 2019.

Collier, Paul, “Doing Well out of War: An Economic Perspective”, ed. Mats Berdal, Mats ve Malone, David, *Greedy and Grievance: Economic Agendas in Civil Wars içinde*, s. 91–111, London/Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000.

Collin, Peter Hodgson, *Dictionary of politics and government*, London: Bloomsbury, 2004.

Colville, Rupert, “The Biggest Caseload in the World Refugees”, *Refugees Magazine*, 108 (II), (1 Haziran 1997), <https://www.unhcr.org/publications/refugees-magazine-issue-108-afghanistan-unending-crisis-biggest-caseload-world> (Erişim tarihi: 12.09.2023).

_____, “Afghan Refugees: Is International Support Draining Away After Two Decades in Exile?”, *Refuge*, 17, (1998), s. 6-11.

Cordovez, Diego ve Harrison, Selig, *Out of Afghanistan: The Inside story of the Soviet Withdrawal*, New York: Oxford University Press, 1995.

Cornwell, Susan ve Colvin Ross, “Obama to send 4,000 military trainers to Afghanistan”, *Reuters*, (27 Mart 2009), <https://www.reuters.com/article/us-afghanistan-idUSTRE52P7CO20090326> (Erişim tarihi: 24.04.2023).

Council on Foreign Relations, “The U.S. War in Afghanistan”, *CFR*, (2022), <https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan> (Erişim tarihi: 10.12.2023).

Crews, Robert, “Liberating Afghanistan”, *The Middle East Institute*, Viewpoints Special Edition, Afghanistan, 1979-2009: In the Grip of Conflict, s. 75-78.

Crile, George, *Charlie Wilson's War: The Extraordinary Story of the Largest Covert Operation in History*, New York: Atlantic Monthly Press, 2003.

Çınarlı, Özgür, “Afganistan’ın Etnik Yapısı”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 4 (1), (2012), s. 73-84.

Dani, Ahmad Hasan, Masson, Vadim, Harmatta, Janos, Puri, Baij Nath, Etemadi, Farhad ve Litvinskiĭ, Boris Anatol’evich, *History of Civilizations of Central Asia*, Paris: UNESCO, 1992-2005.

Davey, Lynn, “The application of case study evaluations”, *Elementary Education Online*, 8 (2), (2009), s. 1-3.

Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.

Delori, Mathias, "Colonisation / Néocolonisation", ed. Bonditti, Philippe ve Macleod, Alex, *Relations Internationales: Théories et Concepts* içinde, s. 63-66, Outremont (Québec): Athena Editions, 2019.

Demirer, Temel, Çevikaslan, Salih, Sakınç, Erdem, Sarı, Cahide ve Sarıtekin, Ender, “11 Eylül Dönemeci ve ‘YDD’ Terörü”, ed. Sakınç, Mustafa, 11 Eylül’den Afganistan’a ABD İmparatorluğu içinde, s. 31–114, Ankara: Ütopya Yayınları, 2004.

Demirer, Temel, *Küresel İntifada*, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2005.

Demirtepe, Turgut ve Erdoğan İbrahim, “Obama'nın Afganistan Stratejisi: Değişim ve Süreklilik”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 9 (17), (2013), s. 49-83.

Dexter, Helen, “New War, Good War and the War on Terror: Explaining, Excusing, and Creating Western Neo-interventionism”, *Development and Change*, 38 (6), (2007), s. 1055-1071.

Dingli, Sophia, “Is the Failed State Thesis Analytically Useful? The Case of Yemen”, *Politics*, 33 (2), (2013), s. 91-100.

Dimitrakis, Panagiotis, “The Soviet Invasion of Afghanistan: International Reactions, Military Intelligence and British Diplomacy”, *Middle Eastern Studies*, 48 (4), (2012), s. 511-536.

Dimitriadi, Angeliki, *Migration from Afghanistan to Third Countries and Greece*, Atina: ELIAMEP, 2013.

Donini, Antonio, Monsutti, Alessandro ve Scalettari, Giulia, “Afghans on the Move: Seeking Protection and Refuge in Europe”, *Global Migration Research Paper*, 17, (2016), <https://repository.graduateinstitute.ch/record/293919/files/> (Erişim tarihi: 24.09.2023).

Dobbs, Micheal, “DRAMATIC POLITBURO MEETING LED TO END OF WAR”, *The Washington Post*, (16 Kasım 1992), <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1992/11/16/dramatic-politburo-meeting-led-to-end-of-war/4d17778f-5c07-4aea-8731-ebacf9d61b5c/> (Erişim tarihi: 22.11.2023).

Dorronsoro, Gilles, “Kabul at War (1992-1996) : State, Ethnicity and Social Classes”, *South Asia Multidisciplinary Academic Journal*, (2007), <https://journals.openedition.org/samaj/212#authors> (Erişim tarihi: 01.12.2023).

D’Souza, Radha, “Colonialism, Neo-colonialism, Post-colonialism”, ed. Hartwig, Mervyn, *Dictionary of Critical Realism* içinde, s. 68-70, London: Routledge, 2007.

D’Souza, Shanthie Mariet, “Taliban: The Rebels Who Aspire to be Rulers”, *Journal of Asian Security and International Affairs*, 3(1), (2016), s. 1-21.

Dupree, Louis, “Afghanistan and the Unpaved Road to Democracy”, *Royal Central Asian Journal*, 56 (3), (Ekim 1969), s. 272-278.

_____, *Afghanistan*, Princeton: Princeton University Press, 1980.

_____, “Afghanistan IV. Ethnography”, *Encyclopaedia Iranica Online Edition*, (1982), <http://www.iranicaonline.org/articles/afghanistan-iv-ethnography> (Erişim tarihi: 12.02.2023).

EASO, *EASO Country of Origin Information Report: Afghanistan Security Situation*, Luxembourg: European Asylum Support Office, Ocak 2016.

ECRE, “EU Migration Policy and Returns: Case Study on Afghanistan”, *European Council on Refugees and Exiles*, (2017), <https://www.ecre.org/wp-content/uploads/2017/11/Returns-Case-Study-on-Afghanistan.pdf> (Erişim tarihi: 27.09.2023).

Edward, Stephen, “The Failure of Great Powers in Afghanistan”, *Middle East Journal*, 64 (1), (2004), s. 79-86.

Edwards, David, *Before Taliban: Genealogies of the Afghan Jihad*, Berkeley: University of California Press, 2002.

Ehsas, Zabihullah, “Civilian casualties doubled in north: UN”, *PAN*, (13 Ekim 2010), <http://www.rawa.org/temp/runews/rawanews.php?id=1867> (Erişim tarihi: 15.12.2023).

Eisenstadt, Shmuel N., *Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism*, Beverly Hills: Sage Publications, 1973.

Eliot, Theodore, “Afghanistan in 1990: Groping toward Peace?”, *Asian Survey*, 31 (2), (1991), s. 125-133.

“El Kaide'yi Taliban'a Bağlayan Sadakat Yemini Neydi, İlişkiler Nereye Evrilecek?”, *BBC*, (8 Eylül 2021), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58478146> (Erişim tarihi: 02.12.2022).

El Mansour, Mohamed, “U.S. foreign policy in the Middle East since the 19th century”, (2004), <https://teachmideast.org/articles/u-s-foreign-policy-in-the-middle-east-since-the-19th-century/> (Erişim tarihi: 18.06.2022)

Emadi, Hafizullah, “Exporting Iran's Revolution: The Radicalization of the Shiite Movement in Afghanistan”, *Middle Eastern Studies*, 31 (1), (1995), s. 1-12

_____, *Dynamics of Political Development in Afghanistan The British, Russian, and American Invasions*, New York: Palgrave Macmillan, 2010.

Eqbal, Mahmoda Sonia, “Challenges to sustainable livelihoods and socio-economic development in a post- ISAF environment”, ed. Bose, Srinjoy, Maley, William ve Nishank Motwani, *Afghanistan: challenges and prospects içinde*, s. 157-168, New York: Routledge, 2018.

Erdmann, Gero ve Engel, Ulf, “Neopatrimonialism Revisited – Beyond a Catch-All Concept”, *GIGA Working Papers German Institute of Global and Area Studies*, 16, (Şubat 2006).

Erdmann, Gero ve Engel, Ulf, “Neopatrimonialism Reconsidered: Critical Review and Elaboration of an Elusive Concept”, *Commonwealth and Comparative Politics*, 45 (1), (2007), s. 95-119.

Erhan, Çağrı, “ABD’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül’ün Etkileri”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (3), (2004), s. 123-149.

_____, “ABD’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Açılımları”, ed. Aydın, Mustafa, *Küresel Politikada Orta Asya içinde*, s. 13-42, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005.

Eriksen, Stein Sundstøl, “State Failure in Theory and Practice: The Idea of the State and the Contradictions of State Formation”, *Review of International Studies*, 37 (1), (2011), s. 229-247.

Erman, Kubilayhan, “Jeopolitik Teoriler ve Afganistan”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (11), (Yaz 2017), s. 394-420.

Erman, Kubilayhan, “Ahmed Şah Dürrani Öncesinde Afganistan Tarihinde Türkler ve Diğer Kavimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53 (2), (2013), s. 479-495.

Esposito, John, *Kutsal Olmayan Savaş*, (Çev. N. Yılmaz ve E. Yılmaz), İstanbul: Oğlak Yayınları, 2003.

European Commission, “In focus: Reducing the EU’s dependence on imported fossil fuels”, (20 Nisan 2022), https://ec.europa.eu/info/news/focus-reducing-eus-dependence-imported-fossil-fuels-2022-apr-20_en (Erişim tarihi: 14.11.2022)

Evans, Tony, *U.S. Hegemony and the Project of Universal Human Rights*, New York: St. Martin's, 1996.

Ewans, Martin, *Afghanistan: A Short History of Its People and Politics*, New York: HarperCollins, 2002.

Eventon, Ross, “The Emerging Geo-Strategic Landscape in Central Asia”, *The Transnational Institute (TNI)*, (15 Haziran 2011), <https://www.tni.org/es/node/13973> (Erişim tarihi: 02.12.2022).

Faleiro, Eduardo, “Colonialism, Neo-Colonialism And Beyond”, *World Affairs: The Journal of International Issues*, 16 (4), (2012), s. 12–17.

Fanon, Frantz, *Les Damnés de la Terre*, Paris: La Découverte, 2002.

Farmer, Ben, “US military in Afghanistan uncovers sadistic death squad in ranks”, *The Telegraph*, (19 Eylül 2010), <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/northamerica/usa/8011815/US-military-in-Afghanistan-uncovers-sadistic-death-squad-in-ranks.html> (Erişim tarihi: 15.12.2023).

Fearon, James D. ve David D. Laitin, “Neotrusteeship and the Problem of Weak States”, *International Security*, 8, (2004), s. 5–43.

Ferro, Marc, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi: 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl*, (Çev. M. Cedden), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002.

Figler, Pete, “Neocolonialism”, ed.Ray, Sangeeta ve Schwarz, Henry, *The Encyclopedia of Postcolonial Studies* içinde, s. 1-5, MA: John Wiley & Sons, 2016.

Figueroa Helland ve Leonardo, Stefan Borg, “The Lure of State Failure”, *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies*, 16 (6), (2014), s. 877-897.

Finlay, Mark, “What Aircraft Types Has Ariana Afghan Airlines Operated?”, *Simple Flying*, (27 Nisan 2022), <https://simpleflying.com/ariana-afghan-airlines-fleet-history/> (Erişim tarihi: 11.12.2022).

Fitzgerald, Paul ve Gould, Elizabeth, *Invisible History: Afghanistan's Untold Story*, California: City Lights Publishers, 2009.

Flournoy, Michelle, “Press Briefing by Bruce Riedel, Ambassador Richard Holbrooke, and Michelle Flournoy on the New Strategy For Afghanistan and Pakistan”, *The White House*, (27 Mart 2009), <https://obamawhitehouse.archives.gov/realitycheck/the-press-office/press-briefing->

bruce-riedel-ambassador-richard-holbrooke-and-michelle-flournoy-new- (Erişim tarihi: 06.08.2022).

Foltz, Richard, *A History of the Tajiks: Iranians of the East*, Londra: Bloomsbury, 2019.

“Four Afghans killed by Iranian border guards”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, (13 Ağustos 2007), <https://www.refworld.org/docid/46c32628c.html> (Erişim tarihi: 11.12.2023)

Fremont-Barnes, Gregory, *The Anglo Afghan Wars 1839-1919*, Oxford: Osprey Publishing, 2014.

Fukuyama, Francis, *Devlet İnşası: Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetişim ve Dünya Düzeni*, (Çev. T. Çolak), İstanbul: Profil Yayıncılık, 2015.

Galster, Steven, “Rivalry and Reconciliation in Afghanistan: What prospects for the accords?”, *Third World Quarterly*, 10 (4), (1988), s. 1505-1541.

Gardner, Leigh ve Roy, Tirthankar, *The Economic History of Colonialism*, Bristol: Bristol University Press, 2020.

Garrote-Sanchez, Daniel, “International Labor Mobility of Nationals: Experience and Evidence for Afghanistan at Macro Level”, *World Bank*, Background Paper, (2017).

Gates, Micheal Robert, *From the Shadows: The Ultimate Insider's Story of Five Presidents and How They Won the Cold War*, New York: Simon & Schuster, 2007.

Gauster, Markus, “Refugees, Forced Migration and Security in Afghanistan: Prospects for International Engagement in 2017”, *IFK Monitor International*, (2017).

Gerges, Fawaz, “The Obama doctrine in the Middle East”, *Policy Brief of Institute for Social Policy and Understanding, the Duke Islamic Studies Center, and ISLAMiCommentary*, (Ekim 2012).

Geyik, Yıldırım, “Göç ve Afganlar: “İstikrarlı Mülteciler””, *Göç Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), (2018), s. 128-159.

Ghosh, Peu, *International Relations*, Delhi: PHI, 2020.

Giovacchini, Tommaso, *Governance and Representation in the Afghan Urban Transition*, Kabil: Afghanistan Research and Evaluation Unit, Ağustos 2011, <https://areu.org.af/publication/1121/> (Erişim tarihi: 09.09.2023).

_____, *Land Reform in Afghanistan (LARA): Jalalabad City Profile*, Kabil: United States Agency for International Development/Tetra Tech ARD, Mart 2013, <https://vdocuments.mx/land-reform-in-afghanistan-lara-the-urban-sector-strategy-1387-a-1391-conjectured.html?page=2> (Erişim tarihi: 09.09.2023).

Girardet, Edward, *Rusya'nın Afganistan'daki Savaşı*, (Çev. Y. Kurat), Ankara: ODTÜ, 1984.

Gisselquist, Rachel, "Introduction: Aid and Institution-Building in Fragile States: What Do We Know? What Can Comparative Analysis Add?", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 656, (2014), s. 6-21.

Giustozzi, Antonio ve Mangal, Silab, "The Taliban in Pieces", *Foreign Affairs*, (3 Ağustos 2015), <https://www.foreignaffairs.com/articles/afghanistan/2015-08-03/taliban-pieces> (Erişim tarihi: 17.01.2023).

Gladstone, Gary, *Afghanistan: History, Issues, Bibliography*, New York: Novinka Books, 2001.

Goodman, James ve Razi, Wahid, "Afghanistan: Military Occupation and Ethnocracy", *Cosmopolitan Civil Societies Journal*, 8 (3), (2016), s. 168-189.

Government of Pakistan ve UNHCR, *Census of Afghans in Pakistan 2005*, İslamabad: United Nations High Commissioner for Refugees, 5 Eylül 2005, <https://reliefweb.int/report/afghanistan/census-afghans-pakistan#:~:text=The%20country%2Dwide%20census%20of,from%20all%20locations%20in%20Pakistan.> (Erişim tarihi: 16.09.2023).

_____, *State of Afghan Cities*, Kabil: GoIRA, 2015, https://unhabitat.org/sites/default/files/download-manager-files/State%20of%20Afghan%20Cities%202015%20Volume_1.pdf (Erişim tarihi: 03.09.2023).

Gözen, Ramazan, *Amerikan Dış Politikası*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2014.

Grain, “Seized: The 2008 Land Grab for Food and Financial Security”, (2008), <https://grain.org/article/entries/93-seized-the-2008-landgrab-for-food-and-financial-security> (Erişim tarihi: 03.01.2022).

Grare, Frédéric, “Mapping the future of US–Pakistan relations vis- à-vis Afghanistan post- withdrawal”, ed. Bose, Srinjoy, Maley, William ve Nishank Motwani, *Afghanistan : challenges and prospects* içinde, s. 191-204, New York: Routledge, 2018.

Grasselli, Gabriella, *British and American Responses to the Soviet Invasion of Afghanistan*, Aldershot: Dartmouth Pub. Co., 1996.

Gregoratti, Catia, “Growing Sustainable Business in Eastern Africa: The potential and limits of partnerships for development”, ed. Utting, Peter ve Marques, Jose Carlos, *Corporate Social Responsibility and Regulatory Governance* içinde, s. 203-254, London: Palgrave, 2010.

Gregory, Derek, *The Colonial Present: Afghanistan, Palestine, and Iraq*, Massachusetts: Blackwell Publishing, 2004.

Gruffydd Jones, Branwen, “‘Good Governance’ and ‘State Failure’: Genealogies of Imperial Discourse”, *Cambridge Review of International Affairs*, 26 (1), (2013), s. 49-70.

Guba, Egon, Lincoln, Yvonna ve diğerkleri, “Competing Paradigms in Qualitative Research”, *Handbook of Qualitative Research*, 2(105), (1994), s. 163-194.

Guha, Amalendu, “The Rise of Capitalistic Enterprises in Afghanistan 1929-45”, *The Indian Economic and Social History Review*, 1 (2), (1963), s. 143-176.

Güdül, Serpil ve Labib Raof, Farida, “Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun’un Anahtarı: Afganistan”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), (2020), s. 13-46.

Haag, Diana, *Mechanism of Neocolonialism: Current French and British influence in Cameron and Ghana*, Barcelona: Institut Català Internacional per la Pau, 2011.

Hagmann, Tobias, Markus V. Hoehne, “Failures of the State Failure Debate: Evidence from the Somali Territories”, *Journal of International Development*, 21 (1), (Ocak 2009), s. 42-57.

Hakimi, Hameed ve Price, Gareth, “Afghanistan: One year of Taliban rule”, *Chatham House*, (15 Ağustos 2022), <https://www.chathamhouse.org/2022/08/afghanistan-one-year-taliban-rule> (Erişim tarihi: 25.12.2023).

Hakimi, Hameed, *Understanding the Drivers of Migration to Europe: Lessons from Afghanistan for the Current Refugee Crisis*, Lizbon: Vision Europe Summit, 2016.

Halabi, Yakub, *US foreign policy in the Middle East*, Cornwall: Ashgate, 2009.

Halatçı, Ülkü, “11 Eylül Terörist Saldırıları ve Afganistan Operasyonunun Bir Değerlendirmesi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2 (7), (2006), s. 80-98.

Hall, Stuart, “When Was ‘The Post-Colonial’? Thinking At The Limit”, ed. Chamber, Iain, Curti, Lidia, *The Post-Colonial Question içinde*, s. 242-260, New York: Routledge, 1996.

“Hamid Karzai backs clerics' move to limit Afghan women's rights”, *The Guardian*, (6 Mart 2012), <https://www.theguardian.com/world/2012/mar/06/hamid-karzai-afghanistan-womens-rights> (Erişim tarihi: 16.12.2023).

Han, Ahmet Kasım, “Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan’da Süper Güç Müdahalelerinin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme”, *Ortadoğu Etütleri*, 2 (2), (2011), s. 57-95.

Hancock, Jan, “Human Rights narrative in the George W. Bush Administrations”, *Review of International Studies*, 37, (2011), s. 805-823.

Hanley, Robert, *Ethnic Violence, Impact on Afghanistan*, PA: U.S. Army War College Strategy Research Project, 2011.

Harris, John ve Todaro, Micheal, “Migration, unemployment, and development: two-sector analysis”, *American Economic Review*, 60, (1970), s. 126-142.

Harrison, Selig, “Dateline Afghanistan: Exit Through Finland?”, *Foreign Policy*, 41, (1980-1981 Kış), s. 163-187

Hartley, James, *Academic Writing and Publishing: A Practical Guide*, New York: Routledge, 2008.

Hartman, Andrew, "The Red Template in Afghanistan", *Third World Quarterly*, 23 (3), (2002), s. 467-489.

Harvey, David, *The New Imperialism*, Oxford: Oxford University Press, 2003.

Hayatullah, Jawad, Koehler, Jan ve Gosztanyi, Kristof, *Reasons for the Current Afghan Migration to the EU: Qualitative research on the reasons for and against migrating to the EU in North and North-East Afghanistan*, Mezar-ı Şerif: Afghan Human Rights Research and Advocacy Organization (AHRRAO), 2016.

Hayter, Teresa, *Aid as Imperialism*, Harmondsworth: Penguin 1971.

Hazarah, Fayz Muhammad Katib, *Kabul Under Siege: Fayz Muhammad's Account of the 1929 Uprising*, Princeton: Markus Wiener Publishers, 199.

"Hazaras", Minority Rights Group International, (2023), <https://minorityrights.org/minorities/hazaras/> (Erişim tarihi: 12.02.2023).

Hehir, Aidan, *Humanitarian Intervention After Kosovo: Iraq, Darfur and the Record of Global Civil Society*, New York: Palgrave, 2008.

_____, "The Responsibility to Protect: "Sound and Fury Signifying Nothing?"", *International Relations*, 24, (2010), s. 218-239.

Heinamaa, Anna, Leppanen, Maija ve Yurchenko, Yuri, *The Soldiers' Story: Soviet Veterans Remember the Afghan War*, Berkeley: University of California, 1994.

Hershberg, James, "New Evidence on the Soviet Intervention in Afghanistan", *Cold War International History Bulletin*, 8-9, (1996-1997), s. 128-184.

"Hezb-e-Islami Gulbuddin (HIG)", *U.S. Office of the Director of National Intelligence*, (2023), https://www.dni.gov/nctc/groups/hezb_e_islami.html (Erişim tarihi: 19.04.2023).

"Hizb-i-Islami Gulbuddin (HIG)", Institute for the Study of War, (2023), <https://www.understandingwar.org/hizb-i-islami-gulbuddin-hig> (Erişim tarihi: 19.04.2023).

Hill, Matthew Alan, "International Actors and Democratisation: Can USAID Deliver a Democratic Culture to Afghanistan?", *International Relations*, 24 (2), (2010), s. 155-174.

Hippler, Thomas, *Le Gouvernement du Ciel: Histoire Globale des Bombardements Aériens*, Paris: Les Prairies Ordinaires, 2014.

Hobsbawm, Eric, *Nations and Nationalism Since 1780*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Holmes, Frank, “Afghanistan Is Sitting On A Gold Mine. Literally”, *Forbes*, (30 Ağustos 2021), <https://www.forbes.com/sites/greatspeculations/2021/08/30/afghanistan-is-sitting-on-a-gold-mine-literally/?sh=2b0df3b27ca8> (Erişim tarihi: 25.09.2022).

Hogg, Richard, Nassif, Claudia, Osorio, Camilo Gomez, Byrd William ve Beath, Andrew, *Afghanistan in Transition: Looking beyond 2014, Directions in Development*, Washington: The World Bank, 2013.

Hoogvelt, Ankie M.M., “The Development of Underdevelopment: Mercantilism, Colonialism and Neo-colonialism”, *The Sociology of Developing Societies* içinde, s. 65-95, Londra: Palgrave, 1978.

Hopkins, Benjamin, “The Myth of the ‘Great Game’: The Anglo-Sikh Alliance and Rivalry”, *University of Cambridge Centre of South Asian Studies*, Occasional Paper, 5, (2004).

Horvath, J. Ronald, “A Definition of Colonialism”, *Current Anthropology*, 13 (1), (1972), s. 45-57.

Human Rights Watch, “Crisis Of Impunity The Role of Pakistan, Russia, and Iran in Fueling the Civil War”, 13 (3), (2001).

_____, *Enduring Freedom: Abuses by U.S. Forces in Afghanistan*, New York: HRW, 2004.

_____, “Afghanistan: Events of 2022”, (2023), <https://www.hrw.org/world-report/2023/country-chapters/afghanistan> (Erişim tarihi: 24.12.2023).

Humm, Michel, *La République romaine et son empire: De 509 av. à 31 av. J.-C*, Paris: Armand Colin, 2018.

Hunter, Wilson, *A Life of the Earl of Mayo, Fourth Viceroy of India*, London: Smith, Elder, 1875.

Huntington, Samuel, “The Clash of Civilizations?”, *Foreign Affairs*, 72 (3), (1993), s. 22-49.

Hürriyet, “Taliban: Kanıt Olsa da Bin Ladin`i Vermeyeceğiz”, (4 Ekim 2001), https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/taliban-kanit-olsa-da-bin-ladin-i-vermeyecegiz_ID381441/ (Erişim tarihi: 22.01.2023).

Ibrahimi, Niamatullah, “Shift and Drift in Hazara Ethnic Consciousness The Impact of Conflict and Migration”, *Crossroads Asia Working Paper Series*, 5, (2012).

ICISS, *Responsibility to Protect*, Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty, Ottawa: ICISS, 2001.

Icon-Institute, *National Risk and Vulnerable Assessment 2007/08: A profile of Afghanistan*, Kabil: Jehoon Printing Press, 2009, <https://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/ena/wfp213398.pdf> (Erişim tarihi: 10.09.2023).

Idrees, Muhammad ve Anwar, Khan, “Afghanistan a Battle Ground for the Interests of Super Powers: A Special Reference to USA”, *Journal of Political Sciences & Public Affairs*, 5 (2), (2017), s. 1-3.

Ignatieff, Michael, “Nation-Building Lite”, *New York Times Magazine*, (28 Temmuz 2002), <https://www.nytimes.com/2002/07/28/magazine/nation-building-lite.html> (Erişim tarihi: 31.07.2022).

_____, *Empire Lite: Nation Building in Bosnia, Kosovo, Afghanistan*, Londra: Vintage, 2003.

IMF, “IMF Executive Board Approves a US\$44.9 million Extended Credit Facility Arrangement to Support Afghanistan”, *IMF Communications Department*, (20 Temmuz 2016), <https://www.imf.org/en/News/Articles/2016/07/20/22/37/PR16348-Afghanistan-IMF-Executive-Board-Approves-Extended-Credit-Facility-Arrangement> (Erişim tarihi: 28.10.2023).

_____, “GDP per capita, current prices: Purchasing power parity; international dollars per capita”, *IMF Datamapper*, (2021), <https://www.imf.org/external/datamapper/PPPPC@WEO/THA/CAF> (Erişim tarihi: 15.11.2023).

Ingiyimbere, Fidèle, *Domesticating Human Rights. Philosophy and Politics - Critical Explorations*, Cham: Springer, 2017.

Institute for Economics and Peace, “Global Peace Index 2019”, Sydney: IEP, <https://reliefweb.int/report/world/global-peace-index-2019> (Erişim tarihi: 22.12.2023).

_____, “Global Peace Index 2023”, Sydney: IEP, <https://www.visionofhumanity.org/maps/#/> (Erişim tarihi: 08.09.2023).

Institute for Political and International Studies (IPIS), “US and the Taliban: Story of a Strategic Failure”, (1 Temmuz 2020), <https://www.ipis.ir/en/newsview/597807/us-and-the-taliban-story-of-a-strategic-failure> (Erişim tarihi: 16.05.2023).

Internal Displacement Monitoring Centre, *Armed conflict forces increasing numbers of Afghans to flee their homes*, Cenevre: IDMC, Norwegian Refugee Council, 15 Nisan 2010, <https://www.refworld.org/docid/4bc80d3d2.html> (Erişim tarihi: 17.09.2023).

International Crisis Group, “Afghanistan: What now for refugees?”, *Asia Report*, 175, (31 Ağustos 2009), <https://www.crisisgroup.org/asia/south-asia/afghanistan/afghanistan-what-now-refugees> (Erişim tarihi: 16.09.2023)

IOM, *Göç Terimleri Sözlüğü*, Cenevre: Uluslararası Göç Örgütü (IOM), 2009.

_____, *Afghanistan: Migration Profile*, Kabil: Uluslararası Göç Örgütü (IOM), 2014.

IOM ve UNHCR, *Returns to Afghanistan in 2017*, Kabil: IOM ve UNHCR, 28 Şubat 2018.

IOM, “Return of Undocumented Afghans: Weekly Situation Report 20-31 December 2020”, (31 Aralık 2021), <https://reliefweb.int/report/afghanistan/return-undocumented-afghans-weekly-situation-report-20-31-december-2020> (Erişim tarihi: 29.10.2023).

Iqbal, Zaryab, Harvey Starr, “Bad Neighbors: Failed States and Their Consequences”, *Conflict Management and Peace Science*, 25, (2008), s. 315-331.

Isby, David, *Afghanistan, Graveyard of Empires: A New History of the Borderland*, New York: Pegasus Books, 2010.

Ishiyama, John, “The Sickle and the Minaret: Communist Successor Parties in Yemen and Afghanistan”, *Middle East Review of International Affairs*, 9 (1), (Mart 2005).

Iskandarov, Kosimsho, “The Pakistani Factor in the Afghan Conflict”, *Central Asia and the Caucasus*, 14 (3), (2013), s. 83-96.

Jackson, Ashley, *The Cost of War: Afghan Experiences of Conflict: 1978–2009*, Oxford: Oxfam, 2009.

Javaid, Umbreen ve Jahangir, Asifa, “Pakistan-China Strategic Relationship: A Glorious Journey of 55 Years”, *JRSP*, 52 (1), (Ocak-Haziran 2015).

Jervis, David, “Doomed from the Start? Great Power Interventions in Vietnam, Iraq and Afghanistan”, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, XXI (1), (2014).

“The International Afghanistan Conference in Bonn”, Afghanistan and the International Community: From Transition to the Transformation Decade, Bonn, (5 Aralık 2011), <https://www.peaceagreements.org/viewmasterdocument/848> (Erişim tarihi: 26.04.2023).

Jones, Alan, *U.S. Foreign Policy in a Changing World*, New York: David McKay Company, 1973.

Jones, Alex, Dickson, Cheryl, Kakar, Kawun ve Rahimi, Murtaza, *Chambers Global Practice Guide: Mining-Afghanistan*, Kabul: Kakar Advocates LLC, 2019.

Kakar, Hassan, *Afghanistan: The Soviet Invasion and the Afghan Response 1979-1982*, Berkeley: University of California Press, 1995.

Kalinovsky, Artemy, “Decision-Making and the Soviet War in Afghanistan”, *Journal of Cold War Studies*, 11 (4), (2009), s. 46-73.

_____, “The Blind Leading The Blind: Soviet Advisors, Counter-Insurgency And Nation Building in Afghanistan”, *Woodrow Wilson Center Coldwar International History Project*, Working Paper, 60, (Ocak, 2010).

_____, *A Long Goodbye: The Soviet Withdrawal from Afghanistan*, Cambridge: Harvard University Press, 2011.

Kamalov, İlyas, “Rusya’nın Orta Asya Politikaları”, *Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, İnceleme ve Araştırma Dizisi*, 2, (2011).

Kamel, Kareem, “Understanding Taliban Resurgence: Ethno-symbolism and Revolutionary Mobilization”, *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 15 (1), (2015), s. 66-82.

Kaplan, Robert, *Soldiers of God: With Islamic Warriors in Afghanistan and Pakistan*, New York: Knopf Doubleday Publishing Group, 2008.

_____, *Asia's Cauldron: The South China Sea and the End of a Stable Pacific*, New York: Random House Trade Paperbacks, 2015.

Karaca, Kutay, “A Historical Glance at the Problems of Afghanistan and Future Foresights”, *Gazi Akademik Bakış*, 4 (8), (2011), s. 30-67.

Karacasulu, Nilüfer, *Bölgesel Güvenlik Analizi Afganistan*, İstanbul: Beta Yayınevi, 2011.

Katzman, Kenneth, “Afghanistan: Post-Taliban Governance, Security, and U.S. Policy”, *Congressional Research Service*, CRS Report, (17 Eylül 2010).

Katzman, Kenneth ve Thomas, Clayton, “Afghanistan: Post-Taliban Governance, Security, and U.S. Policy”, *Congressional Research Service*, CRS Report, (13 Aralık 2017).

Kaufman, Michael, “Taraki's Downfall Came Immediately After a Visit to Moscow”, *The New York Times*, (23 Eylül 1979), <https://www.nytimes.com/1979/09/23/archives/no-light-at-end-of-the-tunnel-for-russians-in-afghanistan.html> (Erişim tarihi: 18.02.2023).

Kayani, Uzair, “Antiterrorism as Neocolonialism: Prophylactic Governance in an Uncertain World”, ed. Bishai, Linda S., *Law, Security and the State of Perpetual Emergency* içinde, s. 155-184, Cham: Palgrave, 2020.

Kelly, Kathy, “Hunger and Anger in Afghanistan”, *Huffpost*, (11 Aralık 2010), https://www.huffpost.com/entry/hunger-and-anger-in-afgha_b_795421 (Erişim tarihi: 15.12.2023).

Kennedy, Melissa, *Narratives of Inequality*, Cham: Palgrave Macmillan, 2017.

Kepel, Gilles, “Etme Bulma Dünyası”, ed. Ersan, Vehbi ve Bostancıoğlu, Adnan, *Türkiye Savaşın Neresinde* içinde, İstanbul: Metis Yayınları, 2001.

Kessler, Glenn, “The Afghan Evacuation and the War by the Numbers”, *The Washington Post*, (2 Eylül 2021),

<https://www.washingtonpost.com/politics/2021/09/02/afghan-evacuation-war-by-numbers/> (Erişim tarihi: 22.10.2023).

Khan, Riaz, *Untying the Afghan Knot: Negotiating Soviet Withdrawal*, Durham: Duke University Press, 1991.

Khalilzad, Zalmay, “Afghanistan in 1994: Civil War and Disintegration”, *Asian Survey*, 35 (2), (1995), s. 147-152.

_____, “Afghanistan in 1995: Civil War and a Mini-Great Game”, *Asian Survey*, 36 (2), (1996), s. 190-195.

Khrushchev, Nikita, *Khrushchev Remembers*, Boston: Little Brown, 1970.

Kilcoyne, Katharine R., “Neo-Colonial Actors?: Analyzing French NGOs in Francophone West Africa”, (2021), *Honors Theses*, Paper 1304.

Kim, Younkyoo ve Indeo, Fabio, “The New Great Game in Central Asia post 2014: The US “New Silk Road” Strategy and Sino-Russian Rivalry”, *Communist and Post-Communist Studies*, 46 (2), s. 275-286.

Klare, Micheal, *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*, New York: Metropolitan Books, 2001.

Kleveman, Lutz, *The New Great Game: Blood and Oil in Central Asia*, New York: Grove Press, 2004.

Knoll, Martin, *Budget support: A reformed approach or old wines in new skins?*, Geneva: UNCTAD, 2008.

Kocaoğlu, Timur, “Afganistan Ulusal Sorununun Uluslar Arası Boyutları”, ed. Ali Ahmetbeyoğlu, *Afganistan Üzerine Araştırmalar içinde*, s. 299-318, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002.

Kohn, George Childs, *Dictionary of Wars*, London/New York: Routledge, 2013.

Koolae, Elaheh, Khansari, Javad ve Farzi, Samaneh, “Iran and Islamic Fundamentalism in Central Asia”, *Hemispheres: Studies on Cultures and Societies*, 29 (4), 2014, s. 33-53.

Koser, Khalid, “Transition, Crisis and Mobility in Afghanistan: Rhetoric and Reality”, *International Organization for Migration*, (Ocak 2014),

<https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/documents/Transition-Crisis-and-Mobility-in-Afghanistan-2014.pdf> (Erişim tarihi: 03.09.2023).

Koshy, Susan, “From Cold War to Trade War: Neocolonialism and Human Rights”, *Social Text*, 58, (1999), s. 1–32.

Krakowski, Elie, *Afganistan: Unutulan Savaş*, (Çev. H. Dermiş), Ankara: ODTÜ, 1987.

Krasner, Stephen, *Structural Conflict: The Third World Against Global Liberalism*, Berkeley: University of California Press, 1985.

_____, *Power, The State and Sovereignty: Essays on International Relations*, Londra-New York: Routledge, 2009.

Kronenfeld, Daniel, “Afghan Refugees in Pakistan: Not All Refugees, Not Always in Pakistan, Not Necessarily Afghan?”, *Journal of Refugee Studies*, 21 (1), (2008), s. 43-63.

Kuimova Alexandra ve Wezeman Siemon, “Transfers of major arms to Afghanistan between 2001 and 2020”, *Stockholm International Peace Research Institute*, (3 Eylül 2021), <https://www.sipri.org/commentary/topical-background/2021/transfers-major-arms-afghanistan-between-2001-and-2020> (Erişim tarihi: 21.12.2022).

Kundi, Mansoor Akbar ve Mir, Faiza, “Afghanistan: Sona Ermeyen Savaş”, ed. Ali Ahmetbeyoğlu, *Afganistan Üzerine Araştırmalar içinde*, s. 335-348, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002.

Kuperman, Alan, “The Stinger Missile and US. Intervention in Afghanistan”, *Political Science Quarterly*, 114 (2), (1999), s. 219-263.

Kuperman, Alan, “Stinging Rebukes”, *Foreign Affairs*, (2002), <https://www.foreignaffairs.com/articles/afghanistan/2002-01-01/stinging-rebukes> (Erişim tarihi: 25.11.2023)

Kurt, Veysel, “Arap İsyancıları Sonrasında Ortadoğu’da Vekalet Savaşları: Yemen Örneği”, *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 7 (1), (2019), s. 307-326.

Kuschminder, Katie, Siegel, Melissa ve Majidi, Nassim, “The Changing Nature of Return Migration to Afghanistan”, *Forced Migration Review*, 46, (Mayıs 2014), s. 28-29.

Kühn, Florian, “Afghanistan and the ‘Graveyard of Empires’: Blumenberg, Under-complex Analogy and Basic Myths in International Politics”, ed. Bliesemann de Guevara, Berit, *Myth and Narrative in International Politics: Interpretive Approaches to the Study of IR* içinde, s. 147-172, Londra: Palgrave Macmillan, 2016.

Lemay-Hébert, Nicolas, “State Building, Neocolonialism and Neotrusteeships”, ed. Jackson, Paul, *Handbook of International Security and Development* içinde, s. 95-111, Cheltenham/Northampton: Edward Elgar, 2015.

Langan, Mark, *Neo-colonialism and the poverty of “development” in Africa*, Cham: Palgrave Macmillan, 2018.

_____, “Neo-colonialism, Nkrumah and Africa-Europe ties”, ed. Rabaka Reiland, *Routledge Handbook of Pan-Africanism* içinde, s. 101-111, Abingdon: Routledge, 2020.

Le Billon, Philippe, *Fueling War: Natural Resources and Armed Conflict*, New York: Taylor & Francis, 2017.

Lee, Grace, “Forced Migration in Afghanistan”, *ArcGIS StoryMaps*, <https://storymaps.arcgis.com/stories/5642c1e6dcbf45b5a2f163e3bfeb11a5> (Erişim tarihi: 24.09.2023).

Lenin, Vladimir İlyiç, *Imperialism The Highest Stage of Capitalism*, Sydney: Resistance Books, 1999.

“Letter from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations Addressed to the President of the Security Council” (7 Ekim 2001), *UN Doc. S/2001/*, <https://digitallibrary.un.org/record/449476> (Erişim tarihi: 03.12.2022)

Lienau, Odette, “Concluding Remarks (Neo)Colonialism”, ed. Pénét, Pierre ve Zendejas, Juan Flores, *(Neo)Imperialism, and Hegemony: On Choosing Concepts in Sovereign Debt, Sovereign Debt Diplomacies: Rethinking Sovereign Debt from Colonial Empires to Hegemony* içinde, s. 331-339, Oxford: Oxford University Press, 2021.

Liden, Kristoffer, “Peace, self-governance and international engagement: from neo-colonial to post-colonial peacebuilding”, ed. Tadjbakhsh, Shahrbanou, *Rethinking the Liberal Peace: External Models and Local Alternatives* içinde, s. 57-74, London: Routledge, 2011.

Linke, Lenny, “Deciding To Leave Afghanistan (1): Motives for migration”, *Afghanistan Analysts Network*, (8 Mayıs 2016), <https://www.afghanistan-analysts.org/deciding-to-leave-afghanistan-1-motives-for-migration/?format=pdf> (Erişim tarihi: 23.09.2023)

Lohbeck, Kurt, *Holy War, Unholy Victory: Eyewitness to the CIA's Secret War in Afghanistan*, Washington: Regnery Gateway, 1993.

Loomba, Ania, *Kolonyalizm Postkolonyalizm*, (Çev. M. Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.

Lopez-Lucia, Elisa, “Migration and Conflict in Afghanistan”, *GSDRC Helpdesk Research Report*, (22 Temmuz 2015), <https://gsdrc.org/wp-content/uploads/2016/02/HDQ12432.pdf> (Erişim tarihi: 23.09.2023):

Lorenzini, Sara, *Global Development: A Cold War History*, Princeton: Princeton University Press, 2019.

Loschmann, Craig, Kuschminder, Katie ve Siegel, Melissa, “The root causes of movement: Exploring the determinants of irregular migration from Afghanistan”, ed. Mcauliffe, Marie ve Koser, Khalid, *A Long Way to Go Irregular Migration Patterns, Processes, Drivers and Decision-Making* içinde, s. 77-102, Sydney: ANU Press, 2017.

Luttwak, Edward, “Kofi's Rule: Humanitarian Intervention and Neocolonialism”, *National Interest*, 58, (1999/2000), s. 57–62.

Lyakhovskiy, Aleksandr Antonovich, “Inside the Soviet Invasion of Afghanistan and the Seizure of Kabul, December 1979”, (Çev. G. Goldberg and A. Kalinovsky), *Cold War International History Project*, Working Paper Number 51, (Ocak 2007), <https://www.wilsoncenter.org/publication/inside-the-soviet-invasion-afghanistan-and-the-seizure-kabul-december-1979> (Erişim tarihi: 08.04.2023).

Macit, M. Hanifi ve Torun, Yıldırım, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Ankara: Orion Kitabevi, 2014.

Mac Ginty, Roger, “Against Stabilization”, *Stability: International Journal of Security & Development*, 1(1), (2012), s. 20-30.

Mackinder, Halford, “The Geographical Pivot of History”, *The Geographical Journal*, 170 (4), (1904), s. 298–321.

Mackinder, Halford, *Democratic Ideals and Reality*, Washington DC: National Defense University Press, 1942.

MacQueen, Norrie, *Humanitarian Intervention and the United Nations*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011.

Magnus, Ralph, “Afghanistan in 1996: Year of the Taliban”, *Asian Survey*, 37 (2), (1997), s. 111-117.

Majidi, Nassim, “Urban Returnees and Internally Displaced Persons in Afghanistan”, *Middle East Institute & Fondation pour la Recherche Stratégique*, (25 Ocak 2011), https://adsp.ngo/wp-content/uploads/2019/07/Urban_Returnees_and_Internally_Displaced_Persons_i.pdf (Erişim tarihi: 04.09.2023).

Maldonado-Torres, Nelson, “Colonialism, Neocolonial, Internal Colonialism, the Postcolonial, Coloniality, and Decoloniality”, ed. Martínez-San Miguel, Yolanda, Sifuentes-Jáuregui, Ben ve Belausteguigoitia, Marisa, *Critical Terms in Caribbean and Latin American Thought: New Directions in Latino American Cultures* içinde, s. 67-78, New York: Palgrave Macmillan, 2016.

Maley, William, “Security, People-Smuggling, and Australia's New Afghan Refugees”, *Australian Journal of International Affairs*, 55 (3), (2001), s. 351-370.

_____, *The Afghanistan Wars*, New York: Palgrave Macmillan, 2002.

_____, *Rescuing Afghanistan*, Londra: Hurst & Company, 2006.

_____, “Afghanistan on a Knife-edge”, *Global Affairs*, 2 (1), (2016), s. 57-68

Maley, William ve Saikal, Amin, *The Soviet withdrawal from Afghanistan*, Cambridge : Cambridge University Press, 1989.

Malkasian, Carter, *The American War in Afghanistan : A History*, Oxford: Oxford University Press, 2021.

Mamdani, Mahmood, *Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*, London: James Currey, 1996.

_____, *Saviors and Survivors: Darfur, Politics, and the War on Terror*, New York: Pantheon Books, 2009.

_____, “The Responsibility to Protect or Right to Punish?”, *Journal of Intervention and State Building*, 4, (2010), s. 53–67.

Mapping Militant Organizations, “Afghan Taliban”, *Stanford University*, (Haziran 2018), <https://cisac.fsi.stanford.edu/mappingmilitants/profiles/afghan-taliban> (Erişim tarihi: 02.04.2023).

Marshall, Alex, “From Civil War to Proxy War: Past History and Current Dilemmas”, *Small Wars & Insurgencies*, 27 (2), (2016), s. 183-195.

Martin, Guy, “Africa and the Ideology of Eurafrica: Neo-colonialism or Pan-Africanism”, *The Journal of African Studies*, 20, (1982), s. 221–238.

Martin, Mike, *An Intimate War: An Oral History of the Helmand Conflict 1978-2012*, Oxford: Oxford University Press, 2014.

Massey, Douglas, Arango, Joaquin, Graeme, Hugo, Kouaouci, Ali, Adela Pelligrino ve Taylor, Edward, “Theories of international migration: A review and appraisal”, *Population and Development Review*, 19, (1993), s. 431-466.

Matinuddin, Kamal, *The Taliban Phenomenon: Afghanistan 1994-1997*, Karachi: Oxford University Press, 1999.

Mearsheimer, John, “Imperial by Design”, *The National Interest*, 111, (2011), s. 16-34.

Médecins Sans Frontières, *Between Rhetoric and Reality: The Ongoing Struggle to Access Healthcare in Afghanistan*, Kabil: Médecins Sans Frontières, Şubat 2014, <https://www.msf.org/report-between-rhetoric-and-reality-ongoing-struggle-access-healthcare-afghanistan> (Erişim tarihi: 08.09.2023).

Meher, Jagmohan, *America's Afghanistan War: The Success that Failed*, New Delhi: Kalpaz Publications, 2004.

Mehta, Pratap, “From State Sovereignty to Human Security”, ed. Nardin, Terry ve Williams, Melissa, *Humanitarian Intervention* içinde, s. 259-285, New York/London: New York University Press, 2006.

Menocal, Alina Rocha, “State Building for Peace: A New Paradigm for International Engagement in Post-conflict Fragile States?”, *Third World Quarterly*, 32 (11), (2011), s. 1715-1736.

Merriam, Sharan, *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, (Çev. S. Turan), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2013.

Mielke, Katja ve Grawert, Elke, “Why Afghanistan is not a safe country of origin”, *BICC*, Policy Brief, 1, (2016).

Milliyet, “Afganistan’da Eller Tetikte”, (1 Ekim 2001), <https://www.milliyet.com.tr/dunya/afganistan-da-eller-tetikte-5274291> (Erişim tarihi: 22.01.2023).

Mills, Albert, Durepos, Gabrielle, ve Wiebe, Elden, *Encyclopedia of Case Study Research*(Vols. 1-0), Thousand Oaks, California: Sage Publications, 2010.

“Minerals in Afghanistan”, Afghanistan Geological Survey, (2007), [https://nora.nerc.ac.uk/id/eprint/10925/1/Gemstones_A4\[for_web\].pdf](https://nora.nerc.ac.uk/id/eprint/10925/1/Gemstones_A4[for_web].pdf) (Erişim tarihi: 11.03.2023).

“Mineral Resources In Afghanistan”, *Ministry of Mines and Petroleum Islamic Republic of Afghanistan*, (2020), https://www.pdac.ca/docs/default-source/conventions/2020-convention/presentation-reception-rooms/minerals-book---afghanistan-momp.pdf?sfvrsn=8259698_0 (Erişim tarihi: 28.10.2022).

Minkov, Anton ve Smolynec, Gregory, *Economic Development in Afghanistan During the Soviet Period, 1979–1989: Lessons Learned from the Soviet Experience in Afghanistan*, Kanada: DRDC Centre for Operational Research & Analysis, 2007.

Misdaq, Nabi, *Afghanistan: Political Frailty and External Interference*, New York: Taylor & Francis, 2006.

Mitrokhin, Vasiliy, “The KGB in Afghanistan”, *Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Working Paper, 40, (Temmuz 2002).

Mockiatis, Thomas, “Winning Hearts and Minds in the ‘War on Terrorism’”, *Small Wars and Insurgencies*, 14(1), (2003), s. 21-38.

_____, “We still suffer the consequences of 9/11”, *The Hill*, (9 Kasım 2021), <https://thehill.com/opinion/national-security/571709-we-still-suffer-the-consequences-of-9-11/> (Erişim tarihi: 22.01.2023).

Monsutti, Alessandro, “Transnational Networks: Recognizing a Regional Reality”, *Afghanistan Research and Evaluation Unit*, (Ağustos 2006), http://www.mcrg.ac.in/WC_2015/Reading/B_627E.pdf (Erişim tarihi: 03.09.2023).

_____, “Afghan Migratory Strategies and the Three Solutions to the Refugee Problem”, *Refugee Survey Quarterly*, 27 (1), (2008), s. 58-73.

Marcoux, Guillaume, “A centuries old mechanism to resolve conflicts: The Jirga”, *Irenees*, (Şubat 2011), http://www.irenees.net/bdf_fiche-defis-258_en.html (Erişim tarihi: 15.03.2023).

“Mullah Omar - Collection Finding Aid”, *Clinton Digital Library*, <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/48960> (Erişim tarihi: 29.11.2022).

Moyo, Dambisa, *Dead Aid*, London: Allen Lane, 2008.

Nakanishi, Hisae, “Göç Halindeki Nüfusun Güvenliği: İran’daki Afganlardan Türkiye’deki Türkmenlere, Bir Konu İncelemesi”, ed. Hisae, Nakanishi, Sirkeci, İbrahim ve Cabbarlı, Hatem, *Sorunlu Bölgelerde Göç içinde*, s. 13-16, Ankara: Global Strateji Enstitüsü, 2008.

Natta, Pierfrancesco Maria, “Anchoring Return: The Role of the Solutions Strategy”, *Forced Migration Review*, 46, (Mayıs 2014), s. 12-14.

National Museum of American Diplomacy, “‘I would rather sacrifice my life’: The Assassination of Ambassador Dubs”, (2019), <https://diplomacy.state.gov/the-assassination-of-ambassador-dubs/> (Erişim tarihi: 22.04.2023).

NATO, “ISAF's mission in Afghanistan (2001-2014)”, (30 Mayıs 2022), https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_69366.htm (Erişim tarihi: 22.01.2023).

_____, “NATO and Afghanistan”, (30 Ağustos 2022), https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_8189.htm (Erişim tarihi: 08.04.2023).

NBC News, “Senate Confirms Petraeus as Afghanistan Commander”, (30 Haziran 2010), <https://www.nbcnews.com/id/wbna38019057> (Erişim tarihi: 10.12.2022).

Ndlovu-Gatsheni, Sabelo, “The Entrapment of Africa within the Global Colonial Matrices of Power: Eurocentrism, Coloniality, and Deimperialization in the Twenty-First Century”, *Journal of Developing Societies*, 29 (4), (2013), s. 331–353.

- Nişanyan Sözlük, “Taliban”, (2014), <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/taliban> (Erişim tarihi: 20.04.2023).
- Nixon, Richard, *The Real War*, New York: Grand Central Publishing, 1980.
- Ngũgĩ wa, Thiong’o, *The Writer in Politics*, Londra: Heinemann Educational, 1981.
- Nkrumah, Kwame, *Africa Must Unite*, London: Heineman, 1963.
- _____, *Neo-colonialism: The Last Stage of Imperialism*, London: Thomas Nelson & Sons, 1965.
- Nojumi, Neamatollah, *The Rise of the Taliban in Afghanistan: Mass Mobilization, Civil War, and the Future of the Region*, New York: Palgrave, 2002.
- Noor, Sanam, “Afghan Refugees After 9/11”, *Pakistan Horizon*, 59 (1), (Ocak 2006), s. 59-78
- Noorzoy, Siddieq, “Long-Term Economic Relations Between Afghanistan and the Soviet Union”, *International Journal of Middle East Studies*, 17 (2), (Mayıs 1985), s. 151-173.
- Nunan, Timothy, *Humanitarian Invasion Global Development in Cold War Afghanistan*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Nwachuku, Levi, “Neo-colonialism”, ed. Dalziel, Nigel and MacKenzie, John, *The Encyclopedia of Empire* içinde, 2016.
- Obama, Barack, “Remarks by the President on the Way Forward in Afghanistan”, (22 Haziran 2011), <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/06/22/remarks-president-way-forward-Afghanistan> (Erişim tarihi: 10.12.2022).
- Obayd, Ahmad Jawid ve Karataş, Abdullah, “Afganistan’da Göç Hareketliliğinin Neden ve Sonuçları”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 50, (2021), s. 75-91.
- OCHA, “Afghanistan Flash Appeal: One million people on the move”, (2016), <https://fts.unocha.org/appeals/525/summary> (Erişim tarihi: 03.09.2023).
- O’Connell, Aaron, *Our Latest Longest War: Losing Hearts and Minds in Afghanistan*, Chicago: University of Chicago Press, 2017.

- Oğuz, Esedullah, *Hedef Ülke Afganistan*, İstanbul: Doğan Kitap, 2001.
- O’Leary, Aidan, “2014 and Beyond: Implications for Displacement”, *Forced Migration Review*, 46, (Mayıs 2014), s. 4-7.
- Omeje, Kenneth, *Extractive Economies and Conflicts in the Global South: Multi-regional Perspectives on Rentier Politics*, Aldershot: Ashgate, 2008
- Omrani, Bijan, “Afghanistan and the Search for Unity”, *Asian Affairs*, 38 (2), (2007), s. 145-157.
- Opel, Aftap, “Bound for the City: A Study of Rural to Urban Labour Migration in Afghanistan”, *Afghanistan Research and Evaluation Unit (AREU)*, Working Paper Series, (2005), <https://reliefweb.int/report/afghanistan/bound-city-study-rural-urban-labour-migration-afghanistan> (Erişim tarihi: 09.10.2023).
- Orford, Anne, *Reading Humanitarian Intervention*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Oesterreichische Nationalbank, “The Russian Economy and World Trade in Energy: Dependence of Russia Larger than Dependence on Russia”, (15 Nisan 2022), s. 1-15, <https://www.oenb.at/dam/jcr:c7d95c7b-c469-4834-ac94-98554c5e6f5f/2022-04-15-russian-economy-and-world-trade-in-energy.pdf> (Erişim tarihi: 14.11.2022)
- Osman, Borhan, “Toward Fragmentation? Mapping the post-Omar Taleban”, *Afghan Analysts Network*, (24 Kasım 2015), <https://www.afghanistan-analysts.org/en/reports/war-and-peace/toward-fragmentation-mapping-the-post-omar-taleban/org/toward-fragmentation-mapping-the-post-omar-taleban/?format=pdf>. (Erişim tarihi: 17.01.2023).
- Osterhammel, Jurgen, *Colonialism: A Theoretical Overview*, Princeton: Markus Wiener, 2005.
- Önal, Hilal, “ABD’nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz”, *USAK (Uluslararası Stratejik Araştırma Kurumu) Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 6 (23), (2010), s. 43-71.
- Özcan, Mustafa, “Büyük Oyun II: Taliban Sonrası Afganistan”, ed. Ali Ahmetbeyoğlu, *Afganistan Üzerine Araştırmalar içinde*, s. 335-348, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002.

Özdağ, Ümit, “Cephe Ülke: Büyük Ortadoğu ve Yeni Bir NATO Stratejisi mi?”, *ASAM Yayınları*, 9 (4), (2003), s. 5-41.

Parenti, Michael, *The Face of Imperialism*, New York: Paradigm Publishers, 2011.

Pascoe, Lynn, “The U.S. Role in Central Asia”, *U.S. Department of State*, (27 Haziran 2002), <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/rm/2002/11535.htm> (Erişim tarihi: 02.12.2022).

Patrick, Stewart, “Weak States and Global Threats: Fact or Fiction?”, *The Washington Quarterly*, 29 (2), (2006), s. 27-53.

PBS, “A Historical Timeline of Afghanistan”, (30 Ağustos 2021), <https://www.pbs.org/newshour/politics/asia-jan-june11-timeline-afghanistan> (Erişim tarihi: 23.01.2023).

Pearce, Jenny, “Inequality”, ed. Burnell, Peter, Randall Vicky ve Rakner, Lise, *Politics in the Developing World* içinde, s. 106-126, Oxford University Press, 2008.

Peet, Richard, *Unholy Trinity: The IMF, World Bank and WTO*, London/New York: Zed Books, 2009.

Peron, Alcides Eduardo ve Dias, Rafael de Brito, “‘No boots on the ground’: Reflections on the US drone campaign through virtuous war and STS theories”, *Contexto Internacional*, 40(1), (2017), s. 53-71.

Peterson, Richard, “Dilemmas Of Intervention: Human Rights And Neo-Colonialism”, ed. Presbey, Gail, *Philosophical Perspectives on the 'War on Terrorism'* içinde, s. 375-385, Leiden: Brill, 2007.

Petras, James, “The Great Land Giveaway: Neo-Colonialism by Invitation”, *Global Research*, (1 Aralık 2008), <https://www.globalresearch.ca/the-great-land-giveaway-neo-colonialism-by-invitation/11231> (Erişim tarihi: 16.12.2021).

Piketty, Thomas, *Capital in the Twenty-first Century*, (Çev. A. Goldhammer), Cambridge, MA and London: Belknap, 2014.

“Polish Court Acquits 7 Soldiers Over Afghan Deaths”, *Reuters*, (1 Haziran 2011), <https://www.reuters.com/article/us-poland-afghan-ruling-idUSTRE75034S20110601/> (Erişim tarihi: 11.12.2023)

Popowvskyi, John, *The Rival Powers in Central Asia*, Londra: A. Constable and Company, 1893.

Poullada, Leon B., *The Pushtun Role in the Afghan Political System*, New York: Asia Society, 1970.

Poullada, Leon B., “Afghanistan and the United States; the Crucial Years”, *Middle East Journal*, 35 (2), (1981), s. 178- 190.

Primakov, Yevgeniy, *11 Eylül ve Irak’a Müdahale Sonrası Dünya*, (Çev. F. ve S. Arıkan), İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2004.

Puri, Luv, “The Past and Future of Deobandi Islam”, *CTC Sentinel Combating Terrorism Center*, 2 (11), (3 Kasım 2009), s. 19-22.

Purtaş, Fırat, “Rusya’nın Orta Asya’ya Yeniden Dönüşü”, ed. İhsan Çomak, *Rusya Stratejik Araştırmaları 1* içinde, s. 163-186, İstanbul: Tasam Yayınları, 2006.

Putin, Vladimir, “Putin: Russia's military base in Tajikistan to ensure security of border with Afghanistan”, *TASS*, (27 Şubat 2017), <https://tass.com/politics/932980> (Erişim tarihi: 21.08.2022).

Qazi, Shereena, “Profile: Mullah Akhtar Mansoor”, *Aljazeera*, (3 Ağustos 2015), <https://www.aljazeera.com/news/2015/8/3/profile-mullah-akhtar-mansoor> (Erişim tarihi: 15.01.2023).

Ralston, Casey, “Afghanistan’s Political Crisis that led to the Soviet Invasion”, *The Alexandrian*, 5 (1), (2016), s. 63-82.

Rasanayagam, Angelo, *Afghanistan: A Modern History*, London: I B Tauris & Co Ltd, 2005.

Raşid, Ahmet, *Taliban İslamîyet, Petrol ve Orta Asya’da Büyük Oyun*, (Çev. O. Akınhay), İstanbul: Everest Yayınları, 2001a.

Raşid, Ahmet, *Taliban, The Story of the Afghan Warlords*, London: Pan Books, 2001b.

Resource Information Center, *Afghanistan: Background on the Anti-Taliban group, the Northern Alliance*, United States Bureau of Citizenship and Immigration Services, 14 Aralık 1999, <https://www.refworld.org/docid/3ae6a6a7c.html> (Erişim tarihi: 20.04.2023).

Resis, Albert, “Russophobia and the ‘Testament’ of Peter the Great, 1812-1980”, *Slavic Review*, 44 (4), (1985), s. 681-693.

Reuters, “US Discovers \$1 Trillion Afghan Mineral Deposits”, (14 Haziran 2010), <https://www.reuters.com/article/idUSSGE65D02T> (Erişim tarihi: 21.12.2022).

Reuveny, Rafael ve Prakash, Aseem, “The Afghanistan War and the Breakdown of the Soviet Union”, *Review of International Studies*, 25, (1999), s. 693-708

Risen, James, “Russians Are Back in Afghanistan, Aiding Rebels”, *New York Times*, (27 Temmuz 1998), <https://www.nytimes.com/1998/07/27/world/russians-are-back-in-afghanistan-aiding-rebels.html> (Erişim tarihi: 17.07.2022).

_____, “U.S. Identifies Mineral Riches in Afghanistan”, *New York Times*, (13 Haziran 2010), <https://www.nytimes.com/2010/06/14/world/asia/14minerals.html> (Erişim tarihi: 17.07.2022).

Roberts, Jeffery, *The Origins of Conflict in Afghanistan*, Connecticut: Greenwood, 2003.

Robertson, George, “Statement by NATO Secretary General”, *NATO*, (2 Ekim 2001), <https://www.nato.int/docu/speech/2001/s011002a.htm> (Erişim tarihi: 22.01.2023).

Robinson, Paul ve Dixon, Jay, “Soviet Development Theory and Economic and Technical Assistance to Afghanistan”, *The Historian*, 72 (3), (2010), s. 599-623.

Rodenbough, Theophilus Francis, *Afghanistan and The Anglo-Russian Dispute*, London: G. P. Putnam's Sons, 1885, <https://www.loc.gov/item/05003443/> (Erişim tarihi: 16.07.2022).

Roux, Jean Paul, *Orta Asya Tarihi ve Uygarlık*, (Çev. L. Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.

Roy, Olivier, *Afganistan'da Direniş ve İslam*, (Çev. K.M. Orağlı), İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2017.

Rubin, Barnett, “Afghanistan in 1993: Abandoned but Surviving”, *Asian Survey*, 34 (2), (1994), s. 185-190.

Rubin, Barnett, *The Fragmentation of Afghanistan: State Formation and Collapse in the International System*, London: Yale University Press, 1995.

_____, *Afghanistan : What Everyone Needs to Know*, New York: Oxford University Press, 2020.

Rubinstein, Alvin, “The Soviet Withdrawal from Afghanistan”, *Current History*, 87 (531), (Ekim 1988), s. 333-340.

Runion, Meredith L., *The History of Afghanistan*, Santa Barbara: Greenwood Press, 2007.

Ruttig, Thomas, *Islamists, Leftists – and a Void in the Center. Afghanistan's Political Parties and Where They Come From (1902-2006)*, Afganistan: Konrad-Adenauer-Foundation, 2009.

Quayson, Ato, *Postcolonialism: Theory, Practice, or Process?*, Cambridge/Oxford: Polity Press and Blackwell Publishers, 2000.

Saab, Bilal, “Arms sales can’t replace U.S. engagement in the Gulf”, *Foreign Policy*, (20 Eylül 2019), <https://foreignpolicy.com/2019/09/20/arms-sales-cant-replace-u-s-engagement-in-the-gulf/> (Erişim tarihi: 19.06.2022).

Said, Edward, *Culture and Imperialism*, London: Chatto&Windus, 1993.

Saikal, Amin, “Afghanistan’s Weak State and Strong Society”, ed. Chesterman, Simon, Ignatieff, Micheal ve Thakur, Ramesh Chandra, *Making States Work: State Failure and the Crisis of Governance* içinde, Tokyo: United Nations University Press, s. 193-210, 2005.

Saikal, Amin, Farhadi, Ravani ve Nourzhanov, Kirill, *Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival*, Londra: I.B.Tauris, 2006.

Saito, Mamiko, “From Disappointment to Hope: Transforming Experiences of Young Afghans Returning “Home” from Pakistan and Iran”, *Afghanistan Research and Evaluation Unit*, Briefing Paper Series, (2008), <https://www.refworld.org/pdfid/491abf592.pdf> (Erişim tarihi: 15.10.2023).

_____, *Searching For My Homeland, Dilemmas Between Borders: Experiences of Young Afghans Returning "Home" from Pakistan and Iran*, Kabil: Afghanistan Research and Evaluation Unit, 2009.

Sagoe, Cecil, “The Neo-Colonialism of Development Programs”, *E-International Relations*, (12 Ağustos 2012), <https://www.e-ir.info/2012/08/12/the-neo-colonialism-of-development-programs/> (Erişim tarihi: 23.01.2022).

Sağlam, Serdar, “Türkiye’de Göç Olgusu ve Kentleşme”, *Türkiye Araştırmaları*, 5, (2006), s. 34-44.

Salahuddin, Sayed, “Karzai to unveil Afghan cabinet in days – official”, Reuters, (6 Aralık 2009), <https://www.reuters.com/article/idINIndia-44502420091206> (Erişim tarihi: 26.04.2023).

Samuel Hall, NRC ve IDMC, *Challenges to IDPs’ Protection in Afghanistan*, 2018, <https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/20180124-NRC-IDMC-SamuelHall-escaping-war-where-to-next.pdf> (Erişim tarihi: 25.10.2023).

Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara: İmge Kitabevi, 2010.

Saray, Mehmet, *Afganistan ve Türkler*, Ankara: ASAM Yayınları, 2002.

Sartre, Jean Paul, *Colonialism and Neocolonialism*, London: Routledge, 2001.

Savage, Charlie ve Baker, Peter, “Obama, in a Shift, to Limit Targets of Drone Strikes”, *The New York Times*, (22 Mayıs 2013), <https://www.nytimes.com/2013/05/23/us/us-acknowledges-killing-4-americans-in-drone-strikes.html> (Erişim tarihi: 10.12.2022).

Scherer, John, *U.S.S.R. Facts and Figures Annual 2*, Florida: Academic International Press, 1987.

Schetter, Conrad, “Ethnicity and the Political Reconstruction in Afghanistan”, *ZEF Working Paper Series*, 3, (2005).

_____, “Translocal Lives: Patterns of Migration in Afghanistan”, *Crossroads Asia Working Paper Series*, 2, (3 Ocak 2012).

Scheyvens, Regina, Banks, Glenn ve Hughes, Emma, “The private sector and the SDGs: The need to move ‘beyond business as usual’”, *Sustainable Development*, 24(6), (2016), s. 371–382.

Schmeidl, Susanne, “Internal displacement in Afghanistan: the tip of the iceberg”, ed. Bose, Srinjoy, Maley, William ve Nishank Motwani, *Afghanistan : challenges and prospects içinde*, s. 169-188, New York: Routledge, 2018.

_____, “Four Decades of Afghan Displacement”, *Bundeszentrale für Politische Bildung*, (23 Ocak 2019), <https://www.bpb.de/themen/migration-integration/laenderprofile/english-version-country-profiles/284416/four-decades-of-afghan-displacement/> (Erişim tarihi: 25.09.2023).

Schmeidl, Sussane ve Maley, William, “The Case of the Afghan Refugee Population: Finding Durable Solutions in Contested Transitions”, ed. Adelman, Howard, *Protracted Displacement in Asia: No Place to Call Home* içinde, Aldershot: Ashgate, s. 131-180, 2008.

Schmeidl, Susanne, Mundt, Alexander ve Miszak, Nick, *Beyond the Blanket: Towards More Effective Protection for Internally Displaced Persons in Southern Afghanistan*, Washington: Brookings/Bern Project on Internal Displacement and The Liaison Office, Mayıs 2010, <https://www.refworld.org/pdfid/4c3d8cab2.pdf> (Erişim tarihi: 09.09.2023).

Schmitt, Carl, *The Concept of the Political*, Chicago: University of Chicago Press, 2007.

Schroen, Gary, *First In: An Insider's Account of How the CIA Spearheaded the War on Terror in Afghanistan*, New York: Ballantine Books, 2005.

Scott, James, *Deciding to Intervene: The Reagan Doctrine and American Foreign Policy*, Durham: Duke University Press, 1996.

Seale, Clive, “Quality in Qualitative Research”, *Qualitative Inquiry*, 5(4), (1999), s. 465-478.

Serequeberhan, Tsenay, “Philosophy and Post-Colonial Africa”, ed. Eze, Chukwudi, *African Philosophy: An Anthology* içinde, Massachusetts: Blackwell Publishers Ltd, s. 9-22, 1998.

Sergeev, Evgeny, *The Great Game 1856–1907: Russo-British Relations in Central and East Asia*, Maryland: Johns Hopkins University Press, 2013.

Shaw, Martin, “Ten Challenges to Anti-War Politics”, *Radical Philosophy*, 111, (2006), s. 11-19.

Shahi, Agha, “The Geneva Accords”, *Pakistan Horizon*, 41 (3), (1988), s. 23-49.

Shahrani, Nazif, “Taliban and Talibanism in Historical Perspective”, ed. Crews, Robert ve Tarzi, Amin, *The Taliban and the Crisis of Afghanistan* içinde, Cambridge: Harvard University Press, 2008.

Shultz, George, “Chemical Warfare in Southeast Asia and Afghanistan”, *U.S. Department of State, Special Report no. 104*, (1982), <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP87R00029R000400790001-9.pdf> (Erişim tarihi: 22.11.2023).

Siddique, Abubakar, “Afghanistan’s Ethnic Divides”, *Collection Monografias CIDOB*, (2016), s. 243-253, https://www.cidob.org/en/content/download/65013/1999510/version/2/file/243-254_AFGHANISTAN%C2%B4S%20ETHNIC%20DIVIDES.pdf (Erişim tarihi: 24.04.2023).

Siddiqui Azhar Javed ve Butt Khalid Manzoor, “Afghanistan-Soviet Relations during the Cold War: A Threat for South Asian Peace”, *South Asian Studies*, 29 (2), (2014), s. 617-631.

Sieg, Miranda, “The Quetta Shura Taliban: An Overlooked Problem”, *The International Affairs Review*, (24 Kasım 2009), <https://www.iar-gwu.org/blog/2009/11/24/the-quetta-shura-taliban-an-overlooked-problem> (Erişim tarihi: 20.04.2023).

Sifton, John, “Blood-Stained Hands: Past Atrocities in Kabul and Afghanistan’s Legacy of Impunity”, *Human Rights Watch*, (6 Temmuz 2005), <https://www.hrw.org/report/2005/07/06/blood-stained-hands/past-atrocities-kabul-and-afghanistans-legacy-impunity> (Erişim tarihi: 08.04.2023).

SIGAR (Special Investigator General for Afghanistan Reconstruction), “Quarterly Report to the United States Congress” (30 Ocak 2016), <https://www.sigar.mil/pdf/quarterlyreports/2016-01-30qr.pdf> (Erişim tarihi: 06.09.2023).

“Quarterly Report to the United States Congress”, (30 Nisan 2017), <https://www.sigar.mil/pdf/quarterlyreports/2017-04-30qr.pdf> (Erişim tarihi: 17.01.2023).

Simpson, Gerry, “Pakistan Coercion, UN Complicity: The Mass Forced Return of Afghan Refugees”, *Human Rights Watch*, (13 Şubat 2017), <https://www.hrw.org/report/2017/02/13/pakistan-coercion-un-complicity/mass-forced-return-afghan-refugees> (Erişim tarihi: 29.10.2023).

Sirrs, Owen, *Pakistan's Inter-Services Intelligence Directorate: Covert Action and Internal Operations*, Londra: Routledge, 2016.

S. M., “Oh Great, Another Congo”, *The Economist*, (14 Haziran 2010), <https://www.economist.com/democracy-in-america/2010/06/14/oh-great-another-congo> (Erişim tarihi: 28.08.2022=

S. L., “Soviet Coal Production since the War”, *The World Today*, 7 (12), (1951), s. 518-528.

South Asia Terrorism Portal, “Data sheets: Number of Terrorism Related Incidents Year Wise”, <https://www.satp.org/> (Erişim tarihi: 25.12.2023).

Southerland, Daniel, “Afghan Guerrillas' Fierce Resistance Stalemates Soviets and Puppet Regime”, *The Christian Science Monitor*, (7 Temmuz 1983), <https://www.csmonitor.com/1983/0707/070754.html> (Erişim tarihi: 24.02.2023).

Sparke, Matthew, “American Empire and Globalisation: Postcolonial Speculations on Neocolonial Enframing”, *Singapore Journal of Tropical Geography*, 24 (3), (2003), s. 373-389.

Spykman, Nicholas John, *The Geography of the Peace*, Hamden: Archon Books, 1969.

Stanski, Keith, “‘So These Folks Are Aggressive’: An Orientalist Reading of ‘Afghan Warlords’”, *Security Dialogue*, 40 (1), (2009), s. 73-94.

Starr, Frederick, “A ‘Greater Central Asia Partnership’ for Afghanistan and Its Neighbors”, *Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program*, Silk Road Paper, 2005.

Statista Research Department, “Market Share of the Leading Exporters of Major Weapons Between 2017 and 2021, by country”, (5 Ağustos 2022), <https://www.statista.com/statistics/267131/market-share-of-the-leading-exporters-of-conventional-weapons/> (Erişim tarihi: 21.12.2022).

Stebbins, Samuel, “These 15 countries, as home to largest reserves, control the world’s oil”, *USA Today*, (22 Mayıs 2019), <https://www.usatoday.com/story/money/2019/05/22/largest-oil-reserves-in-world-15-countries-that-control-the-worlds-oil/39497945/> (Erişim tarihi: 22.11.2022)

Steele, Jonathan, *Ghosts of Afghanistan: Hard Truths and Foreign Myths*, California: Counterpoint, 2011.

Stigter, Elca, “Afghan Migratory Strategies - An Assessment of Repatriation and Sustainable Return in Response to the Convention Plus”, *Refugee Survey Quarterly*, 25 (2), (2006), s. 109-122.

Şahin, Mehmet, “ABD’nin Müslüman Savaşçıları”, *Akademik Orta Doğu*, 3 (1), (2008), s. 43-52.

Şahin, Yusuf, *Kentleşme Politikası*, Bursa: Ekin Yayınevi, 2010.

Şalizi, Abdülbaki, *Vatanım Afganistan*, İstanbul: Gonca Yayınevi, 1989.

Şeyhanlıoğlu, Hüseyin, “18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan’ın Jeostratejik Önemi”, *Avrasya Etüdleri*, 34 (2), (2008), s. 61-82.

Şükran, Onur, “Fergana: Orta Asya’nın Sorunlu Vadisi”, ed. Kemal İnât, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, Dünya Çatışma Bölgeleri içinde, s. 335-345, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

“Tajik”, Encyclopaedia Britannica Online, *Encyclopaedia Britannica Inc.*, (25 Kasım 2011), <https://web.archive.org/web/20111125205057/http://www.britannica.com/EBchecked/topic/581024/Tajik> (Erişim tarihi: 12.02.2023).

“Tajiks”, *Minority Rights Group International*, (2023), <https://minorityrights.org/minorities/tajiks/> (Erişim tarihi: 12.02.2023).

“Taleban 'war crimes' on Afghans”, *BBC*, (19 Nisan 2007), http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/6568561.stm (Erişim tarihi: 11.12.2023).

“Taliban, Usame Bin Ladin'in 11 Eylül'ün Arkasında Olduğuna Dair Bir Kanıt Olmadığını Savundu”, *AA*, (26 Ağustos 2021), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/taliban-usame-bin-ladinin-11-eylulun-arkasinda-olduguna-dair-bir-kanit-olmadigini-savundu/2347014> (Erişim tarihi: 02.12.2022).

Tanner, Stephen, *Afghanistan: A Military History From Alexander the Great to the Fall of the Taliban*, Cambridge: Da Capo Press, 2002.

Tanrısever, Oktay F., “Rusya Federasyonu’nun Orta Asya-Kafkasya Politikası: “Yakın Çevre” Doktrini’nin İflası”, ed. Aydın, Mustafa, *Küresel Politikada Orta Asya içinde*, s. 43-68, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005.

Taşdemir, Fatma, “Taliban Bağlamında Bölgesel ve Küresel Güvenlik Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme”, ed. Yinanç, Refet ve Taşdemir, Hakan, *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye içinde*, s. 277-308, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2002.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Afganistan'ın Siyasi Görünümü”, (2022), <https://www.mfa.gov.tr/afghanistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim tarihi: 22.01.2023)

Terzi, Elvan ve Koçak, Yüksel, “Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri”, *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), (2012), s. 163-184.

Tesón, Fernando R., “The Liberal Case for Humanitarian Intervention”, ed. Holzgrefe, Jeff ve Keohane, Robert, *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas içinde*, s. 93 – 129, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

The Afghanistan Justice Project, *Casting Shadows: War Crimes and Crimes against Humanity: 1978–2001*, Belçika: Afghanistan Justice Project, 2005.

The Asia Foundation, *Afghanistan in 2013: A Survey of the Afghan People*, Kabil: The Asia Foundation, 2013, <https://search.issuelab.org/resource/afghanistan-in-2013-a-survey-of-the-afghan-people.html> (Erişim tarihi: 09.09.2023).

_____, *Afghanistan in 2015: A Survey of the Afghan People*, Kabil: The Asia Foundation, 2015, <https://reliefweb.int/report/afghanistan/afghanistan-2015-survey-afghan-people> (Erişim tarihi: 08.09.2023).

_____, *Afghanistan in 2017: A Survey of the Afghan People*, Kabil: The Asia Foundation, 2017, <https://reliefweb.int/report/afghanistan/afghanistan-2017-survey-afghan-people> (Erişim tarihi: 27.09.2023).

The Constitution of Afghanistan, 2004, https://web.archive.org/web/20110531153703/http://www.supremecourt.gov.af/PDFfiles/constitution2004_english.pdf (Erişim tarihi: 04.06.2023).

The Department of Foreign Affairs and Trade (DFAT), Australian Government, “DFAT Thematic Report Afghanistan Political and Security Developments August 2021 to January 2022”, (14 Ocak 2022), <https://www.dfat.gov.au/sites/default/files/country-information-report-afghanistan.pdf> (Erişim tarihi: 12.02.2023).

The Editors of Encyclopaedia Britannica, “Afghan War”, *Encyclopedia Britannica*, (18 Ağustos 2021), <https://www.britannica.com/event/Afghan-War> (Erişim tarihi: 21.01.2023).

_____, “Mujahideen”, *Encyclopedia Britannica*, (26 Ağustos 2021), <https://www.britannica.com/topic/mujahideen-Afghani-rebels> (Erişim tarihi: 29.11.2022).

_____, “Nur Mohammad Taraki”, *Encyclopedia Britannica*, (11 Temmuz 2022), <https://www.britannica.com/biography/Nur-Mohammad-Taraki> (Erişim tarihi: 18.02.2023).

_____, “Northern Alliance”, *Encyclopedia Britannica*, (16 Ocak 2023), <https://www.britannica.com/topic/Northern-Alliance> (Erişim tarihi: 02.04.2023).

_____, “Hamid Karzai”, *Encyclopedia Britannica*, (6 Nisan 2023), <https://www.britannica.com/biography/Hamid-Karzai> (Erişim tarihi: 24.04.2023).

_____, “Civil war, mujahideen-Taliban phase (1992–2001)”, *Encyclopedia Britannica*, (19 Nisan 2023), <https://www.britannica.com/place/Afghanistan/Civil-war-mujahideen-Taliban-phase-1992-2001> (Erişim tarihi: 23.04.2023).

_____, “Taliban”, *Encyclopedia Britannica*, (19 Nisan 2023), <https://www.britannica.com/topic/Taliban> (Erişim tarihi: 24.04.2023).

_____, “Afghanistan”, *Encyclopedia Britannica*, (25 Nisan 2023), <https://www.britannica.com/place/Afghanistan/Struggle-for-democracy#ref1204903> (Erişim tarihi: 26.04.2023).

_____, “Iran-Iraq War”, *Encyclopedia Britannica*, (7 Kasım 2023), <https://www.britannica.com/event/Iran-Iraq-War> (Erişim tarihi: 25.11.2023).

_____, “Afghanistan War”, *Encyclopedia Britannica*, (4 Aralık 2023), <https://www.britannica.com/event/Afghanistan-War> (Erişim tarihi: 10.12.2023).

The Editors of Europa Publications, *The Far East and Australasia 2003*, Londra: Psychology Press, 2003.

The Geneva Accords, Afganistan, Pakistan, Sovyetler Birliği ve ABD arasında, (14 Nisan 1988), <http://insidethecoldwar.org/sites/default/files/documents/The%20Geneva%20Accords%20on%20Afghanistan,%20April%201988.pdf> (Erişim tarihi: 01.03.2023).

“The International Afghanistan Conference in Bonn”, *Afghanistan and the International Community: From Transition to the Transformation Decade*, Bonn, (5 Aralık 2011), <https://www.peaceagreements.org/viewmasterdocument/848> (Erişim tarihi: 26.04.2023).

The National Security Archive, “Personal Memorandum from Andropov to Brezhnev, early December 1979”, ed. Savranskaya, Svetlana, *The Soviet Experience in Afghanistan: Russian Documents and Memoirs, Volume II: Afghanistan: Lessons Learned From The Last War*, George Washington University, (9 Ekim 2001a), <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB57/soviet.html> (Erişim tarihi: 12.07.2022).

_____, “Andropov-Gromyko-Ustinov-Ponomarev Report to the CC CPSU on the Situation in Afghanistan, October 29, 1979”, ed. Savranskaya, Svetlana, *The Soviet Experience in Afghanistan: Russian Documents and Memoirs, Volume II: Afghanistan: Lessons Learned From The Last War*, George Washington University, (9 Ekim 2001b),

<https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB57/soviet.html> (Erişim tarihi: 19.02.2023).

_____, “On the Changing Mission of the Soviet Forces in Afghanistan [from Alexander Lyakhovsky, *The Tragedy and Valor of Afghan*, Moscow, GPI “Iskon,” 1995]”, ed. Savranskaya, Svetlana, *The Soviet Experience in Afghanistan: Russian Documents and Memoirs, Volume II: Afghanistan: Lessons Learned From The Last War*, George Washington University, (9 Ekim 2001c), <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB57/r14.pdf> (Erişim tarihi: 21.02.2023).

_____, “Anatoly Chernyaev’s Notes from the Politburo of the CC CPSU Session of October 17, 1985”, ed. Savranskaya, Svetlana, *The Soviet Experience in Afghanistan: Russian Documents and Memoirs, Volume II: Afghanistan: Lessons Learned From The Last War*, George Washington University, (9 Ekim 2001d), <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB57/soviet.html> (Erişim tarihi: 26.02.2023).

_____, “Minutes of the Politburo of the CC CPSU Session of February 23-26, 1987”, ed. Savranskaya, Svetlana, *The Soviet Experience in Afghanistan: Russian Documents and Memoirs, Volume II: Afghanistan: Lessons Learned From The Last War*, George Washington University, (9 Ekim 2001e), <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB57/r19.pdf> (Erişim tarihi: 26.02.2023).

“The National Security Strategy of the United States of America”, *The White House*, (2002), <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/> (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2022).

The New Humanitarian, “Kabul Facing "Unregulated" Urbanisation”, (26 Kasım 2007), <https://www.thenewhumanitarian.org/feature/2007/11/26/kabul-facing-unregulated-urbanisation> (Erişim tarihi: 15.10.2023).

The New York Times, “Afghan Leader Says Plotters Have Fled”, (8 Mart 1990), <https://www.nytimes.com/1990/03/08/world/afghan-leader-says-plotters-have-fled.html> (Erişim tarihi: 27.11.2023).

_____, “Text of Bush’s Speech at West Point”, (1 Haziran 2002), <https://www.nytimes.com/2002/06/01/international/text-of-bushs-speech-at-west-point.html> (Erişim tarihi: 28.08.2022).

“The Soviet Invasion of Afghanistan and the U.S. Response, 1978–1980”, *U.S. Office of the Historian*, <https://history.state.gov/milestones/1977-1980/soviet-invasionafghanistan#:~:text=The%20United%20States%20and%20its,to%20compel%20Moscow%20to%20withdraw> (Erişim tarihi: 23.02.2023).

The White House, “White Paper of the Interagency Policy Group's Report on U.S. Strategy Toward Afghanistan and Pakistan”, (27 Mart 2009), https://www.dpc.senate.gov/pdf/wh/032709_afghanistan-pakistan_white_paper.pdf (Erişim tarihi: 03.04.2023).

Thomas, Lowell, *Beyond Khyber Pass: Into Forbidden Afghanistan*, New York: Grosset & Dunlap, 1925.

“Timeline: Soviet war in Afghanistan”, *BBC*, (17 Şubat 2009), http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/7883532.stm (Erişim tarihi: 24.02.2023).

“Timeline: the fall of Kabul”, *The Guardian*, (13 Kasım 2001), <https://www.theguardian.com/world/2001/nov/13/afghanistan.terrorism18> (Erişim tarihi: 02.04.2023).

Tomsen, Peter, *The Wars of Afghanistan: Messianic Terrorism, Tribal Conflicts, and the Failures of Great Power*, New York: Public Affairs, 2011.

Torbati, Yeganeh ve Emmott, Robin, “Despite Fatigue, NATO Commits to Fund Afghan Forces to 2020”, *Reuters*, 9 Temmuz 2016, <https://www.reuters.com/article/us-nato-summit-afghanistan-idUSKCN0ZP0AC> (Erişim tarihi: 09.09.2023).

Totten, Samuel ve Bartrop, Paul, *Dictionary of Genocide: A-L*, Connecticut: ABC-Clío, 2007.

"Transcript of Meeting of East German leader Erich Honecker and Soviet leader Leonid Brezhnev, Crimea, 25 July 1978 (excerpt)", (Çev. ve Bul. C. Ostermann), *Wilson Center Digital Archive*, (25 Temmuz 1978), <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/117047> (Erişim tarihi: 21.02.2023).

Trim, David, “‘If a Prince Use Tyrannie Towards His People’: Interventions on Behalf of Foreign Populations in Early Modern Europe”, ed. Simms, Brendan ve Trim, David, *Humanitarian Intervention: A History* içinde, s. 29 – 66, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Tripathi, Deepak, *Breeding Ground: Afghanistan and the Origins of Islamist Terrorism*, Sterling: Potomac Books, 2011.

Tripodi, Christian, “Grand Strategy and the Graveyard of Assumptions: Britain and Afghanistan 1839–1919”, *Journal of Strategic Studies*, 33 (5), (2010), s. 701-725.

Tuma, Oldrich, “Czechoslovakia and the War in Afghanistan, 1979-1989”, New Evidence on the War in Afghanistan, *Cold War International History Project Bulletin*, 14/15, (3 Haziran 2004), s. 220-231.

Turton, David ve Marsden, Peter, *Taking Refugees for a Ride? The Politics of Refugee Return in Afghanistan*, Kabil: Afghanistan Research and Evaluation Unit, 2002,

<https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=4a5a83b2f56fa826f5c3541151ffaa694085cf2f> (Erişim tarihi: 04.09.2023).

UN, *United Nations Charter*, 1945.

____, Resolution 1214, Security Council, 3952nd meeting, (8 Aralık 1998), <https://digitallibrary.un.org/record/265447#record-files-collapse-header> (Erişim tarihi: 22.01.2023).

____, Resolution 1378, Security Council, 4415th meeting, (13 Kasım 2001), <https://digitallibrary.un.org/record/452431> (Erişim tarihi: 08.04.2023).

____, Resolution 1386, Security Council, 4443rd meeting, (20 Aralık 2001), <https://digitallibrary.un.org/record/454998> (Erişim tarihi: 22.01.2023).

____, A/60/L.1, 16 Eylül 2005, para.139, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf (Erişim tarihi: 26.03.2022).

UNAMA, *Afghanistan: Annual Report on Protection of Civilians in Armed Conflict 2008*, Kabil: Human Rights Unit, Ocak 2009, https://unama.unmissions.org/sites/default/files/unama_09february-annual20report_poc202008_final_11feb09.pdf (Erişim tarihi: 08.09.2023.)

_____, *Afghanistan: Mid Year Report on Protection of Civilians in Armed Conflict 2010*, Kabil: Human Rights Unit, Ağustos 2010, https://unama.unmissions.org/sites/default/files/August102010_MID-YEAR%20REPORT%202010_Protection%20of%20Civilians%20in%20Armed%20Conflict.pdf (Erişim tarihi: 15.12.2023):

_____, *Afghanistan Annual Report 2013: Protection of Civilians in Armed Conflict*, Kabil: UNAMA, Şubat 2014, <https://reliefweb.int/report/afghanistan/afghanistan-annual-report-2013-protection-civilians-armed-conflict#:~:text=The%202013%20Annual%20Reporton%20Protection,and%205%2C656%20injured%20in%202013.> (Erişim tarihi: 08.09.2023).

_____, “Quarterly Report on the Protection of Civilians in Armed Conflict: 1 January to 30 September 2017”, *United Nations Assistance Mission in Afghanistan*, (2 Ekim 2017), <https://www.refworld.org/country,COI,UNAMA,,afg,,5a0b0c4b4,0.html> (Erişim tarihi: 23.09.2023)

UNAMA ve OHCHR, *Afghanistan Annual Report on Protection of Civilians in Armed Conflict: 2015*, Kabil: UNAMA ve OHCHR, Şubat 2016, <https://reliefweb.int/report/afghanistan/afghanistan-annual-report-2015-protection-civilians-armed-conflict-february-2016> (Erişim tarihi: 08.09.2023).

_____, *Afghanistan Human Rights and Protection of Civilians in Armed Conflict: Special Report on Kunduz Province*, Kabil: UNAMA ve OHCHR, Aralık 2015, https://unama.unmissions.org/sites/default/files/special_report_on_kunduz_province_12_december_2015-english.pdf (Erişim tarihi: 09.09.2023).

UNAMA ve UNICEF, *Education and Healthcare at Risk: Key Trends and Incidents Affecting Children’s Access to Healthcare and Education in Afghanistan*, UN, Nisan 2016, https://unama.unmissions.org/sites/default/files/education_and_healthcare_at_risk.pdf (Erişim tarihi: 08.09.2023).

UNDP, *Assessment of Development Results: Evaluation of UNDP Contribution Islamic Republic of Afghanistan*, New York: United Nations Development Programme, 2009.

UNHCR, “Refugee Data Finder”, <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/> (Erişim tarihi: 24.09.2023).

_____, “Operational Data Portal: Afghanistan Situation”, <https://data.unhcr.org/en/situations/afghanistan> (Erişim tarihi: 11.11.2023).

_____, “Report of the United Nations High Commissioner for Refugees A/40/12”, (13 Eylöl 1985), <https://www.unhcr.org/publications/report-united-nations-high-commissioner-refugees-6> (Erişim tarihi: 10.09.2023).

_____, *2006 Global Trends: Refugees, Asylum-seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons*, Cenevre: United Nations High Commissioner for Refugees, (1 Haziran 2007), <https://reliefweb.int/report/world/2006-global-trends-refugees-asylum-seekers-returnees-internally-displaced-and-stateless> (Erişim tarihi: 13.09.2023).

_____, *Afghanistan Protection Cluster: Protection Overview on the Northern and North-Eastern Region 2010*, Kabil: UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), 11 Mayıs 2011, <https://www.refworld.org/docid/4dd21fe52.html> (Erişim tarihi: 17.09.2023).

_____, *Asylum Trends 2012: Levels and Trends in Industrialized Countries*, Cenevre: United Nations High Commissioner for Refugees, 2013, <https://www.unhcr.org/media/asylum-levels-and-trends-industrialized-countries-2012> (Erişim tarihi: 16.09.2023).

_____, “Voluntary Repatriation and Border Monitoring Monthly Update: 1 January-31 December 2015”, (Aralık 2015), <https://www.refworld.org/docid/56cc0ed2a.html> (Erişim tarihi: 04.09.2023).

_____, “‘Refugees’ and ‘Migrants’ – Frequently Asked Questions (FAQs)”, (16 Mart 2016), <https://www.unhcr.org/news/stories/refugees-and-migrants-frequently-asked-questions-faqs> (Erişim tarihi: 24.09.2023).

United Nations Afghanistan, *Afghanistan United Nations Country Results Report 2022*, Kabil: UN Afghanistan, Nisan 2023,

<https://afghanistan.un.org/en/227956-2022-un-afghanistan-annual-results-report>
(Erişim tarihi: 24.12.2023).

United States Department of State Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, “Afghanistan Report on Human Rights Practices for 1996”, (1997), https://1997-2001.state.gov/global/human_rights/1996_hrp_report/afghanis.html
(Erişim tarihi: 02.12.2023).

_____, “1999 Country Reports on Human Rights Practices”, (2000), https://1997-2001.state.gov/global/human_rights/1999_hrp_report/afghanis.html (Erişim tarihi: 03.12.2023).

_____, “Country Reports on Human Rights Practices for 2016”, (2017), <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/01/Afghanistan-1.pdf> (Erişim tarihi: 22.12.2023).

_____, “Country Reports on Human Rights Practices for 2019”, (2020), <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/03/AFGHANISTAN-2019-HUMAN-RIGHTS-REPORT.pdf> (Erişim tarihi: 24.09.2023)

UN News, “At UN talks, Afghan factions near agreement on interim arrangements”, (3 Aralık 2001), <https://news.un.org/en/story/2001/12/22012> (Erişim tarihi: 02.04.2023).

UNODC, *World Drug Report*, Viyana: United Nations Publication Sales No. E.10.XI.13, 2010.

Urban, Mark, *War in Afghanistan*, Londra: Palgrave Macmillan, 1990.

USAID, “The Helmand Valley Project in Afghanistan”, Evaluation Special Study No. 18, (Aralık 1983), https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnaal028.pdf (Erişim tarihi: 11.12.2022).

U.S. Department of Defense, “Mineral Resource Team 2010 Activities Summary”, (29 Ocak 2011), <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA545347.pdf> (Erişim tarihi: 28.08.2022).

U.S. Department of Defense, “National Defense Strategy of the USA”, (27 Ekim 2022), <https://media.defense.gov/2022/Oct/27/2003103845/-1/-1/1/2022-NATIONAL-DEFENSE-STRATEGY-NPR-MDR.PDF> (Erişim tarihi: 22.11.2022).

U.S. Department of State Office of International Religious Freedom, “2022 Report on International Religious Freedom: Afghanistan”, (2022), <https://www.state.gov/reports/2022-report-on-international-religious-freedom/afghanistan/> (Erişim tarihi: 24.12.2023).

U.S. Office of Energy Efficiency & Renewable Energy, “The United States Consumed 20% of World Petroleum in 2017”, (1 Ekim, 2018), <https://www.energy.gov/eere/vehicles/articles/fotw-1049-october-1-2018-united-states-consumed-20-world-petroleum-2017> (Erişim tarihi: 22.11.2022).

Uslubaş, Fevzi, *SSCB’den Sonra Sıra Rusya da mı? Afganistan, Küresel Terör ve ABD İmparatorlukların Bataklığı*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005.

_____, *Büyük Oyundan Büyük Kaosa: Taliban ve Avrasya’da Cihad*, Ankara: Karınca Yayınları, 2010.

“Uzbeks and Turkmens”, *Minority Rights Group International*, (2023), <https://minorityrights.org/minorities/uzbeks-and-turkmens/> (Erişim tarihi: 12.02.2023).

Uzgel, İlhan. “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, ed. Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası içinde*, s. 243-325, Cilt II, İstanbul: İletişim, 2001.

lger, İrfan Kaya, “Taliban: Afganistan’da ‘Pax American’ın İslamcı Militanı”, *Avrasya Dosyası*, 4 (3-4), (1998-1999), s. 94-110.

Ülkü, İrfan, *Orta Asya Moskova’yla İslam Arasında*, İstanbul: Kum Saati Yayıncılık, 2002.

Vahruşev, Vasili, *Yntemleriyle ve Manevralarıyla Yeni Sömürgecilik*, (ev. C. Arslan), İstanbul: Konuk Yayınları, 1978.

Van Bijlert, Martine, *How to Win an Afghan Election: Perceptions and Practices*, Kabul: Afghanistan Analysts Network, 2009.

VandenBelt, Kristin, “A Call for a Unified Theoretical Approach to the Study of Migration”, *International Relations*, 17 (68), (2020), s. 129-143.

Van Hear, Nicholas, Bakewell, Rebecca ve Bessa, Thais, “Managing Mobility for Human Development: The Growing Salience of Mixed Migration”, *Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford*, 190202, (2009), https://mpra.ub.uni-muenchen.de/19202/1/MPRA_paper_19202.pdf (Erişim tarihi: 03.09.2023).

Van Vleck, Jennifer, “An Airline at the Crossroads of the World: Ariana Afghan Airlines, Modernization, and The Global Cold War”, *History and Technology*, 25 (1), (Mart 2009), s. 3-24.

_____, “Anatomy of an Oil Insurgency: Violence and Militants in the Niger Delta”, ed. Omeje, Kenneth, *Extractive Economies and Conflicts in the Global South* içinde, s. 51-74, New York: Routledge, 2017.

Vendrell, Francesc, “What Went Wrong after Bonn”, *The Middle East Institute*, Viewpoints Special Edition, Afghanistan, 1979-2009: In the Grip of Conflict, s. 29-32.

VOA (Voice of America), “Canadian Firm Discovers Afghanistan Oil Field”, (24 Ekim 2012), <https://www.voanews.com/a/canadian-firm-locates-afghanistan-oil-field/1532672.html> (Erişim tarihi: 25.09.2022)

Wafadar, K., “Afghanistan in 1981: The Struggle Intensifies”, *Asian Survey*, 22 (2), (1982), s. 147-154

Walberg, Eric, *Postmodern Imperialism: Geopolitics and the Great Games*, Atlanta: Clarity Press, 2011.

Watts, Michael, “Colonialism, Decolonization, and Neocolonialism”, ed. Richardson, Douglas, Kobayashi, Audrey ve Paasi, Anssi, *The International Encyclopedia of Geography* içinde, s. 1-9, New York: Wiley Publishers. 2017.

Weatherby, Joseph, Arceneaux, Craig, Leithner, Anika, Reed, Ira, Timms, Benjamin, Ning Zhang, Shanruo, *The Other World: Issues and politics in the Third World*, New York: Macmillan Publishing Company, 1987.

Weigand, Florian, “Afghanistan’s Taliban – Legitimate Jihadists or Coercive Extremists?”, *Journal of Intervention and Statebuilding*, 11 (3), (2017), s. 359-381.

Westad, Odd Arne, “Prelude to Invasion: The Soviet Union and the Afghan Communists, 1978–1979”, *The International History Review*, 16 (1), (1994), s. 49-69.

_____, *The Fall of Détente Soviet American Relations During the Carter Years*, Oslo: Scandinavian University Press, 1997.

Wheeler, Nicholas J., *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*, Oxford: Oxford University Press, 2000.

Whitfield, Lindsay, “Trustees of Development from Conditionality to Governance: Poverty Reduction Strategy Papers in Ghana”, *Journal of Modern African Studies*, 43 (4), (2005), s. 641–664.

“Who are the Northern Alliance?”, BCC, (13 Kasım 2001), http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/south_asia/1652187.stm (Erişim tarihi: 06.05.2023).

“Who are the Taliban?”, BBC, (12 Ağustos 2022), <https://www.bbc.com/news/world-south-asia-11451718> (Erişim tarihi: 15.01.2023).

Wilson Center Digital Archive, “Political Letter from USSR Ambassador to Afghanistan A. Puzanov to Soviet Foreign Ministry, "About the Domestic Political Situation in the DRA," (notes),” (31 Mayıs 1978a), <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/113255> (Erişim tarihi: 30.06.2022).

_____, “Information from CC CPSU to GDR Leader Erich Honecker,” (13 Ekim 1978b), <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/113258> (Erişim tarihi: 30.06.2022).

_____, “Information about the Visit of The Afghan Party and State Delegation, Headed by Prime Minister of the Democratic Republic of Afghanistan Nur Mohamed Tarakhi to the USSR,” (4 Aralık 1978c), <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/112458>, (Erişim tarihi: 30.06.2022).

_____, “Conversation between M. S. Gorbachev and Ronald Reagan on Afghanistan (Excerpt),” (9 Aralık 1987), <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/conversation-between-m-s-gorbachev-and-ronald-reagan-afghanistan-excerpt> (Erişim tarihi: 01.03.2023).

Woddis, Jack, *An introduction to Neo-colonialism*, London: Lawrence and Wishart, 1967.

Wolny, Philip, *Hamid Karzai: President of Afghanistan*, New York: The Rosen Publishing Group, 2007.

Woodward, Bob, *Bush Savaşı*, (Çev. Ş. Kamcez), Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2005.

Woolaver, Hannah, “State Failure, Sovereign Equality and Non-Intervention: Assessing Claimed Rights to Intervene in Failed States”, *Wisconsin International Law Journal*, 32 (3), (2014), s. 595-620.

World Bank, “GDP growth (annual %) – Afghanistan”, *World Bank Data*, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2021&locations=AF&start=2003&view=chart> (Erişim tarihi: 15.11.2023).

_____, “Population, total – Afghanistan”, *World Bank Data*, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=AF> (Erişim tarihi: 18.11.2023).

Wright, Edmund, *A Dictionary of World History*, Oxford: Oxford University Press, 2016.

Wright, George, “Wolfowitz: Iraq war was about oil”, *The Guardian*, (4 Haziran 2003), <https://www.rrojasatabank.info/pfpc/oil01.htm> (Erişim tarihi: 21.07.2022).

Yegin, Abdullah, *Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, İstanbul: SETA Yayınları, 2015.

Yeşiltaş, Murat, “ABD’nin Uluslararası Terörizme Yaklaşımı”, ed. İnât, Kemal, ABD’nin Haydut Devletleri içinde, s.13-62, İstanbul: Değişim Yayınları, 2004.

Yetişkin, Ebru, “Postkolonyal Kavramlar Üzerine Notlar”, *Toplumbilim*, 25, (2010), s. 15-20.

Yıldız, Zekariya, *Politika Sözlüğü*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013.

Yılmaz, Aliye, “Amanullah Han’ın Islahatları ve Atatürk”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, (2010), s. 155-165.

Yin, Robert, *Case Study Research: Design and Methods*, California: Sage Publications, 1984.

Younossi, Obaid, “A Brain Drain Threatens Afghanistan's Future”, *Rand Corporation*, (9 Şubat 2006), <https://www.rand.org/blog/2006/02/a-brain-drain-threatens-afghanistans-future.html> (Erişim tarihi: 09.10.2023).

Young, Robert, "Neocolonial Times", *Oxford Literary Review*, 13 (1), (1991), s. 2-3.

_____, *Postkolonyalizm: Tarihsel Bir Giriş* (Çev. B. T. Köprülü ve S. Şen), İstanbul: Matbu Kitap, 2016.

Ziai, Aram, "Neocolonialism in the globalised economy of the 21st century: An overview", *Momentum Quarterly*, 9 (3), (2020), s. 128-140.

Zickel, Raymond, *Soviet Union: A Country Study*, Washington DC: US Government Print. Office, 1991.

Zimmerman, S. Rebecca, Daniel Egel ve Ilana Blum, *Task Force for Business and Stability Operations: Lessons from Afghanistan*, Santa Monica: RAND Corporation, 2016.

Zinkin, Maurice, "Neo-Colonialism, Today and Tomorrow", *International Relations*, 11 (4), (Nisan 1993), s. 347-358.

Zubok, Vladislav, "Soviet Intelligence and the Cold War: The "Small" Committee of Information, 1952-1953", *Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Working Paper, 4, (Aralık 1992).